

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

A 470749 DUPL

PROPERTY OF
*University of
Michigan
Libraries*
1817

ARTES SCIENTIA VERITAS

133

PROPERTY OF
*University of
Michigan
Libraries*
1817

ARTES SCIENTIA VERITAS

2
1

135

Костюмаровъ; Николаіи Дувановіи .

Литературный додатокъ „Дѣла“

БІБЛІОТЕКА НАЙЗНАМЕНИТШИХЪ ПОВѢСТЕЙ

ПОДЪ РЕДАКЦІЮ ИВАНА БЕЛЕЯ

Томъ ~~LV~~ 58.

№ 281.

КУДЕЯРЪ

ИСТОРИЧНА ХРОНИКА

ВЪ ТРЕХЪ ЧАСТЯХЪ

Николаіи Костюмарова.

ЛВФВЪ 1897.

Накладомъ редакціи „ДѢЛА“

Эъ друкарнѣ Института Ставропільскаго, подъ зарядомъ
Іосифа Гусара.

891.798

K&L3 KU

1897

13. 219285

ЧАСТЬ ПЕРША.

I.

Г о с т ъ.

Бувъ падолистъ. Свигало. Въ домъ священника Никольской церкви, въ Китай-городѣ, горѣли свѣтла. Въ просторной свѣтлицѣ съ малыми четырехъгранными вѣконцами робили ся приготовленя до выѣзду знатного вельможи. Двое слугъ вытащили великій куферъ съ кута, съ-поза кафельной печи, де на двоихъ полицяхъ складано всякія рѣчи, та добували съ куфра всѣлякія уборы. Вельможа обувъ ся въ сафіяновы чоботы съ сѣрѣбными узорами, выложенны бобрами, надыгъ зеленыя суконныя штаны, що входили въ чоботы, бѣлыя жупанъ съ турецкою габы, а на верхъ оксамитный темночервоный козацкій кобенякъ съ выкладанымъ бобровымъ ковѣромъ и гронстасавымъ обшитемъ. Сей убръ бувъ коротшій вѣдъ тогдышняго московскаго кафтана, съ однимъ тѣлькы грушковатымъ гудзикомъ, и подперѣвавався съ поясомъ, такъ густо вышитымъ золотыми бляшками, що не можна було розпознати матерію, съ якомъ бувъ зроблений. За поясомъ застромленный бувъ кинджаль съ круглою ручкою, прикрашеною однимъ великимъ смарагдомъ; съ лѣвого боку у вельможи висѣла крива турецка шабля, въ сѣрѣбной похвѣ и съ туркусами на

рукоюти; а на груди висѣвъ золотый ланцюхъ зъ медаліономъ, на котромъ було представлено сходяче сонце. Одягнувши ся, вельможа вѣдправивъ службу, добувъ зъ шкатулки, выложенои перламутрою, пергаминоу книжку и ставъ читати молитвы, звернувши ся до образу, передъ котрымъ горѣли три восковѣ свѣчки. Подчасъ того розсвѣтало.

У свѣтлицю вѣйшовъ священникъ зъ хрестомъ и свяченою водою.

— Наробили мы клопоту тобѣ, отче — сказавъ вельможа. — Не ремствуй на насъ: не наша примха, а царска воля. Але я за твою гостину не остану тобѣ довжнимъ.

— Найчестнѣйшій господине князю — сказавъ священникъ, благословлячи хрестомъ вельможу та окроплюючи его свяченою водою, — коли бы государь-царь бувъ ласкавъ насылати намъ такихъ гостей, то намъ за се государю бити чоломъ зъ хвалою, а не жалувати ея на тѣсноту. Такихъ, якъ ты, на свѣтѣ небогато, бо-жь ты кровь свою неразь проливавъ за цѣле христіянство и страшный ставъ агарянамъ, яко Геденъ и Самсонъ. Боже тебе благослови! А я, грѣшный богомолецъ твоѣ, буду молити Бога и Пречистую Его Матѣрь, щобы царь-государь послухавъ твои доброй рады, „яже на брань съ нечестивыми измаильтаны“.

— Все въ рукахъ Бога! — сказавъ вельможа. — Чоловѣкъ хоче такъ и сякъ, а якъ Богъ скаже: стой, не рушь ся! — то всѣ людскѣ пляны зъ дымомъ по-дуть. Мовчи и дыхай!

Увѣйшовъ царскій приставъ, поклонивъ ся князеви въ поясъ и промовивъ:

— Князю Дмитрію Ивановичу! Государь-царь и великій князь Иванъ Василевичъ всеи Руси запросивъ

тебе, вельвъ явится у себе та приславъ по тебе своего царского кова.

Князь всунувъ пристава кѣлька червѣнцѣвъ.

Увѣйшли слуги, доповѣли, що всео готове и накинуди на вельможу соболеву шубу, покриту зеленою китайкою. Вельможа надѣвъ високу чорну смушкову шапку зъ золотымъ перомъ и вышовъ проводженный благословенями и желанями священника.

Сей вельможа то славный богатырь XVI-го вѣку — князь Дмитрій Ивановичъ Вишневецкій, староста черкасскій и канѣвскій, гетьманъ днѣпровыхъ козаковъ и першій сподвижникъ ихъ славы. Медаліонъ на груди носивъ гербъ его княжого роду. Князь мавъ лѣтъ сорокъ пять, бувъ середного росту, зъ великимъ выпуклымъ чоломъ, що свѣдчило про розумъ и благороднѣсть, та розкѣшною русавою бородою. Въ его голубыхъ очахъ видѣла ся престодушнѣсть и доброта, разомъ зъ чимсь мочучымъ и грѣбнымъ; мимо лѣтъ его лице свѣтилось здоровьемъ и свѣжостію; у всехъ чертахъ и рухахъ пробивала ся внутрѣшна бодрѣсть, сильна воля и доволѣтны досвѣдъ.

Вышовши на ганокъ, вѣнъ побачивъ гуртъ своихъ козаковъ; атаманы були въ червоныхъ а простѣ козаки въ чорныхъ киреяхъ и широкихъ шараварахъ, зашущевыхъ у высокѣ чорнѣ чоботы. Однѣ вже сидѣли на коняхъ та однѣ по другѣмъ выѣздили за ворота; другѣ держали за узды коней, готовлячись на нихъ вскочити.

Коло ганку стоявъ сивый зъ чорными яблоками кѣнь, на нѣмъ було червоне савіанное сѣдло зъ поволоченымъ каблукомъ, подетелене чорнымъ въ червонѣ вышивенѣ чапракомъ, зъ-пѣдъ которого видѣли ся кѣнциъ жовтого покрывала зъ тороками. Пѣдъ мордою у коня висѣла цѣла купка ремѣнцѣвъ, що розходили ся въ до-

ливъ и були засѣяннй золотыми бляшками, а повыше колѣнъ були звѣночки, що выдавали звукъ при порушеню коня. Вишневецкій вскочивъ на коня и выѣхавъ за ворота, приставъ ѣхавъ поручь него; впереду и позаду ѣхали козаки. Дорога ихъ вела по-при рядъ склеповъ, по Червоній Площи, де пѣдъ той часъ розложило ся множество склеповъ, шатерь, лавокъ зъ рѣзными припасами поживы. Нарѣдъ, що радо глядѣвъ на проѣзжихъ зъ цѣкавости, бѣгъ за Вишневецкимъ, а въ товпы роздавались голоса: „ади юнака, якъ такому бисурмана не побити! Ба й бо нарѣдъ у него якійсь рослый, крепкій, богатырскій!“

Вишневецкій вѣхавъ въ Фроловскій ворота Кремля, на котрыхъ въ ту пору роздались два удары боевого годинника, що означало другу годину пѣсля тогдѣшного численя годинъ нѣчныхъ и денныхъ, и въ той хвили повторили ся два удары на другихъ кремльскихъ башняхъ, на котрыхъ були умѣщенй годинники: на Никольскѣй, Водяной (надъ Москвою-рѣкою) и Ризоположенъскѣй (що выходила на Неглянну). Трицять пищальникѣвъ, що стояли на вартѣ, розступили ся и пѣдняли свои пищаль (рѣдъ стрѣльбы) до горы. Вишневецкій переѣхавъ помѣжъ боярскими домами, побѣчь Вознесенъского монастыря и побѣчь церкви Николы Гостинъского, прямо до собору, та станувъ передъ золочеными кратами царского двору. Приставъ збскочивъ зъ коня; но нѣмъ злѣвъ князь и всѣ козаки. Пѣсля приказу пристава, князь вѣдперѣзавъ свою шаблю, вѣддавъ еи козакови, взявъ зъ собою чотырохъ атаманѣвъ и одного козака, що нѣсъ ящикъ, та пѣшовъ пѣшки велѣдъ за приставомъ по благовѣщенъскихъ сходахъ. На ганку, ради почести, була перша стрѣча, въ сѣняхъ друга. Вишневецкій вѣйшовъ до передной палаты.

Царь Иванъ Василевичъ сидѣвъ въ кутѣ подъ ебрасмъ, одягненый въ голубый, вышитый сръбными и золотыми мерѣжками кафтанъ, въ соболевѣй шапочкѣ съ перловою опаскою, въ рукахъ тримавъ палицу. Себувъ сухорлявый чоловѣкъ, съ кляноватою бордкою, съ вужкимъ чоломъ и незвычайно живыми бѣгающими очима, въ котрыхъ годъ було що-небудъ иншого доба-чяти, крѣмъ безпереставного неспокою и нерѣшучости. Побѣчь него стоявъ думный дякъ Иванъ Висковатый, высокій, тонкій, съ довгою шиєю и задумчивымъ вы-разомъ очей.

Вишневецкій зробивъ вѣдъ дверей три кроки вперѣдъ и поклонивъ ся царю доторкнувши ся палцами до землѣ. Приставъ сказавъ :

— Князь Дмитрій Ивановичъ Вишневецкій при-ѣхавъ просити твои царской милости, чтобы ты, вели-кій государю, бувъ ласкавъ та зволивъ его принять въ холопство на вѣрну свою государеку службу.

Дякъ Висковатый въ имени царя давъ вѣдповѣдъ, що царь похваляе князя Дмитрія Ивановича, ведитъ поспытати ся про здоровле и допускае его до своен царской руки.

Вишневецкій, пѣдбйшовши ближе, збгнувъ колѣно и поцѣлувавъ лежачу на колѣнахъ царя царску руку, а вѣдтакъ вѣдбйшовъ, вдвляючи ся въ государя.

Приставъ заявивъ, що князь Дмитрій просить зроби-ти ему ласку — хоче пѣднести въ даръ царевн ту-рецьку шаблю рѣдкон работы. Козакъ поставивъ скринку на столъ та си отворивъ. Тамъ лежала шабля съ руко-ятью обсыпаною рубінами, туркусами и смарагдами.

— Най Господь тобѣ помагае, князю Дмитрію Ивановичу! — сказавъ царь Иванъ: — коли ты съ влас-ной волѣ забажавъ служити намъ по ширости, то мы

тебе будемо. любви и службы твои не забудемо. Ну, а чи вбдавъ ты Черкасн и Канѣвъ брату нашему, королеви Жигмонтови - Августови такъ, якъ мы велѣли, за-для того, бо мы теперь зъ братомъ нашимъ королевѣмъ на въ борбѣ?

— Всео учинивъ такъ, якъ вбдъ тебе, государя, приказано було, — сказавъ Вишневецкій: — а нинѣ зраби ласку холопамъ твоимъ: вели слово высказати.

— Говори, — сказавъ царь: — послухаю, коли що гарного скажешь.

Вишневецкій сказавъ:

— Козаки мѣсть Черкасъ и Канева та все тамошнѣй мѣшканцѣ, зъ роду рускѣ люде правдиной вохбдиной вѣры, тобѣ, великому государевн, суть прихильнѣ и бажають поступити пбдъ твою високу державну руку на вѣки невбдотупно. Цѣла земля кѣвска зъ Украиню и зъ землями волинскою та галицкою твоя государева споконвѣчна батьквщина рѣвноапостольского князя Володимира; але половиною еи вже давно заводдѣли Поляки, а другою теперь думаютъ заводдѣти вбдъ Литвы. И намъ бы не бути пбдъ латиньскимъ государемъ; а краще намъ бути пбдъ своимн рбднимн правобѣрнимн государямн.

Въ часѣ сей промовы Иванъ Василевичъ безперестанно крутивъ ся, вертѣвъ своєю палицею, якъ чоловікъ, що не въ силѣ скрити свого зворушеня, та показувавъ, що слухає щось приемного и неприемного. По свбченбй промовѣ вбнѣ сказавъ щось Висковатому, а Висковатый проголошувъ грбмко:

— Князю Дмитрѣи Ивановичу, ты поговоришь зъ царекими боярами, що тобѣ ихъ государь пришло на розмову.

— Чули мы, — сказавъ царь, — що ты, князю.

Дмитрію, бивъ ся зъ невѣрными за благочестиву вѣру, и мы тебе за се похваляемо, надѣючи ся, що ѣ дальше послѣ нашихъ приказовъ будешь бити ся противъ нашихъ неприятельвъ; а за твою прихильябсть, що прийшовъ до насъ, даемо тобѣ на власнѣсть городъ Бѣловъ зъ нашими селами и доходами, а твоихъ атамановъ и козаковъ, що пришли зъ тобою, велимо надѣлити селами.

Всѣ поклонили ся.

Приставъ давъ знакъ и Вишневецкій выйшовъ зъ своими атаманами.

Князя провели черезъ сѣни и ганокъ до т. зв. Малой Избы, напротивъ дверей Благовѣщенской церкви. Тамъ на вступѣ Вишневецкій побачивъ давного своего знакомого дѣка Ржевского, зъ котрымъ товаришували въ недавнихъ битвахъ зъ татарами. Поцѣлували ся и зъ давній приятель. Въ Избѣ по серединѣ стоявъ столъ, за котрымъ сидѣли три достойники. При входѣ князя они встали зъ-за стола и пѣдѣйшли до него. Се будъ: князь Андрей Михайловичъ Курбскій, Алексѣй Адашевъ и братъ его Данило.

Алексѣй Адашевъ числивъ зъ тридцять пять лѣтъ, мавъ овальне довге лице, коротко обстрижене волосе и невелику клиновату борбѣку. Незвычайна доброта яскѣла въ его розумныхъ голубыхъ очахъ. Вѣнъ постѣпно мавъ рѣсницѣ опущенѣ въ долину, а коли споглядавъ на того, зъ кимъ розмавлявъ, то здавало ся, що видѣвъ на скрѣзь, що у другого на гадѣ. Въ Москвѣ говорили, що Адашевъ самъ ніколи не скаже неправды, ба ѣ другому передъ Адашевымъ трудно було збрехати: слова не скаже, нию погляне и засоромить. Вѣнъ бувъ одагнений въ чорный суконный настанъ безъ всякихъ прикрасъ, а на ковѣри его сорочки не видно було ні зѣ-

лота, нѣ перель, якъ се було тогдѣ въ звычайу у знатныхъ людей, ино узоры вышитї червонымъ шовкомъ его жѣнкою. Братъ его, Данило, бувъ одѣтый вже ббльше стройно. Въ его круглбмъ румянбмъ лицї пробивало ся стбльки добродушности, скбльки живости и вбдваги. Выглядъ Андрея Михайловича Курбского вказувавъ нишого чоловѣка, анѣжь оба Адашевы : его высокїй рбсть, велике отверте чоло, гордый а заразомъ привѣтливый поглядъ, величава стать — араджували въ нѣмъ чоловѣка, що богаго кладе на свбїй рбдь и свонхъ предкбвъ, чоловѣка, для котрого не було нѣчого тяжшого, якъ згинати шию передъ кимъ бы се ѣ не було.

— Най Богъ благословить твоїй прихбдь! — сказавъ Алексїй Адашевъ Вишневецкому.

— Радуюмо ся и радость наша не отнимется отъ насъ, — сказавъ Курбскїй: — бо узрѣхомъ помѣжь собою не яко гостя и чужбземця, а яко единосемця и товариша славного роду, знатного войовника, котрого слава залунала не ино по нашихъ росїйскихъ земляхъ, але досягла найдальшихъ сторбнъ, германьскихъ, римскихъ, испаньскихъ, и на котрого возлагають упованїе сыны христїаньскїй.

— Наше, нашъ князь Дмитрїй Ивановичъ, — говорилъ Данило Адашевъ: — пришовъ ты до насъ, не пожалуешь. Тутъ найдешь вѣрныхъ приятельвъ. Ось, якъ то я привадивъ до тебе вбдъ царя-государя, тогдѣ мы въ розмовѣ ѣ говорили: Огъ якъ бы то ты бувъ нашъ! Теперъ сталося такъ. Теперъ празникъ у насъ на всю Русь!

Всѣ обнимали и цѣлували Вишневецкого. Вишневецкїй представивъ свонхъ чотирохъ атаманбвъ, назвавши ихъ имена, вбдтакъ сѣвъ зъ боярами за стбль; атаманы сѣли подальше на лавкахъ. Курбскїй зачавъ:

— Государь-царь выславъ насъ на розмову. А намъ бы тебе найперше послухати, та й зъ устъ твоихъ почути про славы твои подвиги.

— Які подвиги! — сказавъ Вишневецкій. — Коли-бъ и справдѣ що зрѣвило ся, то годить ся приписати се Богови. А менѣ про себе нема нічого гарного сказати. Хибѣ-жъ хвалити ся своєю неудачію?

— Такъ що-жъ, — сказавъ Данило: — апостолю Павло хваливъ ся немощами, а твои немощѣ и неудачѣ славыишій якъ побѣды другихъ.

— Хто не чувавъ, — сказавъ Курбскій, — якъ ти вѣдбывавъ ся вѣдъ многочисленныхъ крымскихъ ордъ на Хортиці!

— А все-таки повинувъ Хортицю, — перебивъ Вишневецкій, — длятого, що великій государь не приславъ помочи на часъ, а тутъ король нише: забери козаковъ зъ островѣвъ. Ось, Днѣпро зновъ зъ рукахъ пеганцѣвъ. Але справа поправити ся, наколи воля царска буде. Въ Крыму вже два роки не родило ся збѣже; зъ цѣлѣй ордѣ выпалило траву; конѣ выгнибли; на худобу зараза и на людей морова пошесть. Теперъ бы и вдарити на поганныхъ. Дбставъ бы ся его царскому величеству цѣлый Крымъ збъ всѣми степами, увольнялись бы христіянскій люде въ Крыму, а ихъ тамъ чимало; заччемо вѣдволѣкати, — ино поганцѣ дѣтей ихъ побусурманяють та й душѣ христіянскій пропадутъ. Государь-царь надъ сподѣване для мене ласкавъ: подарувавъ менѣ Бѣлевъ зъ селами; але я не за наживою приѣхавъ; у мене власныхъ сѣлъ доволѣ: всѣ готовъ вѣддати за выволене братѣвъ своихъ христіянъ вѣдъ поганцѣвъ. Тожъ я приѣхавъ изъ-за того, щобы зъ своими козаками, разомъ зъ вами, противъ невѣрныхъ бити ся и царскому величеству крымскій юртъ покорати, а ему, великому

государствъ, вся наша Украина готова чоломъ вдарити на вѣчне подданство.

— Князю Димитрію Ивановичу, — вѣдрѣкъ Адашевъ, — за-для того, щобы намъ Богъ помѣгъ завоевати крымскій юртъ, не можна задрати ся зъ королемъ, а треба бути зъ нимъ въ мирѣ и союзѣ противъ бусурманъ.

— Досить дурницъ — сказавъ Курбскій, — паробили нашѣ дѣды, били ся мѣжь собою та бусурманъ на-нимали одиѣ противъ другихъ: Москва на Литву, Литва на Москву. Теперь годить ся Москвѣ зъ Литвою и Польщею жити въ приязни та разомъ ити на поганцѣвъ.

— Оно бы такъ, бояре, — сказавъ Вишневецкій, — тѣльки у насъ король Жигмонтъ-Августъ ино зъ виени король, а тѣломъ и розумомъ немѣчный. Всѣмъ у него правлять Ляхи, а Ляхи нашѣй рускѣй земли добра не бажають и въ союзѣ бути зъ ними, то цѣла бѣда. До вѣины не надають ся: имъ бы тѣлько обжирати ся и запивати ся та на мягкихъ постеляхъ вылегувати ся. Осъ се ихъ дѣло! До того они люде непостѣинѣи и слова не дотримують: вѣйдуть зъ вами въ союзъ, а вѣдтакъ и самѣ на вѣину не пѣйдуть и козаковъ не пусятъ.

— На турецкого царя треба зважати, — сказавъ Адашевъ. — Крымскій царъ голдовникъ турецкого, и турецкій вступитъ ся за нимъ. А така справа не легка. Треба запоручити ся крѣпкимъ союзомъ зъ сусѣдними державами.

— Турецка сила, — сказавъ Вишневецкій, — страшна угорскому королевѣи и польскому, а московскѣй державѣ она не може нанести великого зла. Мы Крымъ завое-емо и насъ Турки не выпрутъ зъ Крыму, будутъ бояти ся войска свои высылати въ степи; а коли-бъ вѣд-ажли ся на таке, то не дѣстануть въ степу поживы нѣ

для коней нѣ для себе, та ѿ выгнать до ноги. Турецкій царь хвалить ся, що вѣнъ непобѣдимый; а ддячого? Христіане нѣякъ не змовлять ся разомъ стати противъ невѣрныхъ. Одно царство воюе и не дасть рады Туркамъ, а всѣ другіи думаютъ: сильный Турокъ, и кождый боить ся помагати сему, на кого бусурмане пѣйдутъ.

— Про се, щобъ змовити ся всѣмъ на Турка, справа веде ся довгіи лѣта; ще ѿ передъ нашими батьками и дѣдами про се говорили по всѣхъ царствахъ, а до сей поры Богъ не поблагословивъ — сказавъ Алексѣй Адашевъ.

— И дѣти се не стане ся, — вѣдрѣвъ Вишневецкій, — доки якесь одно царство безъ помочи другихъ не побѣе Турка. Ось, якъ мы Крымъ заберемо, тогдѣ всѣ скажутъ: бусурманъ не такий могучій, якъ мы думали. Тогдѣ венеціаньска республика пѣшле свои галеры на Бѣломорѣ, и Мультане и Волохи повстануть, и перскій царь пѣйде на Турка ддятого, бо вѣнъ ему давній ворогъ; а вы знаете, скоро неприятелеви въ чѣмъ не поведе ся, то всѣ, що перше его бояли ся, кинутъ ся на него. Ось толькѣ зъ ливоньскими Нѣмцями треба вамъ помиритись, бо черезъ се творить ся сибрѣ въ христіанствѣ, а бусурмане тѣшатъ ся.

— Ливоньскій Нѣмецъ обидли нашего государя, — сказавъ Адашевъ, — и нашъ государь пѣславъ за се на нихъ войско, та многіи мѣста вже покорили ся. Найбють чоломъ нашому государеви, а то они мира зъ нами не хотять, майстеръ иде на нашіи города.

— Говорять, — сказавъ Вишневецкій: — бути може, вороги выдумують, немовъ бы то московскій люде въ Ливоньскихъ земляхъ поступали не по христіаньски, людеи мирныхъ убивали, жѣнокъ безчестили, дѣтей убивали; а въ нѣмецкой мовѣ книжки такіи выпечатаніи, де

енисуе са, якъ московскій люде нѣмецкихъ людей мучать, та додави до того рисунки, а се московскій державѣ не въ честь.

— Мало чего не пишутъ, — въдрѣкъ Алексѣй Адашевъ.

— И мало чего на войнѣ не буває, — додавъ Дашиню Адашевъ: — коли дѣяло ся такъ, то се вѣдь татаръ а не вѣдь нашихъ.

— Минувшого року, — сказавъ Курбскій, — я самъ побивъ ихъ кѣлька развѣ и полонивъ ихъ начальниковъ, та не тѣлько не велѣвъ нѣкого мучити, а противно приказавъ кормити, одягати и начальниковъ за стѣлѣ саджавъ. А тамошній простій люде, чузна и летыгола, самі Нѣмцѣвъ не люблять и хотять бути въ нѣбдданствѣ у нашего государя, та мы, воеводы, радимо нашему государю, тамошнихъ людей гладити и давати имъ пблги, а не вѣдыхати ихъ жорстокостью вѣдь себе. Нинѣ же, ради загальнои справы христіанскои, войны зъ невѣрными, мы будемо подавати цареви раду помирити ся зъ ливоньскими Нѣмцами, кобы они лишъ побили чоломъ за-про миръ. А ты, князю Дмитріе Ивановичу, якъ думаешь, коли ити на Крымъ и въ яку пору?

— Передовѣмъ, — сказавъ Вишневецкій — треба поставити городокъ на Пелѣ и поробити судна та чайки, а зъ весны выслати войско на суднахъ по Днѣпру на море, до Козлова, а друге войско на суднахъ пошло бы по Дону, на другій крымскій берѣгъ, идъ Каѣвъ. А рѣвночасно послати на Крымъ черкескихъ князѣвъ, що послушній царскому величеству. Опбсля треба доконче, щобы царь-государь зволивъ самъ выступити зъ головнымъ войскомъ, якъ се вѣнѣ ходивъ пѣдъ Казань, а то ддятого, що коли самъ царъ выступитъ, то за нимъ всѣ

...пойдуть; и наші козаки, почувши про царскій похідъ, всѣ пойдуть своими головами.

— А скільки у васъ козаковъ буде и яка ихъ сила? — поспытавъ Алексій Адашевъ.

— А чи дорбдні они? — поспытавъ Курбскій.

— У насъ — вѣдповѣвъ Вишневецкій, — така пословиця: де кракъ тамъ козакъ, а де байракъ, тамъ сотня козакъ. А яка у нихъ буває сила, я вамъ сейчасъ покажу.

Вѣнь обернувъ ся до чотирохъ атаманѣвъ и сказавъ одному зъ нихъ щось шепотомъ.

Выступивъ атаманъ, широкоплечій, высокій, смуглявый, зъ чорною бородою, зъ густыми навислыми бровами, зъ выступаючими скулами и мрачнымъ, неприємно сумнымъ выразомъ очей. Вѣнь хопивъ одною рукою тяжке крѣсло, на котрѣмъ сидѣвъ Алексій Адашевъ, разомъ зъ нимъ, высоко поднявъ до горы и обережно поставивъ на свое мѣсце.

— Се — сказавъ Вишневецкій, — вѣнь зъ почестя поднѣсь боярина; але коли кримского хана зъ его трону такъ подбѣме, то вже не поставитъ на землю, а кине, щобъ розшибъ ся въ дробнїй кусочки. А хочете бачити ихъ воєнну доробднѣсть, то виведѣть ихъ въ поле и велѣть стрѣляти до цѣли: коли одинъ промахне ся, то велѣть мене самого застрѣлити... А коли пбѣде государъ зъ войскомъ на Крымъ, то велѣть чурамъ возити за государемъ запасы и ставити городки, а въ тыхъ городкахъ лашати воєнныхъ людей зъ припасами, чтобы вѣдъ городу до городу була чиста дорога; а государевн ити на Перекопъ. Ось, мы зъ трехъ сторѣнъ ударимо на крымскій юртъ, а христїяне, що въ Крыму живутъ, повстануть на бусурманъ.

— Гарно, справедливо, гарно говоришь, князю Ди-

митрія Ивановичу, — сказавъ Данило Адашевъ : — вѣдъ радости духъ замирае; слушаючи тебе, такъ и хоче ся въ поле на бусурманъ.

— Твоими губами намъ бы ино мѣдъ пити, — сказавъ Курбскій. — Ось кобы то тѣлько все такъ думали, якъ мы, а то при боцѣ государя суть противники нашихъ пляновъ.

— Мы передамо твое слово великому государевн, — сказавъ Алексѣй Адашевъ, — а якъ ему Госиодъ Богъ на душу положить, такъ и буде.

— А що се за такій Самсонъ, — поспытавъ Курбскій, докѣничивши розмову про справу : — въ-вѣди ты его роздобувъ?

— Кто вѣдъ такій, — вѣдповѣвъ Вишневецкій, — про се нѣ вѣдъ, нѣ я не знаемо. Догадуешось тѣлько, що по вѣтци, по матери, вѣдъ московскій чоловікъ, вашъ землякъ.

— Якъ се, не знаете? — поспытали бояре.

Вишневецкій сказавъ :

— Бѣльше якъ двадцать лѣтъ тому назадъ, ходили нашѣ козаки на татарѣвъ и збурили татарскій авль, взяли одного ранешого татарина въ полонъ, а на его дворѣ бувъ сей молодець, ще тогдѣ малый, оттакъ въ десять або одинадцать лѣтъ! Татаринъ показавъ на него и говоривъ : сей хлопецъ бувъ вашою вѣры, мы взяли его дитиною въ московскій земли и обрѣзали, а вѣдъ бувъ вашъ, мы зняли въ него хрестъ. Бѣльше нѣчого мы не могли допытати ся вѣдъ татарина, вѣдъ зачавъ конати и умеръ, мы вѣдъ его татарки взяли золотый хрестъ.

— А паробокъ вмѣ по руски? — поспытавъ Данило Адашевъ.

— Вмучивъ ся нѣжь нами, — сказавъ Вишневецкій — а якъ взяли, то нѣчого не знавъ.

— Атамане, — сказавъ Курбскій, — покажи намъ свой хрестъ.

Атаманъ знявъ зъ шиѣ золотый хрестъ и подавъ.

— О, тутъ е и написъ, — сказавъ Курбскій та зачавъ розбирати: *благос...род...* мабуть родичѣвъ... слово... а другой букви не розберу, не то люди, не то мыслѣте...: *смы перекну...* глаголь... рци... ба ще щось... Поглянь ти, Алексѣе Ивановичу.

— Не розберу, — сказавъ Алексѣй Адашевъ, поглянувши на написъ.

— Якійсь черты, — сказавъ Давило Адашевъ, — а ты дяче, чи не прочитаешь? — продовжавъ вѣнъ, звертаючись до Ржевского.

Ржевскій зачавъ пильно придивляти ся хресту, поглядаючи заразомъ на атамана, котрый стоявъ зъ очеvidною рѣвнудушностью, впяливши очи впередъ себе.

— Надъ глаголемъ щось нѣбы е, — сказавъ Ржевскій, — але що такого — Богъ его знае... Край стеръ ся, а за глаголемъ ще якесь слово було, та зъ него остала ся нѣо одна черта.

— Такъ, — сказавъ Вишневецкій, — и у насъ не прочитали. Козаки не знали, яке имя ему дати, не то Григорій, не то Георгій, не то Гаврило; не знали, чи хрестити его другой разъ, чи нѣ, и вѣдослали его до кѣвского митрополита. И митрополить розбиравъ написъ на хрестѣ, та не розбравъ, а хрестити его вдруге не велѣвъ, длятого що хочъ вѣнъ бувъ обрѣзанный, такъ поневоля. Митрополить прочитавъ надъ нимъ молитву и давъ ему имя Георгій. Тогдѣ взявъ его до себе козакъ Тишенко, и вѣнъ по пѣмъ ставъ звати ся рѣвножь Тишенко, а друге прозвище дали ему Кудеяръ послѣ

того авлу, де его козаки нашли; и ставъ вѣнъ першій нѣжъ козаками, сильный, бачите самѣ, якій, а на невѣрныхъ вельми лютый и для церкви божою ревный.

— А ты, — поспытавъ Курбскій Кудеяръ, — живучи у татаровъ, знавъ, що ты зъ роду рускій чоловікъ?

— Не знавъ — вѣдповѣвъ Кудеяръ. — Они збмною мною не говорили, тримали чорно якъ невѣльника.

Вишневецкій сказавъ:

— Козаць Тишенко оженивъ его зъ своєю донькою; и пожили онъ, дуже люблячись, та не довго, бо ино чотири роки; нашли татары, а Кудеяръ бувъ въ походѣ; татары у него молоду жѣнку взяли. Всѣ козаки збирали ся выкупити его жѣнку зъ полону, але довѣдали ся, що хтось купивъ ея въ Каѣв на базарѣ и теперь не знати, де она.

— Ось нещасте! ось горе! — говорили бояре.

Вишневецкій продовжавъ:

— Довго вѣнъ банувавъ и присягъ вѣдомстити ся бусурманамъ. Вже не разъ дававъ имъ себе пѣзнати. На вѣнѣ зовсѣмъ себе не щадить и лишъ Богъ его спасае; нѣколи не бере зъ полонъ татарина, а кого пѣйме, сейчасъ убивае, безпощадно. Деколи вже и я его сварю за велику лютовсть; кобы ино убивавъ, а то ще мучить, кого пѣйме.

— Якъ же менѣ не вбивати ихъ, собачихъ смѣловъ, — сказавъ Кудеяръ, — коли они, бути може, у мене вѣтця и матѣрь убили, мене самого побусурманили и зъ жѣнкою розлучили.

— Бѣдний! бѣдний! — сказавъ Курбскій; — ну, але й силюнькою надѣливъ тебе Богъ. Бути може, що

якъ скажемо государю, то вбѣзъ охоче прикликати тебе передъ свои очи.

— Воля государска стане ся, — вѣдповѣвъ Кудеяръ.

— А давно у тебе жѣнку полонили? — спытавъ Данило Адашевъ.

— Шестый рѣкъ, бояре, — сказавъ Кудеяръ.

— Божій судьбы нерослѣдимѣ, — може и найдешъ, — сказавъ Данило.

— Де шукати си, — вѣдповѣвъ Кудеяръ: — бѣ-
лмй свѣтъ великій и широкій. Про се я й не думаю,
одна гадка у мене: бусурманбѣзъ бити.

— И християнству служити, — додавъ Алексѣй
Адашевъ — всякими дорогами, якѣ Господь вкаже.

Бояре розбѣшлись. Курбскій запросявъ Вышне-
вецкого на пиръ и забажавъ, щобы зъ нимъ приѣхавъ
Кудеяръ.

Въ гостяхъ у Курбского були участники казань-
ской облоги, всѣ, якъ господарь, бажающій вѣины зъ
Крымсмъ. Кудеяръ показувавъ передъ гостями свою
незвычайну силу, але вѣдповѣдавъ на допыты гостей
короткими словами и дивувавъ всѣхъ своєю мовчали-
востью и сумовитостью.

— Але се молодець! молодець! — говорили роз-
веселеній у Курбского бояре, — но, чого-жъ вѣнъ такъ
въ землю дивить ся?

— Горе у него велике — говорили няшѣ.

Курбскій, вѣдповѣвши, збъ звычайною своєю красно-
рѣчивостью, малювавъ передъ слухачами будуче торже-
ство покореня Крыму. Данило Адашевъ зъ живостью
представлявъ передъ гостями, якъ то вѣнъ буде вязати
татарскихъ мурзъ, якъ господарь вѣде на бѣлбѣи кони
до Бакчисараю, такъ само якъ вѣдадивъ у Казань

якъ зачнуть переѣживати мечеты въ церкви... Алексѣя Адашева не було. Всѣмъ нѣколи не являвъ ся на пиры, а приятель его, знаючи се, не сердились на него. Всѣ привыкли говорити зъ Адашевымъ ино про справы. Обязанный принимати кожного дня просьбы, подаваны на имя царя, всѣмъ говорилъ, що кожда мѣнута, проведена нимъ бѣшь роботы, есть грѣхомъ, бо черезъ се можуть терпѣти невинно обидженны и несчастны. Нѣкто не бачивъ сего чоловіка, щобъ всѣмъ смѣявъ ся, але за те нѣкто, що мавъ причину плакати, не вѣдохивъ вѣдъ него безъ потѣхи; ему було не до шербѣ.

II.

Б о ж е в ѣ л ѣ н ѣ .

Вѣйна зъ Крымомъ була тогдѣ найживѣйшою kwestією московскою політики. По щасливѣмъ покореню Казанѣ, по легкѣмъ опбѣля покореню Астраханѣ, на черѣ стоявъ Крымъ; Москва збурила вже два розбищакы гнѣва, що остали зъ обломкѣвъ Батыевои державы; лишало ся збурити третє, найнебезпечнѣйше. Справа була трудна, але за те вѣдъ успѣху можна було надѣяти ся бѣльше хѣсна якъ вѣдъ давныхъ побѣдъ. Много перепонъ громадило ся для выконаня великого подпріемства, але головна причина була та, що въ радѣ приборчнѣй царя не стало вже давномъ одноступности, давномъ рѣшучости, давномъ одушевленя.

Десять лѣтъ не минуло вѣдъ той поры, коли цѣла

Москва съ своимъ царемъшла на Казань; тогда всѣхъ мужъвъ дорадныхъ и военныхъ сполучивъ священникъ Сильвестръ. Теперь богато зачало змѣняти ся.

Хочь отецъ Сильвестръ все ще не переставъ вилывати на царя Ивана Василевича спасительнымъ страхомъ, хочь все ще выдававъ ся вбнъ царевн чоловѣкомъ съ вышшою силою, але чувство зависимости вже давно непоковло царске сердце. Съ молокомъ мамки выссавъ Иванъ Василевичъ мысль, що вбнъ рожденный поступати такъ, якъ ему захоче ся, а не такъ, якъ другѣ порадять; а на дѣлѣ выходило, що вбнъ робивъ все такъ, якъ другѣ ему пбдшептували, а головно, якъ захоче пбпъ Сильвестръ. Не притымомъ, а мало-по-малу, немовъ капля жолобитъ камѣнь, свѣдомбсть своен самодержавности звбляла Ивана Василевича вбдъ гнѣту, якій давивъ его неначе змора сплячого чоловѣка. Въ пору, коли се ошсеу ся, царь Иванъ боявъ ся Сильвестра, але не терпѣвъ его. Сильвестръ не годивъ ся съ многимъ такимъ, що було съ-разу одно и те саме. Цариця Анастасія, горячо и вѣжно любяча своего мужа, не полюбила Сильвестра: она бачила и розумѣла, якъ Сильвестръ тримавъ царя въ своихъ рукахъ страхомъ посылаемыхъ ему свыше обявень; при тбмъ Сильвестръ роздразнивъ нервову и недужу царицю тымъ, що въ характерѣ спевѣдника государя хотѣвъ пбдчинити его супруже жите правиламъ своего „Домостроя“. Брата царицѣ, Захарѣны, зненавидѣли Сильвестра пбеля того, коли то въ часѣ небезпечной недуги, що постигла царя Ивана, Сильвестръ разомъ съ деякими боярами придумавъ на случай царской смерти такой порядокъ управы, абы охоронити Русь вбдъ власти Захарѣныхъ въ часѣ малолѣтности наследника престола. Съ двоихъ братбвъ царицѣ, Никита, хочь и не любивъ Сильвестра,

але будучи честнымъ чловѣкомъ, встримувавъ ся вѣдъ всякихъ интригъ противъ него; за те другій, Григорій, злый и пѣдступный, не залишавъ нѣякихъ средствъ, готовъ бувъ на всяку чорну клевету, на всякій интриги. Вѣнъ наговоривъ цареви, що Сильвестръ, прихильно вѣдносивъ ся до честялюбныхъ забагѣвъ царского тѣточного брата Володимира Андрѣевича, немовъ то старающого ся о престолѣ зб шкодою правъ Ивановыхъ дѣтей. Користуючись набожностью сестры, Григорій Захаринъ безперестанно намавлявъ еи тягати зъ собою царя по монастыряхъ, чого не хотѣвъ Сильвестръ, взагалѣ не любячій тогдѣшнихъ монахѣвъ дармовѣдѣвъ; Григорій звѣвъ царя Ивана зъ монахомъ Григоріємъ Топорковымъ, бувшимъ ростовскимъ епископомъ, котрый вѣ тайнѣи розмовѣ зъ цареми завстыдавъ его и давъ ему приемну для него раду: нѣкого не слухати а робити такъ, якъ захоче ся.

Интриги Григорія и намовы любови жѣнки хочъ настронили царя Ивана ворожо для Сильвестра, то все ще не могли спонукати царя до рѣшучого розрыву зъ своимъ сповѣдникомъ. Иванъ любивъ жѣнку, на скѣлько буюють способнѣи до любви такѣи егонстичнѣи натурѣи. Иванъ хитавъ ся то сюды то туды. Осъ, пѣдъ впливомъ жѣнки и еи братѣвъ, вѣнъ розгориювавъ злобочо противъ Сильвестра, а Сильвестръ пригадае цареви, що мужъ голова жѣнцѣи и навѣтъ ще докине, немовъ загално не звертаючи свои замѣтки до царя, що але постушае той мужъ, котрый у всѣмъ слушае примхъ жѣнки; тогдѣ Иванъ перейме ся своею гѣдностью мужа, зачне сердити ся на жѣнку; але жѣнка розплаче си гѣркими слѣзами и царь погодить ся зъ нею, а вѣдтакъ для догодження вѣи выявить злобсть до Сильвестра; заразъ опбсеи пѣсля привычки вѣрити вѣ чудодѣйну силу Сильвестра,

самъ настрашитъ ся своєю смѣлостію и стараетъ ся погодити ся съ Сильвестромъ. Сильвестръ вѣдѣе царевнѣ на що nebude такого, що можна уважати знакомъ Божіей волѣ; Сильвестръ що nebude якъ разъ передскаже и оно такъ стане оя; Сильвестръ забѣ голову царевнѣ якимъ nebude текстомъ, якимъ nebude примѣромъ съ библійною и византійскою исторією, такъ що царь не може противъ него нічого вѣдповѣсти и хилитъ ся передъ мудростію сповѣдника.

Можна сказати, що всѣ интриги противъ Сильвестра довго не могли бы були пѣдорвати его могучости, коли бы Сильвестръ, якъ передъ тымъ, находивъ собѣ опору въ боярахъ. Але вже деякі бояре, передъ тымъ у всѣмъ послушній Сильвестрови, зачали, такъ само якъ царь, непоконти ся моральною зависимостію вѣдъ попа, самолюбство ихъ скрѣпляло ся, и ось, замѣсть сего, що бы якъ давнѣйше принимати безвзглядно его рады, зачѣли они Сильвестрови, що люде свѣтскі больше вѣдъ попа надають ся до державныхъ и военныхъ справъ. Рѣшаючою подѣєю для Сильвестра була заходяча тогдѣ конечность выбору мѣжь Крымомъ а Ливонією. Отець Сильвестръ радивъ царевнѣ не рушати ливоньскихъ Нѣмцѣвъ, жити взагалѣ въ мирѣ съ христіаньскими краями, а противно старати ся порушити ихъ разомъ съ Москвою на бусурманъ, а тымчасомъ самому ити на Крымъ та власноручно заткнути хрестъ на тѣмъ мѣсці, де св. Володимиръ принявъ хрещене. Въ царскѣй радѣ не всѣ подѣляли такіи поглядъ: одинъ були за войною съ Крымомъ, другіи вводили ся легкимъ, якъ имъ выдавало ся, завойованемъ Ливоніи и придбанемъ моря. Самъ Алексѣй Адашевъ було захитавъ ся и не ставъ вѣдмовляти царя вѣдъ войны съ Нѣмцями; царь любывавъ ся надѣєю заводѣти крѣпкими германьскими го-

родани, про котрї мавъ неясне выobraжене, мѣшаючи Копычанъ (Ревель) зъ Норимбергскю, Ригу зъ Ретенбургомъ. Духовнїи достойники радо благословили царя на бѣгъ зъ еретиками, латинянами и лютрами головно за-для того, що знали, якъ се непременно Сильвестру, а они не любили Сильвестра за се, що вѣнъ, не будучи больше якъ полъ, бувъ сильнѣйшїй вѣдъ архїерея, не тѣлько въ свѣтскихъ але и въ духовныхъ справахъ. Царица Анастасїя не стримувала царя вѣдъ вѣины зъ Ливонїєю за-для того, що нѣхто не жадавъ, абы самъ царь шшовъ въ походѣ на Нѣмцѣвъ, а крымскою вѣины царица дуже бояла ся; она знала, що царя Ивана потягнуть до Крыму, якъ потягнули пѣдъ Казань. Ливоньска вѣина зачала ся. Священникъ-любимецъ вѣдъ самою хвилѣ своего зблжженя до царя ще не привыкъ, щобы дѣлало ся щонебудь противне его бажаню; вѣнъ сильно дорѣкавъ, вѣнъ не витѣвъ заволодѣти надъ собою, особливо коли влочкины, доконуванїи татарами Шягъ-Алея въ Ливонїи, давали ему добродушну причину нарѣкати противъ на-сыланя бусурманъ на христїаньскихъ мешканцѣвъ; вѣнъ называвъ Ливонїю бѣдною вдовицею, грозивъ Россїи за ню божимъ гнѣвомъ, передсказувавъ неудачь... Але що-жь? немовъ бы ему въ упокоренє, замѣсть неудачь наступавъ успѣхъ за успѣхомъ! Сильвестръ подававъ ся на дальшїй плянъ. Крымска справа, котру вѣнъ такъ пѣдпиравъ, обмеживши ся маловажнымъ що-до своихъ наслѣдствъ походомъ дяка Ржевского и Данила Адашева, була майже цѣлкою залишена. Теперъ приѣздъ князя Вышневецкого пѣднимавъ си на ново. Смѣлый и красно-рѣчивый князь Дмитрїй Ивановичъ посѣдавъ великїй даръ зъєднувати собѣ любовь и потягати другихъ за собою; на пирѣ, якїй давъ Курбскїй, богато бояръ одушевляли ся вже гадкою про вѣину.

Въ слѣдъ за симъ у царя Ивана Василевича зб-
брала ся боярска рада. Люде, що вызначили ся при до-
бутю Казань, князь: Серебряный, Горбатый, Воротинь-
скій, Макулинскій, Щенятевъ, Темкинъ, по примѣру
Алексѣя Адашева и Курбского, вѣрнѣе поддер-
живали тогдѣ войну зъ Крымомъ. Але супротивъ нихъ станувъ
князь Петро Шуйскій гордый на свои успѣхи въ Ливо-
ніи. Вѣнъ ставъ доказувати, що нерозсудно залишати
начате завойоване кранны и вдавати ся въ нову войну,
котра мусить втягнути московску державу у войну зъ
Туреччиною. Шуйскій говоривъ такъ холоднокровно,
такъ розважно, що декотрыхъ захитавъ а иншихъ при-
неволивъ призадуматись. Однакъ бѣльшѣсть все-таки була
не по его сторонѣ; але царь приставъ до него: у Ивана
вбила ся въ голову гадка, що вѣнъ самодержавецъ, и
за-для того многіи повинни робити такъ, якъ вѣнъ хоче,
а не такъ, якъ многимъ хоче ся; видячи, що въ радѣ
бѣльшѣсть за войною зъ Крымомъ, Иванъ радъ бувъ,
що найшовъ ся противникъ сен гадки и приставъ до
него. Крѣмъ того Иванови Василевичу не хотѣло ся, за-
для трусливости, ити самому на войну: тажъ и на Ка-
зань ходивъ мимо волѣ. Порѣшили обдумати и пождати.
Тымчасомъ надѣйшла вѣсть зъ Крыму, що ханъ Девлетъ-
Гірей высласъ у Москву посольство просити царя о миръ
и дружбу, та пускае на волю захопленыхъ въ часѣ на-
падѣвъ московскихъ полонникѣвъ. И тѣ, що бажали
войны зъ Крымомъ, и тѣ, що не бажали, выводили зъ
сего вельми користнѣй заключеня. Тѣ, що бажали, гово-
рили, що се посольство хана означае его безсилнѣсть,
обаву передъ московскимъ оружемъ, и длятого треба
чимъ скорше зачати зъ нимъ войну. Не бажачѣи войны
говорили: „Ось и гарно, значить можна и безъ войны
погодитись зъ ханомъ, заключити гарный миръ, корист-

ный для московской державы^а. Такимъ чиномъ справа що-до войны оставала нерѣшена. Сторонники войны съ Крымомъ буди дуже огорченїи, але не тратили надѣи та придумували средства, якъ бы обернути справу на свой ладъ. Нѣхто съ бояръ не бажавъ такъ войны съ Крымомъ, якъ князь Курбскїй; по невдачѣ на радѣ зачавъ тайно нараджувати ся съ Сильвестромъ и выгадувавъ способы, якъ бы то склонити царя до войны съ татарами.

Царь Иванъ любивъ забавляти ся чимъ небудь чуднымъ, надприроднымъ, таємничимъ. Блаженный, божестволюбивїй, вѣщунъ, ворожбиты цѣкавили его и находили до него праступъ. Въ Москвѣ не переводили ся того рода люде; одїи цезали, другїи появлялись. Пѣдъ той часъ въ Москвѣ звертавъ загальну увагу недавно появившїй ся блаженный, худощавый старецъ, высокаго росту, съ довгимъ, бѣлымъ волосемъ, съ великою подогастою бородою, въ чорномъ довгомъ одязѣ съ грубою вовны, крою сорочки, въ острокобчатой шапцѣ, съ палицею заввышки головы, и завсѣгды босый. Нѣхто не бачивъ у него торбины на плечахъ; не мавъ вѣнъ сталого притулку въ Москвѣ; деколи ночувавъ де-небудь въ теплой хатѣ якого милосерднаго чоловіка, а деколи на улицѣ коло церкви. Нѣхто не знавъ, съ-вѣдѣи вѣнъ и хто вѣнъ; а рѣшїи здогады и вѣстїи розносились о нѣмъ по Москвѣ. Дехто замѣчавъ въ его вымовѣ немовъ щось не московского: одїи говорили — вѣнъ съ Риму, другїи — съ Сѣезу, третїи — съ Егїпція, четвертїи — съ царства индїйского; иншїи впевняли, що вѣнъ московскїй чоловікъ съ околицъ надъ моремъ, двацять лѣтъ сидѣвъ на болотахъ, жививъ ся корѣнцями, а деякїи здогадували ся, що вѣнъ знатнаго роду та лишъ ради Христа вырѣвъ ся богатства. Вѣнъ, говорили про него,

видить, що робить ся за сто миль, вдгадує думки людскі, передсказує будущність; але коли пробували розмовити ся зъ нимъ, то вінъ вдповідавъ звичайно такъ, що трудно було зрозуміти властивий змість его мови. Сей блаженный мбгъ заходить до Сильвестра, помимо того, що Сильвестръ не любивъ подббныхъ людей. Блаженный, приходячи до Сильвестра, не плівъ божевольныхъ рѣчей, лишь говоривъ завсѣгды щось розумного; а коли Сильвестръ поспытавъ его: що вінъ за одинь? — блаженный замвсть вдповісти на пытанє, просивъ Сильвестра нѣколи ббльше про се не допытувати ся. Блаженный чудувавъ Сильвестра короткими натяками на рбани справы, що вдносили ся до тогдѣшної політики горожаньского и церковного устрою; нѣчо, здавало ся, не було ему чуже, все его цѣкавило. Коли прибувъ Вишневецкій и представлявъ ся цареви, блаженный прийшовъ до Сильвестра и зъ великимъ спвчутємъ говоривъ о вбннѣ зъ невѣрными. Сильвестръ розповівъ ему, що чувъ вдѣ другихъ про Вишневецкого, про его козацбвъ, та натякнувъ про атамана-сидлача зъ тасмичнимъ хрестомъ.

Блаженный слухавъ зъ напруженою увагою, а на его лиці въ одну мить показавъ ся и щезъ немовъ вьразъ напохохана, такъ що Сильвестръ поспытавъ его:

— Чи може ты не догадуєшь ся, зъ-вбдки родомъ сей незнамый москозскій чоловікъ?

— Нѣ, — задумчиво вдповівъ блаженный; — чи неодно може бути похоже, ба коли-бъ... Миръ христіаньству! Миръ христіаньству!

Однакъ Сильвестръ бачивъ, що блаженный якось змішавъ ся, та хотівъ було его допытуватись, але блаженный сказавъ:

— Годить ся православному войску ити на вызво-

лене многихъ тысячѣвъ хрещенныхъ братовъ — и сей, въ золотымъ хрестомъ, най иде. и той, що въ мѣдьяныиъ. Духове рождене паче тѣлесного!

Коли похѣдъ на Крымъ не бувъ ухваленый на радѣ, блаженный пришовъ до Сильвестра, а той розповѣвши ему про подѣю, додавъ:

— Тобѣ бы говорити вѣсми православнымъ христіянамъ, щобы одиодушно сполучили ся за святыи хрестъ, ба й самого благочестивого царя тобѣ бы намовляти на вѣину.

Пѣсля сего блаженный зачавъ являти ся коло Архангельского собора и врѣчати аб вѣсхъ силъ: „Нбчъ проминае, зачинае зорѣти, роса паде, молоко въ неба полье се“. Царь побачивъ его и велѣвъ прикликати до себе у двѣрь.

Пришовши до царя, блаженный упавъ на землю, простягнувши руки въ передѣ, а вѣдтакъ скочивъ и закричавъ на цѣле горло:

— Царю, вди бусурманъ бити!

— Сѣдай, божій человекъ, — сказавъ царь, перепятыи страхомъ за-для такои несподѣванои приключки.

Блаженный сѣвъ на помѣсть. Царь велѣвъ дати ему вина и солодошѣвъ. Блаженный скочивъ, взявъ кубокъ, поднѣвъ до губы и зачавъ лити по-при губы по бородѣ; вѣдтакъ, немовъ то захлиснувшись виномъ, поставивъ кубокъ и, кланяючись до землѣ, сказавъ:

— Прости, царю-государю, не вели карати, пошлуи, выбачь! Не вмѣю вина пити! Дуракъ я неостесанныи, хлописко сѣльскій.

Опѣсля блаженный взявъ зъ тареля кѣлька сушеныхъ овочѣвъ, скоренько сховавъ ихъ за пазуху, усмѣхнувшись и сказавъ:

— Дѣточкамъ дамъ.

- Якимъ дѣточкамъ? — поспытавъ царь.
- Тымъ, що будуть проводити войску въ Крыму, якъ вырастуть.
- Якъ то! въ Крыму?
- А такъ, въ Крыму, коли Крымъ завоюють.
- Хто его завоює?
- Русь.
- Коли?
- Коли Богъ дастъ.
- А я нѣ?
- Якъ пойдешъ на войну, то ты завоюєшь, а якъ не пойдешъ, то не ты, а другіи пѣсля тебе завоюють, а тобѣ буде соромъ и велика досада зб стороны невѣрныхъ.
- Яка досада?
- Побють тебе и Москву спалять, якъ уже палили за твоихъ батьківъ.
- А чи-жъ вѣднесу побѣду, коли теперъ поїду на войну?
- Побѣдишь.
- Зъ-вѣдки се знаєшь?
- Въ Лукомори сказали.
- Въ якѣмъ Лукомори?
- Всею розповѣмъ, коли хочешъ, а тѣльки тобѣ самому.
- Говори.
- Говорити?
- Говори.
- А ты не выбежь? Дай царске слово, що не выбежь.
- Чого-жъ менѣ божого чоловіка бити?
- Памятай, не бий, а то буде болѣти и я передъ Богомъ пожалуюсь.

— Говоря, не ббй ся.

— Ну, такъ слухай. Далеко, далеко за Пермою великою с горы камъниѣ, высокѣ; а за тыщи каменными горами с югорска сторона, и живутъ тамъ люде малого росту, называютъ ся югра; околиця зимна, а въ нѣѣ звѣрвъ много и рыбы; а за югорскою стороною тече рѣка Обь, а за тою рѣкою, за Обью, рѣстягнувъ ся верстѣ, уважай, на тысячу степь сибирскѣй; на тѣмъ степу нѣчого не родить ся, и земля ромерзас лѣтомъ, не ббльше якъ на два палцѣ; за тымъ степомъ буде море ледове; нѣколи се море не тас, а буде сего моря верстѣ зъ тысячь, або й ббльше; нѣкто до сего моря не доходитъ, а не то щобы его перейти. А коли-бъ якѣй чловѣкъ по божбй воли перейшовъ се море ледове, то сей чловѣкъ побачивъ бы чуда невиданѣ, немислимѣ, чого й въ снѣ нѣкому не приснить ся и въ гадеку чловѣкови не може прийти. Прийшовъ бы сей чловѣкъ до берега высокого, а выйти на сей берѣгъ нѣякимъ чиномъ не можна: вельми круто, хѣба силы божѣй чловѣка туды выведуть. А якъ бы сила божа пбдняла сего чловѣка на гору, то вбнѣ побачивъ бы за горою околицю ясну, теплу, зелену; а якъ бы збйшовъ, на пришѣрѣ кажу, сей чловѣкъ зъ горы, то була бы передѣ нимъ рѣка: вода въ нѣѣ чиста и прозрачна. Станувъ бы сей чловѣкъ и подумавъ: куды Ты, Господи, то й занѣсь мене? А тутъ зъ другой стороны рѣки дерево хлить ся, хлить ся, и поклато ся поперекъ рѣки. Сей чловѣкъ перекрестивъ бы ся и пбйшовъ бы зъ галузи на галузь по тѣмъ деревѣ, та перейшовъ бы рѣку и зачавъ бы ступати ногами по травѣ, мягкой наче шовкъ; сонце свѣтитъ и не палить, а на деревьяхъ висять овочѣ, якихъ нема на земли, и пташки мѣжъ гблемъ спѣвають вельми солодкими голосами, и у воздухѣ невыказанѣй запахи.

— И ось, напротивъ сего чоловіка иде назустрічь якийсь старець бѣловолосый, вельми привѣтливый, и усмѣхася и говорить: витай, чоловіче божій, пришедшій тутъ не по своѣй воли, а по божому приказу; ходѣшь до нашего мешканя. Чоловѣкъ сей и пошовъ за старцемъ и бачить: церковь стоитъ, верхи у неї золоті, а докола церкви дерева, а підъ тыми деревами сидить одинацять старцѣвъ въ бѣлыхъ одеждахъ, якъ снѣгъ; а сей, що подорожного чоловіка привѣвъ, дванацятый, та говорить той старець сему подорожному чоловікови: се мешканє наше, келій у насъ нема, длятого бо не треба: въ сѣй околици не буває нѣ дощу, нѣ снѣгу, нѣ горяча, нѣ зима, нѣ бурѣ; нема тутъ нѣ дикого звѣра, нѣ гадъ їдовитов, нѣ комарѣвъ, нѣ мухъ, нѣ птицъ; не буває у насъ нѣ гризоты, нѣ недуги, а й смерти нѣхто зъ насъ ще не зазнавъ. Церковь оєа, де приносить ся безкровна жертва, побудована не нами, а ангелами невидимыми. Тогдѣ тѣ старцѣ встали и сказали подорожному чоловікови: ходи разомъ зъ нами въ храмъ божій помолити ся. И вѣйшовъ подорожный въ церковь и бачить: цѣлый иконостасъ вѣдъ золота, а престоль зъ каменя самоцѣвного; одинъ старець одягнувъ ся въ ризы бѣлы, блискуючі мовъ сѣбло, а прочі стали клирошанами; и якъ зачали они службу Господню, такъ и здавало ся подорожному, що вѣлъ немовъ въ небѣ, прицавъ чоломъ до землѣ, самъ плаче, а на души ему легко и радѣбно. А по службѣ всѣ вѣйшли и сѣли за столъ підъ деревами та подорожного разомъ зъ собою посадили; и вѣли хлѣбъ бѣлый, мягкій, та овочѣ и вино пили, а вино таке, що и капля въ уста виаде. а вже по цѣлѣмъ тѣлѣ розходить ся невысказана веселѣсть. И кажуть старцѣ: мы хлѣба анѣ не сѣємо анѣ не печемо, дерево у насъ таке, що хлѣбъ родить, та й вина

мы не робимо, бо само тече зъ ягодъ виноградныхъ. А склѣчивши ѣджене, всѣ встали и заспѣвали, а тогда сей старецъ, що священодѣйствувавъ, такъ говоривъ по дорожному чоловѣкови:

„Бысть нѣкогда царство греческое, царство надъ царствами, а въ немъ царствующій градъ Константиинъ, Царьградъ наречеса, занеже надъ всѣми градами земными царь бѣ. Тако пребысть, довѣлеже, наущеніемъ богомерзкаго папы Формоза, отпаде ветхій Римъ отъ благочестія и съ нимъ вкуцѣ страны западныя во тьму еретичества уклоншася, точію въ гречествїи странѣ благочестіе не изсякаше; но дѣйствомъ дьявольскимъ мнози отъ ц авославныхъ христіанъ совратшася съ пути истинна, впадоша въ блудъ, въ чревоуноетовство, враждованіе, волшвеніе, чародѣянїе и во вся тажкая, и Господь во гнѣвѣ своемъ посла на нихъ агарянъ нечестивыхъ и предаде грады и веси ихъ на расхищеніе, и мнози христіане мечемъ постѣчоны быша, и мнози храмы святыи и обители честныя обращены быша въ ропатѣ (капища) скверныя, и по всей земли начаша нечестивые агаряне мучити иноки честныи, нудяще ихъ отрещися равноангельскаго иноческаго житїя, повелѣвающе имъ мяса ясти и блудъ творити. Въ оное время жиша во единомъ же мѣстѣ дванадесять старецъ, отцы пустыннии, пребывающе выну въ молитвѣ, и тїи волею божіею внезапно восхищены бѣша и во мгновеніе ока пренесены въ страну сію, идѣже нынѣ ны зриши. Принесеннымъ намъ бывшимъ явися намъ ангелъ божіи, рече: „адѣ пребудете выну молящеся и живуще непорочно, дондеже свершится исполненіе временъ и смилуется Господь надъ людьми своими и освободить ихъ рукою крѣпкою и мышцею высокою отъ неволи бусурманскїа. Вѣдомо буди вамъ, яко по мнозѣхъ лѣтѣхъ

воздвигнется держава греческая и паки возсіяетъ въра благочестивая въ Царьградъ и во иныхъ градѣхъ страны твоя, и тогда паки пренесены будете въ первое мѣсто и тамо скончаеи земное житіе свое и отыдете въ покой вѣчный, тѣлеса же ваша пребудутъ во свидѣтельство родомъ грядущимъ. Довѣлеже сіе сбудетоя, живуща здѣ не узрите никого же отъ міра, отъ него же взяти бысте, и не услышите гласа его; егда же приближится время исполненія завѣта Господня, тогда волею божіею придетъ къ вамъ сѣмо мужъ нѣкій, восхитенъ отъ міра, и тому повѣдайте сія, яко приближися часъ торжества всего христіанства и паденія невѣрія агрянскаго^а.

— Опбсла, по хвили мовчаня, старецъ сказавъ подорожному: „возврати ся въ страну россійскую и повѣдай сія имущимъ любовь и ревность божію, наипаче же благочестивому царю, единому подъ солнцемъ существу. Блаженъ иже имать въру словесамъ твоимъ, а иже не имать въры и явится предъ нимъ тощъ глаголь твой, того постигнетъ нѣчто отъ язвъ, уготованныхъ невѣрнымъ въ день воздаянія по дѣломъ ихъ. Аще кто не убоится и идетъ на брань съ невѣрными, тому отпустятся грѣхи, и не точію ему, но и роду его даже до четвертаго колѣна, а иже убоитъ ся и не идетъ на брань, той посрамленъ будетъ предъ ангелы въ день судный^а. По тыхъ словахъ одинъ старецъ повѣвъ подорожного д рѣки; дерево нахлыло ся и подорожный верейшовъ по нѣмъ на сей бокъ рѣки, и зновъ бувъ пднесеный у воздуху та перенесеный въ рбднй стороны.

Царь въ жадобю слухавъ блаженного, але наразъ пришло ему на гадку: чи не хитритъ сей блаженный та чи не подмолвеный вбнъ сторонниками войны азъ Крымомъ, хочъ рѣвночасно кара, обѣцана въ оповѣданію

блаженного за зневѣру, жахала его. Трохи помовчавши, царь сказавъ :

— Що-жь сей подорожный чоловікъ, чи вѣнъ бувъ родомъ рускій, чи якъ? а коли рускій, то якъ вѣнъ говорить зъ старцями? они чейже Греки и по руски не знають.

— Або-жь то рускій не може навчити ся по грецки? — вѣдповѣвъ старецъ : — и коли-бъ не навчивъ ся, то чи Богъ не може отворити ему разумъ, такъ що ѣ не знаючи грецкои мовы, весь порозумѣ? Апостолы не вчили ся мовъ, а коли збйшовъ на нихъ Духъ Святый, то и заговорили всѣми мовами.

— Правда — сказавъ царь. Вѣдтакъ трохи помовчавши, поспытавъ :

— Сей чоловікъ, що его понесло до старцѣвъ — се ты?

— Я, або не я, — вѣдповѣвъ блаженный, — чи тобѣ не все те рѣвно? Письмо каже : нѣбющїе уши слышати да слышать.

Царь зновъ замовкѣ, а лице его чимъ разъ ббльше принимало сурорый видъ. Вѣбнци, вѣдвляючи ся въ лице свого спѣвбесѣдника, царь поспытавъ :

— Хто ты такій? — Якъ тебе звать? Зъ-вѣдки ты?

Блаженный скочивъ, замахававъ руками и закричавъ :

— Аѣ, аѣ! — я говоривъ, що выбешь, а ѣ справдѣ выбешь!

— Я тебе не буду бити, — сказавъ царь, — а ѣно пытаю, хто ты такій.

— Мужикъ — вѣдповѣвъ блаженный.

— Якъ тебе звать? — Зъ-вѣдки ты?

— Мене зовуть : грѣшныи чоловікъ, а родомъ я по тѣлу вѣдъ Адама, а по души вѣдъ Бога.

— Ты не крути, а вѣдповѣдай на разумъ, — ска-

завъ царь. — Що-жь бо такого? — Чи не знаешь, куды ты зайшовъ и хто тебе пытае?

— Знаю, знаю, — сказавъ блаженный: — ты государь и можешь о мною зроби́ти, що захочешъ. Прикажи положити мене на землю та поливати горячимъ виномъ, якъ се ты робивъ зъ Псковичами. Тямишь... Коли упавъ великій звбнъ на знакъ надходячо́й на тебе кары — а скоро опбеля пожаръ и бунтъ... И ты самъ мало що не погибъ вѣдъ народнаго бунту.

Згадна про страшнй подѣвъ вывела зъ рѣвноваги царя. Вбнъ задрожавъ, почервонѣвъ, волосе на головѣ ему навжилося; стиснувъ кулаки, немовъ то забираючись знищити смѣлого загадочнаго чоловіка, а сей глядѣвъ на грѣбанаго володаря зъ такимъ выразомъ лица, неначе хотѣвъ бы сказати ему: „не бѣси ся царю, ты менѣ не можешъ нѣчого зроби́ти“.

— Забирай ся прочь зъ-передъ монхъ очей — крикнувъ вѣдтакъ царь.

Блаженный вѣддавъ поклѣвъ и проголосивъ:

— Аще кто не любить Господа Исуса Христа, да будетъ проклятъ! маранъ-аеа!

Се сказавши, обернувъ ся и докинувъ:

— А епископство его перейме нишій.

— Стой — закричавъ царь.

Блаженный пристанувъ и спокѣйно дививъ ся вѣ очи розлюченому цареви.

Царь сказавъ:

— Кому ты вырѣкъ прокляте? — Чи не ты епископство предкладаешъ комусь нишому?

— Се тому, хто не любить Господа нашего Исуса Христа, — вѣдповѣвъ блаженный.

— Ты думаешъ про мене, що то я Его не люблю — сказавъ царь.

— Царю-государю, — сказавъ блаженный: — ты впевнявъ мене царскимъ словомъ, що не выбьешь мене. Дурный мужикъ плавъ тобѣ нѣсенѣтницѣ. А ты чейже разумнѣйшій вѣдъ всѣхъ людей, ддятого, бо ты царь. Не слухай дурня, бувай здоровъ.

И блаженный скоро побѣгъ на долину по стодахъ, проголошующи:

— Що розумному слухати дурня! — Дурень дурне говорить; а ось якъ розумному прийдешь стратити голову, то згадає и на дурнѣ рѣчи.

Послѣднї слова блаженного звучали въ ухахъ царя немовъ торжественна ворожба чогось страшного. Противорѣчнї думки ворухались въ царскѣй головѣ. То здавалось Иванови, що сей блаженный пѣдмовлений Сильвестромъ, то зновъ царь боявъ ся придержувати ся того пѣдозрѣня. Вѣбнци блыснула гадка царевнѣ, прикликати до себе Сильвестра и допытати ся; чи не пѣдославъ протопопъ до него сего блаженного?

Передъ царемъ становъ сухорлявый чоловѣкъ, робѣвъ зъ пятьдесять, великого росту, зъ довгою сивавою бородою, въ чорнѣй суконнѣй рясѣ, въ маленькѣй шапочцѣ. Въ его очахъ пробывало щось доброго вразъ зъ чимсь суворымъ, щось допытливого вразъ зъ иронїєю; всѣ черты лица неначе-бъ говорили: я васъ виджу на скрбѣ; куды вамъ до мене?

— Отче, — сказавъ царь — у насъ въ радѣ вѣдуть ся справы якось негѣбно. Однї говорятъ — треба вѣйну вести зъ крымскими татарами, а другї кажуть — не треба, чтобы не застановляти вѣйны зъ Нѣмцами. Якъ же-жь отче, даешь менѣ благословеньство на вѣйну зъ Крымомъ?

— Се дѣло твоє и боярске, — вѣдновѣвъ Сильвестръ. — Що значить нашъ голосъ, аще отъ себе а не

свыше глаголемъ? Могучій мира сего не слушаютъ насъ, и се добре; поплъ знай свѣй вѣтварь и свѣй требникъ, бояринъ же знай раду и военне дѣло; мѣскій чоловѣкъ — свѣй товаръ и склепъ, а сѣльскій — свое поле и соху. Каждый роби, до чого покликанный. Ты-жь поедиканный свыше панувати надъ державою, твориши правду и хоронити вѣдъ вороговъ христіянскихъ людей. Маешь дорадникѣвъ и слугъ, зъ ними розважай; у нихъ се знычайне дѣло.

— Я вѣрю въ твою мудрость, отче, — сказавъ царь. — Ты много разбѣвъ дававъ менѣ мудру раду, и теперь хочу посмытати тебе.

— Мудрость людска се гордннн передъ Богомъ — сказавъ Сильвестръ. — Ще разъ кажу: коли вѣдъ себе говоримо, не вѣрь намъ, коли не вѣдъ себе, а вѣдъ Бога — квинуй ся нашимъ словамъ, бо се повинуешъ ся Богови а не намъ. Розважь, царю, своимъ царскимъ розумомъ: чи вѣдъ Бога, чи вѣдъ себе говоримо. Ты, царю-государю, розсердивъ ся на мене за се, що я тобѣ говоривъ: не зачинати бы тобѣ вѣйны зъ Нѣмцами, а ити въ похѣдъ на бусурманъ. И добре бы було стало ся негѣдному пошкони, коли-бъ я говоривъ : б своего розуму, але се не було говорене вѣдъ себе а свыше. Такъ, государю.

— Вѣйна зъ ливоньскими Нѣмцами иде щасливо, — сказавъ царь. — Нашѣ войска побиваютъ вороговъ. Вся ливоньска земля небавомъ буде наша; Богъ очевидно благословитъ насъ.

— Кѣнець дѣлу вѣнецъ, царю-государю, — сказавъ Сильвестръ. — Бувае, що Богъ допускае довершувати ся неправому дѣлу, а вѣдтакъ за него карае, ще разъ кажу тобѣ не вѣдъ себе, але вѣдъ Бога. Праведна вѣйна бувае тогдѣ, коли боронити ся свату церковь и на-

селене христіянське вѣдъ нападу ворогѣвъ; а Нѣмцѣ на московску державу не нападали, а ты, государю, зачавъ избирати вѣдъ ихъ неприналежну дань, а що не можна було имъ заплатити сеи дани, то ты пославъ руйнувати ихъ, а ще кого ты пославъ! — татаръ невѣрныхъ... Коли-бъ я сказавъ, що се добре, то зблгавъ бы Духови Святому. Ты на мене розгнѣвавъ ся; у всѣмъ твоя воля.

— Приѣхавъ зъ Литвы князь Вишневецкій, кличе на крымскихъ татаръ, — сказавъ царь. — Чи ити намъ на татаръ?

— Всяке дѣло въ добрый часъ закінчить ся добре, — вѣдповѣвъ Сильвестръ. — Коли-жъ зачинає ся въ недобрый часъ, трудно и прикро переводить ся. Не маю приказѣвъ свѣше, а своимъ кецкимъ розумомъ що можу сказати? Радъ ся зъ боярами, людьми дорадными и военными.

— До мене — сказавъ Иванъ, вдвляючись пильно въ очи Сильвестрови — приходивъ якійсь блаженный и дивнй речи правивъ про якусь чудну околицю, де живе дванацять старцѣвъ, а тѣ старцѣ немовъ-то передсказують конецъ бусурманства и велють ити вѣйною на бусурмана.

— Бувають, государю, — сказавъ Сильвестръ — вѣщованя правдивй, бувають и ложнй, якъ се и Никонъ Чорнои Горы пише въ своѣй книгѣ; а я тобѣ, государю, дававъ сю книгу читати. Годить ся слухати сего зъ розвагою.

Иванъ Василевичъ розпрошавъ ся зъ Сильвестромъ ласкаво, нѣчого вѣдъ него не довѣдавши ся, та лишивъ ся ще въ бѣльшій непевности, якъ передъ тымъ. Тымчасомъ Сильвестръ мавъ соперника, а бувъ нимъ чудовскій архимандритъ Левкій. Вѣнъ не мавъ и десятог

части того очарованія, якимъ володѣвъ Сильвестръ, але за те вѣдана чавъ ся прикметами, котрыми притягавъ до себе царя. Слухаючи Сильвестра, царь бувъ свѣдомый, що Сильвестръ скаже такъ розумно, якъ ему самому й не выдумати; царь вѣдчувавъ, що Сильвестръ розумнѣйшій вѣдъ него, и царь ненавидѣвъ Сильвестра. Натомѣсть Левкого уважавъ глушшимъ вѣдъ себе та завсѣгды находивъ у него одобренє и оправданє сего, що ему хотѣло ся; за се царь й любивъ его. И зъ внѣшного виду Левкій бувъ противопоставленемъ Сильвестрови; маленького росту, присаднистый, зъ очами вназуючими покбрливость, вѣнъ завсѣгды тримавъ ся передъ царемъ зъ тою напруженою увагою, зъ якою чоловікъ боить ся втратити слово зъ промовы свого спѣвбесѣдника. Коли царь звертавъ ся до Левкого нѣбы-то за порадою, Левкій не задумувавъ ся, выступавъ зъ своєю радою смѣло, рѣшучо, немовъ то противъ царя; але въ дѣйствости говоривъ се, що було цареви приемле. Царь Иванъ Василевичъ любивъ глумити зъ архимандрита, архимандритъ годивъ ся на се и самъ веселивъ царя.

Царь прикликавъ Левкого.

— Пяный, архимандритъ, — сказавъ Иванъ Василевичъ. — Чи не выснавъ ся? Ей, бо то рыло! Преподобне рыло! Напухло зъ перепою!

— Выпиваю, государю, — сказавъ Левкій, — писано бо есть: въ беззаконіяхъ зачатъ єсмь.

— А длячого писано: не упивайте ся виномъ, въ нѣмъ бо... знаєшь, що въ нѣмъ?

— Якась заковика, государю; а въ другѣмъ мѣоци каже ся: воды не пей, ино вина...

— Вина? пристанувъ? га? боишь ся договорити? Написано: „вина мале“... а ты дуєшь якими чарками?

— По чину, государю, и по тѣлеснѣй потребѣ ради

желудка и частных недуговъ. А що написано: вина мало пий — ино кономи ведро воды не много выпити, а коли бы чоловікъ выпивъ ведро наразъ? А ось, въ письмѣ говорятъ ся: мытари и любодѣйцы воряють (идуть передомъ) вы въ царствѣи небеснѣмъ, а оно значить: мытарѣ були давнѣйше, а теперь нема мытарѣвъ, а с монахи глытаѣ, пивнѣцѣ, замѣсть мытарѣвъ: они то прямо до раю пойдуть. А ддячого? они невиннѣ, якъ дѣти. Коли-жь и дещо согрѣшати, то Богъ не возьме имъ сего за грѣхъ, самѣ бо не вѣдають, что творять. Говорять зновъ: не можна прожити безъ грѣха, а коли грѣшити, то лѣпше пияному, якъ тверезому. И еще писано, государю: се коль добро и коль красно, еже жити братѣи вкуцѣ! А коли братѣя збѣде ся разомъ, то якъ же оббѣти ся безъ вина!

— Хорошо, — сказавъ царь, — выпей же, коли такъ.

— Левка завсѣгды готовъ пити, — сказавъ архимандритъ, — а коли государь царь велить, то янъ-же Левцѣ не выновити царского приказу?

Принесли чашу вина. Левкѣй погладивъ бороду, поглянувъ на чашу примидляючись, проголосивъ: „ахъ, ты чашо, чашо моря соловецкого“, и душкомъ выпивъ чашу.

— Хочешъ еще? — испытавъ царь.

— Скѣлько велить царь, стѣлько и буду пити; ино коли на ногахъ не устою и новадою ся, не гнѣвай ся. Пяный собѣ не панъ.

— А коли — сказавъ царь — государь велить тобѣ пити въ такуй день, що въ святцахъ не розрѣшае ся нѣ вина нѣ еля, тогдѣ що?

— Нема розрѣшеня по-надъ царскѣй приказъ. Царскѣй приказъ те саме, що божиѣ. Выповнати его велить

самъ Богъ, — тогда въдповѣдаю передъ Богомъ вже не я; коли-жь не послухаю царского приказу, то завѣгда провиню ся, якъ передъ Богомъ такъ и передъ царемъ.

— Мудро сказано, — сказавъ царь, — а если царь скаже: Левко, не пей нѣколи, а навѣтъ въ мясницу, тогда що?

— Тогда Левко упаде цареви въ ноги...

При тыхъ словахъ Левкій упавъ до ногъ царя та продолжавъ:

— И скаже: царю-государю, вели лѣпше Левцѣ голову стяти, тому, бо Левцѣ лѣпше живымъ не бути, якъ не пяти.

— Не бѣй ся, Левко, царь пити не заборонить, а скорше прикаже. Ну, Левцю, скажи менѣ лѣпше ося що: появивъ ся тутъ блаженный, ходитъ та кричить, вѣщуетъ; я его звавъ до себе... хто вѣнъ такий?

— Не знаю, государю, про се вели поспытати отца протопопа Сильвестра.

— Чому-жь Сильвестра, а не тебе? — сказавъ царь, нахмурившись.

— Я не звавъ его и вѣнъ не приходивъ до мене, а тольки видѣвъ, якъ вѣнъ зъ Сильвестрового дому выходявъ.

Зловѣща гадка зновъ блиснула въ головѣ царя: Сильвестръ нѣчого не сказавъ про блаженного, коли царь его пытавъ ся, а блаженный буває у Сильвестра.

— Чуднй рѣчи вѣнъ розказуе — сказавъ царь и розповѣвъ въ скороченю Левкому се, що чувъ вѣдъ блаженного.

— Се значить, — сказавъ Левкій, — щоби царь на вѣнну ишовъ... Та, мабутъ е такий, що бажають, щоби ты особисто на вѣнну ишовъ... Нѣ, царю-государю, не ходи! ты маєшь воеводъ, слугъ своихъ; ихъ, своихъ ко-

допѣвъ, посылай, а тобѣ треба свое здоровье береть. Скоро князь Курбскій, князь Серебрянный не вернуть ся зъ войны, то страта не велика: богато ихъ, князѣвъ на Руси, а ты, государю, у насъ одинокій, цѣлому государству голова и оборона. А ось сихъ блаженныхъ взять бы на допыты, та подтягнути ихъ зо два разы на тортурахъ, то они бы заразъ выпѣвали правду, а тажъ тольки народъ бунтуютъ! Ади, що задумавъ! Старцѣвъ янихъ выгадавъ! Давъ бы я ему старцѣвъ! Пригадай собѣ, царю-государю, якъ по Москвѣ ходивъ божевѣльный та вѣщувавъ: Москва згорить, а Москва й справдѣ загорѣлась, а опбеля мѣжь народомъ бунтъ повставъ... всею то вороги твои вчинили интригами своими! Нѣ, царю-государю, не слухай ворожихъ дорадъ, не иди на войну. Кто знае, що у нихъ на гадцѣ.

Левкова мова припала до сердца царевн, котрый мучивъ ся пбдозрѣнями, що его, неначе дурня, хотять подбѣити та приневолити чинити се, чого вѣнъ не хоче. Царь прикликавъ до себе Атанасія Вяземского, молодого любимця, котрого вѣнъ вже тогдѣ приблизивъ до себе.

— Танасю, — сказавъ царь — якійсь блаженный появивъ ся мѣжь народомъ, про вѣйну вѣщуетъ; розвѣдай ся, що вѣнъ тамъ такого говорить, а коли почувешъ що-небудь про насъ, заразъ вели схопити его.. Не зважати на се, що вѣнъ блаженный.

Вяземскій шукавъ блаженного, розпытувавъ ся, вѣдивъ кѣлька днѣвъ по Москвѣ — и слѣдъ застигъ по блаженномъ; неначе у воду канувъ; а тольки дознавъ ся Вяземскій, що вечеромъ того самого дня, коли вѣнъ бувъ у царя, видѣли его у Подкопая; вѣнъ кланявъ ся народови на всѣ стороны и говоривъ: „Бувайте здоровѣ,

люде добрѣ! Побачите мене хѣба вже не въ добрый часъ, коли ворогъ бусурманъ пбдѣ Москву пбдступитъ!" И опбсла вже нѣхто его ббльше не бачивъ.

III.

Ц а р и ц я .

Въ комнатахъ царицѣ, докола великого подовгастого стола, застеленого зеленою въ червонѣ цвѣтъ скатертью, стояли двѣ роббтницѣ и старая боярыня, що наглядала надъ жѣвочими роботами. Подальше вбдѣ нихъ, коло дверей, стоявъ мужчина, лѣтъ по-надъ трицять, зъ задумчивымъ лицемъ, и безперестанно опускавъ очи въ землю, якъ сего вымагала вѣчливбсть зъ поважана для сего мѣсца, въ котрбмъ вбнѣ находивъ ся. Одѣжъ на нѣмъ була на-пбвъ монаша, чорна, довга; лишь голова була вбдерята. На столѣ лежавъ рисунокъ, представляющій вложено Христа до гробу. Женщины, що стояли докола стола, находили ся очевидно въ тревожномъ дожданю и безперестанно поглядали на маленькѣй дверь, ведучѣй до дальшихъ комнатъ царицѣ Анастасѣ. Нѣхто не смѣвъ завести розмовы. Вебнци дверь вбдчянили ся, увбйшла царица, женщина блѣда, сухорлява; си чергы, колисъ гарнѣ, були глубоко пооранѣй передчасными морщзнами, въ си очахъ вбдбывавъ ся смутокъ и огбрченя. Ома була одягнена въ голубу атласову лѣтну сукню зъ срѣбными вышиванями; на головѣ у неи була боброва шапочка зъ денцемъ усѣ-

лнымъ перлами. За нею поступали двѣ панны въ червонныхъ лѣтнихъ одягахъ, съ розпущенымъ волосемъ. Ихъ боязкій поглядъ вказувавъ, що ихъ тримають въ строгой дисциплинѣ. Наблизивши ся до стола, царица мовчки оглядала рисунокъ.

— Ось тутъ, матушко государине-царице — сказала стара боярня — иконописецъ зъ Новгорода размалювавъ взорець плащениць; „може твой царица подобас ся.“

Иконописецъ поклонивъ са до землѣ; царица поглянула на него, вѣдтакъ подивила ся на рисунокъ и сказала тихо до бояринѣ:

— Вы дати ему три рубль, нехай иде.

Боярня дала знакъ иконописцеву, а сей зрозумѣвши, вклонивъ ся и выйшовъ.

— Першій артистъ, — сказала боярня, — матушко государине-царице, и вельми ученый, у отца Сильвестра на выхованю vyrбсь, коли ще отецъ Сильвестръ въ Новгородѣ перебувавъ; а давъ ему Богъ талантъ иконописный; живе, государине, въ Новгородѣ.

— То вѣтъ новгородскій? — сказала царица, — а ще й у Сильвестра выховавъ ся? Не хочу! Не робити плащениць пѣсля его взрца. И найперше не приводити менѣ зъ Новгорода нѣякихъ майстрѣвъ, а передо всѣмъ зъ выхованцѣвъ попа Сильвестра. Чуешь? Щобы сего ббльше не було! Хиба-жь въ иншихъ городахъ не можна вышукати? Хиба-жь въ Москвѣ нема гднихъ? Що се такого, всео зъ Новгорода и зъ Новгорода? Новгородъ для всего взрцемъ ставъ, и навѣтъ Богови по новгородски велать молити ся. Москва голова Новгородови и всѣмъ городамъ: такъ и въ книгахъ написано. А хиба-жь въ Новгородѣ ббльша благодать? чи-жь ростовсей чудотворцѣ не святѣйшій вѣдъ новго-

родскихъ святыхъ? Новгороду не рѣзняи ся зъ Ростовомъ, а не то зъ Москвою! А ты може Новгородка, чи ще?

— Матушко-государине, — сказала боярinya — вѣдомо тобѣ, що я родовита Московка, зб старинного Московского роду.

— Но, то найди иншого иконописца, — сказала царица, — але не зъ Новгорода, а вже нѣякъ зъ Сильвестровыхъ выхованцѣвъ. Попъ набирае собѣ на удѣль Богъ знае кого, та на людей выводитъ... и черезъ его выхованцѣвъ нѣхто хлѣба не може дѣстати. И поцани своихъ ставить, и пѣддьячими ставить, та ще образы малюють его люде. Найди кого иншого.

— Станесь по твоѣй воли, государине-царице, — сказала боярinya.

На се убѣшли въ комнату два браты царицѣ, Григорій и Никита, однокі мужчины, що мали право въ кождѣй порѣ входити до комнатъ царицѣ.

Анастасія продолжала:

— А три рублѣ? То имъ и пропасти зъ твоѣй вини! Коли-бъ ты менѣ була сказала, що зъ Новгорода, то я бы була и не вѣдала навѣтъ показувати его образу и вѣбрца.

— Матушко-государине — сказала боярinya — не гнѣвай ся. Я верну тѣ три рублѣ, коли они даремно страчені черезъ мою вину.

— Було бы мѣжь жебраковъ роздати! — говорила царица. — Ади, три рублѣ не знати за що взявъ! И такъ дре за свою нужденну роботу на нѣчо нездаду, а ниші бѣдні зъ голоду умирають. Имъ треба помагати, а не даремно кидати грошѣ сильвестровцямъ; розговѣсь ся вже за много попина, нехай бы зъ своихъ наживы раздававъ своимъ.

— Матушко-государине, — говорила боярина, — будь ласкава не гнѣватись. Я зверну три рубль.

— Я вѣдь тебе трехъ рубльвѣ не возьму назадъ, — сказала царица — вѣдай ихъ половину до Трѣйцѣ, а половину мѣжь жebraкѣвѣ роздѣли, коли твоя воля. А то, справдѣ скѣлько бѣдныхъ можна бы обдѣлати трема рублями, а такъ они въ одну ненасытну утробу новгородску попали ся... Боже, Боже, прости наше прогрѣшене! Ну, гляди, постарай ся о иншого иконописця московского, або ростовского, або ярославского, тѣльки не новгородского и не зъ Сильвестрового гнѣзда. Иди до себе.

Боярина и робѣтницѣ поклонили ся и вышли. Царица звернула ся до панночокѣ.

— Вы чого вытрѣщили баньки? Охъ, небожатка, якъ лишъ зъ очей моихъ, такъ вы заразъ скалите зубы и разводите смѣхъ неприличнй. А! ты — ты — чого глядишь тамъ! Ось теперъ при мѣ мало що не засмѣешь ся! А ты, балуховата! кажи: чи смѣяла ся она менѣ за плечима? Хочешъ затаити?... менѣ не скажешъ?

— Я не бачила, государине?

— Брешешъ, бачила! Ну, коли не бачила а побачишь — то скажешъ менѣ?

— Скажу, государине-царице.

— Не правда! не скажешъ! де у васъ вѣрибсть? Яка ваша вѣрибсть! А якъ вѣдверну ся и побачу... то може гадаешъ, що тобѣ буде менша кара якъ вѣй? Обѣ однаково покараю. Идѣть собѣ вѣдь мене.

— Панны вѣдбйшли.

— Куды не обернись — говорила царица до братѣвѣ, — вѣдь Сильвестра не втечешъ. Хотѣла плащеницю вышити по обѣту, за душу мого Митѣ-царевича

въ Горници, що-жь? Кажу, найдѣть менѣ иконописця, щобы менѣ взорець нарисувавъ. А они найшли зъ Новгорода, та ще зъ Сильвестровыхъ выхovanцѣвъ. Пбгъ зъ своєю попадею збирали всяку зволочъ хлопцѣвъ и дѣвчатъ, виховували та на людей выводили. А се чинило ся не для вподобы Богови, а за-для того, щобы въ цѣлбмъ царствѣ своими людьми все куты позапахати. Видите — всюды у нихъ свои люде. И менѣ ихного привели зъ новгородскихъ.

— Знаю — сказавъ Григорій, — се зъ тыхъ, що малювали Господа Саваоа, чимъ Висковатий соблазнивъ ся. Ось, и тобѣ привели зъ ихъ норы шура. Хотять царя-государя зъ пантелюку збити, щобы вбнъ у похбдѣ рушивъ на Кримску землю. Пбдослали ему якогось божевбльного, вѣщувавъ про упадокъ турецкого царства. Хвалити Бога, отецъ Левкій охаженувъ царя-государя. Не пбддае ся. А тутъ, бачишь, приѣхавъ зъ литовскихъ земель Вишневецкій, нажавляти царя до вбйны, та ще якесь чудо привѣзъ зъ собою — якогось силача, Илію Муромца... Хотять царя отуманити.

— Горе мое, горе! — сказала цариця: — охъ, якъ менѣ на серци тяжко-важко. Чуе мое сердце щось недоброго. Охъ, браты мои рбднї! Ратуйте мене, люблю я свого Иванчика по надѣ все въ свѣтѣ, бути може, що се й грѣхъ такъ любити, длятого, що Бога треба любити по-надѣ все, а коли человекъ страшно полюбишь, то и супротивъ Бога прогрѣшишь ся. Тбльки, що-жь менѣ дѣяти? Точить мое сердце червакъ невсыпучій! Вороги мои лютї хотять мене зъ Иваномъ розлучити, зъ свѣта мене радї бы збгнати, щобы самї заволодѣли и царемъ и царствомъ. Чого я не перетерпѣла? Не забути менѣ до смерти, якъ Иванчикъ бувъ хорый, перестававъ жити, а они доврола него... думали, якъ бы то дѣтямъ на-

шимъ наслѣдство въдобрати, Володимира Андрѣевича царемъ зрѣбити... Мати его, люта змыя!.. низько маѣтъ кланяе ея, а сама лихо придумуе.. Богъ выратувавъ царя: и въ день и въ ночи въдѣ тон поры хвалю Его пресвяту волю. Але пекле не спать. Пѣиъ Сильвестръ, ворогъ лукавый, въдобравъ у мене дѣтей чародѣйствомъ... а теперь злодѣи хотять царя забрати на люту войну, якъ забрала пѣдъ Казань; длатого хотять забрати, щобы жита позбавити! Охъ, чуе мое сердце бѣду; не довго менѣ горювати на бѣломъ свѣтѣ, не до жита менѣ. Охъ, охъ!

Братъ еи Никита сказавъ:

— Не гнѣви Бога, сестро, малодушностью. Ты не любишь Сильвестра, и я его не люблю, та и якъ намъ его любити? — и вѣиъ насъ не любитъ. Вѣиъ бы бажавъ, щобы насъ не було при царю, а тѣльки вѣиъ зъ своими дорадниками оставъ ся на дворѣ. Надмѣрна у него жажда панованя. А щобы вѣиъ чародѣйствомъ у тебе дѣтей забравъ, сеге не годить ся говорити. Се дѣло Боже а не людске. Не годить ся обмавляти чоловѣка, хочъ бы вѣиъ бувъ твоѣй ворогъ и лиха наковнѣ!

— Хиба-жь вѣиъ не чародѣйникъ? — сказавъ Григорій. — Якъ то вѣиъ пѣдѣишовъ царя-государя! А може вѣиъ розважный и богоугодный мужъ? Кѣлько то дѣтъ мы зъ нимъ боремо ся! Ось, розсердивъ ся государь, здае ся, приходитъ кѣонецъ Сильвестровому панованю: а тутъ нѣ! Днѣ:сь, вѣиъ зновъ приближивъ ся и зновъ его царь слушае. Якъ-же то вѣиъ не чародѣйникъ, проклятый!

Въ ту хвилю почули ся кроки. Захарини пѣзнали хѣдъ царя.

Вѣишовъ царь Иванъ Василевичъ, похитуючись на боки и усмѣхаючись; одною рукою вѣиъ погладжувавъ

свою борбѣнку, а другою опиравъ ся на палици зъ золотую галкою.

— Ха, ха, ха! — сказавъ царь: — шурины! Чуете, якъ мене хотѣли поддурити. Найперше подбелали якогось божевольного и той говоривъ менѣ якійсь дивнѣй рѣчи о привидахъ, щобы мене намовити на войну зъ Крымомъ; я велѣвъ того божевольного прихопити на злочиннѣй мовѣ, а вѣнзъ пропавъ якъ камѣнь у воду! Теперь взялись за щось иншого. Хотять для нашой царской забавы показувати якогось силача, котрый руками душитъ медведя, а привѣзъ его зъ собою Вишневецкѣй. Думаютъ, що я дивлячись на се, поддамъ ся ихъ радамъ. Нѣ, мои дорогенькѣй! не такѣй вамъ попавъ ся. Я собѣ на забаву погляну, але щобы ити войною на Крымъ, а й то ще самому, пѣсля ихъ бажаня, сего не буде. Ты, Настуне, про се не думай и не томи своего сердца! Я на Крымъ не пѣйду, не выповню ихъ бажаня. Противно, они будуть чинити у мене се, що я захочу, тому що я самодержецъ; вѣдъ Бога дана менѣ власть свыше, и що захочу, се й буду дѣлати, а они менѣ повиннѣй повинувати ся.

— О, государю, — сказавъ Григорій, — якъ мы всѣ радѣ изъ-за твого мудрого слова. Не тѣлько мы, але всѣ православнѣй християне, що суть пѣдъ твоєю высокою рукою, молятъ Бога лишь о те, щобы все дѣлало ся пѣсля твого великого розуму, а не пѣсля радъ бояреннихъ, а вже нѣякъ пѣсля рады побѣвскон.

— Пѣбъ Сильвестръ менѣ не дорадникѣй, — сказавъ царь: — наша воля була така, щобы пѣбъ Сильвестръ бувъ близько насъ, а не захочемо, то пѣбъ Сильвестръ пѣйде завтра въ Соловки. Що значать пѣбъ? не тѣльки пѣбъ — митрополита не захочу тримати, то й митрополитъ пѣйде собѣ прочъ.

— Справедливе и мудре твое слово! — сказавъ Григорій.

— Милый мой, Иванчику! — сказала царица, обнимаючи въ нѣжностью голову мужа. — Ты не пойдешь на войну, ты во мною лишишь ся!

IV.

Царская забава.

Першій зимовый снѣгъ — милый, нетерпеливо дожиданный въ дня на день гость; перша санна — свято на Руси. Такъ и теперь; такъ и въ старину бывало. Работа пойдѣ радѣйше, забава веселѣйше, молодость стане больше вдважне, дѣтство рѣзвѣйше, старость сильнѣйша. А для мысливыхъ... отсе радѣсть!

Царь Иванъ Василевичъ не пойдѣ по примѣру своихъ предковъ, князѣвъ, котрѣ, бывало, ѣздили одинъ до другого за сотнѣ миль, щобы погуляти по лѣсахъ и поляхъ надъ звѣромъ скороногимъ и птахомъ летучимъ, та свои давнѣ свары и усобицѣ заблччати ловами въ мирѣ. Царь Иванъ Василевичъ дуже хоронивъ свою царску особу и ухлявъ ся въдъ всего, де бы заходила хочъ и найменша небезпечность. Вѣнъ бувъ дуже великимъ боягузомъ, хочъ нѣчого такъ дуже не баглось ему, якъ славитись вдважнимъ и хоробримъ. Поѣде вѣнъ на ловы за зайцами, але то ино коли ему не скажуть, що тамъ, де ему прийдѣсь розправити ся зъ зайцемъ, не стрѣтити медведа, вовка, рися. Не любивъ бу-

вати особисто на ловахъ въ лѣсахъ, такъ само якъ не любивъ ни въ походѣ; але сей царь, якъ провадивъ вѣины и выславъ своихъ полководцѣвъ, такъ само и на ловы, хочъ самъ не ходивъ, посылавъ своихъ двѣрскихъ селянъ ловити для себе звѣровъ. Тогдѣшнимъ людямъ було се на руку: всюды були мысливѣ, бо безъ нихъ звѣры выѣли бы цѣлѣ села; не для забавы а зъ конечности выбирали ся до лѣса мѣскѣ и сѣльскѣ люде великими громадами воювати зъ звѣромъ, зъ всякого рода оружамъ, вѣдъ звычайной дубины до штудерной стрѣльбы, котра була тогдѣ ще великою рѣдкостю мѣжь селянствомъ, та не заступала прадѣдныхъ лукѣвъ и стрѣль. За товпою мысливычъ псарѣ вели псѣвъ, що мали выслѣдити и выгонити звѣра; тенетники несли величезнѣ тенета (сѣти), а ямарѣ лопаты, щобы копати ямы, де заманювали або заганяли неосторожного звѣра, прикрывши ямы тонкимъ хворостомъ, сухимъ листамъ и снѣгомъ. Весела була пора, коли ишли такѣ походы... Молодцѣ идуть, пѣсни спѣвають, пританцовують, смѣють ся, музыканты гудками, волынками и трубами розвеселяють нарѣдъ, а коли лучить ся — собаки выгоняють вовка, лиса, медведя и наполоханный звѣръ запутае ся въ тенета або попаде въ яму, скѣлько тамъ смѣху, шуму, гомону, радости! Старали ся, розумѣе ся, ловити для царя молодыхъ медведѣвъ и вовкѣвъ, — зъ старыми якось се не удавало ся — накладали на нихъ ланцы, привязували пѣдъ шию налицѣ и высылали въ пѣдмосковскѣ села. По царскому приказу, тамъ ихъ тримали и плекали, добре накормлюючи, та ховали для царской забавы; а коли захоче ся царевѣ, — приѣде вѣвъ до села, прикаже выпустити медведя або вовка и пустити на нихъ псѣвъ, або велить своимъ людямъ бороти ся зъ звѣромъ; хто подужае — сему царска нагорода дае с

кого медвѣдь поранить, сему дае ся на лѣчене; а лучало ся, що медвѣдь и на смерть загрызе чоловѣка, тогдѣ заняшуть его въ синодикѣ та пошлють до рѣшнхъ монастырѣвъ поминати.

Теперь, зѣ нагоды першого свѣгу, згодивъ ся царь-государь ѣхати до села Тайниньского та погуляти разомъ зѣ своими близшими боярами. Вечеромъ выслали туды царску кухню; досвѣта мѣсили короваѣ и пироги, патрошили всѣляку рѣбу, приладжуючи еи на всѣлякѣ стравы до царского столу. Для царя ладила ся тогдѣ неввычайна забава; царица наговорила про неввычайну силу прибывшого зѣ Вишневецкимъ козака Кудеяра, донесли и про его дивне походжене, бо нѣ самъ Кудеяръ, анѣ нѣхто иншій не знае, що се за козакъ, а видно, що руского роду. Царь радъ бувъ поглянути на него; Вишневецкому бажалось показати его московскому государеву, але самъ Кудеяръ не показувавъ нѣ радости нѣ боязни появити ся передъ царемъ.

Царь выслухавъ всеночне. Цѣлый рядъ саней заповнивъ Кремль. Бояре ведутъ великого государя пѣдъ руки; вѣнъ одѣтый въ соболеву шубу, безъ покрытя, зѣ вышваанями штучно зробленими пѣсля вѣхднхъ взбрцѣвъ на юхтовѣй шкѣрѣ; на головѣ у царя острокбичата шапка. Величезнѣ и широчезнѣ сѣмѣ подѣлений на два вѣдѣлы; на заднѣмъ, вывшенѣмъ, сѣдае царь-государь, пѣдбѣчъ него хрещеный царь казаньскѣй, на передѣ, низше, сѣдають два бояре. Санѣ запряженѣ четвернею, але не рядомъ, ино гусакомъ; на кождѣмъ кони сидить вѣзникъ верхомъ, а у передного вѣзника бичъ довшій вѣдъ него самого. По бокахъ саней ѣдутъ „окольнічѣ“. За царемъ наступаютъ бояре, зѣ рады и сусѣдства, пышаючись дорогоценными футрами на своихъ шубахъ зѣ великими выкладаными ковытрами, та обеладками ша-

покъ съ золочеными срібными вышиванями, выбагливостю матерій на покрываняхъ шубъ, рѣзноцѣтностью килимбъ на своихъ саняхъ и дородливостю своихъ коней. Князь Дмитрій Ивановичъ Вишневецкій, запрошенный царемъ на царску забаву, ѣхавъ въ однихъ саняхъ съ княземъ Андреемъ Михайловичемъ Курбскимъ; цѣлу дорогу они разсуждали про се, якъ бы то наклонити царя, щобы выслать великое войско на иранскаго хана и самъ ему проводить.

Ось приѣхали. Бояре ведутъ царя подъ руки по оходахъ деревянаго двору въ селѣ Тайниньскбѣ; перейшовши великій теплый сѣни, царь входитъ до комнаты ѣдальни. Тамъ вже столы накрытї гарными скатертями, на столахъ покладенї тарелѣ, ножѣ, ложки, ббльшї куснї хлѣба, до столбъ присуненї лавки застеленї килимками, а для царя уставленї окремо маленькїй столецъ, выкладанї перловоматочными кусничками; передъ стелникомъ крѣсло съ поволоченымъ поручемъ а надъ крѣсломъ рядъ образбъ въ гарныхъ рамахъ. Царь помоливъ ся передъ образами, перейшовъ черезъ ѣдальню до друговъ комнаты; тамъ палило ся въ печи, и тамъ царь рѣвножъ напередъ помоливъ ся, вбдтакъ сѣвъ коло печь, а бояре стояли довкола него; перейшло кблька мїнута, царь посидѣвши коло печь вставъ, взявъ свою палицу, що си вбддавъ бувъ окольникому, та перейшовъ до третонъ комнаты, де було его царске ложе, опбсла до четвертонъ, назначенои для дворабѣ, котрї мусли спати поббчь царя, якъ ему пришлося почувати въ Тайниньскбѣ. Съ сени четвертонъ комнаты були дверѣ на гановъ подъ дашкомъ; сей ганокъ выходивъ на внутрїшню подибре, де вбдбували ся боѣ съ звѣрами для царскои забавы. На ганку стояло лишъ однокое крѣсло для царя.

Иванъ Василевичъ не бувъ тогдѣ въ веселѣмъ настрою духа. Все, що чувъ и замѣтивъ недавно, залагло ему сердце; вѣнъ вѣдчувавъ, що довкола него щось задумує ся, пѣдозрѣвавъ, що его хотять пѣдбѣити, старають ся примусити зрѣбити се, чого бы вѣнъ не бажавъ а що бажаютъ другї; царь лютивъ ся. Ему приходило на гадку, що и сею забавою заговорники хотять покористувати ся, щобы пѣдмовити его на вѣйну зъ Крымомъ. Ще не було коли Иванови Василевичеви увѣльнитися ся вѣдъ того пѣдозрѣня, котре лучило ся зъ его врожденною боязливістю, ще не наспѣла пора перемѣнитися тѣй бояливости на отверту борбу зъ выдуманными небезпечностями. Поки-що все обмежало ся ще лишъ на примхи самовольѣ.

— Алексѣю! — сказавъ царь до Адашева, усѣвши на крѣслѣ, уставленѣмъ на ганку. — Хочемо ити зъ похѣдъ зъ великимъ вѣйскомъ на вѣйну.

— Най Богъ тебе благословить! — сказавъ Адашевъ, досытъ зачудований сею неспѣдванкою. — Мы всѣ идемо зъ тобою и будемо бити ся противъ ворогѣвъ святаго хреста до послѣдног каплѣ своєи крови, не жалючи своихъ головъ. А куды ты думаешь? Противъ Татаръ?

— Нѣ, противъ ливоньскихъ Нѣмцѣвъ. Вы, мои добрї, мои вѣрнїи бояре, такъ нужно били ся зъ Нѣмцями, що менѣ вже нѣякъ не хоче ся покидати ливоньской землѣ, не пѣдбѣивши єи цѣлою пѣдъ нашу державу. А бусурманъ крымскїй не страшний; вѣнъ шле намъ свое посольство и вже выпустивъ нашъ полонъ. Мы пристанемо на миръ зъ крымскимъ ханомъ пѣсля нашой волѣ, а самї пѣйдемо на Нѣмцѣвъ. Осъ и другї бояре на радѣ рѣвножь говорили, щобы ити намъ вѣйною на ливоньскихъ Нѣмцѣвъ. И прибувшїй князь Ди-

митрій Ивановичъ Вишневецкій най зъ своими козаками иде зъ нами такожь на ливоньскихъ Нѣмцѣвъ! Козаки надѣлені вѣдъ насъ платнею.

— Твоя воля, государю, — сказавъ Адашевъ, — мы ще не знаемо, зъ чимъ приѣде ханьскій посоль; а хочъ ханъ и скаже, що вызволить цѣлый полонъ, то сему не можна вѣрити, бо бусурманъ збреше християнинови. Нѣмцѣ, государю, побѣджені силою твого царского величества; коли бы теперь ихъ помиловать, дати имъ миръ, то они вѣддадутъ намъ и Юревъ и Ругодивъ та прочі города, заняті нашимъ войскомъ.

— А если мы ихъ не помилуемо, — сказавъ лукаво засмѣявшись царь — то они намъ вѣддадутъ и Колыванъ и Ригу, и майже всѣ нѣмецкіе города завоюемо. Ну, але що на се скаже князь Курбскій?

Князь Курбскій, що стоявъ цѣлый часъ коло дверей, выступивъ и сказавъ:

— Наша рада тобѣ, великій государю, знава, бо мы высказали си передъ тобою въ думѣ, а коли твоя така воля, щобы я передъ тобою ще разъ си высказавъ, то я скажу и теперь те саме, що говоривъ въ думѣ: не иди, государю, на Нѣмцѣвъ, заключи зъ ними миръ пбоя нашомъ вѣхъ волѣ, а самъ иди зъ цѣлымъ своимъ войскомъ на крымского бусурмана, за-для обороны своєї державы и безпечности населеня християньского.

— А другі бояре не те говорили, — сказавъ царь — и длатого буде такъ, якъ вашъ государъ захоче, якъ ему Богъ на сердце положить. На Него надѣю ся, Его приказови покорю ся, а не князьвскимъ та боярскимъ радамъ. Господь зб мною и нѣхто противъ мене. Де князь Вишневецкій?

Прикликали Вишневецкого. Царь сказавъ:

— Показуй, показуй, князю Дмитрію, своего Государя и князявскимъ та боярскимъ радамъ.

ліята. Тільки я маю два дуже люті медведі; ніхто з них ще не водваживъ бороти ся. Коли котрий з нихъ розторощить черепъ твому Голіатови, то ты за се не нарв'кай на насъ.

— Такого медведа нема, котрого бы не поборовъ мбій Кудеяръ — сказавъ Вишневецкій.

— Ого-го! надто хвалишь ся, — водповѣвъ царь — а у насъ каже ся, що чванькѣвъ пси в'дять.

Ударили бубны. Зъ долъшнихъ комнать двора вийшовъ Кудеяръ, одягнений въ чорный суконный короткій уббръ, въ великихъ чоботахъ зъ острогами. У него въ рукахъ не було ніякого оружя, тільки за червонымъ поясомъ бувъ застромлений великій нбжь, до половини вытягнений зъ пѣхвы. Кудеяръ поклонивъ ся въ ту сторону, де бувъ царь, надѣвъ шапку, и станувъ бокомъ до ганку, приложивъ пѣдбородокъ до шиї, высунувъ праву ногу у перѣдъ, заложивъ лѣву руку на задъ и державъ праву на водмахъ, немовъ готовлячи ся водперти нападъ ворога. Бго мрачній очи вдивили ся въ двері шпихлѣрѣвъ.

— Але-жъ бо то плечъ, плечъ, — замѣтивъ царь — а якій палець, палець!.. Ба й брови якій сердиті! Та се просто якійсь вовкулакъ, лѣсовникъ!

Всѣ бояре стояли довкола царя зъ напруженою увагою. Наразъ водчинили ся двері одного шпихлѣра, — зъ-водтамъ вийшовъ медвѣдъ... двері за нимъ скоро зачинили ся. Медвѣдъ вийшовъ на майданъ (такъ называли тогдѣ таке подвѣра), увидѣвъ стоячого Кудеяра... козакъ глядѣвъ на него грѣсно и сурово... медвѣдъ заревѣвъ, пѣдняявъ передній лапы, а на заднихъ ишовъ просто на Кудеяра... Кудеяръ выхопивъ нбжь. Медвѣдъ заревѣвъ сильнѣйше и замахнувъ ся своєю лапою — одна секунда — медвѣдъ розторощивъ бы черепъ смѣль-

чака, всё крикнули... Але Кудеяръ впрязно ухиливъ голову передъ ударомъ медвежою лапы и въ той же хвили покористувавъ ся положенемъ медведя, котрый выставивъ противъ соперника груди, ударивъ его ножомъ въ сердце и самъ вбскочивъ на бѣгъ.

Роздавъ ся послѣдний ревъ адыхаючого медведя. Кудеяръ глядѣвъ на мертвого, вже безсильного ворога. На ганку всё буди до такой степени приголомшеній симъ неожиданымъ концемъ битвы, що не смѣли выразити нѣ одобреня нѣ зачудованя.

Царь перерываъ мовчане.

— Ё — сказаъ вѣнъ — медвѣдь ще бѣльшій и ще сильнѣйшій вѣдъ сего. Чи скоче вѣнъ зъ нимъ бороти ся?

— Зъ кимъ прикажешъ, государю, — сказаъ Вишневецкій — зъ тымъ вѣнъ и буде бити ся.

Вишневецкій передавъ царске бажане Кудеярови.

Кудеяръ поклонивъ ся цареви мовчки; пѣдѣйшовъ до неживого медведя, выимивъ зъ сердца нѣжь, обтеръ о его шерсть и зновъ станувъ въ попередній позѣ, ждучи на нового ворога.

Недовго пришло ся ему дожидати. Медвѣдь величезного росту показавъ ся зъ другихъ дверей шпихлѣра.

Побачивши неживого товариша, медвѣдь зъ перелякомъ вбскочивъ назадъ, розглянувъ ся довкола та вдививъ ся въ Кудеяра. Новый ворогъ не реваъ, якъ попередній, а тѣлькн люто глядѣвъ на чоловѣка. Проминула хвиля Царь зробивъ таку увагу:

— Медвѣдь, знать, догадавъ ся, що першій черезъ се пропавъ, що самъ на чоловѣка пѣйшовъ; сей дождае чоловѣка до себе: ходи ты самъ до мене, а не я до тебе!

Але медвѣдь зробивъ рухъ и поволи ставъ обходити свого ворога; медвѣдь вѣдвертавъ голову въ противну сторону, немовъ хотѣвъ перехитрити, немовъ удававъ, що не звертає на него уваги, немовъ хотѣвъ бы кинутися на него несподѣвано; але медвѣдь не обманувъ козака. Кудеяръ быстро, немовъ кѣтъ, зробивъ ококъ и митью опнивъ ся верхомъ на медведи, обома руками схопивъ его за горло и зачавъ душити зъ цѣлон силы. Медвѣдь захрипѣвъ и пѣдкосивъ ноги. Кудеяръ не перестававъ его душити, дока въ медвежѣмъ тѣлѣ не перестали появляти ся передсмертнїй судороги. Тогдѣ Кудеяръ вставъ зъ медведа, знявъ шапку и поклонивъ ся царевнѣ.

— Юнакъ! юнакъ! — сказавъ царь. — Се справдѣшний бѣгатиръ, Илья Муромецъ!..

На царскій приказъ, переданый черезъ Вишневецкого, Кудеяръ вийшовъ на ганокъ и мовчки дожидавъ царского слова. Всѣ зъ цѣкавостію ему приглядали ся.

Царь велѣвъ подати побѣдникови сребнїй кѣвшъ зъ медомъ.

Кудеяръ змѣшавъ ся. Степовый козакъ не знавъ, якъ ему повертати ся передъ такимъ вельможею, чи говорити, чи мовчати; вѣнъ пеглянувъ на Вишневецкого, вѣдтакъ поклонивъ ся царевнѣ мовчки, выпивъ мѣдъ и вѣддавъ кѣвшъ прислугѣ. Царь сказавъ:

— Сей кѣвшъ тобѣ за твою добру службу.

Кудеяръ зновъ мовчки поклонивъ ся.

— Говорили намъ, мовъ бы ты самъ не знавъ, що за-одивъ; змалку бувъ у бусурманъ, але самъ зъ роду руского, христїаньского. Покажи но менѣ хрестъ, що у тебе на шиѣ.

Кудеяръ мовчки знявъ зъ себе хрестъ и передавъ царевнѣ.

Цѣлаво розглядавъ ся царь на крестъ, задумувавъ ся, чи не вѣдгадае, а опбсла вѣддавъ его Кудеярови.

— Хто тебе знае, що ты за-одинъ, але мабуть не простого роду. Велю кликнути кличь по цѣлому царству, щобы згомосили за тѣ, у кого пропали дѣти пѣдъ сѣю пору, якъ выходило бы пѣсля твоихъ лѣтъ, зъ трицять або й бѣльше рокѣвъ. А доки Богъ не выявитъ тебѣ твоего роду, будешъ нашъ и мы тобою заопѣкуемо ся. Вѣддѣлннн ему помѣсте въ Вѣлевскѣмъ околѣ, пятьсотъ мѣръ, и лѣса и сѣнокосѣвъ, якъ годить ся, та вписати его мѣжь дворянъ. Най двигаетъ нашу царску службу. Я его пѣшлю на ливоньскихъ Нѣмцѣвъ. Най ихъ заколюе и душить якъ медведѣвъ.

— Великій государю, — сказавъ Вишневецкій, — мѣй Кудеяръ має великій довгъ.

— У кого? — попытавъ царь. — Я его выкуплю вѣдъ зъобовязаня.

— Вѣнъ має довгъ у бусурманъ. Коли вѣнъ бувъ вѣ инюю въ походѣ, татары напали на его хутѣръ пѣдъ Черкасани и забрали ему жѣнку. И она пропала безъ вѣсти! Вѣнъ поклявъ пѣмстити ся на бусурманахъ.

— Для такого юнака найде ся у насъ женщина лѣпша вѣдъ першою его жѣнки — сказавъ царь. — Треба взяти другу, а давну забути. Попала ся въ полонъ бусурманъ — то такъ само, якъ бы умерла. Хочешъ, молодче, женити ся?

— Я вже законно повѣнчаний — сказавъ Кудеяръ.

— Хиба-жь надѣшъ ся, що давна жѣнка до тебе верне ся? Нѣ, молодче, пуста твоя надѣя! Певно зъ горя померла, вели лѣпше записати ея въ памятникъ... А чи гарна була твоя жѣнка?

— Для мене лѣпшом не треба було, царю — сказавъ Кудеяръ.

— Жаль, жаль, — продовжавъ царь — а все-таки, коли ен не можна дбстати, треба иншу брати.

— Нѣ, царю-государю, не хочу, — сказавъ Кудеяръ, — коли такъ подобало ся Богу, лишу ся безъ жѣнки. Позволь, царю, бусурманѣ бити, метити ся на нихъ за жѣнку.

— Ого! — сказавъ царь, — ты хочешъ на бусурманѣ ити, жѣнки свои шукати! Ты, може бути, бажавъ бы, щобы и мы пѣшли зъ тобою ради твои жѣнки. Ха! ха! ха! Коли бы мы пѣшли и цѣлый Крымъ завоювали, то й тогдѣ ледви чи бы тамъ твою жѣнку найшли; если она жива, то вже певно запродана до якого небудь бусурманьского краю, що дальше вѣдъ Етіопіи. Ну, иди, иди! мы тебе не затримуемо. Иди воювати зъ бусурманомъ, шукай свои жѣнки и приходи разомъ зъ нею до мене, тѣльки я зъ тобою не пѣйду... нѣ!

При тѣмъ царь обкинувъ поглядомъ своихъ бояръ и продовжавъ:

— Ну, а коли ты найдешъ свою жѣнку и прийдешъ до мене разомъ зъ нею, тогдѣ я зъ цѣлымъ войскомъ пѣйду на бусурмана и Крымъ завоюю. Теперь пока що иди собѣ самъ.

Кудеяръ похмуро гладѣвъ за часъ цѣлон бесѣды царской, зъ очевиднымъ огорченемъ: насмѣшки царя роздирали его сердце.

— Ну, покажи теперь своихъ стрѣльцѣвъ, князю Дмитрію Ивановичу, — сказавъ царь до Вишневецкого, коли Кудеяръ вѣдѣшовъ.

На приказъ Вишневецкого, козакъ прибѣвъ до стовпа, що стоявъ на майданѣ, велику дошку, немовъ

полицію, на той полиці положили рядомъ вѣдьмакацятъ, яецъ. Выйшло десять козаковъ съ рушницями и кождый стрѣлявъ по чераѣ, подѣляючи кулями яйца. Царь хвалить ихъ.

Опбсла принесли довге полотно, розтягнули его вѣдь стовпа до тыхъ дощокъ, котрыми були заставлені прогалины мѣжь шпихлѣрами и прибили цѣвоками; цѣле се полотно було усяне хрестиками, назначеными вуглемъ. Выйшло вѣдьмакацятъ козаковъ и одинъ за другимъ стрѣляли съ лука, а стрѣлы опинювали ся въ полотно въ тыхъ мѣстахъ, де були позначені хрестики.

Царь стававъ чимъ разъ веселѣйшій вѣдь той розрывки.

— Теперъ — сказавъ вѣдь — най Кудеяръ прибере мое подѣбра, спрятае дошки съ проходѣвъ и выйме стовпъ.

Вишневецкій передавъ приказъ Кудеярови. Силачъ найперше вытащивъ мертвыхъ медведѣвъ, вѣдьтакъ майже безъ напруженя забравъ дошки, вынесъ ихъ и зложивъ на купу пѣдь шпихлѣромъ, а опбсла, пѣдьбѣйшовши до стовпа, глубоко закопаного въ замералу землю, зачавъ его двигати; стовпъ мало по-малу зачавъ колыхати ся. Кудеяръ нагнувъ ся, напруживъ ся, вырвавъ стовпъ съ землѣ, не давъ ему упасти на землю, пѣдьставивъ свое плече, двигнувъ и поставивъ пѣдь стѣною шпихлѣра.

— Що то за сила, страхъ! — сказавъ царь. — Ну, але скажи ты менѣ, князю Дмитрію Ивановичу; я знаю, що ты чоловікъ богобоязливый и добрый. Чи можешь мѣаъ поручати, що тутъ нема нічого нечистого, що сей твѣй Кудеяръ одержавъ таку саму вѣдь Бога, а не вѣдь лукавого, ані не черезъ чары?

— Царю-государю, — сказавъ Вишневецкій, —

шенѣ самому приходила така думка, але нѣ... мой Кудеяръ не має зъ тымъ нѣякого дѣла; побожный и ходитъ часто до церкви, и постить, и ходитъ сповѣдати ся, та и то не разъ на рѣкъ, а частѣйше, по два и три разы.

— Ну, то-то, — сказавъ царь, — а инакше то и мы зъ нимъ погубимо нашѣ души, коли станемо тѣшити ся чортѣвскимъ дѣломъ.

Царь зъ ганку вѣйшовъ у двѣрь, перейшовъ въ дальшій сѣни, де уже були заставлені столы для царской службы и козакѣвъ, та перейшовъ на другій ганокъ, що выходивъ на друге подвѣре, прямо ворѣтъ, де бувъ головной вѣздъ. На царскій приказъ привели собакъ и выпустили зъ заперта лѣса на поле; собаки кинулись за лисомъ. Царь тѣшивъ ся, дивлячись, якъ лисъ, зъ природною своею хитростію, выминавъ собакъ, обмащювавъ ихъ, кидаячись на рѣзній стороны, вымыкаючись вѣдъ страшныхъ зубѣвъ въ ту хвилию, коли собака готова була схопити его вже за хвѣстъ, — все було даремно — далеко, далеко погнали собаки хитрого звѣра, за собаками побѣгли царь; царь вже не мѣгъ нѣчого видѣти, але нетерпеливо дожидавъ вѣсти, якъ скѣбичила ся вѣйна зъ лисомъ. Вкѣнци царь вернули ся и привезли трупа пошарпаного зубами пѣсѣвъ лѣса.

По тыхъ всѣхъ забавахъ пѣйшли обѣдати. Обѣдъ бувъ пѣстный, зъ рыбою. Царь, сидячи за своимъ окремимъ столикомъ, посылавъ стравы Вишневецкому и его атаманамъ, що обѣдали зъ царскою службою въ сѣняхъ; царь звертавъ ся до Вишневецкого зъ ласкавыми словами: „Князю Дмитріе Ивановичу Вишневецкій! Приѣхавъ ты зъ литовской державы до насъ на службу по своей доброй воли зъ своими хоробрими атаманами и козаками. Мы, государь, тымъ тѣшимъ ся и въ своей

ласцѣ приймено тебе и твоихъ атаманѣвъ та козакѣвъ. Ёжь напу хлѣбъ-сѣль, пий мѣдъ, вино, покрѣплай ся и весели ся зъ нами."

Коли налили бѣлого меду, всѣ выходили зъ-поза стола и поздоровляли царя. Вишневецкій, проговоривши царскій титуль, зъ жаромъ грѣмко промовѣвъ:

— Дай, Боже милосердный, тобѣ одинокому пѣдъ сонцемъ истиннои вѣрнѣи нашѣи государевнѣи, надъ всѣми твоими ворогами побѣду, а передовсѣмъ най затмить ся вѣдъ блеску хреста святого мѣсяцъ мусульманскій, най покорять ся нечестивѣи агаряне пѣдъ скиптрѣ твоего царства та най заткне ся московскій прапорѣ на мурахъ Бакчисерая, якъ се на мурахъ Казаня и Астраханя вже заткнувъ ся зъ Божѣю помощѣю. О, великій царю! щѣбъ ты прославивъ ся по-надъ всѣхъ своихъ предѣкѣвъ, щѣбъ твоя держава вывыспила ся по-надъ всѣ державы сего мира, щѣбъ зазнали блага многочисленнѣи народы пѣдъ твоею мудрою властѣю. Буди благословенна Богомъ держава царства твоего, аминь!

Заохоченѣи примѣромъ Вишневецкого, бажающѣи вѣи зъ Крымомъ бояре рѣвножъ проголошували бажання побѣды надъ бусурманами. Царскій обѣдъ принимавъ видъ пѣдготовленя до наступающѣи вѣи зъ Крымомъ. Царь, уповащѣи величаннями и похвалами своѣи мудрости, могучѣи и силы, такожъ пѣддававъ ся тѣи гадцѣ.

Тымчасомъ въ сѣняхъ, за кѣлькома столами, обѣдали атаманы и козаки, разомъ зѣ службою. Кудеяръ бувъ зъ ними и дуже мало ѣвъ та пивъ. Вѣи бувъ пѣсля своѣи звичаю повурный; всѣхъ вѣддыхавъ вѣдъ себе своимъ видомъ, на всѣхъ наводивъ поневоли сумъ своѣю присутностѣю. Присутнѣи пробували зайти зъ нимъ въ бесѣду, але, не могли добити ся вѣдъ него нѣчого крѣмъ урывочныхъ слѣвъ, а найбѣльше же не терпѣвъ

вбѣ, коли розмова сходила на него самого, про его долю, п о жѣнку и навѣтъ про его силу. Каждый, що пробувавъ заговорити зъ нимъ, вже не мавъ другій разъ зачинати якои небудь розмовы. Трое зб службы, що сидѣли подальше вѣдъ него, вели мѣжь собою тихо такую розмову:

— Чи той силачъ — сказавъ одинъ — не знае ся зъ нечистою силою? Га!

— Та — замѣтивъ другій — якъ збѣ на тебе ино погляне, то ажъ лачне стае чоловікови. Ану давай менѣ рубля та кажи: переночуй зъ нимъ самъ на самъ, то бѣгме — не возьму!

— Ледви чи вбѣ знае ся зъ нечистыми, — замѣтивъ третій, — на нѣмъ е хрестъ. А хто зъ нечистымъ знае ся, то наїперше хрестъ зъ себе збѣме. Передвчера я бачивъ, вбѣ бувъ въ церквѣ, хрестивъ ся, тѣльки не зовсѣмъ такъ якъ мы; ну, але се они всѣ такъ хрестять ся, литовскій люде; у насъ, бачъ, послѣднїй два палцѣ складають ся разомъ зъ великими, а два палцѣ просто, а у нихъ н тѣ два, що у насъ просто, зложенїй зъ великимъ. Вѣра же, кажеть ся, одна и та сама, грецка.

— А головы на що они голять и жмить волося лишаютъ? — сказавъ першій.

— Се у нихъ называе ся чубъ; я пытавъ, говорили: се, значить, свобода козацка, щобъ всѣ бачили, що вбѣ козакъ, вѣльний чоловікъ.

— Ну, се вбѣ вѣльний тамъ у себе, на Украинѣ, въ Черкасахъ, а у насъ, коли до насъ прийшовъ, ему вѣльнымъ называтись не годить ся, длятого якъ ставъ служити нашому великому государевни, то вже зробивъ ся холопъ, а не вѣльний чоловікъ. Прийде ся воденьку дома лишити, а не сюды возити.

— Забороненый товаръ — докинуть першій.

— Ба и хрестъ класти на себе — сказавъ другій — выпадало бы имъ такъ само, якъ мы кладемо, а не пбсла своего звычайу, длятого що коли ты признавъ ся зъ нами до одной вѣры, то вже нѣчимъ не рбани ся. А то... хто знае: яка 'сила въ тбй' рбаници. Що се за та-кій хрестъ? Чи справедливый вбнъ? И чи вбдъ Бога? Вбнъ говорить, все те однаково, все рбно; ба але бо то вбнъ про себе говорить а звѣстно, що нѣхто про себе не скаже дурного слова. Варта бы намъ добре дбзнати ся: чи вбнъ хреститъ ся, а може бути зовсѣмъ не хреститъ ся, лишь вбдхрещуе ся. Ось що! Га! Старій люде розповѣдали, що въ литовскбй земли всякбй чары бувають; у нихъ и кулѣ вмѣють зачарувати, хто куды цѣлить, туды и певно потрапить, а все те не безъ нечистой силы. Бу нихъ до того бабы чарбвницѣ, що знаютъ приворожувати и вбдворожувати: зрблять такъ, що ось чоловікъ одного любить, а другого ненавидить. Тожъ и бачь, скоро такбй до насъ найдуть, то чарами приворожать до себе любовь нашего государя, чтобы любить ихъ ббльше якъ насъ, а насъ, родовитыхъ московскихъ людей, вбдворожать вбдъ государя, и стане царь государь для нихъ дуже ласкавъ, а мы попадемъ въ неласку. Ты бо говоришь: вбнъ до церкви ходитъ и хреститъ ся; хреститъ ся, правда, але якъ хреститъ ся? А що, коли справдѣ вбдхрещуе ся, то се тбльки обманъ, нечистого выгадка, щобъ до церкви ходити его слугамъ не було зборонене; значить вбнъ выдумавъ не хрестъ а вбдхрестъ; оно выдае ся намъ будъто хрестъ а оно не е хрестъ, а все те, чтобы насъ обманити и слугъ своихъ прославити, насъ же вѣрныхъ хрестіянъ понизити и покорити. Коли по правдѣ тбй захожбй суть одной зъ нами истинной вѣры, то наказати бы имъ хрестити ся такъ, якъ мы хрестимо

ся; а не схотять, то буде ся знати, що у нихъ въ гадцѣ лукаве и люде они недобрѣ, та выгнати бы ихъ зъ нашего краю, щобы они въ нѣмъ своимъ ворожитствомъ не вчинили якого лиха и нещастя.

— О тѣмъ всѣмъ, про що мы говоримо, — замѣтивъ третій — годить ся розсуджати не намъ, простакамъ, а духовного звачя людямъ; а то коли станемо про такій справы говорити, грѣха наберемо ся; а коли не скаменемо ся, то насъ и передъ освященный соборъ покличуть за пустѣ мудрованя, якъ було зъ Матюхою Башкинымъ и его сторонниками, та зъ дякомъ Висковатымъ. Нашъ преосвященный митрополитъ Макарій говоривъ: „Коли ты ноги, то не думай бути головою“.

— А ты думаешь, — сказавъ другій — що духовного звачя люде не говорятъ те саме, що я? Ось, чудовскій архимандритъ якій мудрець, а якій ученый! Чи є въ московской державѣ другій такій ученый! А вѣнъ говоривъ, многі зъ насъ се чули: вѣдъ тыхъ захожихъ не ждати намъ нѣчого доброго. Пѣдлестий они и обманцѣ, христіянами прокидують ся, а не справедливи они христіяне... характерники они прокляті; думаютъ пѣдбѣти и зачарувати насъ своимъ чародѣйствомъ и чорнокнижництвомъ. Ба й ще що додавъ: на бусурманъ царя нашего пѣдмовляють, а самі зъ бусурманами въ тайнѣй дружбѣ, нарочно насъ хотять посварити зъ бусурманомъ щобы врадити насъ. А сей силачь, Кудеяръ, чи якъ тамъ его звать... тажъ вѣнъ не козаць, а татаранъ, нарочно зъ козаками живе буцѣмъ то вѣнъ козаць, а тайкомъ служить крымскому ханови, та тутъ прийшовъ, щобъ розвѣдувати и ханови доносити, а сила у него тѣлесна вѣдъ нечистого: вѣнъ ему за таку силу душею заплативъ!

По скѣнченнѣ обѣдѣ царь приказавъ, немовъ зъ

надзвычайной ласки, приклякати козацкихъ атаманбвъ и власными руками дававъ имъ бѣлого меду. Коли пбдѣйшовъ до него Кудеяръ, царь сказавъ:

— Ну гляди-жь, молодче, види и побий бусурмана, найди и вбдбери у него свою жѣнку та приходи зъ нею до мене; тогдѣ я, якъ сказавъ, пбйду и самъ зъ цѣлымъ вбаскомъ на Крымъ. На се мое царске слово. Тбльки ось що: ну, коли ты найдешъ свою жѣнку а у неѣ буде дитина — не по еѣ воли а по неволи — вбдѣ бусурмана, то що тогдѣ? Чи возьмешъ дитину бусурманьску за свою? Га! —

Кудеяръ мовчавъ, дививъ ся якосъ дуже злобно и грызъ собѣ губы.

— Що-жь, молодче, не знаешъ, що сказати? Та, оно трудна справа... Прийде ся, чужу, та ще бусурманьску дитину за свою рбдау прияти и зъ нею вѣкъ прожити. Признай ся, тяженько буде. А не такъ — то дитинѣ кесимъ баші... Але що мати скаже?

Иванъ, не дбждавши ся вбдповѣди вбдѣ мовчаливого Кудеяра, звернувъ ся до своихъ боярѣ и сказавъ:

— Ось оно... сильный, а глупый! руками медведѣвъ душитъ, стовпы зъ землѣ вырываетъ, а головою не може сего розсудити: коли вже таке нещасте склало ся, що жена попала ся бусурманамъ — то такъ само, що жѣнка умерла; чого за нею тужити и побивати ся? Де еѣ найдешъ? А хочъ бы и найшовъ, то она не годилась бы. Нѣ, сего порозумѣти, нема у него розуму.

Царь, смѣючы ся, пбйшовъ въ свои комнаты.

Скоро пбсля того, вже пбдѣ вечѣрѣ, царь выбравъ ся зъ поворотомъ до Москвы. За нимъ пбѣхали и бояре. Вишневецкій ѣхавъ, якъ передѣ тымъ, зъ Курбскимъ въ однихъ саняхъ, и два князѣ вели мѣжь собою таку розмову:

— Князю Андрею Михайловичу! Здае ся, мы не дбйдемъ до того, за чимъ я до васъ приѣхавъ. Царь очевидно не хоче воювати зъ бусурманами. Царь хоче посылати мене зъ козаками на ливоньскихъ Нѣмцѣвъ...

— Князю Димитрію Ивановичу, — сказавъ Курбскій, — по правдѣ тобѣ скажу: тяжко приходитъ ся жити. Государь доброн рады мало слухает, а скоро, не дай Боже, и цѣлкомъ перестане слухати, та лишъ дае послухъ сикофантамъ, подшепникамъ, котрїи за-для своен гнучности и щобы бути ближше царя, будутъ подмавлиати его на всяке лихо та подбехиувати противъ рады честныхъ военныхъ мужѣвъ, и буде на насъ велике гонене а царству московскому выйде се на шкоду и рунну. Всего лиха початокъ — царица и ея браты глупїи. Царица не терпять отца Сильвестра за те, що отецъ Сильвестръ царя добра навчае, до роботы скланяе, вбдѣ бездѣльности и пристрасти вбдводити, та не дае волочити ся по монастыряхъ, проводити часъ зъ блазнями, зъ неробами, волхвами и волхвицами — зъ глупыми бабами... Браты царицѣ завистию до насъ всѣхъ дышуть: они люде зъ низького роду и се ихъ болить, хотять всѣхъ людей зъ славного роду вбддалити вбдѣ царя, щобы инѣ самими правити цѣлымъ государствомъ.

— Коли таке, не дай Боже, у васъ стане ся, — сказавъ Вишневецкїй, — то я тобѣ скажу по дружньому, князю Андрею Михайловичу, и буду у васъ жити. Я ради доброн sprawy, для службы христїянству до васъ приѣхавъ, а коли се на нѣчо не здало ся, то по нашому говорить ся: коли мое не вѣ ладѣ, то я зъ своимъ назадъ.

— Охъ, — зѣтхнувши, сказавъ Курбскїй — и я тобѣ одинокому по дружньому скажу, князю Димитрію Ивановичу, я хочъ и родовитый московскїй чоловѣкъ, а до

зла руки не приложу, и придется менѣ, якъ у васъ ка-
жуть : въ свѣтъ за очн ити.

V.

Крымскій полонъ.

За рѣкою Мосалвою бувъ тогдѣ великій двѣръ, на-
зывавъ ся „крымскій“; внутрь его, по правѣй сторонѣ,
выбудованный бувъ рядъ одноповерховыхъ домикѣвъ,
пѣль однимъ высокимъ дахомъ зъ дравиць, такъ що
все те выдавалося однимъ довжеснымъ домогъ. Просто
противъ ворѣтъ була велика комната въ три поверхи,
вѣдзначаюча ся чепурностію будованя, великими вѣкнами
и вырѣсками коло вѣкоу; лѣва сторона двора була за-
будована множествомъ хатчинъ, закамарѣвъ, рѣзкиненихъ
въ такѣмъ неладѣ, що, здавало ся, можна було заблу-
дити и цѣлый день шукати виходу. Такій способъ бу-
дованя надававъ ся знаменито для пожарѣвъ, котрѣ
зъ-часта навѣщали крымскій двѣръ, але по пожарахъ
будовано давнымъ ладомъ. Крымскій двѣръ служивъ на
примѣщене приѣзжающихъ до Москвы послѣвъ и гон-
цѣвъ крымского пана, и для нихъ то була назначена
велика комната зъ прикрасами. Въ сѣмъ дворѣ ставали
и татарскій купцѣ, що приѣздили до Москвы зъ вѣсѣд-
ными товарами. До сего двора часами привозили и у-
вѣльненыхъ полонникѣвъ та придержували тамъ день-
другій, доки не розмѣстили ихъ, куды годило ся. Въ тѣ
часы полонникѣвъ выкуплювали або вымѣнювали звы-

чайно въ пограничныхъ мѣстахъ, зѣ-водки увѣльненій розходили ся до своихъ мѣсець принадлежности, але тыхъ. котрѣ не мали родины, або выкуплювали ся на рахунокъ царского скарбу, або зѣ якои иншой причины потрѣбнѣи були для допытѣвъ, привозили до Москвы и прииѣщали въ крымскѣмъ дворѣ. Подъ той часъ туды являлись и московскѣи полонники зѣ паньскими послами и гонцами, привезенѣи для замѣны на татарскихъ мурзѣ, пѣсля заключенои напередъ умовы, або увѣльненѣи крымскимъ ханомъ на знакъ дружбы зѣ московскимъ государемъ. Отсе теперъ якъ разъ лучило ся.

Ханъ Дивлетъ-Гирей, наполюхавши ся успѣхѣвъ Вишневецкого и Данила Адашева въ минувшѣмъ роцѣ та почувши, що Вишневецкѣи пѣдмовляе Москву противъ Крыму, амѣркувавъ, що при тогдѣшнихъ невбдрадныхъ обставинахъ Крыму буде розумнѣйше заявити Москвѣ охоту до помирена и длятого выславъ Карачь-мурзу въ посольствѣ до Москвы, щобы заявивъ, що на знакъ дружбы и братерства увѣльняе всѣхъ московскихъ полонниковѣвъ, забраныхъ послѣдними роками. Больша часть була увѣльнена на границѣ, а громада зѣ вѣлька сотѣ людей прибула до Москвы зѣ Каричь-мурзою та прииѣстила ся въ крымскѣмъ дворѣ. Хочъ дворъ бувъ обширный, то теперъ бувъ вѣнъ за тѣснѣи, такъ що бѣдныи котрымъ не стало мѣсця въ хатахъ ночували въ зимныхъ комѣркахъ, закамаркахъ, безъ огляду на се, що вже наступила зима... Впрочемъ полонникамъ пришлося побувати тамъ не довго. На другѣи денѣ, по прибутю Карачь-мурзы, наповнивъ ся и крымскѣи дворъ и цѣле подворѣ санями боярѣ, гостей, архимандритѣвъ, игуменѣвъ и многими людьми всѣлякого стану.

Одні привѣдали и приходили вѣдшукувати свояковъ и знакомыхъ, другіи щоби роздавати милостини та забирати до себе нещасливыхъ будьто зъ сибвчута будьто за-для своєї власної выгоды. Піднявъ ся гамбръ, начали ся оклики, рыданя, подяки, обѣмы, поцѣлуъ. Тамъ мати обливала слъзми голову повернувшого сына, тамъ дѣти вѣшали ся на шию батьковни, котрого зъ-разу не пѣшали, не бачивши его вѣлька лѣтъ, тамъ цѣлувавъ ся братъ зъ братомъ, сестрѣнецъ зъ дядькомъ; для многихъ наступивъ такой день невмыскано радѣстный, година такого щастя, за котру, здавало ся, не жаль було перетерпѣти богато горѣнихъ лѣтъ. Нещасте тратить свою палючу силу, коли устае, а чоловікъ вѣдчувае для него вдячнѣсть за ту хвилину величезного щастя на землі, — за минуту повѣнченого терпѣня. Але були тутъ и такі брати, дядьки, сестрѣнцѣ, котріи поверховно виявляли радѣсть, а внутрь лютили ся: се були такі, котрымъ не хотѣло ся звертати вернувшимъ своякамъ ихъ майна; они уважали ихъ за погнбшихъ, а тутъ наразъ несподѣвано свояки оживають... Що-жь робити?... Ихъ цѣлуютъ, обнимають, а въ души собѣ гадають: лѣьше було бы, если-бъ чортъ бувъ тебе взявъ. Деякі паны приходили у крымскій двѣръ немовъ зъ побожности, а на самѣй рѣчи за-для користи: розглядали ся, чи нема якого бѣдака, котрый не має куды дѣти ся и, коли найшли такого, розпытували ся его зъ спѣвчутемъ, давали ему полтинника, вѣдтакъ зновъ розпытували ся, зѣткали разомъ зъ нимъ надъ его горемъ та сирѣтствомъ и немовъ спѣвчучи говорили ему: бѣдный ты, бѣдный сирѣтка! По що тобѣ святати ся по бѣлѣмъ свѣтѣ? Охъ, охъ! Людей добрыхъ мало теперъ стало на свѣтѣ, кождый дбае, щоби лишъ ему добре було, а ближньому своему лиха шукае, змен-

шила ся милосердность; ходи до мене, у мене для тебе куть теплый найде ся, ситый и одягненный будешь, а роботы великон не будешь мати. Поддасть ся сиротка приманливой бесѣдѣ и поведе такой милосердный сиротку до дьяка у холопскій приказъ подписати письмо, дастъ ему пять рубльвъ, а наобѣщавъ у двоа, та возьме бѣдака у рабство на цѣле жити. Прийде ся бѣднязѣ перемѣняти вазулю на яструба: освободивъ ся зъ татарской неволѣ а попавъ ся у московску. Монастирскій власти привѣздили на крымскій двѣрць вербувати полонникѣвъ до себе у монастырѣ; такожь дадутъ сиротинѣ милостиню, выскажутъ ему мудрѣ слова про сушту мира и про се, якъ добре буде на томъ свѣтѣ тому, хто вырече ся свѣта и поде у монастырѣ въ надѣи побожного житя, а вѣдтакъ затыгнуть сироту до себе и вызволенный зъ татарской неволѣ стане рабомъ всечестного чина, засуженымъ трудити ся въ потѣ чола, въ смутку, тѣсногѣ, убожествѣ, надѣючись царства небесного та переносачи на своѣмъ хребтѣ замѣсть татарской нагайки игуменьску пажизню. Знатнѣ бояре вѣздили на крымскій двѣрць роздавати милостиню, бо такой бувъ звычай; сего, що такъ не зробить, назвуть окупцемъ, немилосерднымъ, злымъ... але були и такі, що не за-для людского говору або користи, але зъ чистои милосердности тратили великій грошѣ на полонникѣвъ, надѣючись, що Господь надгородитъ имъ стократно ихъ страту по смерти.

Бояринъ Ивавъ Шереметевъ на цѣлу Русь славивъ ся тымъ, що выкуплявъ полонникѣвъ; и теперъ обдѣлявъ вѣнъ щедро полонникѣвъ на крымскѣмъ двѣрцѣ. Не уступавъ ему и Алексѣй Адашевъ, котрый вѣдмалывлявъ собѣ всякои розкошѣ, а лишачи на свои потребности только необходимое, все свои величезнѣ доходы призначувавъ на дѣла милосерднѣ. Славна була тогдѣ у

Москвѣ вдова Магдалина, родомъ Полька, що приняла вѣхдну вѣру, мати дорослыхъ сыновъ, женщина богата и побожна, богато она роздавала на жебраковъ, а на выкупъ и прокормлене полонниковъ ще ббльше. Теперь сямъ добродушнымъ людямъ платити за выкупъ не треба було; за те они брали пбдъ свою опѣку кблькадесять полонниковъ зъ тымъ, щобы здоровыхъ де-небудъ примѣстити та подати имъ способъ зарабляти собѣ працею хлѣбъ насущій, а старыхъ та слабыхъ задержати на своѣмъ доживотю.

Приѣхавъ тогдѣ зъ другими и князь Андрій Михайловичъ Курбскій, але коли вбнъ и розв'язувавъ свою мошонку на милостиню, то далеко ббльше говоривъ, кричавъ, научавъ всѣхъ и зъ звычайною своєю краснорѣчивостію завертавъ безперестанно на улюблену свою гадку о конечности веденя вѣйны зъ бусурманомъ и покореня Крыму московскбй державѣ. Приѣхавъ Сильвестръ зъ сыномъ, роздававъ милостиню, розпытувавъ ся одного, другого, та взявъ пбдъ свою опѣку зъ двадцать людей, сказавши имъ: „у мене нема записаныхъ, я васъ не возьму вѣ запись, побудете у мене, заки найду для васъ притулокъ и роботу, а вбдтакъ зъ Богомъ, — трудѣть ся доки стане силъ и здоровля. Вѣ законѣ Господнбмъ сказано: не трудивый ся да не естѣ“.

Приѣхавъ разомъ зъ Даниломъ Адашевымъ, своимъ военнымъ товаришемъ, и князь Дмитрій Вишневецкій; и вбнъ хотѣвъ такожь не вбдрбзняти ся вбдъ другихъ вѣ своѣй новбй вбтчинеѣ та пожертвувати часть свого маєтку на побожний вчинокъ.

Полонники одинъ по другбмъ вбдѣзвали и вбдходили зъ крымского двора, число ихъ що разъ меншало, рѣдло, а вббаци остало ся ихъ не ббльше якъ двадцать.

Мѣжь ними була жѣнка одягнена въ коужь, завязана якоюь брудною шматомъ; она сидѣла на колодѣ подъ вѣнкомъ хаты, то розглядаючи ся доврола тревожнымъ поглядомъ, то опускаючи очи зъ выразомъ безнадѣйности. Побѣчь неи стоявъ три або чотиролѣтний хлопчина, круглолицый, смаглявый, въ коужуку и въ баранковѣй шапочкѣ, та грызъ кусень чорного хлѣба. Женщина була ще молода, гармонь статья, але горе поперетинало ен сухорляве лице передчасными морщинами, такъ що поглянувши на ню, кождый мимоволѣ назвавъ бы ен молодую старушкою. Би чорнѣй великѣй очи носили слѣды колишней живости и пристрасти, а вразъ зъ тымъ выражали стѣльки смутку и терпѣня, що годѣ було не поглянути въ тотѣ очи безъ сѣбвчута а такожь и безъ поважана: въ нихъ пробывало ся много благородного, широкого и честного. Побачивши Вишневецкого, женщина мимоволѣ здрѣгнула: ен вдаривъ одягъ сего князя, вѣдмѣнный вѣдъ одягу московскихъ бояръ; женщина побачила щось собѣ знакомого, рѣдного; она встала и пѣдѣйшла до одного зъ гостей; дитина невѣдлучно ишла за нею зъ своимъ хлѣбомъ.

Она поспытала: що се за вельможа?

Сказали ѣй, що се князь Вишневецкѣй.

— Князь Димитрій Ивановичь! — крикнула женщина та побѣдла, задрожала цѣлымъ тѣломъ, нервными кроками пѣдѣйшла до Вишневецкого та упала ему до ногъ.

— Батьку нашъ, добродѣю... сказала женщина — самъ Богъ тебе приславъ, голубе, спаси мене, я твоя, я не тутешня, — я не москочка, я зъ Черкасъ, твоя пѣддана...

— Якъ же ты попала ся тутъ, у московскѣй почонь?... — спытавъ Вишневецкѣй.

— Провинилась, милосердный князю, прости меня бѣдной... обманьствомъ сюды я зайшла. Стали въ Крымѣ збирати московскій полонъ, щобы вѣдослати у Москву... Я назвала себе московкою. Мене продали еже другому панови, а сей не знавъ, що я зъ Украины та пустивъ мене на вѣлю: коли-бъ знавъ, то не выпустивъ бы. Гадала: на божу волю пѣйду, може хто небудь возьме у службу, хочъ на чужинѣ буду жити, все-жь таки въ христiянскѣй а не бусурманскѣй, а може бути, гадала, стрѣтити ся и така христiянска душа, що до моего рѣдного краю мене пустить. Тай пѣшла. И ось на мое щасте тебе, пана нашего, Богъ приславъ сюды. Возьми мене ради Христа, вѣдѣшли у рѣднй край.

— Коли ты зъ Черкасѣвъ, я возьму тебе — сказавъ Вишневецкiй, — ты вдова, чи що?

— Не вдовою вяли въ неволю, а теперъ не знаю, чи я вдова чи замужна... Мене татары зловили на хуторѣ, а чоловікъ бувъ у тебе на службѣ. Мѣй чоловікъ Юрiй Кудеяръ, що его атаманъ Тишенко принявъ за сына, а я дочка Тишенкова.

— Твоiй ангелъ хоронитель зъ тобою! — сказавъ Вишневецкiй. — Ты побачишь своего чоловіка, побачишь его, нинѣ, вѣнъ тутъ, въ Москвѣ, зб мною, тужить за тобою!

Женщина крикнула, сплеснула руками; болюче чувство, радѣсть а заравомъ и перелякъ спинили еи вѣддыхъ. Не знала, що зъ нею, що їй робити; бажала она чимъ скорше полетѣти до чоловіка а рѣвночасно сховати ся пѣдъ землю зъ сорому; не знала, чи дакувати доли, чи еи проклинати...

— А ся дитина — твоя? — значучо поспытавъ Вишневецкiй.

— Моя, милостивый пане, моя, та не моего чоло-

вѣка... Я не хотѣла; мене мучили, били, я не поддавала ся; мене продали у другі руки: и тамъ такъ само... насильно, Богъ свидѣомъ, насильно... Я була невѣлиницею, на работѣ, въ вайданахъ.

— Вѣрю — сказавъ Вишневецкій, — але я тобѣ скажу: Тѣбѣ Кудеяръ не такіи, я его знаю, вѣнъ тобѣ простити, та и якъ же не простити. Ты невинна, коли-бъ ты винна була, не втѣла бы зъ Крыму; але дитину чужу, та ще бусурманьску, трудно, щобы приймивъ за рѣдного сына. По що ты его взяла зъ собою? Було лишити его тамъ.

— Менѣ вѣддавъ его господарь. Иди, кажѣ, зъ нимъ, намъ его не треба; у него своихъ жѣнокъ шѣсть и вѣдъ каждой жѣнки дѣти. Самъ знаешъ, милостивый князю, я мати, а оно хочъ и бусурманьске а все таки мое, родила, муки терпѣла, кормила, ночей не досыпала!

— Не знаю — сказавъ Вишневецкій — Кудеяръ его не возьме. Зле.

Вишневецкій, вѣдѣйшовши, розказавъ Адашеву и Курбскому. про сю пригуду. Довѣдавъ ся и Сильвестръ. Протопѣиъ пѣдѣйшовъ до Вишневецкого, зъ котрымъ першій разъ розмавлявъ, и сказавъ:

— Не выслѣднимъ дороги божій, чулий дѣла Его. Виджу палець божій! Князю Дмитріѣ Ивановичу, и вы бояре, не говорѣть чоловѣкови сеи женщины про се, доки я не скажу царевнѣ; вѣддайте ви пѣдъ мою опѣку.

— Возьми, всечестный отче, чини, якъ тобѣ Богъ на серце положить — сказавъ Вишневецкій.

— Твоя дитина не хрещена? — поспытавъ Сильвестръ женщину.

— Нѣ, отче, бусурманьске.

— Я охрещу ви. Она буде наша. Я буду намавляти твого чоловѣка, а не схоче взяти дитины, не бѣи ся; я

возьму его на свое выховане; вырасте, человекъ зъ него буде!

Тымчасомъ женщина, случайно вѣдвернувши голову, встромила очи у вѣддаль и не слухаючи бѣльше Сильвестра, зъ крикомъ кинулась бѣчи. Сильвестръ, бояре, Вишневецкій звернули за нею свои погяды и побачили Кудеяра.

Довѣдавшись, що его князь поѣхавъ у крымскій двѣръ роздавати милостиню полонникамъ, Кудеяръ задумавъ удати ся такожь туды, щобм вѣддати и свою пайку на добре дѣло. Жѣнка побачила его, пѣзнала, забула всю, кинулась до него.

— Юрко мѣй, Юрко! — кричала.

— Настя! — крикнувъ Кудеяръ.

Обое стискали себе въ оббѣмахъ. Дитина бѣгла въ слѣдъ за матерію и видячи, що мати цѣлуе и оббѣмае козака, стала усмѣхаючись сѣпати его за полы.

— А се шо? — поспытавъ Кудеяръ, схаменувши ся вѣдъ першой радости та не встигши ще поспытати жѣнки, якъ ова попала въ Москву и де була.

— Юрку! Юрку! — простогнала Настя. — Богъ свѣдкомъ, я невинна.. Я не хотѣла.. насильно.. Ось тобѣ хрестъ...

— Бусурманьске? Ты була у кого-небудь въ гаремѣ?

— Нѣ, я була невѣльницею, на работѣ, въ кайданахъ, мене знасилували...

— Вѣрю, вѣрю.. Се правда! Ты, Насте, завсѣгды була и будешь доброю, вѣрною жѣнкою. Ходи зб мною. Пѣйдемо. И его бери зъ собою. Ходѣмъ.

! Онъ взявъ ея за руку и вышовъ зъ крымского двора; хлопчина, видко урадованый, самъ не знаючи чимъ, бѣгъ за матерію.

Князь Вишневецкій дивлячи ся на все, що зайшло, и чуючи слова Кудеяра, звернувъ ся до бояръ и сказаъ :

— Нѣякъ я сего не надѣявъ ся, бояре, щобы мой Кудеяръ бувъ такий добрый, я гадавъ, що вбнѣ хитрить, а то вбнѣ не такий... Але чи не загадавъ вбнѣ чого? Пбйду, довѣдаю ся.

— А я — сказаъ Сильвестръ — заразъ їду про-ето до царя. Надѣюсь и уповаю; въ Божю помощю справа теперь пбйде добре. Вбйна въ бусурманомъ буде и самъ царь пбйде въ вбйскомъ, вернуть ся часы казаньскій, засїяе слава россійской державы, щасте и добро христїяньского народу... Господи благословенъ еси, благословенъ еси!

VI.

Д и т и н а .

Выйшовши въ жѣнкою и дѣткою въ крымского двора, Кудеяръ сѣвъ въ нанятї санѣ и велѣвъ їхати за серпуховскї ворота. Жѣнка пестила ся коло него, цѣлувала его; Кудеяръ вбдповѣдавъ їй поцѣлуями, але попередна суровбсть, що полишила его тбльки на хвилину першою стрѣчи, вернула назадъ. Поглядъ его, побоя звичаю, ставъ мрачный, понурый. Кудеяръ нїчого не говоривъ и на пытаня жѣнки вже ббльше не вбдповѣдавъ, сказавши разъ: опбсла побалакаемо, я тобї респовѣмъ все про себе, а ты менѣ розкажешъ свое горе.

Жѣнка не смѣла его поспытати, куды вѣнъ ей везе; перечеуте чогось страшного стало ей мучити. Переѣхали ворота. Кудеяръ велѣвъ повернути на лѣво, до Данилового монастыря, докола котрого рѣсь тогдѣ великій лѣсъ. Подѣхавши до лѣса, Кудеяръ приказавъ вѣзникови станути, заплативъ и вѣдправивъ, а самъ взявши жѣнку за руку, пѣйшовъ зъ нею въ лѣсъ по мягкомъ снѣгу. Мати вела дитину за руку.

Вѣйшли у лѣсъ. Кудеяръ побачивъ подальше два пнѣ и вказавши на нихъ, сказавъ:

— Ось тамъ сядемъ, Насте, я побалакаемо.

Жѣнка мовчки послухала. Присѣли. Дитина, що зачала дрожати вѣдъ зимна, якосъ сумно дивила ся и кривила ся мовъ на плачь

— Насте, — сказавъ Кудеяръ — ты нѣ въ чѣмъ не виновата, ты була въ неволи... Теперь все минуло, а тебе приймаю за такую жѣнку, яку взявъ вѣдъ похѣйного, царство ему небесна, Якова Тишенка. Але сей бурсманьскій выродокъ опоганивъ твою утробу; я не могу навзати его дитиною, не могу его любити... Сама подумай, чи се можливе? Сего чоловікъ не витримае! Ты, мати, то тобѣ его й жаль! О такъ, Насте, тобѣ его жаль, а менѣ жаль тебе и нѣчого робити. Выбери теперь, що хочешъ; хто тобѣ милѣйшій, кого тобѣ бѣльше жаль? Мене чи твого сына, що его тобѣ вороги насильно накиннули? Коли я тобѣ милѣйшій, то я зарѣжу дитину и жиї зб мною по давному якъ жѣнка, а я цѣле жите не згадаю тобѣ про него и нѣкому не дозволю тебе осуджати; а коли тобѣ бѣльше жаль дитини, то вѣчна намъ зъ тобою розлука: я злого нѣчогъ не зроблю нѣ тобѣ нѣ дитинѣ, дамъ грошей и вышлю до Черкасъ; тамъ нашъ хутѣръ — вѣнъ твої, бо по батькови тобѣ дѣставъ ся, тамъ проживай, плекаї дитину а мене не знай на

вѣкъ. Вже я не твоѣ а ты не моя, не почувшь про мене, а я не хочу о тобѣ чути. Або такъ або сякъ; выбирай!

— Юрку, Юрку, та якъ менѣ розлучити ся зъ тобою, — заголосила жѣнка — коли я пять лѣтъ плакала за тобою и въ день и въ ночи, про тебе толькѣ и думала; не надѣяла ся я бѣдна такого щастя, Богъ несподѣвано наславъ, то и якъ менѣ вырѣкати ся такого щастя?... Менѣ теперъ зъ тобою розлучити ся, все одно, що навадъ вертати въ татарску неволю!

— Но то попрощай ся зъ сыномъ, — сказавъ Кудеяръ — я его зарѣжу.

— Юрку, Богъ зъ тобою! Христе святий, Юрку! За що-жь? Чимъ оно провинило ся?

— Коли жаль дитины, забирай ся зъ нею — вѣдповѣвъ Кудеяръ — а про мене вже ббльше нѣколи не почувшь.

— Юрку, — кричала Настя — не проганяй мене, помилуй свою Настю. Я не то жѣнкою, а невѣльницею буду тобѣ... Юрку, може бути, що я не гбдна бути по давному твоею жѣнкою, то позволь, мое сердце, жити у тебе въ неволи; жени ся, возьми другу, а мене для неѣ за наймичку возьми. Юрку, Юрку, лишъ кобы менѣ бути при тобѣ недалеко, толькѣ дивити ся на тебе — Боже, я не бачила тебе пять лѣтъ, а може и ббльше... такъ ...не тямлю, горе память вѣдобрало. Юрку, кобы ты знавъ, що перетерпѣла твоя бѣдна Настя... Ты добрый, Юрку, ты бы заплакавъ, коли бы побачивъ, якъ били, якъ мучили твою Настю. Тепе ь я тебе побачила, тебе мое сердце, а ты мене проганяешь... Юрку, Юрку, ажаль ся, змилуй ся!

Настя впала ему до нбгъ, хопилась нбгъ, заливаючись слѣзами. Дитина, що вже и безъ того плакала

вѣдъ зніаа, почувши плачь матери, заревѣла на цѣле горло и несвѣдомо чѣвала ся вѣгъ козака.

— Насте, — сказавъ Кудеяръ — не плачь, не ридай, не голоси! Нѣчого не поможе, коли хочѣшь зб мною жити по давному, дай менѣ зарѣзати дитину.

— Завѣ що ви рѣзати, Юрку! Юрку! Она-жъ тобѣ нѣчого не заподѣяла... Она маленька, дробонька, чи-жъ не жаль ея... Поглянь, якъ оно плаче; мов ты бѣдне зернятко, кланай ся, проси, проси помилуваня, скажи: змилуй ся, я жити хочу, не убивай мене, я тобѣ нѣчого не заподѣяло... Юрку, ради Христа, не убивай ея... Юрку, помилуй ея, помилуй свою Настю! Я ему мати, я буду плакати, тужити за нею.

— Поплачешъ, перестанешъ, забудешъ... — сказавъ Юрій — а може Богъ поблагословить, дасть намъ свою дитину, ты будешъ ея голубити и я зъ тобою; я буду ея любити. А на сю не можу дивити ся. Она бусурманьска, насильна... та що й балакати! Я вже тобѣ сказавъ; инакше не буде: або зарѣжу дитину, або забирай ся зъ нею на вѣки вѣдъ мене — або сякъ або такъ.

— Завѣ що ви убивати, Юрку? Ви возьмутъ добрі люди. Осъ тамъ, у дворѣ, куды насъ пригнали, священникъ, якійсь добрый, говоривъ зб мною, обѣцавъ взяти дитину, охрестити; най бере, най сховае ея такъ, щобы мы про ню й не чули. Ты его нѣколи не побачишь, нѣколи про него не почувешъ; я сама не буду розвѣдувати ся, де вѣнъ, що зъ нимъ дѣе ся. Чи се не те саме, що жив, або що померъ, ты его не увидашъ, а я присягну тобѣ въ церквѣ, на святой хрестъ, що не буду не то бачитись зъ нимъ, але й думати про него. Тбльки не рѣжь дитины, не убивай душъ невинной.

— Яка то душа у него, бусурманьского, не хрещеного; що жалувати, туды и дорога!

— Ъа охрестятъ Юрку, не грѣши, не бери на душу тяжкого грѣха. Нѣ, Юрку, се погано, се не по бо-жому... Юрку, ты добрый, ты схаменешь ся, ты самъ жалувати будешь, що погубивъ еи... Ъа Богу, Юрку, будешь самъ жалувати. Се ты такъ зъ-горяча говоришь. Послухай мене.. Нѣ, мене не слухай, я проста, глупа баба. Порадь ся зъ разумными людьми, поспытай божого священника, що вѣнъ тобѣ скаже? Чи велить зарѣ-зати дитину? Поспытай, поспытай! Коли скаже: убий еи, тогдѣ убивай, а вѣнъ скаже: не убивай, Юрку, не губи свои душѣ. Пѣдожди, прошу тебе, поспытай напе-редъ священника.

— Чого менѣ побѣвъ пытати? — сказавъ Юрій. Мало чого пѣвъ не скаже: вѣнъ велить взяти менѣ его за сына! А якъ менѣ его брати, коли сердце вѣдвертае ся, коли я не могу на него дивити ся? И люде будутъ мене встыдати ся, глумитись стануть. Ади — скажутъ — Кудеяръ татарчука нявничить. Нѣ, нѣ, я такого всты-ду не перенѣсь бы. А вѣддати мѣжь чужихъ людей! Коли ты будешь знати, що вѣнъ живой, все таки бу-дешь про него думати, станешь побивати ся в сама собѣ скажешь: та се таки мѣй сынокъ! И тогдѣ забagne ся тобѣ его побачити. А сего не хочу.

— Ъа Богу, нѣ, ось тобѣ хрестъ, Юрку; нѣколи, поки мого жнтя, не захочу, не побачу, забуду...

— Выросте, довѣдае ся, прииде до тебе, до мене, а тогдѣ ще гѣрше буде, коли его великого зарѣжу. А вѣнъ ще може бути и добрымъ чоловікомъ стане, у ме-не же все таки кровь закнпить: якъ побачу, такъ и зарѣжу; тогдѣ наберусь ще бѣльшого грѣха, бо хреще-ного, а може и доброго чоловіка зарѣжу. Теперъ же, доки вѣнъ поганий, то що вѣнъ? Нехрещеный, то такъ мо мовѣ звѣрь! Нѣ, Насте, я на се не пристану, щобы

вбдавати его въ чужій руки. Сказаного не вбделичу: абе дай дитину зарѣзати, або забирай ся зъ нею вбдъ мене на вѣки.

— Боже, мѡй Боже! На що ты, Господи, вызволивъ мене зъ тяжкою неволѣ? Лѣпше було менѣ умерти въ бусурманьскѡй земли въ кайданахъ...

— Чого на Бога вартѣвати? — сказавъ Кудеаръ. — Коли тобѣ такъ жалъ дитины, значить, ты любишь сего бусурманьского выродка ббльше якъ мене. Богъ зъ тобою, я тобѣ не ворогъ, не местникъ. Иди зъ нимъ у хутѡръ, жни собѣ зъ нимъ, а заочешь выйти за мужъ за иншого, то се вбдъ твои волѣ, я буду просити, щобы владика давъ тобѣ дозволѣ. А я... я пбйду на бусурманъ. Може бути, Богъ дозволить положити душу за вѣру християнську. А тобѣ найму пбдводу, дамъ козакѡвъ проводити тебе, выпрошу у царя черезъ князя грамоту на переѣздъ, щобы тебе нѣгде не затримали. Ходѣмъ заразы. Твоя дитина буде тогдѣ жити.

— Нѣ, нѣ, мѡй милый, мѡй единственный, мое солнце, мое щасте, мое сердце! Я вбдъ тебе не пбйду. Я зъ тобою буду. Не проганяй мене!

— Но то дай зарѣзати дитину.

— Юрку, Юрку, змилуй ся...

Настя упала на землю и голосла; дитина ревѣла.

— Говори скорше — сказавъ Кудеаръ. — Скажи послѣдне слово, чи забираешъ ся вбдъ мене зъ дитиною, чи лишаешъ ся зб мною?

— Лишаюсь, лишаюсь зъ тобою, безъ тебе я жити не хочу — кричала Настя.

— Давай зарѣзати дитину.

— Возьми — сказала Настя, опбсла скрикнула и припала головою до пня.

— Отсе жѣнка, отсе скарбъ — сказавъ Юрій. —

О, моя дорога! Ну, чи є на свѣтѣ друга така женщина!

Вѣнъ поцѣлувавъ жѣнку въ голову, водтакъ взявъ дитину за руку и хотѣвъ вѣсти.

Дитина, немовъ вдчуваючи инстинктивно, що єму загодѣ ся якесь лихо, сильнѣйше заревѣла и зачала упирати ся. Настя живо пдняла голову, а побачивши, що Кудеяръ забирає водъ неи дитину, кинулась до него, схопила за руку и кричала:

— Юрку, Юрку, змилуй ся, Христа ради!

— Зновъ! — сказавъ Кудеяръ. — То даєшь, то вдбираєшь дитину. Возьми-жь собѣ єи и забирай ся водъ мене. Ходѣмъ сейчасъ до мѣста. А ще нинѣ поѣдешъ зъ дитиною на Украинну.'

Пбйшовъ лѣсомъ въ напрямѣ до мѣста. Настя стояла. Дитина пдбѣгла до неи, немовъ глядаючи ратунку. Кудеяръ, вдбйшовши вблканацять кроквѣ, обернувъ ся.

— Ходи за мною — грбмко крикнувъ — ходи, кажу, скорше ходи. Сказамо тобѣ — не буде инакше. Ходи. Нанимаю пдводу; ты поѣдешъ сегодня на Украинну. Ходи.

Прискоривъ ходу. Настя пбшла за нимъ. Дитина бѣгла за матерію.

— Нѣ, нѣ, — скрикнула Настя — нѣ, Юрку, нѣколи, я твоя, не покину тебе, не розлучу ся зъ тобою... Ты мбй... не проганий мене... Бери єи... роби зъ нею, що хочешъ. Боже мбй, Боже мбй!

— Вбддаєшь дитину?

— Вбддаю..

Кудеяръ пдбѣгъ до дитины, схопивъ єи на руки и пбгнавъ въ лѣс.

Настя стояла немовъ вкопана, задомъ до лѣса, куды понѣсь Кудеяръ дитину; она дивила ся въ небо шептаючи молитву... Наразъ до єи ушей донѣсь ся пе-

рейшающій крикъ дитины. У Настѣ подкосились ноги, задрожало сердце, по тѣлу перебѣгъ морозъ, все въ нѣй замерло; въ очехъ потемнѣло. Настя упала безъ чувства.

Кудеяръ перерѣзавши дитинѣ горло, зачавъ розглядати ся, де еи похоронити, а побачивши мѣжь деревьями заглублене, добувъ шаблѣ, розкинувъ снѣгъ и зачавъ копати землю. Земля мало ще замерала. При своѣй силѣ Кудеяръ скоро выкопавъ яму зѣ-на два локтѣ, положивъ въ нѣй трупъ дитины, присыпавъ землю, накиннувъ хворосту и заго нувъ снѣгомъ. Покончивши роботу, скоро пѣйшовъ до жѣнки.

Прочунавши зѣ першого болю, бѣдна Настя сидѣла на снѣгу въ якбѣсь задумѣ. Кудеяръ взявъ еи за руку, припбдннавъ и сказавъ:

— Усе покбичене. Ходѣшь, сердце, въ городъ.

Настя не промовила нѣ слова и пѣйшла, опираючись на его рамя.

VII.

Козацкій батько.

Кудеяръ зѣ жѣнкою стоявъ передъ Вишневецкимъ въ той свѣтлицѣ у священника Николаѣвской церкви, зѣ вѣдкѣ князь выѣдивъ першій разъ до царя. Настя була одягнена не въ давный подертый кожухъ; на нѣй була гарна сувонна юбка зѣ густыми сѣрбными гудзками, на головѣ футряна шапочка. Поверхъ накиннула шубку,

покрыту вишневымъ англійскимъ сукномъ. Кудеяръ, вернувши въ городъ, сейчасъ выбравъ ся на англійскій дворъ и приодягнувъ жѣнку, на сколько выстало ему гроша, жалуючи, що въ Москвѣ не мѣгъ еи прирати въ такой одягъ, въ якомъ, пѣсля звычайу своен рѣдной стороны, ходила она по Украинѣ. Шню еи прикрасило гарне намисто и коралъ та кѣльканацять хрестѣвъ.

— Злодѣй, звѣръ лютой, а не чоловікъ! — говоривъ Вишневецкій. — Якъ твоя злодѣйска рука подняла ся на невинну дитину. Ироде проклятый! Вовчиця або медведица тебе знать родила, а не женщина. Ну, не хотѣвъ взяти его за сына, то вѣддавъ бы добрымъ людемъ; не всѣ же на бѣломъ свѣтѣ такой кровошійць, якъ ты. Ты може думаешь, що я тебе буду тримати? Не треба менѣ дѣтеубійниговъ, иродѣвъ. Коли-бъ ты бувъ лютой и немилосердный проти вороговъ, то честь, слава и хвала военному чоловікови. Але убивати дитину... безъ захисту, що нѣчимъ вѣдъ тебе не оборонае ся, тѣльки слѣзми и крикомъ... Злодѣю, злодѣю, чортѣвске насѣно! Забирай ся вѣдъ мене. Я тебе не хочу знати ты не атаманъ и не козаекъ, гляди службы у иншихъ. Ба ты думаешь, що тобѣ се даруютъ? Довѣдае ся царь, то думаешь, що пемилуе тебе? У него въ краю не вѣльно убивати, а то ще й невинныхъ дѣтей. Тебе повѣсятъ, злодѣя, и буде кѣнець.

Кудеяръ мовчавъ та пѣсля звычайу глядѣвъ понуро на князя. Але Настя припала до ногъ князя.

— Князю, Дмитрію Ивановичу, голубчику, змилуй ся, не гнѣвай ся, не губи его! Прости ему. Мене карай, а не яго. Я виновата. Вѣнъ, голубчикъ, добрый, давъ менѣ до выбору: захочу, поѣду въ Черкасы зъ дитиною и тогдѣ вѣнъ нѣчого не заподѣе дитинѣ, тѣльки вже зъ

нами буде вѣчна розлука, а коли хочу зъ нимъ жити по давному, щобъ вѣдала ему дитину зарѣзати. А менѣ лучше було вѣдати дитину власними руками. Вѣнъ не насильно убивъ ея, я бѣльше провинила ся якъ Юрій.

— Чому-жь вы не вѣдали дитини въ чужій руки? Отець Сидѣвстръ сказавъ тобѣ, глупа бабо, що вѣнъ ея возьме, охрестить, выховае и она бы вамъ нѣчого не вадяла. Чому-жь вы, злодѣй, ея убили?

— Жѣнка зб слѣвами просила мене, чтобы я такъ зробивъ: вѣдавъ дитину въ чужій руки, але я на се не годивъ ся — сказавъ Кудеаръ.

— Що-жь, тобѣ крови дитинной захотѣло ся, ты жиде проклятый?

— Не хотѣвъ, чтобы лишило ся на свѣтѣ таке, що опоганило непорочну утробу моя честной жѣнки — сказавъ Кудеаръ. — Коли она моя жѣнка, то най же не буде зъ нею такого, на що менѣ глянути стыдно. Князю, ты гнѣваешъ ся, але коли бъ тобѣ пришлося бути на моѣмъ мѣсци, то те саме зробивъ бы. Коли бы сей бусурманскій выродокъ бувъ при житю, то хочъ бы вѣнъ бувъ на краю свѣта, не скѣчилася бы мужа нѣ моя нѣ жѣнки. Все-таки деколи и подумала бы про него, псжалувала бы и побачити захотѣла; а хочъ бы сего й не було, то я бы думавъ про ню, що она хоче видѣти его, приголубити, та сердивъ бы ся на ню безъ причины. Теперь же, якъ его нема на свѣтѣ, и сорому на нѣй не лишило ся, якій противъ ея волѣ на ню упавъ, то моя Настя яка давнѣйше, такъ и теперь. Вѣльно тобѣ, князю, зробити зб мною, що хочешъ, але не поступишь справедливо, коли нѣ-за сего проженешъ мене, своего вѣрного дугу. А що ты, князю, сказавъ про царя, то ты и чувъ, якъ вѣнъ, будучи въ Тайниньскѣмъ, самъ, немовъ передвиджуючи, що зб мною стане ся, пытавъ ме-

Вибліотека найзнамен. повѣстей.

не: що зроблю, коли найду жінку, и она буде зъ чужою дитиною, — та самъ и додавъ цо татарски: кесімъ башка. Бачишь, князю, царь самъ зрозумѣвъ, що годѣ инакше зробити. Одиновій выхдѣ, щобы не лишило ся слѣду и памяти неволѣ и сорому.

— Батеньку, голубе, — говорила Настя — не гнѣвай ся на мого Юрка. Прости ему; вбѣз тобѣ вѣрный слуга, такого не найдешь.

— И такъ вже велека для него ласка, — сказавъ Вишневецкій — що я не велѣвъ козацтву судити его, а то на певне вдрубали бы ему голову за убійство дитини. Най забирае ся вбѣз мене. Я кажу — намъ козакамъ не треба вродѣвъ.

— Батеньку, прости! — кланяючись до землѣ повторяла Настя.

— Бабо! — сказавъ Вишневецкій. — Я не зъ такихъ, що погнѣває ся, посердить ся, а вбдтаеъ розкисне вбдѣ бабскихъ слѣзъ. Я, що разъ скажу, такъ се и остане ся. Вы не загинете. Царь принявъ твого чоловіка на службу, посѣлбсть давъ. Ну, и жните собѣ! а козакомъ ему не бути.

Въ ту пору дверѣ вбдчинили ся. Увбйшовъ царскій приставъ и сказавъ:

— Царь-государь вселаскаво приказавъ привести до него передѣ аснй очѣ Юрія Кудеяра зъ жінкою, що въ полонѣ вбднайшлась.

— Ось они! — сказавъ Вишневецкій.

VIII.

Царска ласка.

Въ тѣмъ часѣ, якъ Кудеяръ вывѣвъ зъ крымского двора жѣнку свою та дитину за мѣсто, Сильвестръ та-кожь зъ того крымского двора удавъ ся до царя и велѣвъ заявити, що прийшовъ донести про вельму важну справу. Царь тѣльки що пробудивъ ся зъ пообѣдного сну. Вѣнъ приказавъ закликати протопопа.

— Великій государю, — сказавъ Сильвестръ — твоѣй достойности заблаглось було прикликати мене грѣшного та поспытати про крымску вѣйну. Тогдѣ я сказавъ тобѣ, государю, таке слово: не имамъ указанія свыше, а вѣдъ себе говорити менѣ о таивхъ дѣлахъ не годить ся, про се, на чѣмъ бояре и раднѣи люде розумѣють ся; нинѣ же, царю, явивъ ся знакъ божій и я приходжу донести про се твому величеству.

— Що? — сказавъ Иванъ, поблѣдши та дожидаючи чогось незвычайного, надприродного.

— Справдѣ знакъ божій, царю, — продовжавъ Сильвестръ. — Я вѣдывъ, великій царю, на крымскій двѣръ, щобы роздати милостивну мѣжь бѣдныхъ полонникѣвъ, и довѣдавъ ся тамъ, що мѣжь тыми полонниками вѣднайшлась жѣнка приѣхавшого зъ княземъ Вышневецкимъ атамана Юрія Кудеяра, а ты, великій государю, будучи въ Тайниньскомъ селѣ за-для своєї государской забавы, бувъ ласкавъ тому Юрію сказати: що коли вѣнъ найде свою полонену жѣнку и зъ нею разомъ приѣде передъ твоє царске величество, тогдѣ ты, великій государю, самъ зволишь ити зъ вѣйскомъ своимъ

на вѣйну, на крымского хана. Чи-жь се не палець бо-
жій, царю-государю, не указаніе свыше? Розсуди самъ
своимъ премудрымъ разумомъ. Чи се не чудо, чи не
знакъ?

Иванъ Василевичъ перекрестивъ ся.

Въ сѣй хвали ударили у дзвоны. Дзвонили на ве-
чѣрню.

— Чуешь, благочестивый царю, — сказавъ Силь-
вестръ — чуешь голосъ церкви на подтвержене моихъ
словъ.

Дзвонъ повторивъ ся.

— Уважай, о царю, — говоривъ Сильвестръ
торжественнымъ тономъ, — въ сѣмъ звуцѣ гомонитъ
слово: аминь! Уважай, царю!

Дзвонъ ще разъ повторивъ ся.

Царевнѣ пбдѣ впливомъ мовы Сильвестра справдѣ
почуло ся „аминь“ въ гомонѣ звона.

— Отче, отче! — сказавъ пораженный и зворуше-
ный Иванъ — воствину божій мужъ еси! Прости менѣ
грѣшному, Христа ради! Я мавъ сумнѣвъ що-до тебе,
прости! Моли Бога за мене, щобы не вчисливъ менѣ
сего прегрѣшеня! Ходѣмъ на вечѣрню! Виджу палець
божій и разумѣю!

Цѣлый вечѣръ царь Иванъ бувъ переполоханный
и не пбшовъ до царницѣ, а прикликавъ до себе зновъ
Сильвестра и слухавъ его науки.

На другій день представлявъ ся царевнѣ посоль
Девлетъ-Гирея. Вбнѣ привѣзъ царевнѣ дарунки, выголо-
сивъ промову въ имени свого володаря, впеvнявъ о его
прихильности и просивъ заключати вѣчный миръ. Царь
мовчавъ. Думный дякъ Висковатый вбдповѣвъ ему, що
вбдѣ крымскихъ людей наносилась державѣ російского
царства руина черезъ многі роки, крымскій люде нахо-

дили войною на государскій города украинскій дуже часто а людей московского государства забирали въ полонъ многіи тысячѣ, и его царске величество мали подѣтъмъ взглядомъ зѣ стороны крымского хана великій неприемности; а що теперь свѣтлѣйшій ханъ Девлетъ-Гирей бажае заключити вѣчный миръ, и то дѣло велике, и скоро, не подумавши, зробиць се дѣло нетревало, а великій государь не хоче проливу крови, и радо заключить миръ зъ крымскимъ ханомъ, чтобы лише було се тревало и непохитно. — Зъ тыми словами водправлено зъ палаты ханьского посла, котрый зрозумѣвъ, що Москва буде его водити за себѣ и прийдесь ему цѣль мѣсяцѣ жити въ крымскомъ дворѣ, подѣтъ надзоромъ пристава, неначе въ неволи, та выждати доки не покличуть его у дотычный приказъ; а покликавши, потолкуютъ, поспорять и зъ нѣчимъ водправлять та на другій разъ водложить, а за мѣсяць зновъ покличуть и рѣвножь нѣчого не порѣшати, лишь водложить, а такъ буде робити ся вѣлька разбѣтъ. На се Москва.

Царь сего дня вечеромъ заходивъ до царицѣ, але не говоривъ їй нѣчого про славы, бувъ зъ нею якось холодный, а стрѣтивши ся зъ ея братьями, навѣтъ не поглянувъ на нихъ, и они зрозумѣли, що подувъ якийсь противный имъ вѣтеръ.

Привыкаючи до гадки о неминучѣй войнѣ зъ Крымомъ, царь покликавъ до себе Адашевыхъ, Курбского, Серебряного и нашихъ прихильникѣвъ войны та зачавъ зъ ними нараджувати ся. Всѣ тѣшили ся тою перемѣною, всѣ зачали надѣятися, що настануть зновъ славы часы казанскій.

Тамъ довѣдавъ ся царь, що Кудеяръ убивъ дитину свои жѣнки, и велѣвъ припровадити передъ себе Кудеяра зъ жѣнкою.

Ихъ привезли въ саяхъ и провели у царскій комнаты. Зъ царемъ були Адашевъ и Курбскій.

Мужъ и жѣнка поклонились цареви до землѣ.

— Ты убивъ дитину. Чи се правда? — попытавъ царь вѣдъ разу.

— Правда, царю-государю — вѣдповѣвъ Кудеяръ.

— А чи знаешь се, що въ моѣмъ царствѣ за убійство карають смертію?

— Я поступивъ пѣсля твоєи мудрой рады, або радше пѣсля твоего приказу — сказавъ Кудеяръ. — Зволивъ ты, великій государю, будучи въ Тайниньскомъ, попытати мене: що буде тогдѣ, коли найду свою жѣнку зъ чужою дитиною вѣдъ бусурмана. Я не знавъ, государю, що тобѣ и вѣдповѣсти, длятого бо у мене разумъ помѣшавъ ся вѣдъ такого пытаня, а ты, государю, самъ зволивъ вѣдповѣсти: тогдѣ кесімъ башка! А коли я найшовъ свою жѣнку и зъ чужою дитиною, порозумѣвъ, що тобѣ, великому и мудрому государеви, дана вѣдъ Бога ласка приповѣсти се, що напередъ буде, и я зробивъ такъ, якъ ты, государю, самъ зволивъ вѣдповѣсти. Я полишивъ жѣнцѣ волю: хоче, лишеть ся дитина живою, за се зб мною вѣчна розлука, а хоче она зб мною жити — дитину зарѣжу. Она такъ любить мене, що выдалось їй лѣпше вѣддати дитину на смерть, а зб мною жити. Тожь я убивъ бусурманьского выродка, щобы жѣнку мою очистити зъ насильного сорому и зъ опоганеня бусурманьского.

— А ты, бабо, — запытавъ царь Настѣ — що менѣ скажешь? Чи вѣнъ силою взявъ у тебе дитину и убивъ, чи ты сама на се пристала?

— Мужъ — сказала Настя — полишивъ менѣ до волю: ити въ свою рѣдну сторону зъ дитиною и хотѣвъ дати грошей, а я не згодила ся, длятого, що не хотѣла

бути у вѣчной розлучѣ зъ мужемъ. Я сама вѣдала ему дитину.

— Значить ся, вы обое провинились! — сказавъ царь.

— Нѣ, государю, я виновата — сказала Настя. — Я привела ему чужу дитину. Ино Богъ бачить, що се було по крайшій неволи, по насильствѣ.

— Значить ся — сказавъ царь — карати треба тебе; але бо твѣй мужъ говорить правду, я сказавъ ему таке слово: кесимъ башка! Вѣнъ зробивъ пѣсля мого слова. Я тогдѣ не думавъ, щобы таке стало ся, щобы вѣнъ нашовъ свою жѣнку, а Богъ зарядивъ такъ, якъ чоловікъ и не думав. Значить, на се воля божа, а бѣльше виноватымъ якъ вы обое виходить. — я, вашъ государь, що прорѣкъ таке слово. А царске слово незмѣнне. И длятого не буде нѣякои кары для васъ обоихъ. Жийте въ любви и згодѣ, дѣтей добра навчайте, а зъ нашої стороны будете зазнавати ласки до кѣнця свого жита. Обдарували мы тебе, Юріе, посѣлостію въ Бѣлевскѣмъ околѣ, даруемо вамъ ще сорокъ соболѣвъ и сто рублѣвъ грѣшми на побудованѣ.

Мужъ и жѣнка поклонили ся.

— Теперь — продолжавъ царь — ѣдьте у свою посѣлбсть та уладьте хазяйство. Зъ весною, Богъ поможете, мы зъ тобою, Кудеяре, пѣйдемо на бусурманъ; але що ты одинъ и у тебе нема нѣ братѣвъ, нѣ свояжѣвъ, нѣ сынѣвъ dorosлыхъ, то мы тебе бѣльше въ походы не станемо высылати, тому щобы за-для частои и довгой розлуки твоя посѣлбсть не попала въ рунну. Одинъ походъ зъ нами зробишь и будешъ жити у себе на селѣ. А що, бабо, рада, не бѣй ся, мы у тебе мужа не станемо брати.

Мужъ и жѣнка поклонили ся до землѣ.

— Ну, вѣдте зъ Богомъ!

Зъ радостнымъ сердцемъ вышловъ Кудеяръ вѣдъ царя, вѣшеный его ласкою, але его журивъ гнѣвъ Вишневецкого; вѣнъ привыкъ уважати князя своимъ баткомъ; ему заблагось за яку небудь цѣну придбати у него прощенья.

Кудеяръ пѣйшовъ до князя. Вишневецкого не було дома; Кудеяръ ставъ при воротахъ, щобы заждати, коли князь буде вертати. Князь надѣхавъ въ саняхъ разомъ зъ Даниломъ Адашевымъ, а переѣзджаючи побѣчь стоячого Кудеяра, удавъ, що его не бачити. Кудеяръ вѣйшовъ за нимъ на ганокъ и попросивъ козака, щобы давъ знати про него.

Козакъ пѣйшовъ до князя и за кѣлька хвиль вернувшись, сказавъ Кудеярови:

— Князь Дмитро приказавъ тобѣ, щобы ты нѣколи до него не заходишь, бо ты вже бѣльше не козакъ; нѣ князь нѣ козацка громада не хотять, щобы ты бувъ козакомъ. Ты принятый на службу его царского величества и вѣдначеный дворянствомъ; теперь ты чоловѣкъ не козацкый а московскый, а коли маешь яку справу, то вѣди до заряду, а до козацкого войска тобѣ засѣ.

Давнѣйше стѣльки лѣтъ Кудеяръ мавъ завсѣгды доступъ до князя, хочъ бы навѣтъ въ ночи пѣйшовъ, а теперь князь не хоче анѣ его бачити анѣ зъ нимъ говорити. Нѣчого робити!

Кудеяръ зачавъ выбирати ся на подаровану пощѣдность. Не знаючи московскихъ порядковъ, вѣнъ звернувъ ся до дѣяка Висковатого, котрого добре лице ему подобалось; сей повчивъ его, що зробити, и самъ обѣщавъ походити за нимъ въ дотычнѣмъ приказѣ. Знаючи, що государь дуже ласкавъ для Кудеяра, въ приказѣ не

стали проводить его sprawy, якъ се було въ звичаю, вызначили ему найлѣпшу посѣлбсть зъ тыхъ, що мали роздавати ся, выдали записну грамоту на мужикбвъ и указъ бѣлевскому намѣстникови, щобы вбддавъ Кудеярови посѣлбсть.

Ставъ Кудеяръ ладити ся, накупивъ всякого добра для своего будущого дому: образбвъ, скринь, полотна, сукна, ножбвъ, ложокъ, чарокъ, поясебвъ, сѣдель, упряжи, купивъ санѣ и двѣ пары коней, взявъ въ назмѣ людей; набивались до него пришедшїи зъ татарскбмъ полономъ люде, але вбнѣ ихъ не взявъ, бо они бы могли пбзнати его жѣнку. Вбнѣ взявъ увбльненого зъ крепачтва вбгця зъ сыномъ и невѣсткою та своякомъ, а они дали грамоту служити у него до вбнца своего житя.

Выбираючись вбдѣхати, Кудеяръ забажавъ ще разъ попробувати перепросити Вишневецкого. Не смѣючи ити до него, вбнѣ звернувъ ся до Данила Адашева, надѣючись на его приязнь зъ княземъ. Данило, для всѣхъ ласкавый и отвертый, пожалувавъ его та обѣцявъ промовити за нимъ у князя, щобы бодай простивъ вину Кудеярова. Данило велѣвъ ему прийти на другїи день по вбдповѣдъ князя.

Кудеяръ явивъ ся у Данила въ означенбмъ часѣ.

— Нѣчого не зробишь зъ княземъ Дмитріємъ Ивановичемъ — сказавъ Данило; — выдае ся добродушнымъ и ласкавымъ, а вбнѣ неподатливый. Вбдѣ давна говорить, такъ водить ся въ козацтвѣ, що за всяке убїяство, заподѣяне не въ бою, назначена смертна кара; такъ оно було такъ оно и буде до сен поры, дои козацтво не минеь на свѣтѣ. Богато вже, що я его живого на свѣтѣ выпустивъ, а се сталоь длятого, бо Кудеяръ вже не нашъ, а зачислений царемъ мѣжь дворянъ; коли бы я полишивъ его въ козацбїи громадѣ, або зъ нимъ

ласкаво обійшовъ ся, тогдѣ бы не було ладу у насъ въ козацтвѣ, одинъ другого уба а вѣдтакъ скаже: прости менѣ, якъ простивъ Кудеярови... Ты, говоритъ князь, не вставляй ся за нимъ до мене, ба не то не вставляй ся, але навѣтъ его имени нѣколи не згадуй. Не хочу его бачити, не хочу про него и чути, чи живе вѣнъ на свѣтѣ, чи нѣ.

Нѣчого не лишалось Кудеярови. Вѣнъ повхавъ зъ жѣвкою и куплеными холопами у свою посѣлбсть.

IX.

Дѣдичь.

Приѣхавъ Кудеяръ прямо у Бѣлевъ, явивъ ся у намѣстника зъ указомъ и записною грамотою, та подавъ ему въ дарунку двѣ пары соболѣвъ. Намѣстникъ вынайшовъ пѣсля книгъ посѣлбсть и выправивъ туды разомъ зъ Кудеяромъ сына боярского, щобы наказавъ мужикамъ послухъ.

Въ селѣ, вѣдданомъ Кудеярови, було трицять пять замешкалыхъ мужицкыхъ хатъ, а пятнацать хатъ порожныхъ, зъ котрыхъ выйшли мужики, а теперъ на ихъ мѣсце выжидали новыхъ. Посѣлбсть остала безъ властителя по смерти бездѣтного дѣдича, котрого вдова дѣстала въ доживоте двѣрѣ свого мужа; ддятого мусѣвъ Кудеяръ будувати собѣ новый двѣрѣ, а поки що примѣтивъ ся въ мужицкѣй хатѣ. Скликали мужикѣвъ, прочитали грамоту о послуху; въ нѣй наказувало ся, щобы

они служили своему дѣдичеву, робили всяку роботу, яку прикаже, та платили дачку, яку на нихъ наложить. На знакъ царской ласки дозволяло ся новому дѣдичеву гонити горѣвку, варити пиво и мѣдъ для себе а не на продажу. Кудеяръ заявивъ, що дозволяє мужикамъ на свята, весѣля и хрестины брати зъ двора своего напитки и самымъ варити брагу, буде для нихъ ласкавый, але щобы и они не лѣнували ся робити та були послушнѣи. Мужики дивились на него скося. Одно се, що вѣнъ бувъ новый дѣдичъ, и якій бы вѣнъ и ривъхавъ — усе однаково, они дивились бы на нового вовкомъ, а Кудеяръ зъ першого погляду не дуже то й мѣгъ подобати ся. Его навислѣ брови, постѣино суворый поглядъ, грубѣи губы, немовъ не надаючѣи ся до смѣху, грубѣи черты лица, грѣмкѣи голосъ, — все вказувало, що зъ тымъ чоловѣкомъ не легка справа; ихъ поражавъ навѣтъ способъ говореня Кудеяра и его жѣнки; мужики догадували ся, що тѣ паны зъ-вѣдкисъ зъ далека, не тутешнѣи, отже и порядки у нихъ не будутъ такѣи. „Дѣдичъ нашъ покойный — говорили — царство е у небесне, нашъ бувъ, а сей щось то не такъ!“

Кудеяръ взявъ ся за роботу, пѣгнавъ мужикѣвъ рубати лѣсъ, рѣзати матерѣяль; зачалась будова. Самъ дѣдичъ взявъ за себѣиру, и якъ зачавъ рубати, якъ стали вѣдъ его ударѣвъ падати столѣтнѣи дерева, то мужики ажъ губы пороззявляли. „Та сей, братя, — говорили — за насъ десятохъ стане, що то за сила! Се щось не самовитого! Якъ може звычайный чоловѣкъ мати таку силу!“ Мужики готовѣи были згодити ся, що ихъ новый дѣдичъ характерникъ и знае ся зъ чортомъ, если бы вѣнъ бувъ не повъхавъ першон недѣль до церкви, що стояла вѣдъ его сѣльця зъ пѣвтора милѣ, та те саме повторивъ и слѣдуючого тыждня. Не позволявъ вѣнъ

мужикамъ нѣ на жарты нѣ на дотепы зъ собою; нѣ-чого не скаже мужикови по-надъ се, що вѣдносило ся до роботы, а скаже завсѣгды не богато; якъ рано встае то и всѣхъ побудить; выпочинку на робогѣ майже не дае и самъ не вѣдпочивае, за те больше якъ три днѣ на тыждень не пошле нѣкого на роботу, а въ свято не вы-сылае и самъ не иде. Таке поведеие и способъ житя наказували мужикамъ поважати и бояти ся, и они спра-вдѣ слухали, не стараючыся его въ нѣчѣмъ перехитрити. Жѣнка Кудеяра була такожь безпрерывно при робогѣ, велѣла бабамъ прати бѣле, варити страву, прасты, шити, а сама всего наглядала.

Небавомъ станувъ для дѣдича домикъ о трехъ комнатахъ: одна зъ великою печію на кухню, друга — гарна свѣтлиця зъ печію зъ кафельвѣ, закупленыхъ на-рокомъ въ Москвѣ, а третя для господара и господинѣ. По верхъ дому бувъ добудованный алькирикъ. Дѣмъ бувъ вскрытый березою; внутрь уставлено лавки домашнои роботы, се була й вся обстава въ домѣ помѣщика. Обра-зы, привезені зъ Москвы, и невелике металічне зеркало, куплене у Англійцѣвѣ, прикрашали свѣтлицю; на поли-цяхъ була розставлена потрібна домашна посудина: она була оловяна а тѣльки три сѣрѣбнѣ чарочки и квѣшь, да-рунокъ царя, свѣтили ся; по стѣнахъ свѣтлицѣ розвѣ-сивъ Кудеяръ свою збрую и панцирь зъ шеломомъ; въ другѣй комнатѣ була постѣль, зложена зъ мѣшка на-пханого соломою, замѣсть черины, и чотирохъ подушокъ. Велика скриня, въ котрѣй було зложено его и жѣнчине платѣ, стояла въ кутѣ, поблыскуючи новымъ оковансѣмъ и великою висячою колодкою. Кудеяръ и жѣнка дуже жалували, що не могли побѣлвити стѣнъ своєї новои хаты, пѣсля рѣдного звычайю, але доси не було нѣ май-стрѣвѣ нѣ вапна въ околици. Для службы була побудо-

вана невелика челядна хата; крѣмъ нея стояли ще шпѣхлѣръ, стайня для коней и на худобу. Господарь загадувавъ побудувати пивоварню, але вѣдложивъ се на пбзвѣйше. Дѣврѣ огородили плотомъ. Коли все було готове, покликкали священника, вѣдправили молебень зъ водосвятемъ, наварили браги, меду, накупили вина, порѣзали баранѣвъ; для вѣхъ мужикѣвъ поставили обѣдъ и гостину; справили усе якъ слѣдъ.

На Благовѣщене бувъ въ Бѣлевѣ ярмарокъ. Кудеяръ поѣхавъ купити худобу, плуга, борони, колеса, и довѣдавъ ся, що князь Вишневецкій находить ся въ городѣ, вѣдданѣмъ ему пѣдъ зарядъ; его тигнуло до воеводы и вѣнъ рѣшивъ ся ще разъ попробувати его перепросити. Вѣнъ звернувъ ся до свого бувшого товариша, козацкого атамана и просивъ поговорити про се зъ княземъ. Атаманъ волилъ его просьбу и донѣсъ Кудеярови такє:

— Нахмуривъ ся и розсердивъ ся на мене князь, коли я згадавъ про тебе. Въ Бѣлевѣ є намѣстникъ, сказавъ вѣнъ; сей воевода занимає ся дворянами и дѣтьми боярскими и всею царскою службою, а менѣ государъ зволилъ вѣддати пѣдъ управу ино дворовѣ села и оселѣ, котрѣ вѣддано козакамъ. Най дѣдичъ иде до свого воеводы, коли має яку справу, а мене се анѣ болить анѣ пече... А про Кудеяра щобъ менѣ нѣхто не поваживъ ся нѣ слова сказати.

Кудеяръ вернувъ въ свое село, рѣшившись въ души вже збльше нѣколи не удавати ся до упертого князя. Наступила весна. Сѣбачила ся сання. Дѣдичъ роздѣливъ свои поля и роботу, — одну часть призначивъ пѣдъ засѣвъ абѣжа для двора; мужики були обовязанѣ засѣяти, зжати, звести и вымолотити; друга часть була роздана мужикамъ за ихъ роботу, а третя вѣддавала ся

нимъ въ наемъ, за що платили они найчастѣйше въ натурѣ: зббжемъ, крупами, сыромъ, яйцами, баранами, дробомъ, пряжею, бо грошъ були рѣдкостію. Вразъ зъ полями були роздѣлені сѣножати и лѣсы.

Зачались весняні работы въ поли, але Кудеярови вже нѣякъ було ихъ доглядати и покбичити; вѣнъ передавъ доглядъ жѣнцѣ, а самъ зъ дня на день дожидавъ, коли то его покличуть въ похѣдъ. Козакъ, що недавно ще не знавъ иншого бажаня крѣмъ бою зъ ворогами, ставъ привыкати до спокбйного житя; вѣнъ чувъ, що ему не хотѣло ся вти въ похѣдъ, що о много лѣпше було бы лишити ся ему въ своѣмъ новѣмъ затишеу зъ любою жѣнкою, котра вернула ся ему по такихъ пригодахъ. Дуже короткими выдавались ему тѣ вѣлька мѣсяцѣвъ, якѣ зъ нею провѣвъ, але Кудеяръ вѣдганявъ вѣдъ себе те чувство, встыдаючиъ и уважаючи се негѣднимъ чести вояка, а найбѣльше старавъ ся не показувати жѣнцѣ сего, що ворушилось въ его души, бо навѣтъ самъ царь обѣдавъ не вклякати его бѣльше якъ одинъ разъ въ похѣдъ. Тымчасомъ мимо волѣ насувалась ему гадга: а що если пѣйду въ похѣдъ и не вернусь туды, не побачу мои Настѣ, зновъ настане розлука, може й забють на вѣнѣ, а она бѣдна буде горювати! Вѣнъ старавъ ся позбути ся тыхъ гадокъ, покладаючи всю надѣю на Бога: „не може бути — говоривъ вѣнъ до себе — щобъ Господь наславъ на насъ новѣ муки, бо мы ихъ досытъ перетерпѣли; чейже Вѣнъ милосердный, звернувъ менѣ мою Настю, коли я и не думаю и не надѣявъ ся!“ Такъ ворушила ся душа геройска, а коли Настя привадумалась и зачинала говорити ему про якѣ небудь будучі небезпечности, вѣнъ суворо говоривъ: „ну, бабо, нема въ тебе сорому; чи-жь можна жѣнцѣ вояка про таке думати“.

Вкници разъ вечеромъ, коли Кудеяръ по денной работѣ засѣдавъ съ Настею до вечерѣ, приѣхавъ верхомъ на кони до нового двора пбсламецъ вѣдъ воеводы, бѣлевскій пушкарь, съ приказомъ, чтобы безъ проволокн явивъ ся въ городъ, забравши въ походъ двоихъ людей на коняхъ.

Погостивъ Кудеяръ аловѣщего пбсланца розлуки съ Настею и зачавъ заравъ избиратися. Рано осѣдлано и навючено два коня пбдъ верхъ: оденъ для нанатого хлопця а другій мавъ ити разомъ съ нимъ. Тамъ бувъ и мѣшокъ съ бѣлемъ и платемъ и мѣшокъ съ харчемъ: сухарами, крупами, сушеною рыбою и т. п. та ащия на порохъ и кулъ. Самъ Кудеяръ досѣвъ на татарского коня чистой крови, на котромъ прибувъ съ Украины до Москвы. Заложили крѣмъ того вѣзъ и Настя поѣхала проводити своего Юрка.

Воевода вѣддавъ имъ на примѣщене въ городъ хату та повѣдомивъ, що пбсля царского указа велено ему чимъ скорше збрати дѣдичѣвъ бѣлевского околу, дворянъ и сынѣвъ боярскихъ та выправити до Давила Адашева надъ рѣкою Псьодомъ, а провѣдъ надъ ними вѣдати Кудеярови. „Ось — говоривъ съ поважанемъ воевода — якій царь-государь для тебе, Юрія, ласкавий: въ грамотѣ вѣдъ заряду военного написано высылати такихъ, що мають дѣтей, братѣвъ и своякѣвъ, а у кого ихъ нема, тыхъ не высылати, чтобы съ причины дошней розлуки не було страты въ казайствѣ, крѣмъ одинокого Юрія Кудеяра, а ему, Юркови, прикликавши его до себе, сказати, що ему симъ разомъ бути въ походъ до осени, а коли верне ся въ осени то его въ-друге не высылати.“ Кудеяръ пбнавъ, що царь памятае на него, и тѣшивъ ся. Настя рѣвножь було вѣдрадно, що по крайной мѣрѣ лишае ся ѣй надѣя побачити скоро своего

Юрка, хочь тяжка думка налягла ея душу, що и до осени неодна може лучати ся.

Одинъ за другимъ съзвѣдши ся дѣдичѣ. Вовода записувавъ прибывшихъ и вѣдывавъ подѣ проводѣ Кудеярови; опѣсля коли наспѣвъ послѣднѣй речинець наказаннѣ въ грамотѣ, день осьмого мая, вовода приказавъ писареви зазначити въ списѣ всѣхъ не прибывшихъ, щобы донести про нихъ окремо до заряду, та оповѣстивъ, що на другѣй день, въ свято чудотворца Николая, треба вступати въ походѣ.

Раннимъ ранкомъ всѣ збрали ся въ церквѣ и по всеночномъ протоплѣ вѣдправивъ молебень та кропивъ св. водою знамена и войско. Поднявъ ся плачь жѣногъ и дѣтей. Настя не буда мѣжь ними; она тихо сидѣла ч хатѣ; коли-жѣ при звуцѣ трубъ, ударахъ въ бубны и звуцѣ дзвонгъ зачало войско выѣздити, Кудеяръ вбѣгъ до хаты, пригорнувъ крѣико до грудей Настю, ввырвавъ ся зъ ея обнятѣй, скочивъ на коня и пустивъ, ся здоганяти походѣ.

Вернула Настя въ свою оселю. Сумно стало ѣй въ самотибѣ новѣмъ дворѣ; слезы наплывали до очей, але она старала ся представити собѣ, якъ ея дорогѣй Юрко верне въ осени, якъ она выбѣгне ему на зустрѣчѣ, лка то буде радбсть... А тымчасомъ якѣйсъ зловѣщѣй голосъ разъ-въ-разъ шептавъ ѣй: будешь ждати его цѣлу осѣнь, будешь ждати и зиму, будешь ждати и друге яѣто и осѣнь и зиму, и дальше будешь ждати, ждати ждати...

X.

П о х ђ д ѣ .

При горлѣ рѣки Песьола вже вѣдѣ давна веде ся пыльна работа. Много народу вештае ся туды и сюди зѣ сокирами, мотыкамн, молотами; обтесують трамы, рѣжуть дошки, збивають цѣвоками, выдовбують величезнй цѣв дубовй, будують судна всякои величины — и байдаки и дарабы и малй човна. На березѣ на великѣмъ просторѣ розложили ся шатры, салашѣ; стоять возы, ржуть конѣ, ревуть волю, блеють вѣвцѣ, мекають козы, гегають гуся. Продавцѣ въ салашахъ торгують харчемъ, горять костры зѣ кѣтлами; разѣ-въ-разѣ прибувають верхомъ и пѣшки военнй люде, приѣздять возы налаштованй сухарами, крупами, сушеною рыбою, вудженымъ мясомъ, чѣсникомъ, горохомъ; чимъ разѣ ширшае рукомый городъ, збѣльшае ся его населене.

Ось и Кудеяръ прибувъ зѣ своими бѣлевцами, розложивъ ся таборомъ, розпустивъ шатро, привезене на конн, и удавъ ся до Данила Адашева.

— Витай, витай, силачу, — сказавъ Данило — якъ жило ся на новѣй осели? А що, правда, гарно було, коли бувъ спокѣй? Ха, ха, ха! Мабуть не хотѣло ся розлучати зѣ теплымъ кутикомъ и зѣ жѣвкою? О, зима, зима! Ино розлѣнивить насъ, военныххъ людей; якъ весною приѣде ся розпростерти свои крылця, то й жаль покидати гнѣзда, але якъ чоловікъ розгуляе ся, то ажъ любо на широкѣмъ свѣтѣ. Ну, товаришу, бачишь, що Богъ давъ? На нашѣмъ таки стало. А всео черезъ тебе; ты оруде Боже! Коли-бъ тебе не було, то не бутй й се-

му походу. А теперь дѣло иде не на жарты. Вишневецкій поплывъ по Дону, а намъ плыти по Днѣпру, самъ же государь иде зъ великимъ вѣйскомъ на Перекопъ; ударимо разомъ на проклятыхъ зъ трехъ бокѣвъ, руками окаяныхъ схопимо, прииде конецъ крымскому царству, прииде... Пригадаемо проклятымъ слѣзы и муки христіяньскі. Нема пощади кровопійцамъ, бий ихъ, рубай, коли, пали, цѣлый Крымъ спалимо, возьмемо въ полонъ, збурнимо, бо не пий крови христіяньской, не руйнуй нашій оселъ, не высысай насъ! Досыть; наставъ часъ божой мести! Ну, и я на тебе вельми надѣю ся. Найперше, що Богъ давъ тобѣ такую силу, якои въ свѣтѣ не найдешъ; а вдруге тому, що по татарски и всѣ ихъ новоры знаешъ.

— Хочу послужити царю-государю по христіяньски, — сказавъ Кудеяръ — кобы ино Господь Богъ поблагословивъ.

— Розумѣ ся, розумѣ ся, безъ Бога анѣ до порога! А я, товаришу, наиббльше про се думаю и журю ся, щобы у насъ було досыть харчу. Се найважнѣйша рѣчь. Коли вѣйну веде ся въ заселеній околиці, то вѣйско живить ся працею бѣдного селянина, грабить его, забирае усе, що для себе приладивъ, а мы поплывемо черезъ пусті, безлюдній околицѣ, а такъ само и въ Крыму. Ба й въ Крыму, кажутъ, теперъ неврожай и помѣръ на худобу, тожъ и тамъ прииде ся терпѣти недостатокъ. Длятого я велѣвъ навезти сюды стѣлько, щобы намъ бодай на пѣвъ року выстало. За те въ Крыму христіяне насъ ждуть, выжидають, Бога всѣ молятъ, щобы чимъ скорше дѣстати ся пѣдъ державу царя православного. У мене є теперъ Грекъ, родивъ ся въ Крыму и знае тамошній обставины; каже, що его земляки всѣ повстануть на татаръ и стануть ихъ бити. А ось и вѣнъ... славный

чоловѣкъ зъ ласки Бога, Атанасій Елисеевичъ! Ось тобѣ той силачь, Юрій Кудеяръ, про которого я тобѣ говоривъ; ты знавшъ по татарски а вѣнъ рѣвножь зъ молоду бувъ у поганцѣвъ въ полонѣ та знае по татарски. Дорогій вы менѣ оба!

Атанасъ Елисеевичъ, выскаливши зубы, пѣдойшовъ до Кудеяра и зачавъ зъ нимъ дѣлувати ся. Зачали балакати. Атанасъ розповѣдавъ, що родивъ ся въ Крыму, надъ берегомъ моря, выхований въ христіянскѣй вѣрѣ, вѣвъ торговлю въ Кафѣ, вѣдтакъ переѣхавъ на Украину и поселивъ ся въ христіянскѣй земли, въ Кіевѣ, хотѣвъ постричись въ черцѣ въ печерскѣй Лаврѣ, але зачувъ, що царь православный выбирае ся ити на невѣрныхъ, тожь приѣхавъ до Москвы, щобъ служити по силамъ христіянскѣй справѣ.

Походъ рушивъ. Частина плыла на суднахъ, частина ѣхала кѣнно берегомъ, тамъ були по наибѣльшѣй части и конѣ тыхъ, що прибули до табору зъ своими людъми. За кѣбницею ѣхали возы, запряжені волами. Плыучі приставали на берегу и на островахъ для вѣдпочинку, розкладали огнѣ, варили собѣ кашу зъ пшоняныхъ и гречаныхъ крупъ та юшку зъ рыбы. Плавба ишла щасливо до порогѣвъ, але тутъ прийшло ся переждати десять днѣвъ; невеликій струѣ перескакували помѣжь камѣне, але черезъ пороги, черезъ Ненасытець, нѣхто не поваживъ ся переплысти, бо хочъ бы може и нашли ся смѣльчаки, то Данило имъ не позволявъ. Великій байдаки на кождѣмъ порозѣ вытягали, тягли руками и спускали зновъ у рѣку до нового порога; часть човнѣвъ была перевезена на возахъ. Переплывши пороги, вѣйско пристануло на Хортици; Кудеяръ зъ смуткомъ глядѣвъ на останки твердинѣ, въ котрѣй ще недавно вѣнъ боронивъ ся зъ отчайдушнымъ Вишневецкимъ противъ крымского

*

хана: жаль ему стало, що вже не побачить свого батька, що батько самъ вѣдѣхнувъ свого сына. Тутъ перестояли три днѣ, заки прибула кѣнниця, котра затримуючи ся въ степу для попасу коней трохи забарила ся. Войско веселе и бодре; жартували, кричали, спѣвали пѣснѣ.

Скѣдчивши свѣй вѣдпочинокъ, московске войско поплыло долѣ рѣкою, помѣжь безчисленными островами та тонями, де стрѣчало собѣ союзникѣвъ: се були рыбалки, що выбрали ся зъ Украины за рыбою, а почасті бѣгцѣ, котрѣ промѣняли службу у панѣвъ. або старостѣвъ на вѣльне жите въ днѣпровыхъ лѣсахъ и очеретахъ, знанѣ тогдѣ пѣдѣ назвою „луговикѣвъ“; они мали бути завязкомъ будучои запорожскои Сѣчи, котра вытворила ся въ кѣлька лѣтъ опѣсля. Ихъ стрѣчали на рѣзныхъ островахъ; они мешкали въ куреняхъ по кѣлька людей разомъ, на островѣ Томанѣвцѣ, де опѣсля повстала перша Сѣчь. Було ихъ тогдѣ вже близько сотка. Сѣ молодцѣ пристали до вѣйска. Але они принесли Данилови сумну вѣдомѣсть, що Турки укрьпили ся въ Ислямъ-Керменѣ, на днѣпровѣмъ лиманѣ, поуставляли пушки, ждуть на московске вѣйско и хотять стрѣляти на човна.

Переплывши зелене царство тоней и вже приближуючи ся до тои полосы, де Днѣпро плыве мѣжь пѣсковатыми берегами, Данило затримає ся на однѣмъ островѣ та скликає на раду проводирѣвъ и начальникѣвъ.

— Перше, — говоривъ вѣнъ — де полишити коней, а друге — якъ намъ плыти по-при Ислямъ-Керменѣ?

Що-до коней порѣшили оставити ихъ таборомъ тутъ коло Днѣпра та выслати сильный вѣдѣль въ поле розвѣдати ся, де теперь царь, щобы дати ему про себе знати и въ разѣ бѣды злучити ся зъ его силами. Вѣсть про Ислямъ-Керменъ велѣла застановити ся. Тутъ Кудеяръ давъ таку раду:

— Мы не можемо плыти, не дбзнавши ся про неприятельску силу. Треба перше розвдати ся, якъ тамъ у нихъ. Если позволишь, боярине, я поплыву до нихъ и довдаю ся; я говорити зъ ними зъумью; навтъ коли велишь, я буду удавати бггця, може менъ удасть ся пбдбрати ся та позабивати пушки; я знаю, що бусурмане лихо знаютъ зъ пушками поводити ся.

— Ось мудра рада! — сказавъ Атанасъ Блисевичь, — нвчо не може бути мудрйшого вдъ сего. Иди, брате, вчини намъ всъмъ велику выгоду и собъ велику славу, а я зъ тобою пбйду.

— Нв, нв, не пуцу я тебе Юріє, нв тебе Атанасе — сказавъ Данило — вы оба менъ дорогй. Припустймъ, що мы тымъ способомъ переплывемо и щасливо, але бусурмане васъ убють; вы не встигнете утчи вдъ нихъ. За нвяку цбну не позволю. И ты Юріє, и ты Атанасе, добре знаете ихню мову и звычай; вы поплывете напередъ, нвбы то въ посольствв та придивите ся, якъ тамъ у нихъ. Кто знає, може се не такъ страшно, и мы встигнемо перебити ся до моря.

Порфшили, що Кудеяръ поплыве поперѣдъ яко посоль въ полководця царского вйска, разомъ зъ Атанасіємъ; имъ додали одного нововыхрещеного зъ касимовскихъ татаръ, надѣленого посѣлостію такъ само якъ и Кудеяръ въ бѣлевскбмъ окрузѣ. Кудеяръ дуже не хотѣвъ плыти разомъ зъ Атанасіємъ; сей чоловікъ выдавъ ся Кудеярови якійсь непевный, бо хочъ вбнъ удававъ себе за Грека, але зъ вымовы и рухбвъ часто нагадувавъ сынбвъ Исаиля, котрыхъ Данило Адашевъ не знавъ, а котрымъ Кудеяръ добре приглянувъ ся на Украинѣ.

Коли всѣ три, що складали посольство, пбдплыли

до Исламъ-Керменя, Кудеяръ, оглядаючи околицю, сказавъ :

— Даремно бояли ся, Днѣпро такъ широкій, що коли будемо плыти по-при противный берѣгъ, то мабуť до насъ не долетять ихъ арматнѣ кулѣ.

— Тымъ бѣльше, що они въ стрѣляню не великѣ майстры — докинувъ нововыхрещеный.

— Чи не вернути бы ся намъ та сказати полководцевѣ, що мы готовѣ лишь бѣды собѣ напитати, коли дамо, имъ знати про себе; нехай они насъ не ждуть, мы собѣ ночью переплывемо.

— Се правда — сказавъ Кудеяръ.

— О нѣ! — сказавъ Атанасъ. — Якъ можна не повинити сего, що воевода приказавъ? А при тѣмъ, мы всего тутъ не бачимо, а якъ насъ впусьтять у твердиню, тогдѣ будемо знати, якъ у нихъ въ серединѣ, все змѣркуємо и розповѣмо полководцевѣ докладно.

Пѣдплыли до твердинѣ. Атанасъ Єлисеевичъ затрубѣвъ на розѣ, а Кудеяръ выставивъ на кѣнци свои шаблѣ шапку.

Въ брамѣ твердинѣ припѣдняли щитокъ, вѣдчинило ся вкѣнце. Вышло двоухъ Туркѣвъ. Атанасъ Єлисеевичъ першѣй выскочивъ на берѣгъ и закричавъ по турецки :

— Посольство вѣдъ воеводы его царского величества.

— Ходи сюды самъ одинъ, — вѣдновѣли ему — а прочѣ най остануть ся въ човнахъ.

— Не я проводиръ; ось вѣнъ — сказавъ Атанасъ — вѣнъ нехай убѣйде вѣ мною! Такъ треба!

— Идѣть, тѣльки безъ збруѣ; не прийшли воювати.

Кудеяръ и Атанасъ послушали, полишили въ човнѣ свою збрую. Перепустили ихъ въ браму и сейчасъ

спустили щитокъ. Провели ихъ до деревяного будынку, де мешкавъ санджакчей, що управлявъ твердинею.

Положивши руку на груди пѣсля вѣсѣднаго звычаю, Кудеяръ поважно поклонивъ ся и выголосивъ промову, въ котрѣй навѣвъ провины крымского хана, повѣдомлявъ въ имени воеводы, що вѣнъ пѣсля царского приказу иде зъ вѣйскомъ покарати хана и приневолити, щобъ выпустивъ московскихъ полонникѣвъ, та завести сталый спокѣй, чтобы не було бѣльше кривды и лихолѣтя російскѣй державѣ; впеvнявъ, що Россія не воюе зъ Турками, царь остае зъ турецкимъ падишахомъ въ любви и дружбѣ та просивъ перепустити московске вѣйско на море.

— Сего не може бути — вѣдповѣвъ санджакчей. — Московскій царь хоче завоювати Крымъ, якъ вже завоювавъ Казань и Астрахань, двѣ мусулманьскѣ державы; мы знаемо, що въ Москвѣ дѣяло ся и що задумано; не ино вы самѣ идете на Крымъ, бо Вишневецкого выслано на Донъ а самъ царь зъ своими великими войсками хоче ити на Перекопъ. Годѣ допустити, чтобы мы заложивши руки сидѣли и дивили ся, якъ Москва буде побивати и неволити нашихъ правѣрныхъ мусулманъ. Мы всѣ повиннѣ боронити нашой вѣры. Крѣмъ того крымскѣй царь пѣдданный и слуга нашего вселаскавѣйшого и непѣбѣдного султана; досить зъ васъ, що мы торѣкъ попустили вамъ. Нѣ, менѣ приказано пильновати переходу и не пускати на море нѣкого, а коли схочете на силу пѣйти, то будемо бити ся.

— Сей чоловѣкъ — сказавъ Атанасъ Блисеевичъ — не посоль а шпѣгунъ; вѣнъ задумавъ удавати збѣгця и попусвати у васъ пушки. Воевода не згодивъ ся, жалуючи его, чтобы не погибъ, а пожалувавъ длятого, бо

у него надвычайна сила; тожь велѣвъ ему плысти нѣбы то за посла, а властиво для шпѣгунства.

Кудеяръ поглянувъ зловѣщо на товариша и сказавъ :

— Вѣнъ бреше якъ собака. Я прибувъ до васъ за посла вѣдъ воеводы а не за шпѣгуна.

— Нѣ, вѣнъ не бреше, — сказавъ санджакчей, — бо сего чоловѣка мы нарокомъ выслали до Москвы, щѣбы розвѣдавъ ся, що у васъ робить ся и що задумуете; вѣнъ нашъ вѣрный слуга, вѣнъ намъ правду каже и мы ему вѣримо. Ты не вернешь ся до воеводы, мы тебе тутъ затримаемо.

— Вы не можете мене затримувати — вѣдповѣвъ Кудеяръ, — се нечестно и противить ся мѣждународнымъ правамъ. Я посоль, а послѣвъ анѣ не бють анѣ не убиваютъ. Я прибувъ за вѣдповѣдію, и яку вѣдповѣдъ менѣ дасьте, таку занесу воеводѣ.

— Нѣ, ты нѣчого не занесешь воеводѣ — сказавъ санджакчей. — Я тебе зъ-вѣдси не выпущу.

— Ты не смѣнешь сего зробити. Я не военный полонникъ, нашъ государь не веде вѣины зъ вашимъ, нашъ государь пожалуе ся вашему и тебе за се покарають.

— Нашъ государь — сказавъ санджакчей — велить вязнити шпѣгунѣвъ, и вашъ те саме робить. Ось мы пѣдслали до васъ сего жида, котрый не знаю кого тамъ у васъ удававъ, але коли бы вы довѣдали ся, що вѣнъ шпѣгунъ, то вы бы его не выпустили. Такъ у насъ водить ся. Тебе затримаемо.

Кудеяръ обрушивъ ся и крикнувъ :

— Я не шпѣгунъ а посоль; ся гадюка бреше — и при тыхъ словахъ схопивъ Атанаса за каркъ та пригнувъ до землѣ. Атанасъ втративъ притомнѣсть.

Наполоханный санджакчей кинувъ ся у заднѣи дверѣ и зачавъ кричати. Цѣла залога заворушила ся. Турки зъ гнѣвнымъ окликомъ пѣдбѣгли до будынку. Кудеяръ выскочивъ зъ будынку, зачавъ вѣдмахувати ся кулаками, але товпа, що стояла позадъ, кинула ся на него, ему накинули на шию арканъ... вѣнъ зачавъ душити ся и впавъ горѣлицъ, а тогдѣ зъ трицять людей накинуло ся на него и зачали накладати кайданы.

— Мало одныхъ, розбѣре, — говоривъ санджакчей — еще однѣи.

Принесли другѣи кайданы и зачали накладати на Кудеяра.

— Мало двоухъ кайданъ, — третѣи.

Принесли третѣи кайданы и наложили на Кудеяра.

— Ще дати ему на ноги що найтяжшѣи кайданы.

Кудеяра вѣдпровадили вѣ долѣшнѣи комнаты деревяной башнѣи и замкнули. Тогдѣ одинъ Турокъ выйшовъ за браму.

— А ты знаешъ по турецки або по татарски? — поспытавъ того, що лишивъ ся вѣ човнѣи.

-- Знаю по татарски — вѣддовѣвъ нововыхрещеннѣи.

Турокъ приказавъ повѣдомити воеводу, що его послы затриманѣи, бо показало ся, що они шпѣгуны, а коли воевода поплыве на море, то зъ твердинѣи будутъ стрѣляти. Зъ такою вѣдповѣдѣи вернуло човно горѣ Днѣпромъ.

Другого дня выслано галеру до Кафы. Вывели окованого Кудеяра, посадили на темне дно галеры; санджакчей написавъ письмо до пашѣи кафиньского, що высилае пѣманого московского шпѣгуна, котрый при увязненѣи опиравъ ся и на смерть убивъ жида, що его зрадивъ. Фальшивый Атанасъ Блисевичъ не вытримавъ руки Кудеяра.

Данило Адашевъ, довѣдавши ся о затриманю своихъ послѣвъ, не пѣдозрѣвавъ, що Атанасъ зрадивъ своего товариша и жалувавъ его такъ само якъ Кудеяра. Вѣнъ рѣшивъ ся дальше ити и не тѣлько пробувати переплысти по-при Ислямъ-Кермень до моря, але ще добути турецку твердиню и вызволити послѣвъ, затриманыхъ противъ всякихъ мѣждународныхъ правъ.

Наразъ несподѣвано являє ся зъ Сѣвска вѣддѣль вѣйска, а зъ нимъ московскій пѣсланецъ зъ царскимъ указомъ. Въ тѣмъ указѣ повѣдомлено Данила, що великій государь его царске величество зволивъ помирити ся зъ крымскимъ ханомъ, а ему, Данилови, приказуе ся не ити дальше, не зводити нѣякои зачѣпки зъ Турками и татарами та вертати ся домѣвъ, розпустити вѣйска и самому вхати у Москву.

Можна представити собѣ досаду Данила Адашева, коли дѣставъ такий несподѣванный и наглый приказъ; вѣдъ давна вѣнъ думавъ о завойованю Крыма, стѣлько лѣтъ про нѣчо иншого не говоривъ, стѣльки труда перетерпѣвъ, и якосъ не клеило ся, — а теперъ ось-ось, здавало ся, справа пѣйде впередъ та наразъ, немѣвъ вѣдъ бурѣ, все поломалось, поницилось...

Але жалѣ нѣчого не помогли, а треба було выповнити царскій приказъ. Данило хотѣвъ бодай вызволити затриманыхъ въ турецкѣй твердини та выправивъ вѣддѣль зъ десяти людей, вже не Днѣпромъ по водѣ, а сушею на коняхъ. Нововыхрещеный бувъ знову высланный за проводиря того вѣддѣлу. Данило повѣдомлявъ турецкого команданта, що его царске величество зволивъ помирити ся зъ крымскимъ ханомъ, выслане нимъ вѣйско вертае ся домѣвъ и длятого воевода просить вѣддати ему высланныхъ для переговоровъ послѣвъ.

Санджакчей, дѣставши такую грамоту, запросивъ но-

вовыхрещеного у твердиню, принявъ его по дружньому и сейчасъ старавъ ся его приеднати. Прочихъ воякѣвъ не выпустили у твердиню, лишь гостили за брамою. Санджакчей пославъ Данилови Адашеву въ дарунку цукорь и царгородскихъ оwoчѣвъ та сказавъ:

— Дай Боже вамъ по добру и въ здоровлю вернути ся домѣвъ, а зъ нами по сусѣдски жити завсѣгды въ любви и приязни. Але вѣддати вамъ вашихъ послѣвъ, сего я не можу нѣякимъ чиномъ зробити, бо се не були послы а шпѣгуны, та ще одинъ зъ нихъ забивъ на смерть чоловѣка. За се его мы скували и выслали на галерахъ у Туреччину. Най бояринъ не гнѣвае ся, бо вѣ нѣякой державѣ не пускають убійникѣвъ, ино карають, а чоловѣкъ его, що удававъ посла, допустивъ ся убійства и мы ддятого его не пускаемо на волю.

Такого змѣсту вѣдповѣдь дѣставъ Адашевъ. Годъ було що зачинати. Чейже не можна було вести вѣйны за-для Кудеяра, коли царь не велѣвъ заводити зачѣпки, тожь приказавъ вертати ся.

XI.

Чужосторонный лѣкаръ.

Душевне и тѣлесне здоровле царицѣ Анастасиѣ ставало зъ кождымъ днемъ гѣрше. Вѣчна досада, злѣсть, журба сушили ея. Хорѣй фантазиѣ представляли ся повсюды интриги ворогѣвъ, а до числа тыхъ ворогѣвъ долучивъ ся теперъ Кудеяръ, котрого она нѣколи на очи

не бачила, але котрого ненавидѣла за се, що его пригода настроила царя до вѣины зъ Крымомъ и наново наблизила до Сильвестра и боярѣ. Зъ-разу царь довготавивъ передъ Анастасією свѣй намѣрѣ, але браты дбали ся и донесли сестрѣ. Цариця зачала передъ царемъ охати и ему докоряти. Царь, побачивши, що цариця все знае, зъ-разу хмуриивъ ся, сердивъ ся, вѣдтакъ зачавъ просити, щобы успокоила ся, доказувавъ, що на все воля божа, вказуюча дорогу російскѣй державѣ; що теперъ вже годѣ ему не ити вѣ походѣ, впевняивъ, що пѣйде на короткѣй часѣ, що инакше буде передъ Богомъ грѣхъ а передъ людьми соромъ. Але се нѣякъ не переконало Анастасію, тымъ бѣльше що браты, особливо Григорій, си пѣдмавляли. Царицю мучила не ино обава о здоровлѣ мужа, якъ бѣльше зависть до тыхъ людей, що ихъ царь до себе кликаивъ и слухаивъ ихъ рады. Она ставала ся невыносимо плаксива, царь зачавъ рѣдше до неи заходити, бо за кождымъ разомъ вертаивъ ся вѣдъ неи зажуреный; царь для розрывки зачавъ ѣздити вѣ пѣдмосковскѣй села, забавляивъ ся тамъ польованемъ, устроювавъ гулянки, окружавъ себе новыми любимцами и весельчаками. Вѣ числѣ тыхъ Вяземскѣй и Басмановѣ занимали перше мѣсце та незамѣтно заволодѣли царемъ; вѣнъ не занимаивъ ся нѣякими справамъ и не говоривъ зъ ними про справы; они тѣлько старали ся забавляти царя, вынайти для него блазнѣвъ та бавили всѣлякими дурницями.

Тымчасомъ Анастасія чимъ разѣ бѣльше хирѣла, а браты нарѣкали, що ѣй завдали уроковѣвъ. Царь, дивлячи ся на си терпѣня, то сердивъ ся и не вѣдвѣдувавъ цѣлыми тыжднями, то розжаловувавъ ся и проводивъ зъ нею цѣлѣ днѣ, а тымчасомъ не покидаивъ своего крымского походу, хочъ и не занимаивъ ся нѣякими пѣд

готовлениями, лишаячи все на волю бояръ. А тї буди сему радї и надїяли ся, що справа пїйде лїпше, коли царь не буде до неи мїшати ся, а буде слухати другихъ. Имъ потреба було царя до самого походу для того, щобы его присутностію додати самїй справѣ ббльше ваги и значїня. Вишневецкій бувъ высланный на Донъ, Данило Адашевъ на Псьоль, военнымъ людямъ приказано збрати ся на весну въ Туль; зъ Лївонією зачались переговори за-для мира; бояре зачали згѣдливо поступати, залишаючи дрѣбныхъ спорѣвъ; велика справа одушевляла ихъ такъ само якъ въ часѣ казаньскаго походу; Сильвестръ чинно пѣдтримувавъ бояръ, не дававъ потахнути порывамъ, безнастанно заходивъ то до одного то до другого, оживлявъ своими бесѣдами, цѣлкомъ вѣддавъ ся справѣ, не зважаючи, що въ тѣмъ часѣ постигло его нещастє, бо умерла жїнка, зъ котрою проживъ трицять лѣтъ въ найббльшїй любви.

Надходила пора, коли треба було царю выбирати ся у похѣдъ. Та вороги Сильвестра и его сторонникѣвъ нашли способъ, щобы повернути царя въ иншїй бѣкъ.

Передъ рокомъ приѣхавъ до Москвы, разомъ зъ англїйскими гостями, лѣкаръ Бомелїй, зъ Везера, що живъ передъ тымъ въ Англїи и занимавъ ся крѣмъ медицины астрологією, альхемією, кабалістикою и всякими учеными дурнициями. Се бувъ хитрый чоловѣкъ; приѣхавши въ Москву, зачавъ ся заразы учити по россійски и небавомъ дѣйшовъ до того, що все розумѣвъ и самъ говорилъ плавно, хочъ и неправильно. Лѣкаръ бувъ тогдѣ рѣдкостію. Бомелїй умѣвъ заблахманити очи, удававъ, що все знае, и царь прикликавъ его до себе. Коли царици ставало гѣрше, царь порадивъ їй вѣзвати лѣкаря. Зъ-разу царица опирала ся сему, якъ то кажуть, руками и ногами; еи побожнї чувства противили ся по-

кликаню лѣкаря: „надобно надѣяти ся на Бога, а не на врачей“ говорила она, але вѣдтакъ пристала, именно тогдѣ, коли довѣдала ся, що ненавистный ѣй Сильвестръ бувъ противникомъ сего лѣкаря. Выхованный въ великоѣ побожности, Сильвестръ взагалѣ не довѣрявъ штуцѣ лѣкарскѣй, безнастанно говоривъ, що если Богъ не може, то лѣкарь нѣчого не вдѣе, та наводивъ примѣры, що люде навѣщенї тяжкими недугами, приходили до здоровля ласкою божою. Але Сильвестръ не называвъ цѣлон штуки лѣкарской чортѣвскою выгадкою, якъ тогдѣ многї говорили, ба навѣтъ противно радивъ удати ся до розумного чоловѣка, щобы знати, якого зѣля напiti ся або якою мастею помазати рану; тѣльки доктора Бомелїя дуже собѣ не злюбивъ. Хитрый Нѣмецъ старавъ ся приподобати ся Сильвестрови и заходивъ на розмову о вѣрѣ, заявляючи готовѣсть приняти православну вѣру, скоро переконавъ ся о еи правдивости. Але Сильвестръ знавъ такъ пѣзнавати людей, що вѣдразу вѣдгадавъ Бомелїя, а коли царь радивъ ся Сильвестра, чи не грѣхъ покликати до царицѣ чужосторонного лѣкаря — Сильвестръ не тѣльки обуривъ ся на се, але и намавлявъ царя прогнати вѣдъ себе того Нѣмця та вѣддати въ руки Бога подужане царицѣ. Противно отецъ Левкїй, зѣ котрымъ царь такожь радивъ ся про Бомелїя, выхваливъ доктора пѣдъ небеса и доказувавъ цареви, що штука лѣкарска походить вѣдъ Бога яко ласка для чоловѣка, а хто не радить звернути ся о помѣчь до лѣкаря, сей, значить, не бажае здоровля царици.

Царица довѣдавши ся вѣдъ братѣвъ, що Сильвестръ ненавидитъ Бомелїя а Левкїй радить цареви спустити ся на него, сама зачала просити царя, щобъ привѣвъ до неи лѣкаря, про котрого згадувавъ.

Царь прийшовъ до неи зѣ Бомелїемъ. Се бувъ ма-

ленькій чоловѣчокъ зъ великою лысою головою, довгимъ носомъ, прижмуреными малыми очима, що нѣколи не дивили ся просто, завсѣгды зъ смиреннымъ видомъ и зъ тонкимъ майже жѣночимъ голосомъ.

Нѣмецъ на приказъ царя пѣдѣйшовъ на пальцяхъ до сидячої на крѣселѣ царицѣ, уважно дививъ ся на ея лице, помацавъ пульсъ, вѣдтакъ приложивъ собѣ палець до чола, розкладавъ руками и значучо двигнувъ раменами.

Царь зъ тревогою ждавъ, що скаже чужосторонній лѣкаръ.

— Государю, — сказавъ Бомелій — Господь Богъ може помагати еи мавететь государини-царици. Недобрый чоловѣкъ — государю.

— Що? що? — отруя!

— Нѣ великій государю — отруя нема! А лихій чоловѣкъ накоивъ таке... якъ же се называе ся?

— Уроки, чары?

— Такъ, государю.

Атанасія поблѣдла, втратила притомнѣсть.

— Нѣмче, — закричавъ царь — ты еи наполохавъ.

— Государине-царице — сказавъ Бомелій — не бѣй ся, Господь Богъ милостивый! при помочи Божѣй всео добре пѣйде. Помочи не можна, тѣльки треба злого чоловѣка на бѣкъ, — далеко...

— Ходѣмъ, Нѣмче, а тамъ менѣ скажешь, — заявивъ царь.

— Государине-царице, — продолжавъ Нѣмецъ — нѣчого! твоє величество буде здорове и спокѣйне; я такъ зроблю, якъ не можь лѣпше.

Царь выйшовъ зъ Бомеліемъ.

— Говори, Нѣмче, всю правду менѣ кажи — крикнувъ царь.

— Государю-царю — сказавъ Нѣмецъ — е въ чужій краѣ наукъ; въ Россіи нема наукъ, а въ нашихъ краѣ е наукъ и черезъ тѣ наукъ я можу знати, що де е и що буде напередъ. Я по звѣдамъ небеснымъ умѣти читати и твоя доля скажу. У васъ въ Россіи говорить народъ, що се знане вѣдъ чорта. Нѣ, государю, не вѣр такимъ рѣчамъ; наукъ не вѣдъ чорта а вѣдъ Бога. Якъ може бути, щобъ наукъ бувъ вѣдъ чорта? Я богато учивъ ся всякихъ наукъ, я учивъ ся богословія, вѣрую въ Троица єдиносуцна и въ Господь нашъ Єзусъ Крістусъ, та якъ же може бути, щобъ наукъ бувъ Богови противна.

— А коли ты учивъ ся богословія, — сказавъ царь — то якъ-же ты, Нѣмче, не дѣйшовъ до того, що наша грецка вѣрѣ є правдива христіянська и ддячого ты остаєшь въ своѣй лютерскѣй ереси и Господа нашого называєшь Єзусъ Крістусъ?

— На всео треба часу, великій государю, я богато читавъ святіи отцѣ — сказавъ Бомелій — и видѣвъ изъ ихъ книга, що въ римска вѣрѣ неправильна и наша вѣрѣ євангелицка не цѣлкомъ правильна, та хотѣвъ пѣзнати вѣрѣ грецка, але въ нашѣй земли нема вѣрѣ грецка, я нарошно приѣхавъ у твое царство, чтобы научити ся, яка вѣрѣ грецка, и теперь, коли побачивъ, яка въ православно вѣрѣ велика сила, то бажаю приняти грецка вѣрѣ, охрестити ся правдивымъ хрещенемъ.

— Се гарно, Нѣмче; — у мене въ моѣмъ царствѣ ддя чужосторонцѣвъ нема примусу що-до вѣры; самъ бачишь, що у мене проживають спокѣйно и англійскій и голяндскій люде, та й ты, коли хочешъ, можешъ лишити ся въ своѣй вѣрѣ, а коли бажаєшь стати зъ нами одною вѣрою, то ще лѣпше.

— Тѣльки, великій государю, не погнѣвай ся на

мене за се, що скажу: духовна чинъ не хоче знати наукъ и не вѣрять, щобы правдива вѣра далеко завела... Я приходивъ до твого протопопа Сильвестръ, думавъ, що вѣнъ дуже ученый чоловікъ, о, пофуй, нѣ! Я его зачавъ пытати, думавъ навчити ся вѣдъ него, а вѣнъ зѣ мною не хоче говорити, нѣчого самъ не знае, а такой гордый, бо має у тебе ласку, думае, що вѣнъ розумнѣйшій и знатнѣйшій якъ всѣ люде въ твоѣмъ царствѣ. Але чудовскій архимандритъ, — ахъ якій то мудрый, розумный чоловікъ! чого вѣнъ не учивъ ся! а то негарно, великій государю, що въ твоѣмъ царствѣ нема школа, нема наукъ.

— Знаю — вѣдповѣвъ царь, — що се не гарно; а ты думаешь, що зъ нашимъ народомъ що зробишь? Ты думаешь, нашій люде такі якъ ваші? Они не такъ сотворені Богомъ, щобы чого научили ся.

— А длячого-жь, великій государю, твое царске величество руского роду, а такой чоловікъ и такъ всео знае!...

— Або-жь я рускій, — сказавъ царь — мои предки зъ Нѣмцѣвъ прийшли, а роду були славного цезара Августа римского, вѣдъ брата его Пруса и поселили ся надъ балтійскимъ моремъ при рѣцѣ Русь та й зъ того Русь прозвали ся.

— А, — сказавъ Бомелій — твоій рѣдъ велика, велика рѣдъ! Въ цѣлѣй Европѣ нема такого славного старинного роду, якъ твоій, государю. Тожь тобѣ доконче заволодѣти Ливонією, балтійскимъ моремъ, бо тамъ твого роду вѣтчина.

— Такъ, сей край то вѣдвѣчна вѣтчина и длятого мы стараємо ся, щобы бувъ подъ нашимъ скиптромъ.

— Ба, — сказавъ Бомелій — и Богъ тобѣ помагае, великій государю, ты побѣджуешь чужосторонныхъ во-

роговъ, а нобы тільки мѡгъ побѣдити такожъ внутрѣшнихъ вороговъ. Они небезпечнѣй. Вѡдъ домашнихъ вороговъ не можъ устеречись. А у тебе много вороговъ доволка, государю, дуже много. Они хотять, щобы ты самодержавннй не бувъ, щобы пѡсля ихъ рады все робивъ, ты такій мудра царь, ты самъ можешъ володѣти народомъ своимъ; ты мудрѣйшій вѡдъ всѣхъ, ты хоробрѣй... Богъ свѣдкомъ нема такій другій государь въ цѣлѣй Европѣ и на цѣломъ свѣтѣ, якъ ты — а твоє нещасте, що у тебе слуги фальшивѣ, зрадники, лиходѣѣ... твоѣ бояра... О!... они тобѣ добра не бажають, собѣ власть взяти хоче. Та сего не буде. Великій государю! Я скажу твоему величеству, що знаю на звѣздахъ читати, и що на передѣ буде, все дѡзнаюсь, маю такій книгу. О! той книга треба двацять лѣтъ читати, та ще другихъ сто книга читати, та лишъ тогдѣ зрозумѣти, що въ той книга написана. Я зъ той книга буду все знати...

Царь вѡдправивъ Бомелія, а на другій день зновъ его прикликавъ.

— А много, много знати, — сказавъ Бомелій. — Твоѣй першій тайннй ворогъ — протопѡпъ Сильвестръ; ты его, государю, далеко... вѡнъ недѡбра чловѣкъ, вѡнъ не любить твоѣй царицы, вѡнъ называє ея Сзавель. Охъ, государю! Якъ такъ можна! Весь Москва знає про се. Сей протопѡпъ має бѣсовска сила, вѡнъ чародѣй... вѡнъ тебе, великого государя, опутавъ. Се сказавъ менѣ книгъ, и бояре твоѣ разомъ зъ нимъ коять лихо. Онѣ хотять тебе вести на крымскій ханъ. Нѣ, государю, не ходи. Я на звѣзда дививъ ся; велике нещасте буде, твоѣй царицы буде умирати безъ тебе, якъ ты въ походѣ пѡдешъ, и твоѣ царскѣ дѣти пропадутъ. Много мѣжь ними такихъ, що хотять царствувати. А є одинъ... о, сей дуже небезпечннй!

— Кто такой? — поспытавъ нетерпеливо царь.

— Я не могу его тобѣ назвати — сказавъ Бомелій. — Я ще самъ не знаю, що вѣнъ, а тѣльки виджу, що є такой твоѣй найнебезпечнѣйшій ворогъ!

Помѣшало ся цареви въ головѣ вѣдъ тыхъ слѣвъ. Не рѣшаючись сразу на нѣчо, царь сказавъ:

— Памятай, Нѣмче, не говори про се нѣкому, нѣкомѣсенько.

— Нѣ, нѣ, государю; я завсѣгды буду тобѣ вѣщувати, скоро ино що задумаешь зробити, сейчасъ кличь мене, вели поглянути въ книгъ и на звѣзды; я все тобѣ сказати; може бути такой планетъ приjde, що буде можна воювати на крымска ханъ, тогдѣ най Богъ тебе благословить! А теперъ хорони тебе Боже, твоѣй цариця не буде на свѣтѣ.

Заразъ потѣмъ отецъ Левкій отверто напиравъ на царя и явно зачавъ говорити передъ царемъ, що Сильвестръ чародѣй, зачарувавъ царя и коить ему лихо. Прибувъ ще монахъ, Михайло Сикунъ, и донѣсь, що Сильвестръ называвъ царицю Анастасію Бзавелію. Зъ свои стороны нові любимцѣ, зъ котрыми царь вѣдивъ въ пѣдмосковскій села забавляти ся, зачали вмавляти въ него, що Сильвестръ чародѣй; говорили, що вѣнъ насмѣвае ся зъ царя, чванить ся, що тримае царя въ рукахъ, и що захоче, то зъ него зробить.

Пѣдбехтанный зъ рѣзныхъ сторѣнъ, а найбѣльше наполоханный вѣщованиями Бомелія о смерти, котра мала постигнути Анастасію вѣдъ тайныхъ ворогѣвъ, коли вѣнъ пѣйде въ походъ, царь рѣшивъ ся вкѣнци перемочи себе.

Бояре збирались въ походъ и напирали на царя. Выѣздъ его бувъ назначеный; до выѣзду лишалось три днѣ.

Царь Иванъ Василевичъ скликавъ бояръ и радныхъ

людей въ свою престольну палату. Очи его блестяи якимсь лихорадочнымъ огнемъ; хѣдъ его бувъ нервовый. Вѣнь свѣвъ на свое мѣсце и сказавъ:

— Бояре и раднѣ люде, проголошую вамъ мою царску волю! Намъ не бажав ся ити въ похѣдъ на крымского хана; прикличте ханьского посла, котрого мы задержуемо, и заявѣтъ ему, що вѣнь свободный; скажѣтъ, що мы хочемо заключити зъ крымскимъ ханомъ вѣчный миръ и жити зъ нимъ въ дружбѣ, а опѣсля вышлемо въ Бакчисарай нашего посла за-для договору. Сейчасъ выслати гонцѣвъ до Вишневецкого на Донъ и до Данила Адашева на Днѣпро зъ указомъ, чтобы они вертали ся и нѣякои зачѣпки зъ крымскими людьми не робили; всѣмъ войкамъ, що зѣбрали ся надъ Тулою, заявити нашу царску волю, чтобы розбѣшли ся по домахъ ажъ до дальшого нашего царского приказу.

Князь Курбскѣй хотѣвъ промовити, але ледви сказавъ: великѣй государю!... а вже царь и перебивъ ему:

— Бояре и раднѣ люде! Говорѣтъ тогдѣ, коли васъ пытаемо и жадаемо вашои рады; нинѣ же мы, государь самодержавный, вашои рады не пытаемо и вамъ не яло ся про нѣчо говорити.

И зъ гнѣвомъ скоро выйшовъ зъ престольнои свѣтлицѣ.

Почувъ про все Сильвестръ, довѣдавъ ся, що близько царя Бомелѣй, що его вороги намовили того чужинця наполохати царя астрольогичными вѣщованиями; дѣзнавъ ся, що Сикунъ зробивъ на него доносъ, а Левкѣй отверто говорить цареви, що вѣнь чародѣй; зрозумѣвъ Сильвестръ, що его пановане скѣнчило ся и рѣшивъ ся розпрацати зъ царемъ на завѣгды. Вѣнь пѣславъ до царя просьбу, чтобы его допущено, але дѣставъ вѣдповѣдъ, що царь не хоче его и бачити.

Тогдѣ Сильвестръ удавъ ся до митрополита Макарія и сказавъ :

— Преосвященный отче Макарій! Подобалось Божови покликати до себе мою жену, и длятого, яко поведѣвшимъ попамъ не годить ся священодѣйствовати, я забажавъ усунути ся вѣдъ свѣта. Благослови приняти монашій чинъ.

Макарій знавъ Сильвестра вѣдъ давна, ще зъ Новгороду, бо вѣнъ самъ, ставши митрополитомъ зъ новгородского архіепископа, прикликавъ его до Москвы. Вывшене Сильвестра не дуже подобалось Макарію: ади — говоривъ вѣнъ до своего окруженя — яка цяця! Якъ пѣдбравъ ся до царя! Пѣпъ, а має бѣльше силы вѣдъ насъ, митрополита и цѣлого освященного собору, що скаже, такъ царь и зробить.

Не любивъ Макарій Сильвестра, але тѣльки хмуривъ ся и негодувавъ, а лиха нѣякого не робивъ; Макарій бувъ самолюбный, але не злобный; — Сильвестръ зъ свои стороны вѣдносивъ ся завсѣгды до Макарія зъ великимъ поважанемъ, хочъ бувало, що говоривъ цареви противне того, якъ хотѣвъ Макарій. Макарію було дуже любо почути, що Сильвестръ вкѣнци забирае ся. Макарій поблагословивъ его, попращавъ ся по дружньому, а Сильвестръ, полишивши сына, вѣдправивъ ся въ одинъ зъ бѣлозерскихъ монастырѣвъ.

Коли Данило Адашевъ пѣсля царского приказу вернувъ ся у Москву, Сильвестра вже тамъ не було. Бояре похнюпили головы, не смѣли нѣ чичиркнути про крымску вѣйну, а деякі зъ нихъ, що ще недавно доказували ви конечность, выхвалявали мудрѣсть царя, котрый лѣпше якъ всѣ розумѣе, що треба робити.

Данило ставивъ ся зъ донесенемъ передъ царемъ. Иванъ Василевичъ принявъ его сурово. Оповѣдане Дани-

ла про полонъ Кудеяра Турками не зробило на царю вражня; царь не зробивъ по той причинѣ нѣякои замѣтки.

Вишневецкій, дѣставши приказъ застановити военнїи кроки, вернувъ ся у свѣй Бѣлевъ и выславъ до Жигмонда-Августа письмо, просивъ прощенья за выѣздъ, заявлявъ готовѣсть служити своему властивому королеви и цѣлкомъ повинувати ся его воли. Жигмондъ-Августъ вѣдписавъ ему ласкаво и просивъ вертати ся. Вишневецкій скликавъ своихъ козакѣвъ.

— Плюньмо, братя, — сказавъ вѣнъ — на сю глупу Москву и ходѣмъ у свою Украину. Нема красной землѣ на свѣтѣ надъ нашу вѣльну Украину. Прийшовъ я сюды зъ вами за-для того, щобы рушити московского царя зъ его войскомъ на бусурмана; не удае ся намъ се, то нема намъ що тутъ робити. Царской ласки и сѣль намъ не треба, бо мы маємо землѣ и всякого добра довольѣ.

— Правда, батьку, — вѣдкликнулись козаки — до чорта зъ нею, зъ сею Москвою; и дѣтямъ и внукамъ закажемо ходити сюды, хѣба коли вѣиною пѣйдемо на москвитина.

И зѣбрались всѣ та вѣдѣхали зъ Бѣлева. Донѣсь про се царици бѣлевской воевода. Царь сказавъ: — Прийшовъ якъ песъ и пѣйшовъ якъ песъ. Туды ему и дорога!

Царица Анастасія и еи братя добились вѣкници своего. Царь не пѣйшовъ вѣ похѣдъ, голубчикъ Иванушка оставъ ся нероздѣльнѣо зъ своею ягницею, якъ вѣнъ называвъ жену вѣ хвиляхъ нѣжнѣости. Ненавистного Сильвестра вже не було. Але здоровле царицѣ не поправляло ся, а чимъ разъ гѣршало. Она вѣдила разомъ зъ царемъ до Сергїя, до Пафнутїя и вѣ иншїи святїи

мѣсцевости; а нѣхто вже безъ Сильвестра не смѣвъ представляти цареви, що ему треба розглянути цѣлу рѣчь а не вѣздити по монастиряхъ. Молитвы, якъ видно, не помагали здоровлю царицѣ. Она обильно роздавала милостиню; въ кожде свято еѣ бояринѣ запомагали товпу жебрачокъ; зъ цѣлои россійскои державы приходили до неи жебрачки по милостиню; по приятельски допускала она ихъ до себе и розмовляла о дѣлахъ спасаючихъ душу, — и всѣ хвалили еѣ милосерднѣсть, говорили, що она мати страдаючихъ, а тѣльки бѣдного Кудеяра не було нѣкому выкупити зъ невольѣ.

Не помогла царици и милостиня, не помогло їѣ и се, що по всѣхъ церквахъ и монастиряхъ молило ся духовенство за еѣ здоровлѣ. Цариця померла.

Царь не тямивъ ся зъ горя; але за два тыжднѣ вѣддавъ ся розпустѣ и забавамъ, щобы потѣшити ся. Вѣнѣ собѣ вбивъ въ голову, що Анастасія була жертвою урокъѣв и отруѣ пѣсля намовы Сильвестра. Бомелій, щобы звинити себе, старавъ ся пѣдтримати въ нѣмъ сю певнѣсть, представлявъ цареви, що чары, котрыми давно пошкоджено царици, були такъ сильнѣ и такъ вспѣли пѣдорвати еѣ здоровлѣ, що нѣякѣ его лѣки не могли нѣчого вѣдѣяти, а зъ того всего доходивъ до такого заключеня, що если не можна помершою вернути зъ гробу, то царь повиненъ, по крайнѣй мѣрѣ, хоронити себе и своихъ дѣтей вѣдъ лютыхъ ворогѣв, окружаючихъ его престолѣ. Бомелій принявъ православіе, ходивъ до церкви, бивъ поклоны и твердо придержувавъ ся постѣв, але въ розмовѣ зъ чужинцями высмѣвавъ все те въ мовѣ, котрой москвитане не розумѣли.

ЧАСТЬ ДРУГА.

I.

Неволя.

Надъ берегомъ заливу Чорного моря розложило ся многолюдне, просторе мѣсто; острокобчатї минареты, купулы и зеленї вершки топлѣ выбѣгають у воздушну синяву зъ купы цегляныхъ дахбвѣ; дома побудованї на одинѣ, а многї на два поверхи, роздѣленї вузкими неправильными улицями. Вѣкна выходятъ по наибольшѣй части на подвѣрѣ... На захѣднѣй сторонѣ мѣста, по скалистѣй горѣ, тягне ся грубый, темно-сѣрый муръ, що скручує ся на пѣвнѣчнѣмъ заходѣ до берега моря и закѣнчує ся при самѣмъ березѣ величезною башнею зъ входовою брамою; на полуднѣвѣй сторонѣ, на горбѣ, чорнїй, понурї муры турецкои твердинѣ зъ чотирма башнями, а пѣдъ горбомъ, надъ моремъ, друге укрьплене, де мѣститъ ся двѣръ турецкого начальника. Се мѣсто Кафа, славне зъ давныхъ часѣвъ, вѣ старинѣ генуенска колонїя, центръ торговлѣ на Чорнѣмъ мори, а теперъ центръ турецкои власти надъ Крымомъ и цѣлымъ берегомъ чорноморскимъ, осѣдокъ беѣлербѣга або губернатора: вѣнѣ нагледає надъ крымскимъ ханомъ и має начальство надъ турецкимъ вѣйскомъ, що складає ся зъ тї-

марлі (служачихъ вѣйсково властителѣвъ ббольшой по-сѣлости, неначе шляхты), сїпаѣвъ (оплачуваной кбнницѣ) и еджидбѣвъ (въ родѣ козацкаго войска). Давна слава торговельного и промыслового мѣста не затьмила ся для Кафы, вбдѣ коли поступила пбдѣ турецку власть; въ тї часы она вбддавала ся одинокому промыслови, бо ледви чи було въ Европѣ яке друге мѣсто, де бы сей промыслъ процвѣтавъ. Се була торговля невббльниками; зѣ именемъ Кафы лучилось понятѣ про живой товаръ; кожного, хто приѣхавъ до Кафы, вбдѣ разу вражавъ звукъ кайданбѣвъ, ланцухбѣвъ и видѣ безчисленного мнббжества невббльни-кбѣвъ, переходячихъ за грошѣ зѣ рукъ до рукъ. Всѣлякї краѣ, племена, фїзіономїи и мовы були въ Кафѣ засту-плени: Черкесы, Грузины, Калмуки, Молдаване, Персы, Поляки, Греки, Нѣмцѣ, Угры, Чухны,— люде обого пола и всякаго вѣку; але найббльше продавало ся тамъ рус-кого народу, зб` всѣхъ околицъ и всякаго званя: бо тата-рамъ було на руку ловити рускихъ людей и рускїй то-варъ мавъ лѣпшу цѣну; рускихъ невббльникбѣвъ дуже радо купували на галеры, не тбблько въ мусулманськихъ але и христїянськихъ краяхъ. Въ надморскихъ приста-няхъ Италиї, Франциї, Испаниї можна було бачити ихъ цѣлї товпы, скованїи и сидячїи при веслахъ на галерахъ; майже всѣ они переходили черезъ кафиньскїй ринокъ и дуже рѣдко щобы не було у богатшого купця того товару, закупленого у татаръ и хованого для вбд-продажи зѣ зыскомъ. Але не треба думати, мовѣ то тог-дѣшна Кафа була выключно могомеданьскимъ мѣстомъ; половина мешканцѣвъ складала ся зѣ христїянъ рббзной вѣры: грецкой, вѣрменьскої, римскої; ихъ побожнбѣсть посвѣдчали численнї церкви, котрымъ процвѣтати не перепинювало въ тї часы вѣротерпиме панованє Солей-мана, хочѣ рббвночасно та побожнбѣсть не спинала хри-

стіянь тримати въ кайданахъ и продавати мусулманамъ своихъ братѣвъ по хрещеню.

Були два роды невѣльникѣвъ. Однѣ — товаръ приватной торговлѣ; татары по кождѣмъ нападѣ приводили наловленныхъ рускихъ людей до Кафы и продавали купцамъ звычайно на ринку, де майже кождого дня, вѣдъ рана до вечера, роздавали ся стогны, жалѣ и проклятя въ рѣзныхъ мовахъ, наибѣльше въ рускѣй; купцами були тамошнѣ мешканцѣ, але лучали ся и заѣзжѣ, що прибывали до Кафы за торговельными справами. Другѣ невѣльники були державнѣ, або, по нашому, скарбовѣ; они роздобували ся такожь закупномъ, але мѣжь ними були и полоненѣ у вѣйнѣ. По наибѣльшѣй части засаджували ихъ на галеры, а лишъ немного зъ нихъ тримали въ твердини для мѣскихъ и крѣпостныхъ робѣтъ. Для сего рода невѣльникѣвъ призначало ся примѣщене въ долѣшныхъ комнатахъ мурѣвъ и башень, зъ малыми вѣконцами на верху.

У всхѣднѣй башни бувъ такѣй вѣддѣль зъ зелѣзною брамою, завѣзгды зачиненою. Невѣльники примѣщували ся тамъ въ тѣснѣть, прикованѣ до одного довжезного ланца, котрого конецъ причеплявъ ся до кѣльця вбитого въ камѣнный стовпъ и замыкавъ ся на величезну колодку. Кождѣй невѣльникѣ мавъ на ногахъ кайданы зъ колодкою. Ланцѣ, що лучивъ невѣльникѣвъ, дозволявъ имъ рушати ся, робити и класти ся, але перешнявъ вѣдлучити ся вѣдъ товаришѣвъ и пробувати утечи. Они спали на голѣй земли. Ранкомъ выводила ихъ вязнична сторожа на роботу пѣдъ доглядомъ дозорцѣвъ зъ тѣмарлѣ, а на нѣчь зновъ приводили ихъ у вязницю. Кайданы врѣзували ся въ ноги невѣльникѣвъ, а на ихъ спинахъ виднѣли ся червонѣ слѣды нагаѣвъ, котрыми наганяли дозорцѣ до работы. Невѣльникѣвъ кормили хлѣ-

бомъ и чѣшикомъ, деколи давали гңиле мясо и смердячу рыбу; взагалъ здоровлѣмъ невѣльникѣвъ не дорожили въ Каѣѣ, бо тамъ ихъ було подоетаткомъ. Въ твердини невѣльники разъ-въ-разъ мѣняли ся; однй, не могучи подолати працѣ и за-для лихого харчу умирали; другикъ переносили на галеры, де смертельнѣсть завсѣгды була величезна, а хто переживъ вѣсѣмъ лѣтъ на галерахъ, сего уважано незвычайно сильнымъ.

У вязници, де проживали крѣпостнй невѣльники, була окрема комнатка зъ замкнеными зелѣзными дверми и маленькимъ отворомъ, выходячимъ до загальнои вязницѣ. Сей закамарокъ бувъ три сяжнѣ довгй и на сяжешъ широкй. Тамъ замкнено Кудеяра, скованого на рукахъ и ногахъ. Его уважали воинымъ шпѣгуномъ, а при тѣмъ вѣнъ поваживъ ся ставити опѣръ и допустивъ ся убйства; тому-жь и дали ему таке примѣщенѣ.

Минають днѣ за днями, а мѣсяцѣ за мѣсяцями. Кудеяръ сидить, а властиво лежить въ своѣмъ закамарку; кайданы розранили ему руки и ноги, зѣгнила одѣжь наповнила ся робацтвомъ: страшный смрѣдъ душить его. Ему приносять разъ на добу кусень хлѣба и збанокъ воды, а деколи забувають принести, то Кудеяръ сидить неразъ два днѣ безъ ѣды. Кудеяръ просить у Бога смерти, а смерть не приходитъ.

Деколи зачнуть невѣльники зъ нимъ розмову. Мѣжь ними бувають и руского роду. Згадають далеку родину, хто родичѣвъ а хто жѣнку и дѣтей, а вѣдтакъ нѣодинъ заспѣває сумну пѣсню, але прочй невѣльники, скованй разомъ, сваруть, сердять ся, що спѣваки не дають имъ спати. Кудеяръ слушае, згадае минуле, згадае Настю, и сердце его зайде кровю, та просить у Бога смерти, але смерти Богъ ему не дае.

Думае Кудеяръ: „Длячого царь мене не выкупить ?

Вѣнь бувъ для мене такій ласкавий. Певно царь не знае, де я, бо инакше мене бы выкупивъ. Послати чолобитню — але кому сказати? Кого попросити?“ Старавъ ся Кудеяръ заговорити про се зѣ сторожемъ, але сторожь не вѣдповѣвъ нѣ слова. Нѣхто зѣ старшины не заходивъ до вязницѣ вѣдъ тои поры, коли вкинули его тамъ.

Минувъ рѣкъ. Кудеяръ стративъ рахунокъ часу. Минуло ще пѣвъ року — Кудеяръ майже тратить розумъ, память, забувае, де вѣнь, що зѣ нимъ, не въ силѣ думати а навѣтъ не годенъ тужити. Кудеяръ вже не чоловѣкъ, а немовъ вѣгнила колода...

Минуло въ такій спосѣбъ бѣльше якъ два роки. Вѣ загалнѣй вязници перемѣнили ся вже кѣлька разѣвъ невѣльники; Кудеяръ неразѣ чувъ послѣднѣй стогни умираючихъ, чувъ, якъ сторожь вѣдлучали трупа вѣдъ спѣльного ланцуха та закопували таки въ тѣй самѣй темници... Завидувавъ Кудеяръ щасливому. Перемѣняли ся особы, а звуки ланцѣвъ и стогны були завсѣгды тѣ самѣ.

Наразѣ одного ранку, коли всѣ невѣльники зѣ загалной вязницѣ выйшли на роботу, отвираютъ ся дверѣ и входить кѣлька людей. Отворенѣ дверѣ пропустили у вязницю смугу свѣтла и Кудеяръ черезъ отвѣръ побачивъ вельможу въ зеленѣй чалмѣ, въ золотистѣмъ кафтанѣ, зѣ-пѣдѣ котрого полы выглядали голубѣй шовковѣ штаны и вышитѣ сафяновѣ черевики. При лѣвѣмъ боцѣ висѣла шабля зѣ рукоятю, прикрашеною дорогоцѣнными каменями. Позадъ него тримали бунчукъ зѣ трема кѣньскими хвостами.

— Вѣдчинѣтъ — сказавъ вельможа по турецки, вказавши на дверѣ ведучѣ у закамарокъ, де мучивъ ся Кудеяръ.

Дверь вѣдомкнули и вѣдчинили.

— Выходи — сказавъ вельможа до Кудеяра.

Але Кудеяръ не мавъ силы выйти; ноги цѣлкомъ спухли.

— Охъ, бѣднѣй, бѣднѣй, — сказавъ вельможа — якъ его замучили. Ему хробы зѣбли ноги.

И справдѣ хробы кишили въ ранахъ на ногахъ Кудеяра. Сторожѣ, пѣдтримуючи Кудеяра, вывели его зъ закамарка. Вѣнъ стогнавъ зъ болю, силуячись поступити крокомъ.

— Я новый беѣлербегъ, — сказавъ вельможа — ты довше тутъ не лишишь ся, я велю тебе обмыти и лѣчити, а коли подужавшь, будешь жити у мене. Я найду тобѣ легку роботу.

Кудеяра вывели на воздухъ. Сонце ослѣпило его и вѣнъ довго не мѣгъ розплющити очей. На лица, що вѣдвыкло вѣдъ воздуха, выступила кровь. По приказу нового пашѣ Кудеяра перевезли зъ вышней твердинѣ до низшой, на двѣръ губернаторскій. Двѣ невѣдльницѣ обмыли его и надѣли чисте бѣлѣ. Лѣкаръ давъ масть, вѣдъ котроу зачали гоити ся раны. Его вже не заковували и замѣсть давнѣйшого сухого хлѣба давали баранину зъ рижомъ.

Вѣдки така ласка, що за добрый ангелъ змилосердивъ ся надъ Кудеяромъ? Все те значило не що иншого, якъ лишь що до Кафы прибувъ новый губернаторъ. Въ Туреччинѣ часто змѣняли ся беѣлербегѣ и пѣдчиненѣ имъ санджакчѣ; при помочи пѣдкупствъ и просьбъ они дѣставали посады та старали ся чимъ скорше накопити мастокъ всѣми незаконными средствами: обдирали пѣдданныхъ, грабили скарбъ, та черезъ те скоро тратили посады въ хосенъ новыхъ кандидатѣвъ. А тѣ, переймаючи урядъ, старали ся робити на перекѣрѣ своимъ попереднымъ. Отсе лучило ся теперъ въ Кафѣ. Давнымъ

губернаторъ бувъ чоловѣкомъ хитрымъ, лукавымъ, строгимъ а при тѣмъ и завзятымъ бусурманомъ; его наступникъ бувъ своего рода фільсофъ, сторонникъ вѣротерпимости и здававъ ся бути прихильный христіанамъ, бо мѣжь его предквѣвъ понавъ ся одинъ Грекъ, а й вѣнъ самъ мавъ свояквѣвъ мѣжь христіанами. При тѣмъ новый вельможа любивъ выпити вина, а що мусулманскій законъ збороняе пити вино, то сей вельможа вже и зъ той причины заявлявъ слѣвчуте христіанамъ. Рѣвножь и особисто ворогувавъ на своего попередника. Осъ ддячого то вѣнъ перенявши свѣй урядъ, занявъ ся долею христіаньского невѣльника, котрого его попередникъ такъ немилосердно мучивъ. И не тѣлько Кудеярови, але всѣмъ взагалъ невѣльникамъ стало полекше, бо хочъ они и дальше ночували въ темници, сковані ланцомъ, то теперъ давали имъ лѣпшій харчъ, водили до лазнѣ и надѣляли, хочъ рѣдко, бѣлемъ.

Подужавши, розповѣвъ Кудеяръ новому губернатору свою судьбу; а губернаторъ, здавсь, повѣривъ невинности Кудеяра тымъ радше, що санджакчей, котрый увязнивъ Кудеяра въ Исламъ-Керменъ, бувъ своякомъ бувшого кафиньского губернатора. „Я бы — сказавъ губернаторъ Кудеярови — и пустивъ тебе на волю, але не смѣю того зробити, не вднѣвши ся до везира, а коли повѣдомлю, бою ся, щѣбы замѣть волѣ не була гѣрша неволя, щѣбы не велѣли прислати тебе до Стамбулу и не выслали на галеры. Нѣ, ты напиши чолобитню до своего государя. Най твѣй государъ попроситъ за тобою у нашего. Бути може, що нашій зажадають за тебе грошей, бо у насъ нѣкого не пускае ся ня волю безъ грошей.“

Вѣдтакъ зачали глядати за рускимъ чоловѣкомъ грамотнымъ, котрый бы вмѣвъ написати чолобитню, але такого чоловѣка не нашли; тогдѣ пѣсля слѣвъ Кудея-

ра уложивъ чолобитню по турецки секретарь беглербега; разомъ зъ тымъ Кудеяръ подиктувавъ листы: до обохъ Адашевыхъ, до Курбского и Сильвестра. Бѣдный невѣльникъ не зная, що въ Москвѣ все змінилось, и звертати ся до такихъ особъ могло радше пошкодити якъ помочи. Письма выслано до Бакчисараю, до руского посла, зъ просьбою, щобы приказавъ перетолкувати ихъ на московске и выславъ пѣсля назначена.

Живе Кудеяръ въ губернаторскѣмъ дворѣ незаконный, спить зъ прислугою, робить всѣяку роботу. Губернаторъ зъ него вдоволенный. Минае такимъ чиномъ одинъ рѣкъ. Зъ Москвы нема вѣдповѣди. „Що-жь — думае Кудеяръ — не близько! Заки то въ Бакчисараю перестолкують письма, заки они дѣйдуть до Москвы, заки зъ Москвы вышеде ся грамота у Туреччину, не такъ то й скоро. Заки зновъ зъ Туреччины вѣдпишуть у Москву, треба много часу.“ Минае ще три мѣсяць, минае пѣвъ року. Кудеяръ тужить. „Чи бы не втѣкати! А якъ схоплять? Тогдѣ я вже пропавъ!“ Страшный закамарокъ добре вбивъ ся ему въ тямку. Та довѣдавъ ся вѣнь, що въ Кафѣ е невѣльникъ, бувщій московскій пѣдьячий. Кудеяръ поспытавъ губернатора, чи не можна бы покликати пѣдьячого, щобы написавъ чолобитню до царя. Губернаторъ позволивъ; пѣдьячий выписавъ чолобитню та ще дуже жалѣбный листъ до Атанасія Нагого, руского посла въ Бакчисараю. Тѣ письма выслано у Бакчисарай.

Минувъ ще рѣкъ по тѣй другѣй чолобитни. Вѣдповѣди не було. Гадка втѣкати чимъ разъ бѣльше залягла въ голову Кудеяра. Вѣнь рѣшивъ ся вкѣнци выповнити свѣй намѣръ, скоро ино буде добра нагода. А причинило ся до того и се, що губернаторъ, мабуть побачивши, що въ Москвѣ не побиваютъ ся за тымъ невѣликомъ и не

думаютъ его увблнять, змвнивъ свое поведеиъ зъ Кудеяромъ: тримаивъ его на рбви зъ прочими невблниками, а разъ якосъ не въ гуморъ вдаривъ власноручно Кудеяра кблька разбв безъ иайменшой причины. Губернаторови выдавалосъ, що Кудеяръ поводитъ ся въ его присутности за надто смбло и вызываючо.

Одного разу несподбвано, коли Кудеяръ бувъ пбсля звичаю чимсь занятый на подвбрю, два сипаф прикликали его и наложили ему кайданы зъ ланцомъ. Кудеяръ зачудованный не знавъ, що дбяти. Три роки ходивъ безъ кайданбвъ. Чимъ же теперь провинивъ ся? Чи губернаторъ знахоръ — мбгъ бы догадати ся, якй гадки у чоловбкя въ мозку? або може справдб змбркувавъ, що вбшь задумуе втбкати?

Сипаф, заковавши Кудеяра, приказали ему робити дальше свою роботу. Губернатора не було дома. Кудеяръ працюе и бачить: губернаторъ вбвздить на подвбре зъ якимсь другимъ вельможею, богато одягненимъ. Заразъ потбмъ настала въ домб ббганина, метушня...

Кудеяръ поспытавъ, що се значить? Ему вбдповбля: — Новый паша прибувъ. Давный сейчасъ забирае ся до Стамбулу.

„Осбщо воно — думае Кудеяръ — вбнъ велбвъ мене закувати, щобы передати новому... значить, мене зновь поведуть у горбшну твердиню. Ахъ, якй я глупый, чому не утбкъ? Але най ино лишать мене тутъ черезъ нбчь! Втечу, кайданы розбрвати не штука.“ — Въ дворб ббганина, ладять ся въ дорогу. Ходить Кудеяръ мовь божевбльный, побренькуе ланцомъ; прикликали его оббдати, але ему страва не въ головб. Вечеромъ по заходб сонця чотири сипаф взяли за ланць и вывели его зб двора.

Привели Кудеяра у горбшну твердиню, просто

у ту вязницю, зъ-вѣдки его передъ трема рокома вызволивъ губернаторъ, але вже не запроторили у закамарокъ, лишъ сковали зъ товпою невѣльничѣвъ у спѣльнѣй вязници. Зъ уваги на его силу наложили ему на ноги тѣ кайданы, що ихъ мавъ въ закамарку а зъ котрыми не мѣгъ бы нѣхто иншій и рушити ся зъ мѣсяца.

Товаришъ всѣ новій... Кудеяръ гѣрко зѣтхнувъ, а ему вѣдкликнуло ся кѣлька голосѣвъ: показало ся, що се були его земляки, украинскій козаки, навѣтъ знакомій. Кудеяръ довѣдавъ ся вѣдъ нихъ много нового и сумного. Дѣзнавъ ся, що Вишневецкій, покинувши московске государство, вернувъ ся въ свою Украину, а вѣдтакъ пѣйшовъ зъ козаками у Молдаву, де его покликкали на престоль, але опѣсля зрадили и выдали Туркамъ. Вишневецкого зъ козаками полонили та вѣдвели у Царгородъ. Турецкій султанъ покликавъ передъ себе Вишневецкого, а сей станувши передъ царемъ глумивъ зъ Магомеда: за се велѣвъ султанъ повѣсити его на гакъ за ребро. И висѣвъ Вишневецкій, батько козацкій, три днѣ на гаку, спѣвавъ псалмы, безчестивъ музулманьску вѣру, величавъ Христа и скѣнчивъ свое житє якъ християнскій мученикъ. Атаманы и козаки, що були зъ нимъ, пѣйшли у неволю. Заплакавъ Кудеяръ по батькови, а наибѣльше було ему жаль, що Вишневецкій померъ, не простивши ему. „Може бути — подумавъ Кудеяръ — зъ-вѣдси и бѣда его постигла, що прокляте батька тяжило на нѣмъ, та першій разъ розкаявъ ся Кудеяръ, що убивъ дитину своєї Настѣ.“

Ранкомъ погнали невѣльничѣвъ на роботу, вечеромъ загнали зновъ у вязницю. Такъ минуло около мѣсяца. Разъ, коли невѣльнички працювали на мурахъ твердинѣ, пѣдѣйшовъ до нихъ Вѣрменинъ, торговецъ невѣльничками, великій знатокъ прикметъ людского тѣла, якъ мужеского

такъ и женського. За-для свого довголѣтнього досвѣду вѣнъ вѣдъ разу пбзнававъ и кмѣтувавъ, якъ и до чого придасть ся кождый живой товаръ. Передъ его бачнымъ окомъ не скрыла ся тѣлесна сила Кудеяра. Купецъ змѣркувавъ, що придбавши собѣ такой взорець силы, мѣгъ бы зробити знаменитый интересъ, вѣдпродуючи его якому аматорови. Купецъ зачавъ торгувати Кудеяра у беглербега. Властиво беглербегъ не мавъ права продавати скарбовыхъ невѣльничкѣвъ, але сей беглербегъ бувъ ласый на грошъ и згодивъ ся на продажъ.

Вечеромъ по скѣнченю работы, коли невѣльничкѣвъ вѣдводили у вязницю, Кудеяра вѣдлучили зъ ланцюха, перекували въ кайданы купця та пѣдъ охороною сѣпаѣвъ повѣвъ его купецъ до своего дому. Подвѣре дому сего купця було окружене зъ трехъ сторѣнъ камѣнными комѣрками, зъ невеликими вѣконцями въ горѣ; тамъ примѣщувано невѣльничкѣвъ, котрѣ разъ-вѣ-разъ змѣняли ся, не перебуваючи тамъ довше якъ тыждень. Невѣльнички були прикованѣ до стѣны, але досыть выгѣдно, такъ що могли спати на брудныхъ шкѣряныхъ матрацахъ. Харчу купецъ не скупивъ, вѣнъ мудрый и вырахованый торговецъ знавъ, що не можна товару заморювати голодомъ, бо въ такѣмъ разѣ треба зменшити цѣну. Купецъ майже щоденно ходивъ на рынокъ скуповувати невѣльничкѣвъ зъ першихъ рукъ, але самъ не выводивъ ихъ на продажъ. Его знали не тѣльки въ Кафѣ, але и въ цѣломъ Крыму; навѣтъ въ подальшихъ сторонахъ ишла чутка про него. У него товаръ бувъ знаменитый, за-для того и цѣна була висока. Мужчины, женщины и дѣти — всѣ у него были помѣщенѣ разомъ; въ невѣльничѣмъ станѣ на приличьбсть не уважано.

Безперестанно заходили до комѣрокъ гостѣ; купецъ знавъ заманити купуючихъ краснорѣчивыми описами

прикметъ своего товару, выявлявъ свѣй досвѣдъ и честность та збувавъ товаръ зъ зыскомъ. Ему допомагало и се, що знавъ рѣзнѣ мовы. Але Кудеярови довело ся просидѣти вѣлька тыжднѣвъ. Господарь поставивъ за него таку цѣну, що не було охочихъ на таке купно. Вкѣнци зголосивъ ся до него одинъ зъ найбогатшихъ крымскихъ мурзъ и ставъ пытатись: „чи не має вѣнъ якого-небудь силача?“ Треба знати, що у крымскихъ вельможъ бувъ звычай пышати ся силачами при своихъ дворахъ и тримати ихъ за-для борбы, котру уважало ся одною зъ тогдѣшнихъ приемностей. Купецъ показавъ ему Кудеяра, выхваляючи пѣдъ небеса его тѣлеснѣй прикметы и додавъ, що вѣнъ вельми лагѣднѣй; тихѣй и послушный.

— Чи знае вѣнъ по татарски? — поспытавъ мурзъ

— Знае, знае, — вѣдповѣвъ купецъ.

— Не богато, — сказавъ Кудеяръ.

Купецъ кинувъ на Кудеяра лютый поглядъ, але купуючѣй сказавъ:

— Се ще й лѣпше, лишь бы знавъ на стѣлько, що бы мѣгъ робити се, що ему велять. Я нарочно добираю собѣ невѣльникѣвъ рѣзнои народности, щобы не дуже балакали мѣжь собою.

Кудеярови прийшла гадка удавати, що майже нѣчого не розумѣе по татарски. „Мене“, гадавъ собѣ, „не будуть стеречи, бо подумаютъ, що не посмѣю утечи, не знаючи мовы; а хочъ бы я и втѣкъ, то заразы зловлять, за-для того, що заразы пѣзнають бѣгця-невѣльника чужосторонного“.

Мурза вѣдчисливъ купцеви пригорщу золотой монеты. Кудеяра вѣдѣпняли, заковали особно и вѣддали зъ рукъ у руки нового господаря.

Мурза того самого дня выѣхавъ зъ Кафы въ свои

посѣлости власными кѣньми въ великѣй арбѣ, въ котрѣй було выгѣдно тремъ лежати. Крѣмъ невѣльника-вѣзника у него бувъ ще невѣльникъ Перзъ и нашъ Кудеяръ, котрый сидѣвъ поручъ вѣзника въ кайданахъ.

Коли арбѣ прийшлося зѣздити зъ горы, Кудеяръ злѣзъ, подзвонюючи своими кайданами; господарь скоро припѣднявъ ся, бо ему майнула гадка: „чи не думас невѣльникъ утѣкати?“ — але Кудеяръ схопивъ за колесо арбу и крикнувъ до вѣзника „гайда“, а самъ здержувавъ тяжку арбу одною рукою, пѣдъ гору.

Господарь вытѣщивъ очи зъ зачудованя. „Розумѣю — сказавъ вѣнъ самъ до себе — за-для чого купецъ продавъ его такъ дорого.“ Але заразы и погадавъ собѣ: „А що если вѣнъ при такѣй силѣ розбрѣ кайданы та утѣкне? Чи не закувати его сильнѣйше, приѣхавши до дому? Але тогдѣ що? Вѣнъ схудне, утратить силу... до чого вѣнъ тогдѣ здасть ся? Нѣ; лѣйше я зъ нимъ буду добре обходити ся; вѣнъ полюбить мене, я ему обѣцяю свободу за его вѣрну службу. Такъ буде лѣйше.“

Мурза ставъ обясняти Кудеярови, зъ перестанками, доповняючи свою мову знаками за-для лѣйшого порозумѣня, що вѣнъ за кѣлька лѣтъ дасть ему волю за его вѣрнѣсть, а если невѣльникъ загадае утѣкати, тогдѣ ему буде смерть; для лѣйшого выраженя послѣднои грѣзбы мурза зъ суровымъ поглядомъ потягнувъ Кудеярови палцемъ по шиѣ.

Кудеяръ поклонивъ ся до землѣ та пояснивъ знаками, що розумѣе, але удавъ, що не знае сказати нѣ одного слова правильно по татарски.

— А якъ приѣдемо до дому, я тебе розкую — сказавъ господарь.

На нѣчь приѣхавъ мурза въ посѣлости своего прия-

теля, такого самого мурзы, и першимъ его дѣломъ було похвалити ся купномъ. Кудеярови велѣли пѣднати величезный камѣнь и кинути въ даль, а вѣдтакъ розломити пѣдку на двое. Господарь бувъ нимъ одушевленный.

На другій день оба мурзы выѣхали зъ посѣлости, де ночували. Въ одну арбу они сѣли самі, а велѣли повозити кѣньми Кудеярови. У другу арбу всадили своихъ невѣльничкѣвъ.

— Вѣнъ нѣчого не розумѣе, — сказавъ господарь Кудеяра — при нѣмъ все можна говорити.

Кудеяръ догадавъ ся, що мурзы мають свои якісь тайны, котрыхъ бояли ся выявляти при людяхъ, розумѣющихъ татарску мову. Кудеяръ стягнувъ конѣ, они пѣйшли скорше.

— Якій паробокъ! — сказавъ господарь Кудеяра — я его зроблю вѣзникомъ и самъ ханъ не буде мати такого вѣзника.

Вѣдтакъ мурзы стали говорити про свои sprawy. Кудеяръ прислухувавъ ся ихъ розмовѣ та порозумѣвъ, що они змавляють ся на хана. — „Еге! — подумавъ Кудеяръ — ось куды воно!“ та старавъ ся надати собѣ выгядъ, що цѣлкомъ не уважае на ихъ розмову, а тымчасомъ не пропутивъ нѣ словечка.

Переѣхавши зъ десять верстѣ, стрѣтили подорожній арбу, що ѣхала напроти нихъ. Зъ неи высунувъ ся третій мурза; они ѣхали до сего мурзы въ гостѣ, а сей не могучи ихъ дѣждати ся, выѣхавъ до властителя сеи посѣлости, зъ-вѣдки они выѣхали. Мурзы пристанули, выскочили зъ арбѣ, зачались витати: „Акмамбетъ! Алай Кази! Алтинъ Ягази!“ зашваріотѣли мурзы, смѣялись, жартували, цѣлували ся; кождый тягнувъ гостей до себе, а вкѣнци рѣшились нѣкуды не ѣхати, лишъ пристанути пѣдъ лѣсомъ недалеко села, де можна було

купити барана и добре погостити ся. У татаръ бувъ звычай: выѣхати въ поле, розбити шатро и тамъ погуляти яку хвилину. Часто мурзы-приятель умавляли ся мѣжь собою, зѣздили ся на мѣсце и забавляли ся въ шатрахъ.

Наші мурзы приказали выпрячи коней и розбити три шатра. Однѣ слуги пѣйшли на село купити барана, другі забрали ся нарубати дровъ, а Кудеяръ знаками и урывковыми словами просивъ дозволити ему уставити шатра. Мимо кайданѡвъ на ногахъ вѣнъ живо добувъ зѣ арбы звинене полотно, палики и скоро уставивъ три шатра, два менші а одинъ бблшій. Мурзы хвалили его и смѣяли ся зѣ его дивною татарскою мовою.

Пригнали барана, зарѣзали, розложили огонь и зачали печи шашликъ. Въ бблшѡмъ шатрѣ, що належало до господаря Кудеяроваго, Акмамбета, застѣли мурамъ, пѣдбгнувши ноги, вѣли шашликъ руками, пили кумисъ, а вѣдтакъ взялись и за горѣвку, котру добувъ зѣ свои арбы Алай Кази, що приѣхавъ послѣдній. Акмамбетъ кпивъ собѣ зѣ забороны Магомеда що-до питя вина; Алтинъ Ягази доказувавъ, що они въ дорозѣ, а подорожнымъ працае коранъ такі грѣхи; Алай-Кази вѣдкликувавъ ся на музулманьского мудрца Бурханъ-еддина, що всео перегнане черезъ алембикъ не естъ виномъ и не збороняе ся. Слугъ вѣдправили а послугували ся тбльки самымъ Кудеяромъ. Мурзы по-при забавѣ говорили такожь о своихъ справахъ, и тогдѣ довѣдавъ ся Кудеяръ напевнѡ, що они задумують убити Девлетъ-Гірея, а посадити на престолѣ брата его Тохтамишь-Гірея, що находивъ ся тогдѣ въ московскѡй державѣ. Алай-Кази вѣдчитавъ приятелямъ письмо Тохтамиша, въ котрѡмъ обѣщували ся мурзамъ золоті горы, если они усунуть его брата Девлетъ-Гірея. Кудеяръ бачивъ, якъ

Алай Кази сховавъ се письмо у свѣй червоный шовковый халатъ зъ золотыми вышиванями.

Коли мурзы добре собѣ иѣдпили, то зачали спѣвати, шалѣти; вѣдтакъ приказали Кудеярови спѣвати по руски и танцювати. Кудеяръ, знаючи, що татары люблять, абы въ хвили веселости всею довоккола нихъ веселило ся, крутивъ ся передъ ними, побренькуючи кайданами и выпѣвуючи украиньску „горлицю“.

Веселбсть не надавала ся до его суровыхъ чертъ лица, але черезъ те вѣнъ выдавъ ся що ббльше забавнѣйшій пѣдпитымъ мурзамъ. Алай-Казови такъ подобавъ ся рускій невѣльникъ, що вѣнъ зачавъ просити Акмамбета, щобы продавъ ему Кудеяра. Акмамбетъ не хотѣвъ пристати. Алай-Кази зачавъ сердити ся, докорявъ приятелеви, що за мало его любить, вѣдтакъ зачала ся сварка и мало що не прийшло до бѣйки. Алай-Кази добувъ шаблѣ, Акмамбетъ зробивъ те саме, але Алтинъ-Ягази станувъ мѣжь нихъ и своєю краснорѣчивостію старавъ ся погодити спорячихъ приятелѣвъ. Ему удало ся ихъ успокоити, найббльше тымъ доказомъ, що не годить ся сваритись въ таку пору, коли все повинній лучити ся до спѣльной sprawy. Мурзы погодили ся, поцѣлували ся, а Акмамбетъ розжаливши ся заявивъ стѣльки великодушности, що вѣдступивъ приятелеви руского невѣльника даромъ, але Алай-Кази зъ своєї стороны не хотѣвъ его брати и оказувавъ готовбсть подарувати приятелеви свою дорогу шаблю. Алтинъ-Ягази, котрого товаришѣ покликали на третейскій судъ, наробивъ стѣльки заколоту, що анѣ Акмамбетъ анѣ Алай-Кази не могли розббрати его рѣшеня. Акмамбетъ говоривъ: „твѣй, твѣй невѣльникъ!“ а Алай-Кази кричавъ: „нѣ, вѣнъ твѣй, твѣй!“ и Кудеяръ, дивлячись на нихъ, не знавъ, до котрого зъ нихъ належить.

Мурзы зачали зновъ пити и понапивались такъ, що

вже не могли обертати языкомъ. Слуги застелили постель мурзамъ въ шатрахъ. Акмамбетъ вѣдправивъ Кудеяра вѣдъ себе до Алай-Кази и сказавъ: „тамъ теперъ твоѣ панъ, а ты вже до мене не належишь“. Кудеяръ вѣйшовъ у шатро Алай-Каза; сей уже лежавъ роздягнений и побачивши Кудеяра пробормотавъ: „забирай ся, иди до своего пана, бо ты не мѣй!“ Тутъ при свѣтлѣ, яке продиралось у шатро вѣдъ мѣсяця, Кудеяръ побачивъ халатъ зъ золотыми вышивками, яке вѣнъ лежавъ по-за подушкою Алай-Каза въ кутку шатра. Кудеяръ змѣркувавъ, що тѣльки припѣдняти полу шатра зъ долины, а буде можна дѣстати халатъ. Невѣльники розложились коло арбѣ. Кудеяръ пѣйшовъ до коней, що пасли ся спутанѣ оподалькѣ. На щасте попавъ ся ему камѣнь въ руки. Легесенько розбивъ свои кайданы и увѣльнивъ ноги; тогдѣ пѣдѣйшовъ до шатра Алай-Каза, припѣднявъ полу шатра, вытягнувъ халатъ и втѣкъ зъ нимъ до коней. Тамъ убивъ всѣхъ коней ударомъ камѣня въ голову, зъ выимкою одного, котрого розпутавъ, сѣвъ на него и помчавъ ся що силы.

До ранка вѣнъ уѣхавъ зъ трицять вереть. Кѣнъ не вытримавъ и упавъ. Кудеяръ, знявши зъ коня уздечку, пѣшовъ пѣшки на полудневый захѣдъ, де пѣсля его гадки повиненъ бувъ находити ся Бакчисарай. Небавомъ побачивъ на степу табунъ пасучихъ ся коней. Зѣйшовши зъ дороги, Кудеяръ прикликавъ пастуха.

— Чий се табунъ? — попытавъ Кудеяръ.

— Мурзы Алай-Кази — вѣдповѣвъ пастухъ.

„Овъ куды мене Богъ занѣсъ“, подумавъ Кудеяръ и сказавъ пастухови:

— Я собѣ возьму сего коня, такъ приказавъ господарь.

— Не дамъ — вѣдповѣвъ пастухъ.

— Якъ се не дашь, тумане, — сказавъ Кудеяръ — чи-жь не бачишь халать свого пана?

— Я не знаю — вѣдповѣвъ пастухъ.

Кудеяръ вже не вѣдповѣдаючи ему, пѣдбйшовъ до коня, заложивъ уздечку, розпутавъ ноги. Кѣнь захропѣвъ, станувъ дуба, але Кудеяръ зъ цѣлою силою схопивъ за гриву и вскочивъ на него. Кѣнь сейчасъ злагѣднѣвъ. Кудеяръ сѣвъ на коня, а звернувши ся до пастуха, сказавъ :

— Вы тамъ въ курени маєте сѣдло, бо годъ щобъ не було сѣдель; давай сѣдло и кличь своихъ товаришѣвъ.

Кудеяръ поѣхавъ на кони въ курень; пастухъ ишовъ по заду и скликувавъ товаришѣвъ. Два пастухи прибѣгли. Кудеяръ збскочивъ зъ коня и кликнувъ :

— Чи чуєте, давайте сѣдло и чимъ скорше осѣдлайте коня!

— А ты що за одинъ? — пытали пастухи. Але одинъ зъ нихъ приглянувши ся, сказавъ: — се халать нашого пана, я его знаю!

— Такъ — сказавъ Кудеяръ. — Алай Кази велѣвъ ваяти сего коня и приказавъ вѣхати на нѣмъ до Бакчисараю. Вѣнь зъ Акмамбетомъ и Алтиномъ Ягази лишивъ ся въ шатрахъ на поли, а щобы вы бачили, що я его пбсланецъ, вѣнь и давъ менѣ свой халать.

Пастухи увѣрили и помогли осѣдлати коня. Кудеяръ сѣвъ на коня и сказавъ :

— Алай Кази велѣвъ, щобы хто небудь зъ васъ поѣхавъ зб мною до Бакчисараю. Я везу важну грамоту. Ану чимъ скорше!

Одинъ зъ пастухѣвъ набораѣ осѣдлавъ коня и сѣвъ на него.

— Бувайте здорові! — сказавъ Кудеяръ пасту-

хамъ. — Коли верне ся Алай Кази, то скажѣтъ ему, що туды переѣздивъ чоловікъ въ его халатъ и поѣхавъ до Бакчисараю. Алай Кази поѣде самъ туды небавомъ.

До Бакчисараю було вереть сѣмдесять. Кудеяръ, маючи проводника, не мыливъ ся въ дорозѣ, затримавъ ся збѣ двѣ години покормити коней, вѣдтакъ дальше гонивъ, такъ що ще передъ заходомъ сонця вѣхавъ у вузку улицу Бакчисарая. Въ воротахъ мѣста сторожа перепустила его, почувши, що вѣиъ пѣсланецъ Алай Каза.

При воротахъ двора стояла на сторожи прибочна сторожа ханьска.

Кудеяръ закричавъ :

— Сейчасъ повѣдомѣтъ найяснѣйшого великого хана, що приѣхавъ чоловікъ донести ему про дуже важну справу.

— Найяснѣйшій ханъ — вѣдповѣли ему — зволивъ поѣхати надъ Альму для забавы,.. а коли ты мавъшъ яку справу, то иди до великого везира ханьского.

— Моя справа така — сказавъ Кудеяръ — що я можу розповѣсти ви лишъ одинокому самому ханови.

Сторожъ вѣдповѣли, що повѣдомлять Атталика, котрого ханъ лишивъ для управы дворомъ.

Атталикъ, молочный братъ хана, сынъ ханьском мамки, любимецъ Девлетъ-Гирея, почувши, що хтось бажавъ видѣти ся зъ ханомъ, велѣвъ найперше обшукати его чи нема при нѣмъ збруѣ, а опѣсля впровадити у двѣръ.

— Шукайте, — сказавъ Кудеяръ — але сего письма я вамъ не покажу; я вѣддамъ его самому ханови а нѣкому бѣльше, и вы не смѣете вѣдобрати его вѣдъ мене.

Прибочна сторожа, обшукавши Кудеяра, побачила

на нѣмъ хрестъ, тожь и донесла Атталикови, що приѣхавшій якійсь гавръ. Кудеяра повели у двѣрь. Атталикъ вышшовъ зѣ двора и зѣ недовѣремъ оглядавъ Кудеяра вѣдъ нѣгъ до головы.

— Кто ты? По що? Чого тобѣ треба бачитись зѣ найяснѣйшимъ ханомъ? — пытавъ Атталикъ.

— Що я за одинъ и по що приѣхавъ, сего не скажу нѣ тобѣ нѣ везирови, а тѣльки самому ханови. Розходить ся о здоролѣ вашего великого володаря. Если ты мене не вышлешъ сейчасъ до хана, то будешъ зрадникомъ. Сейчасъ давай менѣ нового коня и проводира, щобъ завѣвъ мене туды, де находится ся теперь вашъ ханъ. Коли не вѣришь, боишь ся мене безоружного, то вели мене закувати; менѣ се байдуже, бо я потребую бачити ся зѣ ханомъ. Я тобѣ ще разъ повтаряю, скоро мене сейчасъ не пустишь до хана, то эле на тѣмъ выйдешъ.

Атталикъ велѣвъ дати Кудеярови нового коня и вырядивъ десять людей, чтобы проводили. Треба було переѣхати пятьдесятъ верстъ; на другій день рано Кудеяръ прибувъ до мѣсца, де перебувавъ ханъ.

На березѣ Альмы розложено много шатеръ; одинъ пестрѣйшій вѣдъ другого, нерѣвной высоты, але найвыше, найпросторнѣйше и найпишнѣйше було шатро Девлетъ - Гирея; цѣле его шатро було зѣ шовковой ткани а на нѣмъ ханьске знамя зѣ выобразенемъ мѣсяца.

За шатрами вельможъ розложили ся улицями полотнянй шатра всѣлякихъ купцѣвъ, продаючихъ товары, а передовѣмъ харчъ. Куды ханъ ѣде зѣ своимъ дворомъ, туды за нимъ ѣдутъ купцѣ, являе ся мѣсто, торгове, гучне; вѣдтакъ зѣ вѣдъвдомъ хана щезае и появляе ся на иншѣмъ мѣсци, и такъ на крымскѣмъ повѣ-

островѣ являютъся та щезають мѣста зъ шатерь, доки вкѣнці ханови не забagne ся вертати до Бакчисараю, або поїти зъ своїми ордами чи то на Москалѣвъ чи на Ляхѣвъ.

День передъ тымъ забавлявъся ханъ довами; вечеромъ на довахъ гостивъся зъ вельможами, а нѣчь проводивъ зъ одною зъ своихъ жѣнокъ.

Ще ханъ вѣдпочивавъ и спить, а Кудеяръ напѣрно домагаеся, щобы его пустили до хана. Капуджі-баші, сторожъ дверей ханьского шатра, говорить ему: „не можна будити хана“, — а Кудеяръ опираеся при свѣтѣ: — если не збудите, ханъ розгнѣваеся; справа дуже важна!

Капуджі-баші повѣдомивъ про се евнуха; евнухъ здвигнувъ плечами, рывмахнувъ руками и доньтливо глядѣвъ на Кудеяра, а Кудеяръ все свое:

— Сейчасъ збудѣтъ хана, справа важна!

Ханьске шатро дѣлилося на три комнаты. Перша комната простора вѣдальня, де ханъ пируе; друга — для наряды, де ханъ радить зъ мурзамъ надъ справами; третя — спальня.

Евнухъ вѣйшовъ до спальнѣ, збудивъ хана и вѣд-провадивъ красавицю заднымъ входомъ до гаремного шатра, що стояло поручъ зъ ханьскимъ. Ханъ омывъся рожаною водою, обувъся въ вышивані перлами черевки, надягнувъ халатъ, приперѣзавъ шаблю, накрывъ голову баранячою шапкою зъ бриллантовымъ перомъ, роачесавъ покудлану бороду, прочитавъ на борзѣ намазъ и вѣйшовъ до вѣдальнѣ.

— Приведѣтъ его сюды, — сказавъ ханъ.

Кудеяръ вѣйшовъ до вѣдальнѣ, поклонивъся до землѣ и прогомоскъ:

— Найяснѣйшій хане, могучій володарю! Злї люде

хотать тебе погубити и посадити на престолъ Тохтамишь Гірей. Ось тутъ его письмо.

Девлетъ-Гірей встромивъ свои выбалушеніи очи въ письмо. Чоло его поморщило ся, а коли скбнчивъ читати, страшна лють выражала ся на его лица.

— Се письмо до Алай-Каза — сказавъ ханъ. — Чи ще може алучивъ ся хто зъ нимъ проти мене?

— Мурза Акмамбетъ, Алтинъ-Ягази; за нихъ ручу, що они зрадники; але они мають ще союзнибѣвъ, якъ я чувъ, мѣжь иншими мурзами.

— А ты самъ що за одинъ? — пытавъ ханъ.

— Бѣдный рускій невѣльникъ — сказавъ Кудеяръ.

— Бачу, — заявивъ ханъ — що говоришь правду; письмо се найлѣпшій доказъ. Самъ Богъ тебе пбславъ. Вѣдъ сеи поры наша воля така, що ты вже не невѣльникъ, а мѣи першій приятель, спаситель. Якъ звешь ся?

— Юрко Кудеяръ.

— Якъ и де ты попавъ у неволю?

— Мене — вѣдповѣвъ Кудеяръ — выславъ царскій воевода для переговоровъ у турецку твердиню на Днѣпру, а мене Турки пбдступомъ схопили, много лѣтъ мучили у вязниці, а вѣдтакъ продали твому мурзѣ Акмамбетови.

— Терпѣвъ ты тяжко, — сказавъ ханъ — але будешь нагороджений щедро. Все марниця, все порохъ въ порѣвнаню зъ честнотою, а ты честный.

Ханъ приказавъ скликати всѣхъ своихъ мурзѣ, що були зъ нимъ, глянувъ на нихъ строго и сказавъ:

— Хто зъ васъ менѣ приятель и слуга, а хто ворогъ? Мѣжь вами в тайнѣи злодѣи: они удають рабѣвъ передъ мною, повзають якъ змыѣ и тайно пбдготовляють для мене ядъ. Але й вы, що чванитесь своєю преданностію, ддячого нѣхто зъ васъ не повѣдомивъ мене

о заговорѣ противъ мене, чому не постаравъ ся вѣдвернути вѣдъ мене тайно заостренный кинжалъ? Не вы мене спасли, лишь той чужинець, поганинъ, несчастный невѣльникъ. Вѣнъ для мене бѣльшій приятель, якъ вы всѣ. Поклонѣть ся ему, подякуйте! Величайте его: вѣнъ спаситель вашего государя! Дамъ ему гарнѣ одяги зъ мови власности, повѣшу ему на шиѣ тяжкѣй ланцъ зъ чистого золота, щобы заступивъ ему тѣ кайданы, въ котрыхъ вѣнъ стѣльки лѣтъ мучивъ ся; вѣнъ буде ѣсти и пити такъ якъ ѣсть и не спасенный нимъ володаръ. Дамъ ему службу, жѣнокъ, вынагороджу грѣшми, посѣдлостями, всѣмъ, чого забажае. Девлетъ-Гирей вмѣе нагородити спасителя своего жита.

— Великѣй володарю, найяснѣйшій хане! — сказавъ Кудеяръ. — Дякую Богови, що приказавъ менѣ прислужити ся тобѣ. Се не мое дѣло, а Боже. Коли-жѣ твоя ласка, то пусти мене у рѣдний край, тамъ маю жѣнку и свѣй дѣмъ.

— Чуете, якѣй вѣнъ розумный, — сказавъ ханъ — не собѣ приписуе добре дѣло а Богови. Улемъ, що знае законъ, не мѣгъ бы мудрѣйшого слова проречи. Все зроблю мѣй приятелю, чого забажаешъ, але теперъ мы поѣдемъ у Бакчисарай. Вы, мурзы, выдасте справедливый судъ надъ виновными, а ты, Кудеяре, допоможешъ выкрыти злодѣвъ; скѣнчить ся судъ, а тогдѣ, коли схочешъ, поѣдешъ обдарованный пѣсля своихъ заслугъ, але до сеи поры, прошу тебе, лиши ся у насъ, будешъ жити въ моѣмъ дворѣ, въ чести, достаткахъ и славѣ!

II

Ханьска гостина.

Анѣ въ снѣ не приснили ся Кудеярови такі розкошѣ, въ якихъ вѣнъ опинивъ ся. Недавно ще кайданы калѣчили ему ноги, а теперь обули его въ сапанѣ черевики вышиті золотомъ; въ черевики входили широкі штаны зъ грубого шовкового сукна; до чорного шкбряного пояса була причѣплена на сръбнѣмъ ланцюсѣ шабля въ сръбнѣй пѣхвѣ зъ золотою рукоятю, на котрой свѣтивъ ся дорогій смарагдъ; замѣсть давной сорочки зъ верблюжого сукна его плечѣ покрывавъ темночервоній шовковый халатъ зъ высячими золотыми гудзиками; мускулисту шню козака прикрашавъ золотый ланцюхъ, а его голову прикрывала чорна смушкова шапка зъ золотымъ перомъ. Кудеяра примѣстили въ трехъ комнатахъ ханьской палаты; стѣны комнатъ були пообвѣшувані а долѣвка выстелена перскими килимами; довокола стѣнъ стояли низенькѣ канапки, обиті червонимъ вытисканымъ сапяномъ; рѣзнобарвнѣ скла вставлені въ круглаві рамы вѣконнѣ розливали мягке, приємне свѣтло; просто зъ комнатъ бувъ выхѣдъ до огороду, де щасливый Кудеяръ, наѣвши ся смачной баранины и запивши ея кипрійскимъ виномъ, мѣгъ вѣддавати ся всхѣднѣй безчинности при шумѣ водопада, обсажденного пальмами. Двомъ невѣльникамъ приказано бути ему на услугахъ, а двѣ прегарнѣ невѣльницѣ-черкески мали бути на кождый его покликъ. Кѣлька разѣвъ почтивъ его ханъ запросинами до своего стола и бравъ его на ловы, де Кудеяръ дивувавъ Девлетъ-Гирея своєю силою

и зручностію. Двораки, після приказу хана, мали заявляти Кудеярови признане и поважане, але многі зъ нихъ були завистніи и невдоволені: одні побоювали ся, щоби сей гявръ не загадавъ прийати мусулманства и не ставъ ся всемогучимъ любимцемъ на дворъ; другі же за-для свого мусулманського фанатизму були обиджені, що невѣрний користує ся такою ласкою на рѣвни зъ правовѣрними.

Проворный Девлетъ-Гірей, заки вѣдѣхавъ зъ Альмы у Бакчисарай, догадавъ ся, що вороги его, побачивши свои пляны выкрыті, выберуть ся чимъ скорше втѣкати у Москву. Ханъ выславъ свого селердарь-агу зъ двома вѣддѣлами своєї гвардіи, зъ такъ званими игітами на Перекопъ: одному вѣддѣлови велѣвъ стати на перешийцѣ, нѣкого не пускати зъ Крыму, а коли бы попали ся виновні мурзы, схопити и вѣдставити ихъ у Бакчисарай; другому вѣддѣлови приказано сторожити Арбатскій проливъ, щоби и туды не могли виновники втечи. Девлетъ-Гірей не помылівъ ся.

Ранкомъ, по тѣй ночі, коли Кудеяръ утѣкъ, найперше пробудивъ ся невѣльникъ-Персъ, а коли побачивъ повбивані конѣ, настрашивъ ся кары и допытѣвъ сердитого пана, тожь не сказавши нѣкому про се, що побачивъ, утѣкъ, не надумуючи ся, чи удасть ся ему де сховати, чи нѣ. Вѣдтакъ пробудивъ ся другій невѣльникъ-Грузинъ, а побачивши, що двоохъ товаришѣвъ нема, подумавъ, що они втекли разомъ, ддятого и самъ пустивъ ся ихъ здоганяти въ надѣи, що они по неволи приймутъ его до себе за товариша, а коли ему не удасть ся, то скаже, що хотѣвъ пѣймати збѣгцѣвъ. Остались ще два невѣльники, а що они бы були зробили, пробудившись, не знаемо, бо ранше вѣдъ нихъ пробудивъ ся Алай-Кази и розглянувши ся за халатомъ а не побачив-

ши его, сейчасъ пѣднявъ крикъ. Пробудили ся оба другі мурзы, сразу заводили и кричали безъ тямки, але опѣсля зачали радити, що дальше робити. Позаякъ невѣльники втѣкачѣ не забрали зѣ собою нѣчого бѣльше крѣмъ халату, то не було сумнѣву, що ся крадѣжь стоить въ звязи зѣ намѣромъ выкрыти ханови заговорѣ. Мурзы уважали виновникомъ не Кудеяра а невѣльника-Перза; прочі невѣльники пѣшли по конѣ для своихъ панѣвъ, а мурзы дальше радили, якъ спасати ся. Алай-Кази и Алтинъ-Ягази рѣшили ся втѣкати у Москву степомъ, але Акмамбетъ уважавъ лѣпшимъ сховати ся въ Кафѣ а вѣдтакъ, коли буде нагода моремъ перебрати ся въ московску державу. Вѣдтакъ порадили ся пѣдождати, коли невѣльники приведуть наймленихъ коней, та розвѣхавши ся домѣвъ, vybrати ся въ дорогу.

Але зѣ слѣвъ, неосторожно высказаныхъ мурзами въ часѣ замѣшаня, невѣльники порозумѣли, що ихъ паны задумували якесь лихо противъ хана а теперь бо-ять ся... Тожь они, замѣсть постарати ся о конѣ, vybrали ся до Бакчисараю, щобы тамъ донести о злочинныхъ намѣрахъ своихъ панѣвъ. Мурзы стратили цѣлый день на дожиданю, переночували на поли, а на другій день пѣшли пѣшки у посѣлѣсть Алтинъ-Ягаза, бо она була найближе. Тамъ взявши коней, Акмамбетъ и Алай-Кази пѣгнались кождый домѣвъ. Алтинъ-Ягази vybrавъ ся въ дорогу, надѣючись дѣгнати Алай-Каза.

Алай-Кази зѣ двома вючными кѣньми и зѣ однимъ рускимъ невѣльникомъ, котрого обѣцявъ высвободити по прибутю у московску землю, пѣдѣздивъ до Перекопу, але ханскій селердаръ зѣ вѣддѣломъ игітѣвъ вже его дожидавъ. Алай-Кази наѣхавъ на него такъ близько, що не вѣпѣвъ навѣтъ обернути конемъ, а вже игіты окружили его и звязали. Алтинъ-Ягази пѣдѣ ту пору дога-

нявъ Алай-Каза, а побачивши зъ-далека якусь тяганину, скоро звернувъ на бѣкъ, але селердарь-ага пустивъ ся за нимъ въ погоню. Его вючный кѣнь и невѣльникъ попались въ руки игѣтѣвъ, але Алтинъ-Ягази якось утѣкъ и добѣгавъ вже переливу. Однакъ игѣты тамъ уставлені кинулись на него. Алтинъ-Ягази побачивши свою неминучу загубу, збскочивъ зъ коня и хотѣвъ повѣсити ся на уздѣ, але игѣты не допустили до самовѣйства, звязали его и повели разомъ зъ Алай-Казимъ до Бакчисараю.

Заговоръ противъ хана лучавъ ся часто на Крыму. Ханы, хочъ и позволяли собѣ всѣлякѣ деспотичнѣй забаганки, безъ котрыхъ годѣ й подумати собѣ всхѣдного володаря, не дуже крѣпко сидѣли на своимъ престолѣ, бо зависѣли не тѣлько вѣдъ царгородского падишаха, але такожъ вѣдъ своихъ беѣвъ и мурзъ. Поминувши се, що беѣ, могучѣй вельможѣ, не позволяли ханамъ вмѣшувати ся въ управу своихъ бейликѣвъ, але бо и многѣ мурзы, що мали посѣлости въ бейликахъ та походили зъ роду беѣвъ, уважали беѣвъ своими зверхниками, а ханъ мусѣвъ въ державныхъ справахъ догаджати беямъ и ихъ мурзамъ, бо въ противнѣмъ случаю они покориставшись своею силою, могли зробити бунтъ, скинути хана и посадити иншого. Въ крымскѣй исторіи неразъ таке бувало. Самъ Девлетъ-Гірей, при помочи заговору, скинувъ и повбивавъ дѣтей своего брата, Саипъ-Гірея, та такимъ способомъ засѣвъ на престолѣ. Въ своѣй власнѣй посѣлости, значно бѣльшѣй вѣдъ прочихъ бейликѣвъ, ханъ поступавъ бѣльше самовѣльно, але и тамъ мурзы, коли-бъ ихъ ханъ подразнивъ, могли робити заговоры въ хосенъ претендентѣвъ, котрыхъ завсѣгды було подостаткомъ, тымъ бѣльше що каждый новый ханъ въ признаню за спѣвдѣлане нагороджувавъ мурзъ посѣлостями и дарами зъ добычи. Услуга, зроблена Кудеяромъ Де-

влетѣть-Гірею, була важна; заговоръ выкрыто въ самѣмъ зародку, а безъ того вѣнъ мѡгъ розширити ся и ханъ бувъ бы скинений.

Алтинъ-Ягази бувъ трусливый. Коли привели его на допыты передъ начальнаго судью, Каді-аскера, вѣнъ сразу оклеветавъ кѡлькохъ мурзъ а мѣжь тымъ кинувъ пѡдозрѣне такожь на ханьскихъ урядникѡвъ двѡрскихъ. Чи-мало людей потягано на допыты пѡсля его вказѡвки, а кѡлькохъ замкнено у вязницю. Алай-Кази противно упѡрно заперечувавъ, навѣтъ и тогдѣ, коли другіи признавались до провины и потверджали зѡзнаня Алтинъ-Ягаза. Алай-Кази впевнявъ, що нѣколи не дѡстававъ писемъ вѡдъ Тохтамиша, а коли Каді-аскеръ для розкрытя правды поставивъ ему до очей Кудеяра, то Алай-Кази плюнувъ на своего жалѡбника. Але опосля наполоханный пыткою Алай-Кази змѣнивъ свои зѡзнаня, признавъ ся, що справдѣ Тохтамишъ писавъ до него, и додавъ, що вѣнъ чувъ вѡдъ бувшого въ Крыму московскаго пѡсланника, мовъ-то московскій государъ обѣцявъ нагороду тымъ, котрїи скинуть Девлетъ-Гірея. Поставленный передъ судью товмачъ, при помочи котрого Алай-Кази порозумѣвавъ ся зъ московскимъ пѡсланникомъ, зѡзнававъ такъ попутано, що годѣ було набрати певнаго пересвѣдченя, чи царь Иванъ Василевичъ робивъ якї заходы въ тѡмъ напрямѣ, але Каді-аскеръ дуже радо пѡдхопивъ зѡзнаня Алай-Каза. Ему и многимъ мурзамъ было се на руку.

Они вже вѡдъ давна були невдоволенї зо свого хана за се, що вѣнъ въ дружбѣ зъ москвитинѡмъ и не позволяе мурзамъ нападати на краѣ московскїй. Вѡдъ той поры, коли наполоханный приѣздомъ у Москву Вишневецкаго и пѡдготовленями до вѣины зъ Крымомъ, ханъ просивъ у царя Ивана мира, удержувавъ безнастаннїи друж-

ни зносины зъ московскимъ царемъ и высысавъ вѣдъ него грошъ, футра та всякій дарунки; вѣнъ або запевнявъ царя о приязни, або грозивъ Турками, жадавъ вѣддана Казаня и Астрахани, а московскій царь присылавъ чимъ разъ бѣльше и бѣльше. Ханови выдавали такі зносины дуже выгѣдными: замѣсть того, щобы грабити зъ Москвы добычу войною, выставляючи своихъ людей на небезпечности, ханъ уважавъ, що лѣпше обдирати царя безъ вѣины, безъ труда. Такій способъ зносины находили для себе выгѣднымъ такожъ тѣ вельможѣ, котрымъ царь присылавъ дарунки, але крымцямъ взагалѣ не богато було зъ того хѣсна; они вольли ити въ походъ грабити, бо тамъ була для нихъ добра нажива. Дятого вѣсть про се, що московскій государь подмавлявъ злочинцѣвъ на хана, була для многихъ дуже вѣрадна, бо можна було надѣяти ся, що теперъ ханъ споварить ся зъ московскимъ государемъ. Самъ Девлетъ-Гирей не безъ вдоволеня довѣдавъ ся про збзнаня Ала-Каза, бо ему лучала ся нагода наперти на московского царя, щобы выдерти вѣдъ него незвычайну дань.

Слѣдство тягнуло ся цѣлого пѣть року. Застой була зъ причины Акмамбета; его глядали, довѣдали ся, що утѣкъ до Кафы, писали до беѣлербета; беѣлербетъ вѣдповѣвъ, що его тамъ нема; ханъ пожалувавъ ся турецкому падишахови; приказано беѣлербетови, щобы выдавъ збѣгця, але беѣлербетъ зновъ вѣдповѣвъ, що не знае, де вѣнъ; писали въ Москву, а зъ вѣдтамъ вѣдписали, що вѣнъ не приходивъ въ московску державу; тымчасомъ донесено, що Акмамбетъ у московского царя, зновъ пѣслали до царя и домагали ся выдана, а ханъ заразомъ жадавъ выдачи брата своего Тохтамиша. Царь вѣдповѣвъ ханови, що Тохтамишь померъ, а Акмамбета нема въ московскомъ государствѣ; коли бы найшовъ ся,

то его выдадутъ. Девлетъ-Гирей прикликавъ до себе Атанасія Нагого, повѣдомивъ его о збзаняхъ Алай-Каза, о пѣдмовахъ зѣ стороны московского царя, але самому царю про се не писавъ. Такъ минавъ часъ, Кудеяръ поневоли мусѣвъ дожидати кѣнца sprawy. Вкѣнци не выгладѣвши Акмамбета, рѣшили кѣнчити важну справу о заговорѣ на жите хана въ курильтаю або ханьскѣй радѣ.

Въ диваннѣй сали въ палатѣ зѣбрались всѣ достойники крымского юрта, тихо ступаючи по розкѣшныхъ перскихъ килимахъ тонкими пѣдошвами своихъ сапьяновыхъ черевикѣвъ. Одѣтѣ въ святочнѣй золотѣ халаты, засѣли они, пѣдѣгнувши ноги, на низенькихъ, широкихъ канапахъ. Ханъ сидѣвъ на пѣдвышпеню, побѣчъ него пояснитель мудрости, муфтѣ, зѣ книгою корана въ руцѣ, а зѣ нимъ имамы и улемы.

Прикликали Кудеяра. Вѣнѣ розповѣвъ досить плавно по татарски, хочъ декуды запинюючись, цѣлу подѣю, якимъ способомъ попавъ въ неволю до Акмамбета и якъ ему допомѣгъ Богъ выкрыти заговорѣ на жите хана.

Крымскѣй вельможѣ глядѣли зѣ-пѣдъ лоба; духовнымъ не подобало ся, що гѣврѣ говорить такъ смѣло въ курильтаю, але ханъ высокопарными словами выхваливъ заслуги Кудеяра и назвавъ его передѣ всѣми своимъ прителемъ.

Кудеярови велѣли выйти. Привели злочинцѣвъ. Алтинъ-Ягази припавъ до землѣ и заревѣвъ. Алай-Кази призывавъ Бога и Мугамеда на свѣдѣвъ свои невинности. Иншѣ заговорники: Батиръ-мурза, Секиръ-мурза, Ярликъ-мурза и деякѣ двѣрскѣ урядники благали о помиловане и складали цѣлу вину на Москву. Ихъ вывели. Рада зачала радити. Муфтѣ, вказуючи на мѣсця зѣ корана, представлявъ вагу злочину. Ухвалено всѣхъ передати на кару смерти. Алай-Казѣ вчислили въ его спеці-

яльну вину ще й заперечуванє та выказуванє своєи невинности; ему вызначили страшну кару: вырѣзати жолудокъ и вложить на голову; Алтинъ-Ягаза и прочихъ засудили вѣдрубати головы и востромити на кѣлє. Засудъ бувъ вѣдчитаный за дверми салъ Каді-аскеромъ и на другій день — выконаный.

Але въ сали пѣдняли ся крики противъ Москвы.

— Мы покарали злочинъ, — говоривъ муфтѣ — але не головныхъ злочинцѣвъ; отей були лишь слѣпымъ оружемъ, а цѣла интрига невѣрного московского царя и его дорадникѣвъ. О, правовѣрнѣ! добувайте мечѣ зъ пѣхвы, вихромъ злетѣтъ за-для мести, пустѣтъ стрѣлы вашѣ по невѣрнѣй земли немовъ градъ выбиваючій нивы. Тамъ корѣнь лиха, най тамъ довершитъ ся судъ божій. О, правовѣрнѣ! Доки намъ терпѣти наругу нашои вѣры и ганьбу нашого славного племени? Або-жь не знаете, що тамъ, де перше були мечеты, де прославляло ся имя нашого славного пророка — нинѣ поставленѣ християньскѣи капища зъ идолами? Много зъ людей нашои вѣры и нашого роду перейшло на християньске идолопоклонство. Чи не знаете, що те все роблять тѣ, котрыхъ предки були рабами нашихъ предкѣвъ?

— Чи то такъ давно, — кричали другѣ — якъ проклятѣи москвитины задумували ити походомъ на нашъ край, щобы закрѣпостити насъ такъ само, якъ се зробили зъ нашими братами?

— Або й навѣтъ сей гяврѣ, — замѣтивъ одинъ мурза — величанный спасителемъ нашого найяснѣйшого хана, чи вѣнъ може не належавъ до тыхъ, що ишли въ похѣдъ проти насъ.

— Его ваяли въ полонъ яко шпѣгуна а не вояка.

— Вѣнъ каже, що не бувъ шпѣгуномъ — сказавъ

ханъ, — и тебе при томъ не було, якъ его полонили, тожь и годъ тобъ про се говорити.

— Найяснѣйшій хане, — вѣдрѣкъ мурза — се говоритъ про себе рабъ, а ты вѣришь рабови.

— Вѣнъ не рабъ, — сказавъ обуренный ханъ — ино мѣй приятель. Най нѣхто не смѣе обиджати того, хто спасъ менѣ жите и царство.

— Если вѣнъ справдѣ добрый чоловѣкъ, то най лишить ся у насъ и прииме нашу правдиву вѣру — сказавъ одинъ улемъ.

— О, чого-бъ я не давъ, если бы сей чоловѣкъ принявъ правдиву вѣру пророка, — сказавъ ханъ. — Але на все воля Бога. А мы будемо говорити про нашѣ справы. Московскій царь писавъ до насъ, що нашого ворога Акмамбета у него нема, а мы чули, що вѣнъ тамъ. Напишемо до него ще разъ про се, най вѣнъ прише намъ важкѣ дарунки, два разы бѣльшѣ, якъ доси присылавъ; най нашимъ бѣямъ и мурзамъ засѣдающимъ въ радѣ прише пѣсля спису гарнѣ дарунки, а если вѣнъ сего не зробить, то мы турецкого царя противъ него рушимо и цѣлу его московску землю зруйнуемо.

— Чого намъ зъ нимъ говорити — сказавъ Карагъ-бей, завзятый ворогъ Москвы — не зъ нимъ намъ переговорювати, а зъ блискучимъ сонцемъ правовѣрныхъ народѣвъ, могучимъ и непобѣдимимъ нашимъ падишахомъ; най прикаже своимъ войскамъ вырушити на московитѣвъ, а мы зберемо нашѣ орды и всю московску землю завоюемо и примусимо московского князя подавати коня нашому найяснѣйшому ханови.

Въ нашихъ татарскихъ книгахъ написано: — сказавъ одинъ имамъ — Богъ дае на якійсь часъ перевагу невѣрнымъ надъ правовѣрными, але опѣсля правовѣрнѣ въ возьмутъ верхъ надъ невѣрными!

— Можна писати до московского князя — сказавъ Ора-бей перекопскій, страшный рубака — чому бы не писати? А за той часъ не треба спати — зробити нападъ на московску землю; се лѣпше якъ написати; най собѣ Москва зъ нашего письма думае, що мы хочемо зъ нею въ мирѣ жити, и нѣчого не боить ся. Москва не приладить ся до обороны, а мы погуляемо: города спалимо, села зруйнуемо, ясиру наберемо; а вѣдтакъ сама Москва, немовъ дякуючи за рунну, пришло намъ дарунки; значить ся — мы будемо мати подвійный зыскъ! А при тѣмъ зважте: у насъ ясиру буде богато и треба его кудысь збути. И мы будемо збувати его имъ самымъ; они зачнутъ выкупляти своихъ, а мы ихный товаръ перепродамо, та ще дорожше якъ въ иншѣмъ мѣсци.

— Правда, правда! — закричали мурзы. — Ось выдумавъ гарно!

— Справдѣ такъ, — сказавъ Ширинь-бей, володаръ Ески-Крыма, одинъ зъ найббльше могучихъ бевѣвъ — поки ханъ буде переписувати ся, нашъ наберуть ясира; се гарно; але длячого тѣльки самому Ора-бевви ити за добычею? Мы такожъ хочемо набрати ясира.

— И Ногаѣ такожъ хотять — сказавъ сераскиръ управляючій ногайскою ордою.

— Що-жь се? — сказавъ ханъ, — се значить: — цѣлый юртъ поїде за ясиромъ, безъ мене?

— А що-жь, — сказавъ Ширинь-бей — ты, будь ласка, переписувати ся зъ московскимъ царемъ та бери вѣдѣ него якъ найббльше дарункѣвъ, а мы будемо воювати; ты пѣсля своего пляну а мы пѣсля своего; твое величество про се не потребуе анѣ знати анѣ чути.

Такъ и порѣшили.

По тѣй нарадѣ выславъ Девлетъ-Гирей пѣсланця до

Москвы зъ письмомъ, въ котрѣмъ просивъ подвѣйныхъ дарункѣвъ, жадавъ крѣмъ того посадити его сына Адинь-Гірея на казаньскѣй столицѣ; пригадавъ, що пошла вѣстей Акмамбетъ крые ся въ московскѣмъ государствѣ и просивъ его выдачи.

Тымчасомъ одинъ зъ бейвѣ, явлатскій бей, бувъ прихильный Москвѣ. Вѣнъ не любивъ грабѣжи и нападѣвъ, а противно волѣвъ жити дома въ достаткахъ; побудувавъ собѣ величаву палату зъ цвѣтникомъ и фонтаноу, тримавъ въ гаремѣ такі красавицѣ, що й ханъ завидувавъ, продававъ арбами плоды зъ заложенныхъ у себе садѣвъ, збивавъ грошѣ за вовну и шерсть своихъ стадѣ, вмѣвъ добре по арабски, любивъ читати творы арабской літературы и самъ писавъ вѣршѣ. Вѣнъ бувъ завѣгды противъ нападѣвъ и говоривъ такъ: „чого намъ Москву и Литву руйнувати, чи не лѣпше продавати Москвѣ и Литвѣ наші продукты та лупити зъ нихъ грошей; и у Москвитинѣвъ и у Литвинѣвъ буде чимъ намъ платити, а зновъ у насъ буде за що у нихъ брати грошѣ. Сякъ чи такъ, треба трудити ся: по степу ходити, нужду терпѣти — або-жь се не трудъ? Лѣпше дома сидѣти и трудити ся безъ нужды, а за трудъ брати грошѣ.“ За свою прихильнѣсть до Москвы вѣнъ тягнувъ користи и стало дѣстававъ зъ Москвы дарунки за се, щобы здержати Татаръ вѣдъ нападѣвъ.

Головы покаранныхъ були встромені на колы и розставлені по-пѣдъ мурѣ окружаючі бакчисарайску палату. Кудеярови, выходило, не було нѣякои бѣльше работы въ Крыму. Вѣнъ звернувъ ся до везира, попросити хана, щобы его пустивъ. Дорадники хана були тои гадки, щобы пѣдъ всякимъ удаванымъ позоромъ притримати Кудеяра, доки не выяснитъ ся, яке становиско займе московскій царъ супротивъ Крыму, бо инакше

мѡгъ бы Кудеяръ розповѣсти про крымскій справы се, чога въ Москвѣ не повиннй ранше знати. Ханъ велѣвъ сказати Кудеярови, що поѣде зъ нимъ на ловы, а вѡдтакъ вже пустить.

Тымчасомъ дозволили Кудеярови першій разъ побачити ся зъ Нагимъ, котрый пѡдъ ту пору бувъ пѡдъ почетною сторожею длятого, щобы не мѡгъ повѣдомити царя о намѣренѡмъ нападѣ на московскій землѣ.

Нагій принявъ Кудеяра зимно майже ворожо. Вѡнъ, знать, не хотѣвъ вдавати ся зъ нимъ въ розмову. Колижъ Кудеяръ пригадавъ ему, що вѡнъ два разы, будучи въ неволи, просивъ его о выкупъ а надъ нимъ не змилувавъ ся, Нагій сказавъ:

— Я у всѣмъ поступаю пѡсля вказаня царского величества, великого государя.

Кудеяръ пригадавъ про свою чолобитню, про письмо до Адашева, Сильвестра, Курбского. Нагій сказавъ:

— Тобѣ не годило ся писати до нихъ, а се тому, бо тѣ люде заявили ся ворогами царя-государя и були пѡдъ царскою опалою, а Курбскій зрадивъ царя и втѣкъ до неприятеля царского, литовского и польского короля та нинѣ зъ его войсками воюе царскій города. Самъ можешъ змѣркувати, якого добра и заступства вѡдъ такихъ людей було тобѣ выжидати.

— Я сего не знавъ — сказавъ Кудеяръ. — Коли я бувъ въ Москвѣ, они були въ окруженю царя. А нинѣ чоломъ бю твоѣй милости: заступись передъ государемъ, пѡшли мою чолобитню его величеству, щобы дозволивъ менѣ государь вернуться и служити ему вѣрою и правдою. А коли царъ змилуе ся и велить вертатцъ, то я ударю тобѣ чоломъ зъ того, чимъ мене ханъ обдаруе при вѡдъѣздѣ.

Ся обѣцанка розъяснила чоло Нагого, котрый пѡ-

ся московского звычаю, не любивъ людей, що приходили до него зъ порожными руками.

— Се вже льпше робишь — сказавъ Нагій — ще напередъ хочешъ пбслати чолобитню; а въ нѣй напиши, що ты письма писавъ до царскихъ зрадникбвъ зъ не-свѣдомости. Часы змѣняють ся! Много зрады и плюгавства прокинулось у насъ въ державѣ и ддятого нашъ государь ставъ грбзный. Ба, та ты, молодче, выкрывъ ханьскихъ злочинникбвъ, а злочинники наговорили всѣлякою неправды на нашего государя и теперъ ханъ зъ татарами забирають ся ити на города его величества.

— То не моя вина — сказавъ Кудеяръ — я бувъ въ тяжкій неволи, а Богъ давъ менѣ нагоду высвободити ся. Ханъ менѣ не государь, тымъ ббльше, що вбнѣ бусурманъ; менѣ бы ино якимъ способомъ выдобути ся зъ неволѣ. И теперъ живу у бусурмана, хочъ и въ достаткахъ, а все здае ся въ неволи. И день и нбчь думаю якимъ бы способомъ вернути ся у християнську землю и служити своему великому государеву. Памятаю его велику для мене ласку и прихильнбсть.

— Гарно буде — сказавъ Нагій — коли мы зъ тобою вышлемо до царя чолобитню; тбльки не знаю, якъ ви выслати, бо татары зачали мене тримати неначе пбдъ сторожею. Боятъ ся, щобы я не повѣдомивъ государя про ихъ намѣры, що хотять вокувати краѣ государя. Проси хана, щобы дозволивъ тобѣ выслати чолобитню до царя-государя.

Кудеяръ просивъ черезъ везира хана, щобы дозволивъ ему выслати до царя чолобитню, а его повѣдомили, що ханъ кличе его до своего стола. За столомъ у хана обѣдало симъ разомъ кблька мурзъ, немовъ нарочно выбранихъ зъ-помѣжъ неприятелѣвъ Москвы. Самъ ханъ зачавъ говорити о вѣроломствѣ москвитинбвъ и прямо

ставъ докоряти царя за подмову злочинцѣвъ на его жите. Мурзы подхопили ханскій слова и розводили ихъ ще ббльше докорами на московского государя. Кудеяръ слухавъ все терпеливо, а вкбнци сказавъ:

— Найяснѣйшій хане, не слухай ты клеветы злодѣвъ, що хотѣли спасти свои проступне жите и ддятого напали на нашего государя.

— Говори свои, — сказавъ одинъ мурза — вы все добрїи, васъ скбльки и не корми, а вы все въ лѣсъ дивите ся.

— Я бы нѣчого такъ не бажавъ, — сказавъ Кудеяръ — якъ коли бы мѣжь моимъ государемъ а найяснѣйшимъ ханомъ вчинила ся крѣпка любовь и братерска приязнь.

— Гарна ваша приязнь! — замѣтивъ непримиримый мурза. — Чи давно, якъ твоїй государь збравъ на насъ войско, хотѣвъ цѣлый Крымъ завоювати, ты самъ ишовъ тогдѣ на насъ зъ царскимъ войскомъ и хотѣвъ насъ побити, але тобѣ не повело ся и попавъ, у, полонѣ. Теперь, якъ ты въ нашихъ рукахъ, то й говоришь, що намъ миле, а скоро тебе; выпустить ся, то зновь пбйдешь насъ воювати.

— Я не въ полонѣ, — вбдрѣкъ Кудеяръ — мене освободивъ зъ неволѣ найяснѣйшій ханъ, твоїй володарь, и коли его ханскбїи милости подобало ся почтити мене такъ, що посадивъ поручь себе за стбль, то якъ ты можешъ докоряти менѣ полономъ и неволею? Я чужїй вамъ чоловѣкъ, але Богъ давъ менѣ таку ласку, що я послуживъ его ханскбїи милости лѣпше якъ все вашї татары. Се сталося такъ по божбїи воли, що я чужїй чоловѣкъ, оборонивъ вашего государя передъ урядниками, а вы его не оборонили. А нинѣ вы менѣ докоряете неволею!

— Кудеяре, — сказавъ ханъ — я полюбивъ тебе; ты щирый и мудрый, якъ може бути лишь правовѣрный. Ты спасъ менѣ жите и если я пущу тебе до твоего государя, котрый не хоче бути менѣ приятелемъ, то ѣ ты по-неволи станешь моимъ неприятелемъ. Сего я не хочу. Лиши ся у мене. Прийми нашу правдиву вѣру; ты будешь найпершимъ чоловѣкомъ въ моѣмъ царствѣ.

— Не гнѣвай ся, великій хане — сказавъ Кудеяръ — я свои вѣры не перемѣню и у тебе не останусь. Я чоловѣкъ простой и неученый. Най люде мудрѣ и розумнѣ говорятъ пѣсля книгъ о вѣрѣ, а я такъ думаю, що въ якѣй вѣрѣ хто родивъ ся, въ такѣй, знать Богови угодно, щобъ вѣнъ и проживавъ. Господь Богъ одинъ и той самый надъ нами и вами. Якому цареви присягавъ служити, такъ и служи та безъ потреби не вѣдходи. Я не буду погожій на тыхъ зрадникѣвъ, вѣдъ котрыхъ тебе спасъ. Въ Москвѣ не мало такихъ, що зѣ страху або зѣ лакомства покинули вашу вѣру и приняли нашу... Що-жь, чи се гарно? Не хочу бути на нихъ похожій.

— А ты думашь, — сказавъ ханъ — що твѣй государь буде тобѣ вдячный за се, що ты менѣ спасъ жите? Нѣ. За се вѣнъ буде лихій.

— Мѣй государь — сказавъ Кудеяръ — праведный и милосердный; вѣнъ нагородитъ мене за се. А хочъ бы пѣсля чиеись лукавои рады и не такъ стало ся, то все таки лѣпше менѣ перетерпѣти се вѣдъ своего законного государя, якъ покинути свою вѣру. Если бы я не бувъ вѣрный Богови и своему государеву, то якъ бы ты мѣгъ менѣ вѣрити.

— Щасливый твѣй государь, — сказавъ ханъ, — що у него такѣ слуги? Ты просивъ дозволу выслати чолбитню до своего государя. У насъ постановлено, не дозволяти нѣкому выслати людей у Москву, але я тобѣ

не можу нічого відмовити, бо ты спасъ менѣ житє и царство. Пиши чолобитню. Позволю выправити пбсланця.

— Хорони тебе, Господи, — сказавъ Кудеяръ — на многі лѣта! Боже, скрѣпи миръ мѣжь найяснѣйшимъ ханомъ и великимъ московскимъ царемъ-государемъ!

Чолобитню выписавъ поддячій и си выслано пбсланцемъ, котрого выправивъ Нагій. Татары пильно розглядали, чи пбсланецъ не везе иншого письма вѣдъ Нагого, але письма не нашли. Татары забули, що пбсланецъ вѣзъ зъ собою въ памяти се, чого они шукали на папери. Высылка того пбсланця дуже придала ся. Нападъ, устроєный мурзами не удавъ ся, длятого, бо рускій пбсланецъ вслѣвъ забѣчи у Болхѣвъ и дати знати, що татары идуть степомъ... Воеводы вспѣли стягнути свои силы и вѣдбили татаръ.

Тымчасомъ зъ початкомъ осени ханъ выѣхавъ на ловы въ горы. Кудеяръ бувъ разомъ зъ ханомъ и ѣхавъ на прегарнѣмъ кони, дарованѣмъ ему вѣдъ хана. Полювали найбѣльше на дикі козы, котрыхъ було дуже много въ крымскихъ горахъ. Ставали таборомъ и розбивали шатра въ рѣзныхъ мѣсяцяхъ. Девлетъ-Гірей поступаючи чимъ разъ дальше на полудне, дѣйшовъ до моря и ставъ на березѣ, попавъ въ такій захватъ, що зачавъ деклямувати о морю, скалахъ, могучости Алаха! Мурзы пбднимали руки и очи до неба, немовъ одушевлені словами свого володаря, Девлетъ-Гірея.

Вернувши ся у Бакчисарай заставъ ханъ вѣдповѣдъ вѣдъ московского государя. Иванъ Василевичъ рѣшучо вѣдмавлявъ дати Казань сынови крымского хана, замѣчаючи, що тамъ вже замѣсть мечетѣвъ християнскі церкви; обѣцявъ дарунки, але пѣдъ услѣвемъ, если татары не будутъ нападати краѣвъ московской державы; жалувавъ ся на послѣдній нападъ доконаній татарами

въ околиці Болхова. Московскій государь не заширавъ ся, що мурза Акмамбетъ находить ся у него, але повѣдомлявъ, що вѣнъ принявъ христіянську вѣру и не можна его выдати. Московскій царь дѣзнавши ся, що татары прогнані вѣдъ Болхова, говоривъ зъ ханомъ вѣдважнѣйше; а ханъ, зъ своєї стороны, довѣдавши ся, що татары не тѣлько не принесли нѣякои добичи зъ московской землѣ, але й вернули ся въ неладѣ — хопивъ ся зновъ давного способу: заявляти московскому государеві приязнь и по можности его обдирати. Теперъ ханъ впевнявъ, що нападѣ на Болховъ доконали свободнї татары противъ его волѣ и бажаня, та вже не домагавъ ся выдачи Акмамбета. Царь московскій вѣдповѣвъ, що бажає заховати братерску любовь зъ ханомъ и обѣцявъ прислати зъ весною дарунки.

На чолобитню Кудеяра не було вѣдповѣди. Коли минула зима, приѣздивъ до Девлетъ-Гірея московскій посоль зъ дарунками, але про Кудеяра въ царскѣй грамотѣ не згадувало ся та й послови нѣякого приказу въ тѣй справѣ не дано. Кудеяръ звернувъ ся до хана и просивъ вставити ся до царя. Ханъ написавъ до царя Ивана письмо, розповѣвъ въ нѣмъ цѣлу исторію свого спасенія, выхваливъ Кудеяра, повѣдомлявъ, що Кудеяръ не бажає нѣякон ласки вѣдъ хана а тѣльки просить о дозвѣлѣ вернути ся въ московску землю та служити цареві; додавъ при тѣмъ, що завидує своему братові, у котрого такій вѣрній и преданній слуги.

На се письмо наступила вѣдповѣдь ажъ въ осени. Царь Иванъ зъ любви для своего брата Девлетъ-Гірея позвалявъ, щобы Юрій Кудеяръ зъ слѣдуючою весною приѣхавъ у Москву на службу пѣсля царской волѣ.

Настала весна 1568 року. Ханъ прикликавъ до себе Кудеяра и сказавъ :

— Ты зробивъ намъ такъ важну прислугу, що мы поступили бы противъ нашей вѣры, коли-бъ не вчинили всего, що можемо вчинити доброго для спасителя нашего житя. Наші пѣсланцѣ, що вѣздили въ Москву, привезли намъ вѣрній вѣсти, що московскій государь ставъ лютой, злый и кровожадный, рубае головы, вѣшав, топить и мучить своихъ слугъ невысказанными муками. Вѣнъ похожий на розъяреного тигра. Менѣ жаль тебе, Кудеяре, если ты поѣдешь до такого дикого государя. Послѣдній разъ предкладаю твоему разумови приятельске слово вѣд-рады. Лиши ся тутъ, мы не будемо приневолювати тебе до нашей вѣры. Самъ знаешь, що въ нашѣмъ юртѣ проживають въ достаткахъ христіане. Мы дамо тобѣ посѣлѣсть, позволимо побудувати тамъ церковь, тримати собѣ священника; мы увѣльнимо тебе вѣдъ всякой для насъ дачки, ты не будешь пѣдъ доглядомъ нашего татъ-агаса, що доглядае всѣхъ нашихъ татѣвъ, пѣдданныхъ христіаньскою вѣры; — знай тѣльки нашу особу и бѣльше нѣкого не знай, и такъ буде не ино тобѣ, але и всѣмъ твоимъ потомкамъ до сеи поры, доки буде царювати надъ крымскимъ юртомъ рѣдъ Гирѣвъ. Если-жь ты нѣякимъ чиномъ не хочешь лишити ся въ нашѣй земли, то не вѣдъ въ московску землю, лишъ въ литовску; ты говоривъ намъ, що ты козакъ зъ Украины а не Москвитинъ; тамъ, коли хочъ, проживай а до нашего Крыму тобѣ дорогѣ завсѣгды отворена.

— Чоломъ бю тобѣ, найяснѣйшій пане, — сказавъ Кудеяръ — але я маю жѣнку въ московскѣй земли.

— Бути може, — вѣдрѣкъ ханъ — що твою жѣнку буде можна дѣстати. Я маю досить московского полону и весь выпущу за одну твою жѣнку.

— Коли ты, найсвѣтлѣйшій хане, зволивъ сказати, — вѣдповѣвъ Кудеяръ — що мѣй царь-государь ставъ

грібзний и строгій, то якъ же-жь менѣ вѣдвжити ся на опбръ противъ него, щобы, попросивши о службу, лишати ся у тебе и не повхати до него на службу вже пѣсля того, якъ вѣнъ зволивъ выслухати моєи просьбы. Вѣнъ тогдѣ заподѣе якесь лихо моѣи жѣнцѣ. Нѣ, найяснѣйшій хане, мѣи добродѣю, про одно лишъ прошу твою милѣсть: пусти мене до Москвы. Я не думаю, щобы те все було правда, що твои пбсланцѣ наговорили про мого государя; коли вѣнъ грібзний и жорстокій для своихъ ворогѣвъ и злочинникѣвъ, то всюды такъ само не терплять такихъ людей. И ты, найяснѣйшій хане, покаравъ вѣдповѣдно своихъ злочинцѣвъ.

— Якъ хочешъ, такъ и роби, — сказавъ ханъ — твоя воля. Але если тобѣ буде не до ладу въ московскѣи земли, то втѣкай до насъ. Тутъ будешъ безпечный и въ ласкахъ. Доки мого жита, Кудеярови въ Крыму буде такій гараздъ, якъ нѣгде на свѣтѣ, а коли замкну очи, то мои дѣти будутъ опѣкунами тобѣ и твоимъ дѣтямъ и твому потомству. Осъ мѣи найстаршій сынъ и наслѣдникъ, царевичъ Гази-Гірей!

Ханъ звернувъ ся до сидячого поручъ сына.

— Чувшь, мѣи найстаршій сыну, отсе мое велике батькѣвске и прадѣдне слово до тебе и твоихъ дѣтей, внукѣвъ и правнукѣвъ: не забувайте, що сей чоловікъ спасъ мое жите, будьте для него и его потомкѣвъ ласкави и щедрі; если дѣти и внуки и правнуки его прийдуть до васъ просити притулку, не вѣдганяйте ихъ вѣдъ себе, приймають, нагородѣть, успокайте, така моя воля. Доки потомство Гіреѣвъ буде сидѣти на престолѣ крымского юрта, потомство Кудеяра най завсѣгды найде тутъ хлѣбъ, спокѣи и безпечность. Отсе мое бажане и нѣколи его не выречу ся.

Ханъ подарувавъ Кудеярови знаменитого коня пѣдъ верхъ, три тугі вючній конѣ, давъ ему мѣшокъ грошей, въ котрѣмъ пѣсля татарского рахунку було двадцать тысячъ козлукбѣвъ (тогдѣшнихъ 10.000 рублѣвъ), великій клунокъ одежи, мѣшокъ зъ золотыми и срѣбными рѣчами, пышно оправлену шаблю, колчанъ стрѣль, лукъ выложеный дорогоцѣнными камѣнями и стрѣльне оружѣ.

Кудеяръ, якъ обѣцаявъ, занѣсъ Атанасію Нагому деяку одѣжъ и дорогі рѣчи! Разомъ зъ нимъ повѣхавъ высланный до Москвы ханскій посоль Ямболдуй-мурза, котрому приказано стало пробувати въ Москвѣ, такъ само якъ посоль Атанасій Нагій пробувавъ въ Бакчисараю: се було доброю ознакою згоды мѣжъ московскимъ царемъ и крымскимъ. При послѣ було зъ пятьдесять людей-татаръ дружины. Они не брали возбѣвъ; всѣ дарунки, назначені для царя, а такожъ и свои рѣчи везли вючными кѣньми. Довга дорога по безлюднѣмъ степѣ вымагала великихъ припасбѣвъ и приборбѣвъ. На вючныхъ коняхъ везли штучно звинені шатра, килимы, кухонне и столове знадбѣ, сухарѣ, сушену рыбу, мясо, сушені овочѣ, сырѣ, пшоно, сѣль, солодоцѣ, и гнали баранбѣвъ, щобы ихъ рѣзати по дорозѣ для прокормленя.

Ш.

Поворотъ.

Головна дорога зъ Крыму въ московску землю вела тогдѣ по такъ званомъ муравскѣмъ шляху. На сей шляхъ выѣздило ся зъ Крыму двома дорогами: черезъ Перекопъ и черезъ Арабатъ. Муравскій шляхъ ишовъ долѣ Молочныхъ-Водъ, вѣдтакъ звертавъ ся на право до горѣшного русла рѣки Конки, потѣмъ ишовъ Вовчими-Водами, долѣ рѣки Быка, до горѣшной Самары, звертавъ на лѣво по Самарѣ до рѣки Орели и провадивъ повздовжъ сей рѣки ажъ до еи жерель. Все те була властиво земля ногайска, безлѣсна майже до самой Самары та ажъ за Самарою зачинались лѣсы и чимъ дальше на пѣвнѣчь крайна ставала бѣльше лѣсиста. На степовѣмъ безлѣсенѣмъ просторѣ не стрѣчало ся нѣ мѣста, нѣ села, нѣ навѣтъ хаты, а тымчасомъ околиця цѣлкомъ не була безлюдна. Тутъ по степу, богатѣмъ въ солоні озера и гарній пасовиска, сновали ся численнї кочовиска Ногаѣвъ; тутъ и тамъ появляли ся и щезали великї купы кибітокъ, зробленихъ зъ тростины и покрытыхъ шибрами та рогѣжками; довкола нихъ пасли ся стада волѣвъ, овецъ, а наибѣльше табуны коней. Ногаѣ не ино вѣдрѣзнялись, але просто вели цѣлкомъ противне житѣ-бутѣ вѣдъ Крымцѣвъ; у Крымцѣвъ чимъ разъ бѣльше затирали ся слѣды кочового дикого житя. Крымцѣ переняли всхѣдну культуру; противно же Ногаѣ затримали первѣстнїй способъ житя: не сѣяли збѣжа, не розводили садѣвъ и огородѣвъ, не ставили дождѣвъ, не занимали ся ремеслами, завѣгды на коняхъ,

завсѣгды въ одной и той самой кожухинѣ зъ тою рѣзницею, що лѣтомъ одягали его кожухомъ на верхъ а въ зимѣ кожухомъ до тѣла, рѣвнодушнѣ на зимно и трудѣ, не терпѣли нѣякои працѣ нѣ физичной нѣ умственной, жѣнки ихъ не вмѣли нѣ пряхти нѣ ткати, а если у нихъ были якѣ-небудѣ предметы культурнаго житя, то все они походили зъ грабѣжи. Ногаѣ нападали и грабили не такѣ за-для користи, якѣ радше тому, що не мали нѣякои работы и не знали иного способу выповнити свое житѣ, котре обмежалось до лежаня на степу и пожираня ягнятъ та лошасть. Ногаѣ забарали зъ Руси великѣй ясирѣ, але зъ того мали ббольшѣй хосенѣ Крымцѣ, бо за безцѣнѣ купували у Ногаѣвъ ихъ добичу. Мимо своихъ военныхъ нападѣвъ Ногаѣ дуже часто були въ крайнѣй нуждѣ, бо хочѣ мали великѣй стада худобы, то не знали добре коло нихъ заходити ся; пошести на худобу и коней лучали ся дуже часто въ ихъ степахъ, а по такихъ пошестяхъ наступавъ помѣръ на людей, бо не мали чимъ жити. Бувало и такѣ, що въ часѣ лютой зимы Ногаѣ выгибали вѣдъ зимна, бо не мали иного топлива крѣмъ сухого буряну и тростины; Ногаѣ не любили лѣсовъ и де зачи-нались лѣсы, тамъ вже не було ногайскихъ кочовискѣ.

Доки нашъ Кудеярѣ вѣхавъ ногайскою землею, мѣгъ дѣставати баранѣвъ и лошасть; за Самарою околиця ставала безлюдна. Подорожнѣ ставали на довшѣй вѣдпочинки для прокормленя коней, а самѣ стрѣляли дрохву и тетерву, котрыхъ була велика сила. До такихъ ловѣвъ уживали ся стрѣлы; рушницѣ пѣдѣ той часѣ ббльше надавали ся до вѣйны якѣ на польованѣ.

У верхѣвѣ Орелѣ Кудеярѣ стрѣтивъ купецку каравану, зложена зъ вючныхъ коней и двоколѣсныхъ возѣвъ. Зъ караваною вѣхавъ царскѣй пѣсланецъ, а проводили еи узбровнѣ стрѣлцѣ. Каравана належала до ка-

финскихъ Вѣрменъ; они везли зъ московской землѣ рогбжки, що то ихъ купували Ногаѣ для покрываня кибитокъ, всѣлякѣ футра, муку, конопляный олѣй, воскъ, а такожь деякѣ выробы европейского промыслу, закупленѣ у Англійцѣвъ въ Москвѣ. Але у нихъ крѣмъ того бувъ и живой товаръ — невѣльники, полоненѣ у вѣйнѣ Нѣмцѣ и Чухны, що то ихъ Москвитины придбали на вѣйнѣ въ Ливоніи и запродали крымскимъ купцямъ; они йшли скованѣ довгимъ ланцомъ, обвитымъ докола шиѣ кож-дого невѣльника; тамъ були такожь и московскѣ невѣльники, а то крѣпаки проданѣ панами, бо хочъ така продажь закономъ збороняла ся, то въ звычайу була она у всѣхъ. Муравскій шляхъ не уважавъ ся тогдѣ безпечною и вѣдповѣдною дорогою для торговлѣ; торговля Москвы зѣ Выходомъ вела ся наручнѣйше черезъ Москву и Кіѣвъ, але въ пору частыхъ военъ мѣжь Москвою и Литвою купцѣ мусѣли по-неволи выбирати иншу дорогу. Крѣмъ того приходилось имъ въ Литвѣ оплачувати великѣ мыта за товары, тожь для оминеня великои страты купцѣ возили свѣй товаръ муравскимъ шляхомъ. На тѣй дорожѣ могли ихъ грабити и московскѣ розбишаки и Ногаѣ, що-жь коли купецка захланнѣсть перемагала всякѣ обавы. Симъ разомъ купцѣ пустили ся вѣдважно по небезпечнѣй дорожѣ, бо зъ ними ѣхавъ царскій пѣсланецъ а его проводили стрѣлцѣ. Рѣвножь купцѣ були узброенѣ та готовѣ кождою хвилѣ боронити своего житя и майна. Кудеяръ довѣдавъ ся вѣдѣ пѣсланця и купцѣвъ, що на полудневыхъ окраинахъ московской державы розвелись розбишацкѣй шайки и бувъ нападѣ на каравану.

Розставши ся зѣ караваномъ, Кудеяръ вырушивъ на пѣвнѣчь зѣ своими товаришами, а каравана потягла дальше на полудне. Зойки и стогны живого товару неслись у воздухѣ разомъ зѣ скрипомъ двоколѣсныхъ во-

збвѣ, запряженныхъ волами, и жалбнымъ крикомъ степовыхъ чайокъ.

Вдѣ верхдвѣ Орелѣ ѣхавѣ Кудеярѣ выкрутасами помѣжъ жерела всѣлякихъ рѣкъ, впадаючихъ зъ одной стороны въ днѣпрову, а зъ другой въ доньску систему. Такимъ чиномъ вбнѣ поступаваѣ праворучъ рѣки Уды, лѣворучъ минуваѣ Ворскло и Псьоль та добивѣ ся вершины Донця. На тбмѣ просторѣ ишли лѣсы на перемѣну зъ розлогими полями, ростинобсть була обильна, паша для коней знаменита, звѣрбвѣ така многобсть, що лисы и заяцѣ безперестанно перебѣгали дорогу, а вовки и медведѣ не давали подорожнымъ спокбдно спати; они мусѣли кождои хвилѣ бути готовѣ, на покликъ варты, хопити оружѣ и вдганяти звѣрбвѣ вдѣ пасучихъ ся коней и вдѣ себе самыхъ. Дальше розкрылось передѣ ними рбвне поле на пятьдесятъ верствѣ, вельми плодородне и давнѣйше управляване, але теперь запущене за-для вылюднення. Подорожнѣ подѣѣхали до великого кургану, званого Думчимѣ; тамѣ побачили попутаныхъ коней, куренѣ, згарища и товпу людей: се були царскѣ станичники, высланѣ зъ Рыльска для нагляду за татарскими нападами. Скоро побачили татарѣ, що проводили Кудеяра, збрвали ся зъ мѣсця, хопили за самопалы и готовились до нападу, але Кудеярѣ закричавѣ до нихъ: „Витайте, земляки-товаришѣ; не татары нападомѣ идуть, а невбльникѣ, бувшѣй слуга вго царского величества, вертаѣ зъ бусурманьской неволѣ въ край хрещеный!“

Дѣти боярскѣ, що проводили тому вддѣлови, зложеному зъ севрюкбвѣ (поселенцѣвѣ пбвнбчнои Украины), приказали вддложити зброю. Кудеярѣ злѣзѣ зъ коня и зачавѣ цѣлувати ся зб всѣми, немовѣ зъ давними знакомыми, хочѣ нѣкого зъ нихъ передѣ тымѣ не бачивѣ. Станичники зъ своєї стороны були дуже радѣ, що стрѣ-

тили въ пустини увблъненого зъ неволѣ руского чоловѣка. Кудеяръ розповѣвъ имъ свои пригоды, знаявъ зъ одного вючного коня боклагъ зъ горѣвкою и зачавъ гостити землякѣвъ. Тутъ Кудеярови зачало розъяснати ся се, що въ Крыму доходило до него немовъ въ мрацѣ. Станичники розповѣли, що на Руси все змѣнило ся вѣдъ тои поры, коли Кудеяръ тамъ не бувъ. Люде, що були тогдѣ въ окруженю царя, покарані смертію або выгнанемъ; царь подѣливъ свою державу на опричнину и земщину: опричнину держитъ въ ласкахъ а земщину въ карѣ; много бояръ, знатныхъ людей и дворянъ покаравъ царь лютыми карами, а ихъ родины выгубивъ, та навѣтъ на мужикѣвъ и ихъ пѣдданныхъ поклавъ свѣй лютый гнѣвъ; многі села зруйновані и спалені на царскій приказъ, а люде и мужики по руинѣ пѣйшли на розбоѣ; и теперь коло Москвы, кажутъ, не можна переѣхати, а инші втѣкають сюды въ украиньску землю та проживають крадькомъ по лѣсахъ, окружають ся зарубами, сѣють зббже, розводятъ оселѣ и пасѣки, дачки нѣякои не платять, панщины не вѣдробляють и царскимъ намѣстникамъ не идутъ пѣдъ судъ.

Попрацавъ ся Кудеяръ зб станичниками и поѣхавъ своєю дорогою. Вѣсти, які почувъ, засумували его и наводили на голову всѣлякй думки. „Коли такъ“, говоривъ вѣнъ до себе, „то якои мары буду служити московскому цареву, або-жь то я Москвитинъ, чи що? Чи-жь батько нашъ Вишневецкй, не покинувъ московского царя, коли ему було не до вподобы? А менѣ то якъ? Чи менѣ потрібна посѣлбсть? Най до чорта пропадае! Правду говоривъ Девлетъ-Гірей. У крымского хана я бы нѣякъ не лишивъ ся, хочъ бы вѣнъ мене золотомъ обсыпавъ, але якъ се зробити! Настю треба высвободити; поѣду въ посѣлбсть, коли она тамъ, возьму ви и

втечу зъ нею на Украину. Ханскихъ грошей выстане на наше жите!“

Такъ роздумувавъ Кудеяръ. Въ дальшбй своѣй дорозѣ вѣхавъ вѣнъ въ Пузацкй лѣсъ, широкй и густый, переважно дубовый. Вѣрлы кружили надъ головами вѣдучныхъ, наполоханй присутностю людей. Вите звѣрбвѣ доносилось зѣ всѣхъ сторбнѣ. Минули верхбвѣ Сеймы, Оскола, выѣхали зновѣ на поле и добились рѣки Тима. Муравскй шляхъ ишовѣ долѣ сею рѣкою, то приближаючи ся до неи, то вѣддаляючи ся вѣдъ неи рѣвнобѣжно зъ рѣкою Щеною. Такъ вкѣнци прибувѣ Кудеяръ зъ товаришами до рѣки Быстрой Сосны. Въ тѣмѣ мѣсци, де кѣлька лѣтъ пѣзнѣйше стануло мѣсто Ливны, Кудеяръ побачивѣ велику станицю; замѣсть куренѣвѣ побудованй були хаты, а потреба обороны приневолила станичникѣвѣ обкопати свою оселю ровомѣ и обставити частоколомѣ. Зъ-вѣдси высылали станичники чаты за татарскими нападами и за мѣсцевыми опришками.

Кудеяръ, розмовивши ся зѣ станичниками, довѣдавѣ ся ще ближе про се, що дѣе ся въ московскй державѣ, та пѣсля новыхъ вѣстей рѣшивѣ ся за всяку цѣну взяти Настю и втечи на Украину. Думаючи, що она въ посѣлости, Кудеяръ розпрацавѣ ся зъ крымскимѣ посломѣ, котрый зъ татарами мавѣ вѣхати прямо въ Москву, а самѣ намовивѣ одного станичника, чтобы проводивѣ его до Бѣлева.

— Та якѣ мы дѣстанемось до Бѣлева? — говоривѣ станичникѣ дорогою. — Пѣдъ Бѣлевымѣ розвелась шайка розбшакѣ. Намѣстникѣ Постниковѣ пославѣ облаву на нихъ; але у воеводѣвѣ немного людей, дѣтей боярскихъ не зберешѣ, бо однй въ Москвѣ на опричинѣ у государя, а другихъ выславѣ царѣ на вѣйну зъ Нѣмцями. Атаманомѣ у розбшакѣ — Окулка Семенбвѣ, зъ

бѣлевскихъ дѣтей боярскихъ, той самъ, що то его государь велѣвъ прогнати зъ Бѣлева, а вѣнъ, Окулка, оперъ ся государевн, збравши ватагу зъ мужикѡвъ та всякихъ бѣгцѣвъ; до него приставъ другій атаманъ, новохрещеный Урманъ, а хрещене имя его Иванъ, рѣвножь зъ боярскихъ дѣтей бѣлевскихъ, а сей Урманъ, кажутъ, не простый чоловѣкъ, знае несамовитѣ рѣчи.

Имена Окула и Урмана поразили Кудеяра: першого вѣнъ дуже мало знавъ, бо лишъ собѣ пригадавъ, що такъ называли одного зъ боярскихъ дѣтей, котрыхъ вѣнъ привѣвъ надъ Псьоле до Данила Адашева; другій же, пбсла его гадки, не хто иншій, ино той самый хрещеный татаринъ, котрый плывъ зъ нимъ по Днѣпру до Исламъ-Керменя и радивъ вертати ся та не довѣряти намовамъ Атанаса Ивановича. „Они пбзнають мене“, думавъ Кудеяръ, „и ледви чи будутъ зачѣпати, а коли не такъ, то чейже у мене сила не пропала.“

Ворушенный страхомъ и надѣями, Кудеяръ гнавъ конѣ, не даючи имъ довгихъ вдпочинкѡвъ. Уже недалеко було до Бѣлева. Кудеяръ хотѣвъ его минути и просто ѣхати у свою посѣлбсть. Тымчасомъ сонце клонило ся до западу, подорожнѣ довѣздили на край лѣса.

— Намъ — говоривъ проводникъ — лѣпше було бы за дня переѣхати лѣсъ, бо тутъ розбишаки роблять засѣдки.

На краю лѣса стояла хата зъ заѣздомъ. Вывѣшена жердка зъ вязанкою сѣна вказувала на заѣздный дѡмъ; тутъ велика болховска дорога, ведуча до литовской границѣ, сходила ся зъ новосильскою, по котрѡй минувши Новосиль, ѣхавъ Кудеяръ. Конѣ були дуже потомленѣ. Кудеяръ заѣхавъ до заѣзду.

Вѣйшовши до хаты и помолившись, якъ слѣдъ, образамъ, Кудеяръ розглянувъ ся довкола и побачивъ

приземистого господаря, зъ лукавыми, косыми очами, та худощаву, низеньку господиню, а въ кутъ пѣдъ образами увидѣвъ двое людей, одѣтыхъ въ одинаковѣ чорнѣ свиты : одинъ зъ нихъ бувъ рудый, высокѣй, подовгастого лица, зъ великою бородою, а другѣй — присадковатый, смаглый, коротко обстриженный, зъ чотирограннымъ лицемъ, вузкими очима и клочковатою борѣдкою. Кудеяръ пѣзнавъ въ тѣмъ другѣмъ Урманъ.

И Урманъ вѣдъ разу пѣзнавъ Кудеяра. Оба дивились кѣлька хвилинь одинъ на другого зъ пытаючимъ выразомъ лица. Вкѣнци Кудеяръ промовивъ до Урманъ по татарски. Урманъ вѣдповѣвъ рѣвножь по татарски.

Вѣдтакъ пояснивъ Урманъ своему товарищу по руски : — се нашъ давный добрый приятель. Если памяташь, то сей, що то проводивъ нами, коли мы ходили зъ Адашевымъ на Днѣпрѣ. Тогдѣ Турки хопили его пѣдступно, а теперъ, якъ бачишь, вѣнъ на воли.

Окуль недовѣрчиво поглянувъ на Кудеяра. Кудеяръ зачавъ розмавляти зъ Урманомъ по руски, розповѣдаючи свою долю. Окуль прислухувавъ ся зъ увагою, але все ще поглядавъ на Кудеяра скоса.

Розбишаки навмысно приѣздили до господаря заѣзду, щобы поглянути, хто буде переѣздити. Они не нападали на подорожныхъ въ заѣздѣ, лишъ побалакавши зъ ними, удавали, що они такѣ самѣ подорожнѣ, вѣдѣздили скорше, а вѣдтакъ робили засѣдку въ лѣсѣ. Господаръ по-неволи помагавъ имъ, побоюючись, щобы не спалили хаты або и его самого убили.

Розповѣвши зъ-головна свою долю Урманови, Кудеяръ додавъ, що ѣде въ свою посѣлбеть по жѣнку.

— Нема чого, товарищу, — сказавъ Урманъ, —

мене наперѣдъ поспытай. Твои жѣнки тамъ нема, та ѣ посѣлѣсть анѣ си, анѣ твоя.

— А де-жь она? чи живѣ? — скрикнувъ Кудеяръ.

— Може и живѣ... — сказавъ Урманъ. — А ты ось що слухай: Коли тебе Турки взяли, мы вернули ся до мѣвь по царскому приказу. Я першій привѣзъ жѣницъ сумну вѣсть про тебе, тай порадивъ: „Бѣдъ въ Москву просити царицѣ. Най бы государь велѣвъ переписати ся зъ турецкимъ султаномъ, щобы твоего мужа пустили зъ неволь.“ Она поѣхала. А цариця занедужала, а вѣдтакъ и померла. Твоя жѣнка ходила и до сего и до того; ѣ обѣцували всьо, а нѣчого не зробили. Вернулась въ посѣлѣсть, живѣ сирѣтка та жде. Жде рѣкъ, жде другій; зновъ поѣхала до Москвы, стала просити то сего то того. Зновъ ѣ обѣцали. „Вертай, кажуть, у свою посѣлѣсть и живи тамъ, а мужъ до тебе приѣде.“ Ось она жде рѣкъ, другій, третій, а тебе нема... А тутъ вышло вѣдъ царя опричнина; зачали у властителѣвъ вѣдбирати посѣлости и давати другимъ. Небавомъ буде два роки, якъ взяли твою жѣнку и повезли до Москвы, говорятъ, выслали си у якійсь монастырь жити, доки ты не вернешь ся, а въ якій монастырь, сего мы не знаемо... А твою посѣлѣсть дали якомусь выхрещеному татарини.

— И ты говоришь правду? — сказавъ Кудеяръ.

— Най Богъ убо мене таки на мѣсци... По що менѣ выдумувати. Ты давно у насъ не бувъ, тожь и не знаешь, що тутъ дѣе ся. Ты говоривъ о собѣ, а теперъ скажу я тобѣ про себе. Я чоловікъ не московского роду; ты чувъ може, що на Казани бувъ царемъ Шигъ-Алей, дуже вѣрный чоловікъ московскимъ государямъ; мѣй отецъ живѣ у него и умеръ при нѣмъ а мене сиротою лишивъ. Взяли мене рускій люде, выхрестили

и выховали, а царь подарувавъ менѣ посѣлбсть. Чи не гарно! Я оженивъ ся зъ рускою, живѣ зъ царской платнѣ и вѣрно служивѣ вго царскому величеству. Наразѣ нѣ сѣло нѣ пало, безъ причины вѣдобрали у мене посѣлбсть и велѣли зъ другими ити на поселене въ новозавойовану нѣмецку землю. Цѣле господарство у насѣ пропало, а намѣ и на дорогу не дали нѣчого, такѣ що хочѣ зъ голоду умирай; я радѣ-нерадѣ покинувѣ жѣнку зъ донечкою, не було зъ чого ихѣ выживити, а и теперѣ не знаю, де они; кажуть, що запродались комусѣ въ наймы. И нашѣ бѣлевскѣ, дѣти боярскѣ, що ихѣ погнали въ нѣмецку землю, покинули свои родины, а другѣ й самѣ померли въ дорозѣ; а котрѣ остались живѣ, всѣ до одного повтѣкали и зачали жити въ лѣсѣ въ землянкахѣ, а що не було зъ чого жити, то й пустились на розбоѣ. Насѣ граблять, то чому-жѣ бы и намѣ не грабити.

— Зб мною ще гѣрше було — сказавѣ Окуль. — У мене жѣнка була недужа, четвертый рѣкъ зъ печѣ не двигала ся, а двѣ дѣтей малыхѣ. Вѣдѣ царя приишовѣ указѣ вѣддати мою посѣлбсть опричному чоловѣкови царскому, прислано городничого, щобѣ выгнаѣ мене зъ родиною. „Забирайте ся, каже, и нѣчого не говорѣть“, а зѣ нимѣ и новый помѣщикѣ приѣхавѣ, ремѣнный кнутѣ тримаѣ надѣ мною и кричить: „забирайте ся, про мене хочѣ на морозѣ погибайте“; а тутѣ зима, жѣнку зѣ печѣ тащу, дѣти ревуть. „Бѣдѣ въ городѣ“, кричить опричникѣ, та ледви одну шкапину зѣ возомѣ давѣ, щобѣ вѣдвести въ городѣ жѣнку и дѣти. А мои мужички, злодѣѣ, радѣ зѣ того, ще насмѣвають ся зѣ мене и зѣ мои бѣды; не безѣ того, що неодному чоловѣкѣ давѣ поза уха, а теперѣ все те они выѣбмнули. Та ажѣ опбсла пбдѣ нѣвымѣ господаремѣ жалували за

нами. А въ городѣ збирають ся дѣти боярскій, велено гнати въ нѣмецку землю на поселене, и мене зъ ними. „Куды-жь дѣну жѣнку?“ — пытаю. А намѣстникъ говорить: „Куды хочешь“. Я ѣ покинувъ си недужу въ городѣ. Вѣдтакъ вже довѣдавъ ся, що намѣстникъ вѣдославъ си у монастырь, а тамъ кормили си на подвѣрю разомъ зъ собаками. Недуга була у неи така, що сопухомъ несло, тожь и до келіи не пустили. Такъ и померла. А я зъ двома дѣтьми пѣшовъ пѣшки зимою въ далеку сторону. Грошей нема, хлѣба не дають, ледви Христовымъ именемъ выпросишь, а и то рѣдко хто дасть, бо у самыхъ людей було мало хлѣба за-для неврожая. Дѣти не вытримали, померли вѣдъ зимна и зъ голоду, а мы втѣкли зъ дороги. Такихъ, якъ я, много по цѣлѣй Руси. Жду, щобы всѣхъ збрати, то и царске вѣйско нѣчого бы намъ не зробило.

— А що, товаришу, — поспытавъ Урманъ Кудеяра — гарно у насъ дѣе ся? Якого лиха зазнавъ Окулъ! Були и такі, що ще бѣльше якъ вѣнъ потерпѣли. У насъ ватага зъ двоухъ сотокъ люда. Пришло ихъ чи-мало зъ одной посѣлости и оповѣдають: Кинувъ царь опалу на ихнього боярина; самого боярина покаравъ лютою смертію, а вѣдтакъ поѣхавъ царь зъ опричиною у боярске село: село окружили, а народови велѣли выбирати ся зъ хатъ зъ жѣнками и дѣтьми, и старыми и малыми. Опричники спалили найперше боярскій двѣръ, а двѣрскую службу зачали бити до смерти, мало не всѣхъ повбивали, бо тѣльки деякимъ удало ся втечи. Вѣдтакъ пѣйшли по мужицкимъ хатамъ, всео рубають: дверѣ, столы, яка посудина була — всео перебили, поломали; вѣвцѣ, конѣ, худобу, дрѣбъ повбивали, навѣтъ котѣвъ и пѣсѣвъ не пощадили, а опѣсля село запалили и мужикамъ сказали: „забирайте ся, куды хочете, хочъ зъ голоду пропадайте; якій

бувь вашъ бояринъ, такі самі и вы чортѣвскі дѣти“. А ще царь зборонивъ другимъ людямъ ихъ принимати и кормити. Половина народу погибла, передовсѣмъ малі та недужі, бо се було якъ разъ въ великомъ постѣ и въ великій зимна. Прочі же зъ голоду и холоду напали на одно село, берутъ насильно, що подадесъ въ руки; го-сподаръ не дають свого добра а тѣ вѣдбирають. Зачали бити ся кѣлѣмъ и чимъ попало; опальні побѣдили и цѣ-ле село розграбили, а ще въ таку злѣсть попали, що пустили червоного когута и цѣле село до тла спалили. „Якъ намъ заподѣявъ царь-государь, — кричатъ — такъ най и вамъ буде! Мы потерпѣли, то й вы терпѣть разомъ зъ нами!“ Тогдѣ зъ того зруйнованого села заразы деякі до нихъ пристали, бо доки мали свое добро, доти и боронили его, коли-жь опинились безъ нѣчого, то й не було за чимъ побивати ся. Пѣшли на друге село бояр-ске, але вже на опричне, убили управителя, двѣръ спалили, а зъ мужиками зачали бити ся; бійка була завзята. Положили сотню людей: кого на смерть убили, кому руки и ноги поломили, очи выкололи. Деякі люде зъ того села втекли у городъ Серпуховъ, дали знати старостѣ а староста приказавъ скликати людей. Тогдѣ опальні и тѣ, що до нихъ пристали, побачивши, що не дорѣвнують имъ силою, втекли лѣсами въ украинні мѣ-ста и пристали до насъ. Теперъ сидять въ землянкахъ и зъ того живемо, що кого на дорозѣ ограбимо, або на двѣрѣ опричный нападемо. Перше були мало що не голі и босі, а теперъ и одѣті, и ситі и на коняхъ.

— Ну, не завсѣгды ситі — сказавъ Окуль. — Бу-ває и такъ, що голодна ватага допоминае ся насъ ата-манѣвъ, харчу: „корми людей, кажуть, а то тебе зѣмѣ“. Не великій рухъ бувь у Литву за-для вѣйны. А ось те-

перь, коли царь помиривъ ся зъ Литвою, то й зачали торговельнѣи людоньки вѣздити.

— Та й теперь выжидаемо двоухъ — сказавъ Урманъ. — Оногды купецъ пѣдъ огнемъ сказавъ: буде вѣхати зъ Кіѣва купецъ, а зъ нимъ монахъ. Ось мы ихъ и ждемо.

— То вы и монахѣвъ не пропускаете? — поспытавъ Кудеяръ.

— Монахѣвъ? — перебивъ Окулъ — кого-жь намъ и подушити якъ не монахѣвъ. У кого грошъ, у кого всяке добро, якъ не у нихъ!

— Ось, — сказавъ Урманъ — тебе и не доторкнутъ ся, бо ты вертаешъ зъ полону.

— У тебе — сказавъ Окулъ — конѣ майже нѣгъ не чують вѣдъ ханьскихъ дарункѣвъ. Коли-бъ ты не бувъ полоненникомъ, то бы й не переѣхавъ. У насъ така постанова вѣдъ давна водить ся: полоненника, що вертае зъ полону, не годить ся нападати, хочъ бы вѣнъ цѣлый вѣзъ золота мавъ, бо вѣнъ божій чоловікъ. Коли полоненника убити або ограбити, то не буде намъ самымъ щастя — такъ старіи люде говорятъ. А монахѣвъ... — Що они? Коли бы монахъ або пѣпъ въ ризахъ ишовъ, зъ образомъ — то инша справа.

— Погоди, — сказавъ Урманъ — Богъ знае, що ще буде, може и самъ Кудеяръ поручъ насъ стане.

— Нѣколи зъ вами не стану — вѣдрѣкъ Кудеяръ.

— А може, на насъ пѣйде, коли царь прикаже? — поспытавъ Окулъ.

— И на васъ не пѣйду и царю служити не буду. Возьму жѣнку и пѣйду въ свою землю.

— Давшь слово, що на насъ не пѣйдешъ? — поспытавъ Окулъ.

— Даю слово, що не пбйду, тому що не буду служити цареви — вбдрфкъ Кудеяръ.

— А ты думаешь, що тебе зъ жфнкою такъ и пу-стять безъ перепоны? Коли треба буде втфкати, приходи до насъ. Мы тебе проведемо до границф.

— Самъ перейду, — сказавъ Кудеяръ — а вы чому не перейдете у Литву?

— Боимо ся, — вбдповфвъ Окуль — царь напише у Литву; що мы розбишаки, и насъ выдадутъ якъ злочинникбвъ.

Въ тбй хвили почувъ ся тупбтъ коней.

— Прифхали, — крикнувъ Окуль — наша добичь прифхала.

Въ хату вбйшло трое людей. Одинъ низенькй, горбатый, бувъ одфтый по монашому. Кбнцф клобука, пбдвязанй пбдъ бороду, закрывали черты его лица. Другй бувъ высокого росту, зъ остро-кбнчатою головою, довгимъ носомъ и выбалужеными очима. Третй бувъ слуга. Господарь, розпорядивши що-до коней, сфвъ на лавку и знявши мфшокъ, положивъ поббчь себе, розглядаючись тревожливо. Господиня запросила подорожныхъ перекусити та поставила передъ ними миску пбснои щи и ячмфнну кашу, бо була пятниця. Купецъ добувъ зъ мфшка горфвки, выпивъ вразъ зъ монахомъ, и набравши вбдваги, зачавъ розмову зъ присутными.

— Зф-вбдки фдете? — поспытавъ купецъ.

— Мы чужостороннй, — сказавъ Урманъ — зъ цфсарской землф фдемо въ Москву за торговыми справами.

— Чей не першй разъ у насъ, — поспытавъ купецъ — коли по нашому знаете говорити?

— Жило ся довше, — сказавъ Урманъ и додавъ, вказуючи на Окула: — рускй чоловфкъ, нашъ приятель.

Купецъ ще ббльше одобревъ ся, зачавъ говорити

торговли; вмѣшавъ ся въ розмову монахъ и заговоривъ про кїевскихъ святыхъ; показало ся, що вѣнъ ѣздивъ зъ купцемъ на богомблѣ.

— Говорять, у васъ пѣдъ Бѣлевомъ нечисто, — поспытавъ купецъ господаря: людоньки забавляють ся?

— Все те люде брешуть, — вѣдповѣвъ господарь — було давнѣйше трохи... але староста переловивъ злочинникѣвъ и замкнувъ у вязници. Теперъ дякувати Богу, хочъ въ ночи ѣдъ, а нѣхто пальцемъ не рушить.

— Тутъ, говорили, лютить ся якійсь Окулъ.

— Окулъ? — вѣдрѣкъ Окулъ — вже два тыжднѣ, якъ его повѣсили въ Бѣлевѣ.

— Слава тобѣ Господи! — сказавъ купецъ и перехрестивъ ся.

— Мы не боимо ся и не будемо ждати на день, — сказавъ Окулъ. — Теперъ холодомъ и конямъ лекше ѣхати.

— Наші коні потимили ся — казавъ купецъ. — Мы выждемо дня. Та и вамъ нема чого спѣшити ся. Честный отецъ де-що намъ прочитав, бо вѣнъ має таку розумну книжку, такъ въ нѣй все гарно написано, що якъ слухавшь, то ажъ заплачешь.

— Нѣ, дякуємо за добре слово — сказавъ Окулъ. Намъ треба поспѣшати.

Вѣнъ вышовъ зъ хаты, а Урманъ по татарски выкликавъ Кудеяра до сѣней.

— Слухай, Кудеяре, — сказавъ Окулъ — ты полоненикъ, дорога твоя вѣльна, але хлѣба намъ не вѣдбирай. Подорожnymъ про насъ не говори и въ наше дѣло не мѣшай ся, а якъ нѣ, то щобъ вѣдтакъ не гнѣвавъ ся.

— Ты хочешъ, чтобы я зъ вами тримавъ, — сказавъ Кудеяръ — та ще хочешъ и положати.

— Товаришѣ, слушайте, — вмѣшавъ ся Урманъ — ты Кудеярови не противъ ся, бо у него така сила, що намъ обомъ скрутить вязы. А ты, Кудеяре, рѣвножь розважь. Купецъ и монахъ тобѣ не братя, не кумы, у тебе свое горе, тобѣ треба жѣнку дѣстати, а якъ ты еи дѣстанешъ, то одинъ Господь знае. Може ще й мы тобѣ станемо въ пригодѣ

Кудеяръ нахмуривъ ся, помѣчавъ и поспытавъ:

— Вы хочете ихъ убити?

— Нѣ, нѣ, — сказавъ Окуль — мы не вбиваемо людей безъ причины; мы его тѣльки дробку обшукасмо.

— Ну, робѣть, якъ хочете, — сказавъ Кудеяръ — моя хата зъ краю.

— Ну, тамъ же собѣ, — сказавъ Окуль — за те мы тобѣ вдячнѣ и вѣдплатимо ся всякимъ добромъ.

Кудеяръ вернувъ ся въ хату. Купецъ и монахъ, поповѣвши, лягли спати, а Кудеяръ трохи полежавши, розплативъ ся зъ господаремъ, вѣдтакъ заплативъ своему проводиреви, бо, якъ казавъ, теперъ вже самъ заѣде до Бѣлева; опѣсля осѣдлавъ и навючивъ коней та пустивъ ся въ дорогу черезъ лѣсъ.

Переѣхавши зъ десять верстѣ и спускаючись въ долину, вѣнъ побачивъ огнѣ: се бувъ горѣючій костеръ, довкола котрого сидѣла ватага розбишакъ. Побачивши подорожного, розбишаки кинулись на него зъ великимъ крикомъ.

— Не рушь, — роздавъ ся знакомый Кудеярови голосъ Урманъ — бо се той полоненникъ, про котрого я вамъ розповѣдавъ.

— Коли полоненникъ — закричали зъ ватаги, — то будьте ласкави покушати зъ нами хлѣба соли та питись винця.

Надармо Кудеяръ выпрошувавъ ся. Атаманы кля-

лись батькомъ-матерію, що нѣхто не возьме у него анѣ нитки. Вѣнъ зсѣвъ зъ коня и выпивъ подану ему чарку вина.

— Слушайте, братья, — сказавъ Урманъ — се нашъ давній приятель, старый товаришь; коли попаде ся въ яку нужду, то мы все поспѣшимо ему на помѣчь, бо вѣнъ прирѣкъ не йти противъ насъ по царскому указу и не служити цареви? Чи годите ся на се, братья?

— Годимось, годимось, — закричала ватага.

— По що тобѣ ѣхати до царя; — сказавъ одинъ розбишака — довѣдай ся тѣльки, де твоя жѣнка, а мы добудемо ви тобѣ и вѣдставимо васъ обое у Литву.

— А де-жь менѣ про се довѣдати ся? — поспытавъ Кудеяръ.

— Въ Бѣлевѣ повиннѣ знати — сказавъ Окуль. — Тожъ ты, брате, ѣдь у Бѣлевѣ та вывѣдай, куды поѣшли твою жѣнку, а вѣдтакъ вертай до насъ и мы вже разомъ зъ тобою вѣднайдемо ви.

— Ой, братья, — замѣтивъ Урманъ — я бою ся Бѣлева. Кобы тамъ не було те саме, що въ Исламъ-Керменѣ!

— Живыи не дамъ ся другий разъ въ неволю — сказавъ Кудеяръ.

Попрацавшись зъ розбишаками, Кудеяръ вже всѣдавъ на коня, коли наразъ вартовый розбишака закричавъ: „ѣдутъ, ѣдутъ нашѣ!“

— Ёдь зъ Богомъ, Кудеяре, — сказавъ Окуль — и на насъ не забувай. А мы тобѣ въ угоду не убемо купця.

— А тѣльки дрѣбку пѣдемалимо его огникомъ, — сказавъ одинъ опришокъ.

Кудеяръ скоренько поѣхавъ своєю дорогою и коли выѣхавъ на гору, почувъ жалѣбнѣи войки купця и монаха

та голосный смѣхъ розправляющихъ ся зъ ними опришкѣвъ.

Переѣхавши ще десять верстѣ, Кудеяръ знявъ вюки зъ одного коня, выкопавъ въ лѣсѣ яму и закопавъ тамъ велику частину дарункѣвъ ханьскихъ, золотѣ и срѣбнѣ рѣчи, заложивъ яму дернемъ та зробивъ знакъ на деревѣ, вѣдмѣривши десять крокѣвъ вѣдъ закопаного скарбу. Вѣдтакъ пустивъ коня самопасъ, а самъ зъ другимъ вючнымъ конемъ поѣхавъ дальше та за пять верстѣ прибувъ до Бѣлева.

Станувши въ заѣзднѣмъ домѣ, удавъ ся Кудеяръ до намѣстника та принѣсъ ему въ даръ золотомъ вышитый халатъ и срѣбный кубокъ. Намѣстникъ вѣшивъ ся, але почувши, що се за гѣсть, дуже змѣшавъ ся, и запросивши Кудеяра усѣсти, сказавъ ему:

— За дары дякуємо. А що-до тебе, Кудеяре, то прислана вѣдъ царя-государя грамота и знай, що она выслана не лишъ до мене самого а у всѣ украиннѣ города. Читай!

Подавъ Кудеярови грамоту.

— Я не вмѣю читати! — сказавъ Кудеяръ.

— То пѣддячѣй прочитає.

Прикликали пѣддячого, а сей прочитавъ:

„И буде Юрѣй Кудеяръ прибудетъ къ тебѣ въ городъ и тебѣ-бъ его, Юрѣя, ни часу не мѣшкавъ, отправить къ намъ, великому государю, въ Александровскую слободу, на спѣхъ съ провожатыми, давъ ему провожатыхъ человѣкъ десять и больше. А ему, Кудеяру, объявить, что онъ надобенъ намъ, великому государю, для нашихъ важныхъ государскихъ дѣлъ, и ему, Кудеяру, съ тѣми провожатыми ѣхать къ намъ, никуда не заѣзжая и не останавливаясь нигдѣ, а приѣхавъ въ нашу

Александровскую слободу, явить ся къ нашему ближ-
нему человѣку, князю Аѳонькѣ Вяземскому“...

— Чушь, — сказавъ намѣстникъ — сѣдай на
коня и ѣдь.

Кудеяръ зачавъ було выпытувати про свою жѣнку,
але намѣстникъ выминавъ, сказавши, що нѣчого про се
не знае, бо самъ недавно приѣхавъ.

Кудеяръ повѣдомивъ, що розбишаки напали на него
и забрали ему вючного коня вразъ зъ найцѣннѣйшими
дарунками ханьскими.

— Жаль менѣ тебе, — сказавъ намѣстникъ — по-
шло службу, щобы полапали тыхъ опришкѣвъ, а до ста-
росты вѣлю написати, щобы выславъ уѣздныхъ людей
на облаву; а скоро опришкѣвъ зловлять и найдуть ся
у нихъ твои мастки, то сейчасъ будутъ они тобѣ звер-
неніи. А теперъ ѣдь до царя зъ конвоємъ.

IV.

Александрѣвска слобода.

Неразъ лучало ся въ исторіи, що незамѣтні оселѣ
скоро перемѣнювали ся въ многолюдні мѣста зъ бога-
тою торговлею. Те саме стало ся и зъ Александрѣвскою
слободою. Вже давно истнувала она яко двѣрска сло-
бода, коли наразъ царь Иванъ, выобразивши собѣ, що
въ Москвѣ гнѣздо злочинникѣвъ и заговорникѣвъ, пере-
мѣнивъ си въ царску столицю. Царскіи любимцѣ ради-
нерадѣ будували собѣ тамъ двory и деревяніи дома:

нѣгде для приподобаня царя не розведено на Руси стѣлько штучной рѣзбы по вѣкнахъ, гзимсахъ и стовпахъ. Одна улица сеи слободы, ведуча вѣдъ ринку до двора, прибрала такій святочный выгльядъ, якого не мала нѣяка улица старои Москвы, бо тутъ все було нове и не вспѣло ще замарати ся. Улица була вымощена перерѣзаными колодами, уложенными рѣвною стороною на верхъ; сей хѣдникъ не вспѣвъ ще пѣдогнिति и не грозивъ ще ногамъ людей и коней, якъ се бывало по всѣхъ мѣстахъ московскои державы. Просто, на кѣнци сеи улицѣ, подъ високою башнею, зъ великимъ образомъ на вершку, здвигали ся головнѣ ворота, а передъ ними бувъ мѣстъ, що пѣднимавъ ся и спускавъ ся на ланцахъ. Царска палата була окружена ровомъ, широкимъ и глубокимъ на два сажнѣ. На днѣ рова була вода. За ровомъ по внутрѣшнѣй сторонѣ ишовъ земный валь, прикрытый зъ обохъ сторѣнъ деревянными стѣнами зъ шести башнями зъ цеглы на два поверхи. На серединѣ подвѣрѣя двигала ся и бѣлила ся велика церковь зъ пятьма вызолочеными копулами, а побѣчъ неи тягнулись царскѣ хоромы, зъ высокимъ гонтовымъ дахомъ, розмальованѣ всѣлякими красками, зъ пѣддашками, ганками пѣдъ круглавыми придашками и зъ чотирукутными вѣкнами, котрыхъ рамы були помальованѣ у всѣлякѣ взѣрцѣ. Много елеганци придано симъ деревлянымъ будѣвлямъ, аде хочъ и якъ старано ся ихъ прикрасити, то все таки загальный выгльядъ мавъ въ собѣ щось придавляючого, вѣддыхаючого, бо то часто такъ буває, що дѣмъ, побудованый властителемъ пѣсля своего смаку, мимо волѣ властителя прибирае его характеръ. Вѣкна царского мешканя, глубоки, похованѣ внутрѣ, мали на собѣ выгльядъ чогось таемничого, зловѣщего. Все въ тѣй палатѣ, зачавши вѣдъ коминѣвъ на розмальованѣмъ даху

ажь до цегляного підмурованя зъ незвычайно маленькими вѣконцями за зелѣзными кратами, выглядало якось напушисто и непривѣжливо. За хоромами бувъ недавно заложенный садъ, а за садомъ довгій и широкій будынокъ зъ цеглы, запалый вѣ землю, зъ зелѣзными дверми, куды треба було входити по кѣлькокохъ ступеняхъ вѣ долину вѣдъ поверхности землѣ. Дахъ надъ будынкомъ бувъ зъ землѣ. Вѣ тѣмъ будынку було кѣлька вѣддѣлѣвъ : на збрую, на тортуры зъ пекольными знарядями мукъ и тюрмы ; впрочѣмъ тюрмы були не ино тутъ, але и вѣ башняхъ, и вѣ печерахъ, поробленихъ вѣ земнѣмъ валѣ, и навѣтъ вѣ сутеренахъ пѣдъ самими хоромами. Простора царска палата мала довкола себе мешканя для царскихъ опричникѣвъ и численной службы. За валомъ, окружающимъ палату, були двѣ рѣчки, называні тогочасными адскою гесною, бо царъ приказувавъ кидати туды тѣла помордованихъ, абы рыбы и раки, попоѣвши людского мяса, стали смачнѣйшій и придатнѣйшій на царскій стѣлъ.

Проводяча Кудеяра служба бѣлевска не вѣдступала его нѣ на хвилину, догадуючи ся, що везе до царя такого молодця, котрый ледви чи верне ся вѣдси, куды его заведуть, але не вѣдбирали ему збруѣ, бо про се вѣ грамотѣ не було нѣчого сказано. Кудеяръ вѣ часѣ дороги мѣгъ не тѣлько втечи, але и поубивати службу, если бы захотѣвъ покористувати ся своєю незвычайною силою. Але не такъ вѣнъ собѣ уложивъ : безъ волѣ царя вѣнъ не надѣявъ ся довѣдатись де перебуває Настя, а при тѣмъ вѣнъ все ще не цѣлкомъ вѣривъ о лютоисти царя и представлявъ собѣ, що царъ оцѣнить его очевидну переданнѣсть, коли пересвѣдчить ся, що вѣнъ не хотѣвъ служити крымскому ханови, у котрого не

могло бути ему эле, а волѣвъ вернути ся на службу до христiянського царя.

Вѣнці прибувъ Кудеяръ до страшнои Александрѣвскои слободы, доѣхавъ до ворѣтъ палаты. Варта велѣла оставити коней и вѣдложити збрую. Выповнивши приказъ, Кудеяръ ишовъ пѣшки зъ неприкрытою головою до головного крыла и стрѣтивъ тутъ двоѣ людей, дивно одѣтыхъ. На нихъ були монашѣ чорнѣясы зъ грубои сѣрачины, на головахъ шапочки зъ клобуками, а зъ-пѣдъ розбпнятыхъ рясъ виднѣли ся вышиванѣ золотомъ кафтаны и за поясомъ кинжалы зъ богато оправленими рукоятями.

— Я — сказавъ Кудеяръ — прибувъ на приказъ его царского величества, великого царя-государя и великого князя цѣлои Руси. Я, Юрiй Кудеяръ, вернувъ ся зъ татарскои неволѣ на службу его царского величества. Менѣ велено зголосити ся до князя Атанасiя Вяземского.

— Радѣ гостю дорогому и зъ далекои чужины. Я самъ и є князь Атанасiй Вяземскiй, — сказавъ, привѣтливо усмѣхаючись, одинъ зъ стоячихъ у дверей, чоловѣкъ лѣтъ трицяти, зъ темнорусою бородою и лицемъ, що силувало ся удавати добродушнѣсть.

— Федю, пѣйди повѣдомити царя-государя, — сказавъ вѣнъ до своего товариша, паробка лѣтъ вѣсѣмнадцяти, бѣлявого, румяного, зъ голубыми очима, выражающими зухвалѣсть и безвстыднѣсть.

Федѣръ Басмановъ, царскiй потѣшникъ, побѣгъ напередъ, за нимъ пѣшовъ Вяземскiй, а за Вяземскимъ скоро ишовъ Кудеяръ. Они вѣйшли въ просторѣ сѣни зъ многими вѣкнами, въ котрыхъ поручь матового скла були вставленѣ такожь барвнѣ шибы: голубѣй, червонѣй, зеленѣй.

За кѣлька хвилинь вѣйшовъ царь, проведенный двома любимцами, одѣтими такъ само якъ и Вяземскій: одинъ зъ нихъ невысокій, товстий, товстогубый, зъ сивыми очима, выражающими злобу а заразомъ и рабство; другій высокого росту, статный, зъ чорною бородою и зъ азиатскимъ лицомъ. Першій бувъ Малюта Скуратовъ, а другій — шуринь царя, черкаскій князь Мамстрюкъ Темрюковичь. Самъ царь бувъ одѣтый въ жовтый, шовковый кафтанъ, зъ-пѣдъ котрого видѣвъ ся бѣлый жупанъ; на головѣ мавъ чорну шапочку, вышивану перлами, а на ногахъ высокій чорнѣй чоботы, вышиванѣ сръбломъ. Трудно приходилось пѣзнати въ нѣмъ того царя, котрого давнѣйше видѣвъ Кудеяръ; вѣнъ цѣлый высохъ и пожовкъ, щоки запались, вилицѣ неприемно выпучили ся напередъ. На бородѣ не було нѣдного волоска, зъ-пѣдъ шапочки рѣвножь не видео було волося; очи его страшно и якось неспокобно бѣгали то сюды то туды, губы дрожали, голова тряслась. Вѣнъ ишовъ згорбившись, качаючись зъ боку на бѣкъ и опираючись на зелѣзный посохъ. Выглядъ его бувъ такій, що побачивши его першій разъ, годѣ було рѣшиться: чи лякати ся тои статѣ, чи розсмѣяти ся при ви видѣ.

— Витай, витай, Кудеяре, — сказавъ царь, пѣходячи до него и розширяючи свои дрожачѣ губы неначе до усмѣху. — Ну, якъ живєшь нашому братови, бусурманови Девлетъ-Гірею, ханови крымскому, твому государю? Ты... якъ се?... приѣхавъ до насъ въ посольствѣ вѣдъ него.

— Я приѣхавъ, — вѣдповѣвъ Кудеяръ, поклонивши ся до землѣ — зъ бусурманьской неволѣ на службу до тебе, мого великого государя.

— Якій я тобѣ государь! — сказавъ царь — ты приѣхавъ до мене давпо зъ собакою Вишневецкимъ, а

Вишневецкій присягнувши намъ на вѣрность, утѣкъ вѣдъ насъ своимъ козачимъ собачимъ звычайемъ. Мы довѣдали ся, що его въ турецкѣй земли за ребро на гакъ повѣсили. На здоровле ему!... и его козацтву туды дорога — та й ты бы собѣ пойдешь за ними... Ха, ха, ха!

— Великій государю! — сказавъ Кудеяръ. — Ты обдарувавъ мене ласкою, обдѣливъ посылостями въ своѣй земли и велѣвъ мене записати мѣжь свою службу. Я твоѣй рабъ и крѣмъ тебе, единого православного царя, у мене нема государя. Тобѣ, великій государю, вѣльно робити зб мною що захочеш. Твоѣй царскѣй указъ приказувавъ, щобы я прибувъ и явивъ ся передъ твои ясні очи.

— Мѣй указъ, мѣй указъ, — говоривъ царь, — ты зъ Крыму чолобитню менѣ пославъ, просивъ, щобы тобѣ було вѣльно приѣхати въ мое царство. Ну, говори теперь, по що тобѣ ѣхати въ мое царство? Ты шпѣгунномъ сюды приѣхавъ, вѣдъ нашего природного ворога, крымского хана. Га? Бусурманъ писавъ до насъ, що ты ему жите и царство спасъ. А мы послали тебе въ походъ не царство его спасати, а царство его темне воювати. А ты, выповняючи нашъ приказъ, замѣсть того, щобы воювати крымского хана, зачавъ спасати его жите и царство...

Кудеяръ пробувавъ пояснити цѣлу подѣю, якъ то вѣнъ прислуживъ ся ханови, але царь перебивъ ему и сказавъ:

— Ты думаешь, що я нѣчого не знаю; твоѣй панъ Акмамбетъ, котрого ты, якъ невѣрный рабъ, зрадивъ, втѣкъ до насъ и про все намъ розповѣвъ; вѣнъ принявъ у насъ христіянську вѣру и мы дарували ему посылбсть котрою давнѣйше тебе надѣлили, а то длятого, бо вѣнъ, заплативши за тебе грошѣ, втративъ ихъ, а ще черезъ

тебе и свою посылбѣсть въ Крыму. Тожь мы и нагородили его за се, що потерпѣвъ шкodu черезъ тебе, раба лукавого и лѣнивого.

— Твоя воля, великій государю, — вѣдрѣкъ Кудеяръ — я рабомъ у него природнымъ не бувъ, а завсѣгды бувъ и остаюсь теперъ рабомъ твоимъ, великій государю. Акмамбетъ хотѣвъ своего государя убити, а я будучи вѣрнымъ своему государеву, думавъ, що и всѣ другіи люде повинні бути вѣрніи своимъ государямъ, длятого що коли-бъ я довѣдавъ ся, хто невѣрный мому великому цареву и великому князеву цѣлои Руси, то хочъ бы вѣнъ бувъ мѣй панъ або навѣтъ рѣдный отецъ, то я бы не змилосердивъ ся надъ нимъ за-для здоровья мого государя.

— Славно! славно! — кликнули въ одинъ голосъ и Малюта и Вяземскій и Басмановъ, а Мамстрюкъ выдавъ якійсь неозначеный, дикій але одобряющей звукъ.

— Ты гарно говоришь — сказавъ царь — а у мене много злодѣвъ, бѣльше якъ у крымского хана: бояре-зрадники прогнали мене зѣ столицъ, де царювали мои предки и де покоять ся ихъ тѣла; я мовь сирота скитаюсь по земли, а они все ще не лишаютъ мене въ спокою, якъ лвы ревуть, жадніи мови крови, хотять весь мѣй царскій рѣдъ выгубити. Лихій намѣръ уложили: мене вразъ зѣ сыномъ позбавити престола и вѣддати его мому ворогову, королеви Жигмонтови. Зѣ крымскимъ ханомъ умовили ся, щобы прийшовъ зѣ ордою и мене зѣ мови землѣ прогнавъ... Хотѣли посадити на мѣймъ престолѣ своего брата, подлого раба, мого конюшого. Але Богъ не допустивъ ихъ до того не за грѣхи нашѣ, а молитвами святыхъ заступникѣвъ церкви и державы россійской! Осъ якъ оно дѣе ся у насъ! Ты давно не вѣвъ въ нашѣй земли и нѣчого сего не знаешь.

— Мене — сказавъ Кудеяръ — бусурманъ хотѣвъ нагородити посѣлостію, щобы менѣ и моему потомству была по вѣчній часы полекша, дозволявъ и побудувати церковь, але я сказавъ ему: радше чорнымъ хлѣбомъ буду кормити ся по воли моего християньского гесударя и умру у него на службѣ.

— Зле, що не приставъ, — сказавъ царь — може тобѣ тамъ и лѣпше було бы, якъ у насъ буде. Ну, а все таки, знать, бусурманъ, працаючись, давъ тобѣ на дорогу дещо, га?

— Вѣнъ давъ менѣ гроша и всѣлякихъ дарункѣвъ — сказавъ Кудеяръ. — Але пѣдъ Бѣлевомъ напали на мене розбишаки и вѣдбили одного коня зъ ханьскимъ скарбомъ. А теперъ менѣ лишила ся менша половина того, що ханъ менѣ давъ.

— Ей, чи ты не брешешъ? — сказавъ царь — може де небудь въ лѣсѣ закопавъ. Якъ же ты, такой силачъ, що зъ медведемъ боровъ ся, не мѣгъ оборонити ся вѣдъ опришкѣвъ?

— Я оборонивъ ся вѣдъ нихъ и спасъ свое житє, — сказавъ Кудеяръ — тѣльки одного коня не мѣгъ вѣдбити, тому що ихъ було много и мали рушницѣ.

— Ну, а що гарного и найлѣпшого зъ ханьскихъ дарункѣвъ у тебе лишило ся? — поспытавъ царь.

— Все те тутъ зѣ мною привезене, а найдорожша зѣ всего шабля буладу дамаского, рукоятъ у неи зъ каменемъ самоцвѣтнымъ смарагдомъ дуже великимъ и зъ золотымъ ланцомъ.

— Покажи — сказавъ царь.

Пѣслали за шаблею. Царь продовжавъ:

— А чи знавшъ ты, що ханьскіи злочинники говори на насъ несотвореніи рѣчи, немовъ то мы ихъ наставляли до убійства хана?

Кудеяръ вѣдповѣвъ :

— Я бувъ въ дворѣ ханьскѣмъ неначе въ неволи и нѣчого менѣ не говорили, ажъ коли мене ханъ выправлявъ въ дорогу, то сказавъ : „Мои злочинники наговорили на царске величество, але я не вѣрю ихъ словамъ ; тѣлько менѣ — говорить — немило, що государь моего ворога Акмамбета у себе тримає“. Такі слова сказавъ менѣ ханъ а бѣльше нѣчого.

— Ђму се немило? А вѣнъ самъ длячого моихъ ворогѣвъ принимавъ и зъ боярами-зрадниками зносивъ ся? Акмамбетъ теперъ хрещеный чоловѣкъ — нове сотворѣне, а хрещене — нове народжене. Мы подарували ему твою посѣлбсть, але ты, Кудеяре, не май за се жалю до насъ. Мы подаруемо тобѣ ще бѣльше якъ передъ тымъ.

Кудеяръ поклонивъ ся цареви до землѣ.

Принесли шаблю. Царъ оглянувъ си и хваливъ. Любимцѣ рѣвножь хвалили шаблю.

Кудеяръ ще разъ поклонивъ ся и сказавъ :

— Великій государю, зроби ласку менѣ, холопови своему, позволь менѣ чоломъ ударити тобѣ, государеви, сею шаблюю.

— Спасибѣ, Юріє, — сказавъ царъ ласкаво. — Вяземскій, вѣднеси сю шаблю въ збровню. Знать, она тамъ буде не послѣдна спиця въ колесѣ. Ну, Кудеяре, чого бы ты вѣдъ насъ бажавъ ?

Кудеяръ поклонивъ ся до землѣ и вѣдповѣвъ :

— Великій государю, змилуй ся надѣ мною, холопомъ своимъ, вели побачити ся зъ моею законною жѣнкою.

— А! ось чого вѣнъ забажавъ! — сказавъ царъ, засмѣявши ся. — Ось, про що вѣнъ передовсѣмъ думає ! Вѣнъ мабуть для того ино до мене приѣхавъ, що

жѣнка лишила ся тутъ у мене въ рукахъ, на мои розказы. А де она, вѣнъ не знавъ и теперъ не знае! Коли-бъ не се, то й воронъ его костей не занѣсь бы сюды. Ой, козаче, козаче, ты думавшь, пбдбйти насъ: най бы мы ино вбддали тобъ твою жѣнку, то ты бы зъ нею втѣкъ вбдъ насъ до своего приятеля, Девлетъ-Гірея, або до короля Жигмонта-Августа, та придумавъ бы на насъ лихо.

— Царю-государю, — сказавъ Кудеяръ — буду служити тобъ одинокому до кбнця жита и нѣгде не втечу вбдъ тебе. Яку хочеш пробу наложи на мене.

— Ну, пробу то я вже наложу, — сказавъ царь, — та чи ты ви ино вытримавшь. Люде знатныхъ князѣвскихъ и боярекихъ родбвъ насъ зраджують, длятого мы тримаемо при собѣ людей незнатного роду, отъ гноища сотворихомъ себе князи, отъ каменія чада Авраамли. И тебе возьмемо до своей дружины. Якій твоѣй рбдъ? Хто твои предки? Знать, лаптѣ плели або свиной пасли? А ось мы тебе возьмемо въ нашѣй опричнѣй и ты будешь кожного дня бачити наше лице.

— Чоломъ бю за такую велику ласку — сказавъ Кудеяръ и поклонивъ ся до землѣ.

— Но ты — сказавъ царь — може думавшь, що та велика ласка дбстае ся даромъ? Нѣ, козаче, даромъ нѣчого не дають. Афонька, скажи ему, якій его обовязки въ нашѣй дружинѣ.

Вяземскій сказавъ :

— Треба тобъ зложити присягу або радше клятву, що будешь служити государеви до послѣднои каплѣ крови и до послѣдного своего вбддыху, царя любити по-надъ жѣнку и дѣтей, по-надъ батька и матѣрь. Писано бо аще не возненаводитъ отца своего и матеръ, и жены,

и чадъ, и всѣхъ сродниковъ мене ради, нѣсть мене достоинъ. Се потрібне и для правдивого та нелицемѣрнаго слуги царского. Коли-бъ тобѣ государь-царь сказавъ: убий вѣтца своего або матѣрь свою, або жѣнку, або дѣтей, — выповни царскій розказъ, не роздумуючи въ своѣмъ серци. Хто цареви ворогъ, сей и тобѣ лютымъ ворогомъ. Наколи царскій ворогъ прииде до тебе змералый, голодный або нагій, а ты дашь ему одежду або крушину хлѣба або чарку воды, — повиненъ еси лютой смерти. Обязанкомъ твоимъ повсюды глядѣти и слухати: чи не говорить хто на царя неприличнї слова, чи не глядитъ хто зъ-пѣдъ лоба, коли его высоке имя проголошуе ся... Шукай царскихъ ворогѣвъ, якъ гончїй песь шукае звѣра, шарпай царского врага, якъ лютой тигръ. Попа, одягнутого въ ризахъ але лихо на царя придумуючого не жахай ся, старця, бѣлого якъ голубъ, не пощади, дитины при грудяхъ, выродка зрадника, не пожалуй. Ось, що значить бути вѣрнымъ, правдивымъ слугою царскимъ.

— Буду такъ робити, яка воля царя-государя — сказавъ Кудеяръ.

— Будешъ, — сказавъ царь засмѣявши ся, — теперь ты намъ все будешъ обѣщувати, але якъ свою жѣнку возьмешъ, то и зачнешъ придумувати, якъ бы то втечи вѣдъ насъ зъ нею. Знаю и виджу, якї твои гадки! Але ты самъ сказавъ намъ: положити на тебе пробу. Гарно. Я положу на тебе три пробы, одну за другою. Коли всѣ три выповнишь, то будешъ у насъ въ великѣй ласцѣ. Жѣнка твоя не повинна бути тобѣ дорожша вѣдъ насъ, божого помазанника. Памятай!

— Буду все робити пѣсля твого приказу — сказавъ Кудеяръ.

— Помѣстѣть его въ мѣстѣ дворѣ зъ иными опричниками — сказавъ царь. — Найперше вѣнъ побачить, якъ у насъ Богу молять ся, а вѣдтакъ я завдамъ ему першу пробу. За день другу пробу, а тамъ, за день або два, третю.

Кудеяра вѣдвели въ двоповерхный дѣмъ зъ коридорами на верху и на долѣ. Въ тѣмъ дѣмѣ примѣщували ся царскій опричнїи люде. Кудеяра завели въ одну комнату долѣшну и внесли за нимъ его пожитки. Комната була перегороджена на двое, довкола були ослоны, въ кутѣ висѣвъ надъ мѣдницею умивальникъ, въ видѣ чайника зъ двома носиками. Въ комнатѣ вже мешкавъ опричникъ, зъ боярскихъ дѣтей, Дмитро Зуевъ. Вѣнъ розповѣвъ Кудеярови, що въ палатѣ у государя неначе въ монастири; кождый муситъ носити поверхъ свѣтского одягу чернецїи, повнїти монашїи уставъ и правила, ходити на утренѣ, обѣднѣ и вечернѣ, засѣдати до царского стола неначе до монастирской трапезы. Они мусѣли, для приподобаня цареви, выконувати засудъ надъ царскими ворогами. Много настало — говоривъ Зуевъ — зрадникѣвъ и они довели царя до лютости. Передъ тымъ царь нашъ бувъ вельми ласкавый, та въ наслѣдокъ сего настало розлюзнене, а теперъ вѣнъ ставъ грѣзный неначе грѣмъ небесный. Тѣла покаранныхъ не хоронять, ино псамъ кидають або въ рѣцѣ топлять, а дуже рѣдкїи день, щобы не було кары. Кудеяръ слухавъ та ледви на ногахъ тримавъ ся, бо на него нашло якесь ополомлене. Его могуча натура переживала рѣшучу хвилику морального перелому: противъ его власной волѣ здавало ся, що вѣнъ стоить на краю бездонной пропасти, зъ-вѣдки вызирае якесь мерзке чудовище.

Задзвонили на вечерню. Кудеяръ пѣшовъ вслѣдъ за Зуевымъ. Въ просторѣи церкви, обильно вызолоченѣи,

стояла товпа любимцівъ, зъ клобуками на головахъ; на передѣ самъ царь такожь въ чернечѣмъ одязѣ, а поббчъ него найстаршій сынъ, чорнявый паробокъ зб злымъ выразомъ очей. Царь бивъ поклоны, вдаряючи головою о помбсть, такъ що по церквѣ роздававъ ся вѣдгомбнъ; любимцѣ старали ся зго наслѣдувати, а такожь и Кудеяръ.

По вечѣрни пѣшли до царской палаты, де були заставлені столы. День бувъ пѣсний, тожь подавали стравы зъ рыбъ, сильно приправлені перцемъ и шафраномъ. Пили дуже много вина. Царя не було. Повечерявши, всѣ пѣшли зновъ слухати навечерія, а вѣдтакъ розбйшли ся — одні до своихъ келій а другі пѣсля рѣзного царского приказу.

О пѣвночи роздались удары дзвона.

Кудеяръ зъ товаришами пѣшовъ до церкви. Князь Вяземскій, будучи параклисіархомъ, засвѣчувавъ и гасивъ свѣчки, клавъ вуглѣ въ кадильницю, а царь дуже звбльна читавъ шестипсальміе и катихизмы. По першбій годинѣ всѣ розбйшлись до келій, але небавомъ зновъ задзвонили на часы и обѣдню. Царь стоявъ цѣлу литургію, пѣднимаючи очи до неба и грѣмко вздыхаючи, на ектеніяхъ за кождымъ „Господи помилуй“ бивъ поклоны, але въ часѣ Херувимской Малюта Скурятовъ пѣдходивъ до царя и царь, зъ выразомъ злобы въ очахъ, дававъ ему якійсь приказы; опѣсля Кудеяръ довѣдавъ ся, що се були розпорядки що-до каръ назначеныхъ на сей день.

По скѣнченбій литургіи всѣ пѣшли на обѣдъ и коли любимцѣ сидѣли та мовчки ѣли, царь на пѣдвысшнюю читавъ имъ житѣ преподобного отця, котрого память припадала на сей день и котрый вѣдзначавъ ся вельми умѣркованымъ житѣмъ, а тымчасомъ за столомъ було

много стравъ и всѣ напивали ся до сыта. По объѣдъ, выходячи зъ-за стола, всѣ пѣшли до другого стола, пили зъ одной сѣбной чашѣ, такъ званои „Богородицѣ“ и спѣвали „Достойно естъ“.

Скѣчивши объѣдъ, Кудеяръ зъ Зувомъ пѣшли до свои келіи, коли наразъ роздавъ ся знакъ трубою.

— Се значить, — сказавъ Зувъ зѣтхнувши — що наспѣвъ часъ суду и кары.

Слуга покликавъ Кудеяра до царя.

Кудеяръ пѣсля приказу царя пѣшовъ до довгого камѣнного будынку, що выстававъ на половину зъ землѣ. Тамъ въ величезнѣи и довгѣи комнатѣ, освѣченѣи маленькими закратоваными вѣкнами въ стѣнахъ пѣдъ самою стелею, побачивъ Кудеяръ величезнѣи сковороды въ рѣстѣ чоловѣка, знаяды на подобу котячихъ пазурѣвъ, привязаныхъ до ремѣня, пилы, великѣи голки и цѣвоки, якусь збиту зъ дощокъ стѣну зъ повбиваными густо цѣвочками вѣстремъ на верхъ. Вѣ кутѣ горѣла величезна пѣчь. Помѣстѣ бувъ помазаныи кровію. По серединѣ салѣ стоявъ тронъ. Царь зъ сыномъ сидѣли на лавцѣ, просто напротивъ трону; за ними стояла мовчки товпа любимцѣвъ.

Зѣ дверей напротивъ вывели старця, високого роста, лысого, зѣ клиноватою сивою бородою, блѣдого, вынищеного; его синѣи очи глядѣли прямо и бодро, а на лицу бувъ выразъ перетерпѣлой рѣшучости и рѣвнодушности до всего, що его жде. Позадъ него ишла старушка въ чорнѣмъ плащи, зѣ очами пѣднесенными до неба; она прилякла, зложила руки навхрестъ и шептала молитвы.

Царь, звернувши ся до старця, сказавъ:

— Конюшѣи Иване Петровъ! Вѣдомо намъ учинилось, що ты, забувши Господа Бога и нашу превелику

для себе ласку, разомъ зъ своими сторонниками, при-
кликавши на помѣчь враговъ нашихъ, Жигмонта-Авгу-
ста короля польскаго и Девлетъ-Гірея крымскаго хана,
хотѣвъ насъ, рѣднаго своего государя, скинути зъ пра-
дѣднаго престола и выгубити зъ цѣлымъ нашимъ цар-
скимъ потомствомъ, а самъ задумавъ засѣсти въ Москвѣ
на царствѣ. Позавидувавъ ты намъ нашего престола, за-
хотѣлось тобѣ посидѣти на нѣмъ. Нинѣ мы, зъ нашою
царскою ласки, вдоволимо тобѣ, посадимо тебе на пре-
столю. Надягивъ на него царскій нарядъ.

Старець нѣчого не говоривъ и не спиравъ ся, коли
надягали на него царску одежду.

— Съдай, — сказавъ царь — бери въ одну руку
яблоко, въ другу скиптръ.

Старець послухавъ.

Иванъ Василевичъ поклонивъ ся ему до землѣ и
сказавъ :

— Витай, царю и великій князю цѣлои Руси. По-
гляньте на него : правда, хорошій ! Чого-жь ты сидишь,
немовъ намальований ? Оберни головою на право, на
лѣво, зведи бровами грѣзно, достойно... Ну, я тебе по-
садивъ на престолъ, я тебе и скину зъ престола.

Зъ тымъ словами царь ударивъ его кинжаломъ
въ груди. Старець упавъ, заливаючись кровію. Оприч-
ники кинулись на пѣвмертвого, кололи, топтали ногами,
опбеля поволокли трупа до отвореныхъ дверей, за ко-
трыми виднѣлась стая собакъ, на привязи у псарѣвъ.
Псамъ навмысно не давали передъ тымъ довго вѣсти
и они были зъ голоду.

— Псамъ его на жиръ — сказавъ царь.

Опричники выкинули трупа ; псы накиннулись на
него и дверѣ зачинили ся.

Старушка въ часѣ сѣи цѣлои сцены не порушила

головою, тримаючи очи звернені до неба и шепчучи молитву.

— А ось и цариця его — сказавъ царь. — Кудеяре, задуши свою зельзною рукою сю царицю цѣлою Руси.

Старушка не змінилась на лиці, лишь дальше дивилась до горы и шептала молитву.

Почувши приказъ, Кудеяръ зъ-разу жагнувъ ся, але въ голову у него такі найшли думки: если вбнѣ не погубить старушки, то зробить се другій, а царь не простить ему сего и вбнѣ не побачить свои Настѣ. Вбнѣ кинувъ ся на старушку, здушивъ ѣй горло и она въ сѣй хвили вбдала духа.

— Юнака — сказавъ царь.

— Юнака — повторили любимцѣ.

Привели другого старця, трохи молодшого вбдѣ попередного, але ледви ногами рупавъ. Вбнѣ бувъ въ чорнѣмъ одязѣ, очи его були опущені, голова хилила ся на груди.

Царь сказавъ:

— Князь Петро Щенятевъ! Якъ ты спасаешъ ся? Ты хотѣвъ ити въ монастырь и постричи ся, гадавъ тымъ способомъ оминуть мѣй справедливый судъ, а прецѣ не оминувъ! Не удалось тобѣ, обманюючи свѣтъ, сидѣти въ монастырѣ въ теплѣ и достаткахъ, та ѣсти монастирскій карасѣ запиваючи виномъ — ось я зъ тебе самого зроблю монастирского карася.

Опричники кинулись на князя, збрвали зъ него одѣжь до нага, вбдтакъ хопили за голову, руки и ноги, положили на сковороду и всунули въ горіючу пѣчь. Роздались страшиі зойки. Царь обернувъ ся спиною до пѣчѣ.

Увели високого чоловѣка зъ кудлатою бородою,

средныхъ лѣтъ. Побѣчь него шла женщина зъ переполоханымъ выразомъ лица и хлопецъ лѣтъ сѣмнацати.

— Батюшка-царю, змилуй ся, — говоривъ приведеный — ей Богу не лгу, обмовили мене... нѣколи нѣчего не бравъ. Государю, земный Боже, помилуй, — и кланявъ ся до самой землѣ.

— Царю-государю, помилуй, — заводила женщина и била поклоны.

За нею хлопецъ мовчки кланявъ ся.

Царь сказавъ.

— Казаринъ-Дубровскій, ты, забывши на свою присягу хрестну, допустивъ ся противъ насъ злодѣйства, мимо нашего указа увѣльнивъ зб службы дѣтей боярскихъ, взявши вѣдъ нихъ хабаръ, а зробивъ ты се зъ намовы ворага нашего Жигмонта-Августа, и за те заслуживъ собѣ на люту кару.

— Батюшка-государю! — сказавъ Казаринъ-Дубровскій — провинивъ ся я въ однѣмъ, що увѣльнивъ десять душъ, давши имъ выписы, не за хабаръ, а на ихъ просьбу, що они выдались менѣ недужими и нездалыми до воевной службы, але щобы я се робивъ зъ намовы твого ворага, сего у мене й въ гадцѣ не було.

— Брешешь псе — закричавъ царь.

— Батеньку рѣдный! Боже милосердный, пощади! — кричала женщина, соваючись у ногъ царскихъ.

На царскій приказъ опричники принесли стѣнку зъ цѣвоками и привязали до неѣ роздѣгненого Казарина спиною, а по грудяхъ, животѣ и рукахъ водили розпаленымъ прутомъ. Нелюдскій крики мученика заглушували зойки и стогни смаженого въ печи Щенятева.

Царь сказавъ :

— Кудеяре и ты, Мамстрюкъ! лупѣть до смерти

кѣтками жѣнку и сына Казарина передъ его очами. Выгубляйте собачій рѣдь!

На женщинѣ разбѣвали одѣжь вѣдъ потилицѣ до пятъ, связали руки и ноги та положили на помѣстѣ. Те саме зробили зъ хлопцемъ. Кудеяръ зъ цѣлои силы бивъ кѣтками женщину, Мамстрюкъ хлопця, а прочіи опричники перевертали ихъ то грудьми то спиною на верхъ. И такъ били ихъ, доки не вѣддали духа.

Опѣсля привели цѣлу родину: отецъ низького росту, присадковатый, зъ русою широкою бородою, зъ короткою шиею, зъ очима выбалушенными, въ котрыхъ крѣмъ страху перебивавъ ся такожь выразъ хитрости; коло него немолода жѣнка зъ товстымъ лицемъ, двѣ пѣдростающіи доньки зъ заплаканными очима и блѣдїи немовъ полотно та двое дѣтей, котрїи ревѣли и обтирали слезы рученятами, не знаючи, що зъ ними робить ся.

Царь сказавъ:

— Господарю Тютевъ! мы були ласкаві для тебе и приказали заниматись нашою касою, а ты забувши на Бога и Его святїи заповѣди та нашу ласку, зачавъ окрадати нашу касу та змавлятись зъ своими сторонниками, щобы передати нашу касу Жигмонтови-Августови и крымскому ханови, а насъ скинути зъ прадѣдного престола. Задумавъ ты, бѣсѣвъ сыну, збогатити ся и прожити въ достаткахъ, а призабувъ, що хто не зъ ласки Бога обогатѣе, сей заслуге на сѣмъ свѣтѣ кару вѣдъ земного володаря а на тамтѣмъ буде терпѣти вѣчнїи муки — тожь за те заслуживъ ты на люту кару!

— У всѣмъ твоя воля, государю, — сказавъ Тютевъ — ты нашъ земный Богъ, а мы твои рабы; мы повиннїи тобѣ дякувати и за ласку и за кару.

И поклонивъ ся цареви до землї!

Жѣнка кланяла ся до землї и просила о пощаду,

але зб страху не могла вымавляти wyraзно слбвѣ. За нею кланялись доньки а дѣти зъ плачемъ повзали по земли.

— Ось, мы зачнемъ вѣдъ твоихъ доньокъ, — сказавъ царь. — Повѣсьте ихъ горѣ ногами и розпилуйте на половину.

Коли опричники выконували приказъ, царь пѣдбѣшовши зъ-близька до клячучого Тютева та вказуючи на мученѣй доньки, сказавъ:

— Гляди на муки и ганьбу своего роду! Така кара невѣрнымъ и лукавымъ рабамъ: не тѣлько они але и ихъ проклятый рѣдъ потерпитъ муку за нихъ, нѣчимъ не провинивши ся.

Мати кинулась до дочокъ, зъ котрыхъ лила ся потокомъ кровь. Мамстрюкъ сильною рукою вѣдбпхнувъ ви.

— Малыхъ дѣтей у пѣчь! — заревѣвъ царь.

Женщина вже цѣлкомъ стратила тямку и зачала плести якѣсь слова, неначе проклоны.

— А! она ще языкомъ мелькае, — сказавъ царь — вложѣть ѣй мотузъ въ губу и роздерѣть до ушей, а ты, Кудеяре, коли ви голкою.

Опричники выповнили приказъ, а Кудеяръ коловъ женщину величезною голкою по цѣлбмъ тѣлѣ.

— Досить, — сказавъ царь — забий ѣй цѣвокъ въ тѣмя.

Кудеяръ выповнивъ царскѣй приказъ, а опбеля два опричники притримали за руки Тютева, два отворили ему губу, а Мамстрюкъ, на царскѣй приказъ, вливъ ему въ губу зъ глиняного горнятка розтоплене олово.

— Налий, налий горячого напитку! — говоривъ царь.

Тютевъ упавъ, выдавши глухѣй крикъ та кѣлька

хвилинь кидавъ ся по помость. Царь тѣшивъ ся его судорогами.

Вѣбнци все затихло. Привели гарного чорнявого чоловѣка лѣтъ двацять пяти. Поручь зъ нимъ привели старшу женщину, котрой правильнѣи черты лица и великѣи чорнѣи очи вказували на бувшу красоту. Она дивила ся смѣло и тримала голову такъ высоко, неначе бы ишла принимати дарунки.

Царь сказавъ :

— Князю Борисе Тулуповъ, ты забувъ Господа Бога и погордивъ нашими великими для тебе и твоего роду ласками, ты хотѣвъ втечи зъ нашего царства до ворога нашего Жигмонта Августа по примѣру зрадника Курбского, а твоя мати допомагала тобѣ въ тѣмъ намѣрѣ. Але Богъ вѣдкрывъ зраду, и тебе прихоплено въ дорозѣ разомъ зъ матерію, тожь теперь для тебе люта кара. Посадити его на кѣль!

— Царю-государю! — сказавъ засуженный — я тебе не зрадивъ, а зъ твоего царства хотѣвъ втечи задля тои причины, що ты, государю, гнѣваешъ ся на насъ и свою царску опалу кидашъ на насъ безъ всякой нашої провины. Пса выбити безъ причины, то й вѣбнъ втече зъ хаты. Нинѣ я въ твоихъ рукахъ. Роби зъ нами, що хочешъ. Є судьба надъ тобою: Богъ на небѣ — Вѣбнъ вѣдплатити тобѣ за насъ всѣхъ.

Тулупова посадили на кѣль.

— Ты не царь, — крикнула мати — ты чортъ, ты звѣръ лютый. Мучь насъ, убивай. Най тебе Богъ покарае! Погибнешъ ты самъ и цѣлый твоѣи кровожадный рѣдъ...

— Ха, ха, ха! — закричавъ царь Иванъ. — Княгине, у тебе языкъ справдѣ бабскѣи. Ты мабуть женщи-

на дотепна, тожь я задамъ тобѣ веселу смерть. Заскобати еи на смерть. Кудеяре, зачинай!

Тяжка работа припала Кудеярови. Княгиня кидала ся на всѣ стороны коло сидячого на колѣ сына. Кудеяръ гонивъ за нею; до него прилучили ся и инші. Княгиня боронила ся, кричала, дико смѣяла ся а вкѣнци упала безъ чувства. Дали їй вѣдпочинокъ. Прийшовши до себе, она встала, кинулась до сына, але причники схопили еи, повалили на землю и скоботали на смерть.

Царь тѣшивъ ся кѣлька хвиль тою сценою, а вѣдтакъ давъ знакъ, щобы приводили иншихъ. Привели одинацять дворянъ, обжалованыхъ о змову зъ покаранными вельможами. Царь приказавъ роздягнути ихъ всѣхъ до нага, пятохъ велѣвъ передъ своими очима облили кипяткомъ, але при тѣмъ дѣсталось и двомъ опричникамъ выповняючимъ царскій приказъ, бо они незручно приснули на себе кипяткомъ, а царь видячи се смѣявъ ся. Тремъ зъ засужденыхъ вѣдрубали руки, а тремъ ноги, и вѣдгакъ пѣдганяючи ихъ нагайками, присилували щобы одній бѣгали а другій повзали, доки не стратили чувства вѣдъ сильного уплыву крови. Тогдѣ царь приказавъ Кудеярови добити ихъ ударомъ кулака въ голову.

Царь, звернувши ся до опричникѣвъ, грѣмко спытавъ:

— Чи справедливый мѣй судъ?

— Справедливый, государю, — закричали опричники — якъ судъ божій.

— Чи справедливый мѣй судъ? — попытавъ царь Кудеяра.

— Справедливый — сказавъ Кудеяръ, а въ души почувъ великій бѣль... Вѣнъ чувъ, що понавъ ся въ таку яму, зъ котрой вже не можна выдобути ся. Вѣнъ не на-

К У Д Е Я Р Ъ

213

видѣвъ царя, погорджавъ собою, але бажане побачити свою Настю перемогло.

— Поки що досить, — сказавъ царь — часъ на вечѣрню.

Всѣ вышли, полишаючи середъ калюжи крови, обсмалені и безображені трупы, дымъ, душачій смрѣдь и одно ще живе существо, — Тулупова на колѣ, що въ страшныхъ мукахъ дививъ ся на лежачу у его нѣгъ мертву матѣрь.

Задзвонили на вечѣрню. Опричники якъ передъ тымъ били поклоны, а царь побожно читавъ псаломъ: „Благослови, душе моя, Господа!“ По вечери и повечерію царь велѣвъ прикликати Кудеяра.

— Сѣдай — сказавъ царь лагѣдно до Кудеяра — та розповѣдай намъ про свои пригоды; мабуть ты, бѣдный, не мало горя перетерпѣвъ, але за те всѣлякого дива побачивъ.

Кудеяръ зачавъ розповѣдати свои пригоды. Царь слухавъ уважно. Коли Кудеяръ говоривъ про тѣ муки якій терпѣвъ въ кафиньскѣй вязниці, царь перебивавъ ему зѣтхненями и словами: „ахъ, злодѣѣ, ахъ, люті людоѣды!“

Кудеяръ покориствувавъ ся такимъ розположенемъ царя и заговоривъ про свою жѣнку.

— Бѣдна! якъ она горювала за тобою!

— Царю-государю, — сказавъ Кудеяръ и кинувъ ся до нѣгъ царя — заяви свою батькѣвску ласку. Буду за тебе вѣкъ Бога молити! Кровь пролю за тебе, мого государя! Дозволи побачитись зъ моею жѣнкою.

— Побачишь, побачишь ви — сказавъ царь. — Трохи потерпи. Осъ одну пробу ты вже перебувъ. Наступить друга, а коли выповнишь, приде третя и тогдѣ побачишь жѣнку. А теперъ оповѣдай дальше.

— Кудеяръ продовжавъ свое оповѣданє и коли скѣпчивъ, царь велѣвъ дати ему чарку крѣпкого меду и сказавъ:

— Иди, Кудеяре, вѣдпочивати. Ты зробивъ велику дорогу до насъ а сегодня таки умучивъ ся. Завтра для тебе зновъ буде работа. Иди, Богъ зъ тобою.

Вѣдправивши Кудеяра, царь прикликавъ до себе нѣмецкого пастора Ебергарда. Сей пасторъ зъ полоненыхъ Ливонцѣвъ выучивъ ся дуже добре по московски, а коли разъ бувъ приликанный до царя, то такъ ему подобавъ ся, що царь часто приликувавъ его до себе вечерами, дозволявъ смѣло выхвалювати авѣбургске исповѣданє, критикувати пѣсля засадъ лютерской вѣры монахѣвъ, почитанє образѣвъ, выконуванє постѣвъ и т. п. Православный царь запускавъ ся въ вольнодумнїи розмовы зъ Нѣмцемъ, хочъ се вельми противорѣчило тымъ монастирскимъ звычаймъ, заведенымъ въ слобѣдскїй палатѣ. Пѣдъ сю пору царь бувъ невдоволенный зъ митрополита Филипа и вѣнъ бажавъ, щобы церковь не ино не противорѣчила ему, але навѣтъ и одобряла все те, що вѣнъ хоче зробити. Хитрый Нѣмецъ представлявъ ему свое лютерство такою релігією, пѣсля котрой царь може бути безусловнымъ, неспорѣшимымъ володаремъ церкви, де нема нѣ митрополитѣвъ, нѣ архіерѣвѣвъ, поставленыхъ пѣсля переданя вѣдъ Христа, а е тѣльки такї священники, котрї не мають иншой гѣдности, понадъ сю, яку надала имъ свѣтска власть верховна. Въ тѣмъ то и мѣстила ся тайна, длячого нѣмецкїй пасторъ такъ припавъ до вподобы московскому цареву. Всѣ чудували ся Ебергардови, котрого положенє пригадувало смѣльчака, що собѣ усѣвъ на краю вулькана. Таскавє поведене царя зъ пасторомъ не причиняло ся до якихъ взглядѣвъ для землякѣвъ пастора и не спасало ихъ

вѣдъ царскихъ мукъ. Неразъ царь, для забавы, приказывавъ убивати передъ своими очима нѣмецкихъ полонникѣвъ або вѣддававъ ихъ на продажъ до Крыму. Ебергардъ нѣколи не вставлявъ ся за засужеными, не наприкрывъ ся цареви просьбами за своими земляками, противно завсѣгды говоривъ цареви, що всѣ его дѣла походятъ зъ волѣ Бога, и если царь бувае грѣзный то се значить, що Богъ карае людей за ихъ грѣхи. Знавъ, якъ пристало на лютерского пастора, толкувати на всѣ лады тексты св. письма; Ебергардъ наводивъ тексты и пояснявъ въ хосенъ необмежности царской власти такъ зручно, якъ бы сего не вдавъ нѣякій православный мудрецъ тыхъ часѣвъ. Такимъ пѣдлещуванемъ и догоджуванемъ Ебергардъ надѣявъ ся, що звѣльна наклонить царя прихильно до Нѣмцѣвъ.

Сего вечера здавалось Ебергардови, що вѣнъ досягнувъ свои цѣли, бо царь до такой степени признававъ вышѣсть Нѣмцѣвъ надъ Москвитинами, такъ ласкаво обѣцювавъ опѣку и печаливѣсть для нихъ въ своѣй державѣ, що здавалось, немовъ то для нѣмецкого племени настала въ московскѣй земли нова, щаслива епоха.

На другій день, по заутрени, два опричники повѣдомили Кудеяра, що вѣнъ мае ѣхати зъ ними до Переяславля, и Кудеяръ поѣхавъ туды верхомъ лишь зъ двома опричниками. Въ головѣ у него вырынала гадка, чи бы не втечи теперь зъ проклятого московского цекла, але вѣнъ вѣдганявъ вѣдъ себе тѣ гадки, згадавши, що Настя въ рукахъ царя.

Кудеяра привезли въ Переяславль и примѣстили въ намѣстничѣй палатѣ. Пѣдъ вечѣръ того дня приѣхавъ царь въ каретѣ зъ Мамстрюкомъ, Вяземскимъ и молодымъ Басмановымъ, проводженый вѣддѣломъ опрични-

кбвъ верхомъ на коняхъ. Царь помѣстивъ ся въ окре-
мбй палатѣ, нарочно побудованбй для его приѣзду коло
намѣстничого двора.

На другій день царь выслушавъ обѣдню въ пере-
яславскбмъ соборѣ и покушавъ „Богородничного хлѣбца“,
а вѣдтакъ станувши разомъ зъ любимцами на танку
окужающбмъ докола внутрѣшну палату, велѣвъ при-
кликати до палаты Кудеяра. Царь нѣчого не сказавъ
Кудеярови, коли вѣнъ явивъ ся, лишь звернувши ся до
свого шурина давъ такій приказъ:

— Тамъ въ башни сидитъ шѣснацятъ нѣмецкихъ
плѣнникбвъ; вели зняти зъ нихъ кайданы и привести
сюды, а вы — додавъ царь, звертаючись до службы на-
мѣстника — запрѣтъ всѣ ворота.

За кблька хвиль выпровадивъ Мамстрюкъ зъ башнѣ
шѣснацятъ людей блѣдыхъ, помарнѣлыхъ, що ледви во-
лѣкли ногами за-для болю вѣдъ знятыхъ кайданъ.

— Нѣмцѣ — сказавъ царь — менѣ васъ жаль, я
увѣльняю васъ зъ неволь и пускаю домбвъ. Розумѣте,
Нѣмцѣ!

Зъ Нѣмцѣвъ тѣльки одинъ дещо розумѣвъ по мо-
сковски и сей розповѣвъ своимъ товаришамъ слова цар-
скй. Всѣ пѣднесли руки до горы и закричали: *Noch
lebe!*

Царь, вказуючи на ворота, давъ знакъ Нѣмцямъ,
що можуть забирати ся. Нѣмцѣ поклонились цареви до
землѣ и звернулись до виходу. Тогдѣ царь крикнувъ:
„Кудеяре, бий сихъ нехристбвъ!“

Кудеяръ кинувъ ся за Нѣмцями и ударами кулака
въ спину убивъ двоухъ, одного за другимъ. Прочй, не
розумѣючи, що зъ ними дѣе ся, зачали втѣкати, на
скблько позволяли имъ болючй ноги. Кудеяръ дбгнавъ
ихъ и ще убивъ двоухъ. Дванацятъ оставшихъ Нѣмцѣвъ,

схаменувшись, кинулись на Кудеяра, але Кудеяръ схопивъ одного зъ нихъ за ноги и зачавъ бити нимъ прочихъ; зваливъ зъ ногъ двоухъ, кинувъ до землѣ вже мертвого Нѣмця, котрого тримавъ въ рукахъ хопивъ другого, розмахнувъ нимъ, такъ само якъ першимъ, и убивъ ще двоухъ. Оставшій шѣсть Нѣмцѣвъ, добѣгли до ворѣтъ, побачили, що ворота зачинені, тожь зачали вздовжь муру шукати виходу; Кудеяръ забѣгъ имъ дорогу и вдаривъ у виски одного, другого... Прочіи чотири вже не боронили ся, впали на колѣна и просили пощады, проголошуючи: „Jesus“. Кудеяръ убивъ ихъ своимъ могучимъ кулакомъ. Шѣснацять трупѣвъ лежали немов трофеѣ его силы и послуху для царской волѣ. Кудеяръ вернувъ ся до царя и мовчки, не накрываючи головы стоявъ передъ царскимъ ганкомъ.

— Юнака — сказавъ царь и велѣвъ подати Кудеярови чарку меду, а трупы Нѣмцѣвъ кинуты до озера. Опбѣся царь обѣдавъ зъ своими любимцями въ палатѣ, а Кудеярови принесли обѣдъ зъ царского стола. По обѣдѣ выѣхавъ царь и велѣвъ ѣхати Кудеярови за каретою, але не на татарскѣмъ кони, ино верхомъ на волѣ.

— Господи! — думавъ Кудеяръ, ѣдучи на волѣ — яке горе менѣ заподѣяно! Стѣлько людей невинныхъ убивъ, а теперъ такой ганьбы зазнаю! Все за тебе моя Насте, все ддятого, щобы побачитись зъ тобою. — И зачавъ вѣнъ потѣшати себе въ души: ось вже двѣ пробы доконавъ, буде ще третя, а якъ третю доповнить, царь буде задоволенный и вѣддасть ему Настю, а вѣнъ перебере ви и втече зъ нею на Украину. О, яке щастѣ буде, коли вѣнъ вырве ся зъ проклятой московщины! Якъ вѣнъ заживе вѣ-двое зъ Настею вѣ ви батькѣвскѣмъ хуторѣ! Досить вѣнъ вже навоювавъ ся, пора газдою остати; бо и зъ кимъ воювати? На Татаръ вѣнъ не буде

нападати, доки єго приятель и добродѣй панує въ Крыму. Хиба бы самѣй напали, се инше дѣло! А може на Москву вышлють, але тогдѣ вѣнѣ найме замѣсть себе наймита; на єго жите зъ Настею выстане того, що єму ханѣ давѣ, а если на Украинѣ въ чѣмъ небудь єму не сподобав ся, то вѣнѣ махне до свого приятеля Девлета, котрый обѣцявѣ дати єму посѣлѣсть въ Крыму.

Такъ думавѣ Кудеярѣ о своѣмъ можливѣмъ щастю, стараючиєь придавити свою моральну обиду, та приѣхавѣ до Александрѣвскои слободы не якъ побѣдникѣ, а блазень. Чи може се не третя моя проба — подумавѣ Кудеярѣ, и єму мрѣла въ головѣ надѣя, що царь мабуть прикличе єго и скаже: „Кудеяре, ты выповнивь сю третю пробу, перенѣсь ганьбу, повинуючиєь менѣ, бери свою Настю“.

Однакѣ сего дня не покликали Кудеяра до царя.

Слѣдуючого дня — утрєня и Кудеярѣ чувѣ, якъ царь читавѣ шестипсалмїє и катисмы. Пришовѣ часѣ службы Божои. На самѣмъ єи початку Кудеярѣ замѣтивѣ, що царь прикликавѣ до себе Малюту, говоривѣ зъ нимѣ, поглядаючи на Кудеяра зъ якимьсѣ выразомъ злобнои насмѣшки, вѣдтакѣ Малюта вѣдбѣшовѣ, кинувши на Кудеяра злораднымъ поглядомъ.

По службѣ Божѣй всѣ пѣсля звычайу засѣли обѣдати. Кудеярѣ такожѣ сѣвѣ. Царь взявѣ книжку, щоби читати жите святого сего дня та наразѣ, замѣсть читати, поглянувши на Кудеяра, сказавѣ:

— Кудеяре, наступає твоя третя, послѣдня проба. Если єи выповнишь, то будешь у мене найлѣпшимъ слугою, першимъ чоловѣкомъ. Памятай. Ты сегодня будешь обѣдати не у мене, не тутъ, лишь поведутъ тебе въ инше мѣсце.

Кудеяръ вставъ, встали Малюта, Мамстрюкъ и чотири опричники: они повели Кудеяра до одной хаты, побудованон на царскѣмъ подвѣрю.

Тамъ въ свѣтлицѣ на столѣ, застеленѣмъ червоною скатертію, стояла оловяна миска повна щи, побѣчь неи лежавъ, кусень хлѣба, а надъ столомъ, на гацѣ, вбитѣмъ въ стелю, висѣвъ трупъ женщины.

Кудеяръ поглянувъ на завѣшеного трупа и пѣзнавъ свою Настю. Годѣ найти слѣвъ на высказъ того чувства, яке дѣзнавъ тогдѣ Кудеяръ.

— Съдай и обѣдай — сказавъ ему Малюта.

Въ головѣ Кудеяра мелькнула така гадка: щобы пѣмститись на убійнику Настѣ, треба бути до него допущенѣмъ, а вѣнъ може бути допущеный тогдѣ, коли выповнить до кѣнця его волю. Кудеяръ сѣвъ за стѣлѣ, взявъ ложку и зачавъ пѣдносити до губы щи, зачѣпаючи рукою о зимну ногу своєї мертвои Настѣ. Вѣнъ не бувъ въ силѣ пролигнути щи и страва текла ему по бородѣ.

— Дивѣвъ, дивѣтъ, — говорили опричники — яке се говорить ся: по бородѣ текло а въ губу не попало.

Годѣ було Кудеярови присидувати себе. Вѣнъ вѣдложивъ ложку и сказавъ:

— Повѣдомѣть великого государя, що я выповнивъ третю пробу.

— Ты мало ѣвъ, ще покушай, — сказавъ Малюта — бо будешь голодный. Попроѣджь кусничокъ мяса!

Кудеяръ ставъ досягати зъ миски кусникъ мяса, и при тѣмъ зновъ зачепивъ о ногу покѣйной, а нога, заколисавши ся зъ тѣломъ, ударила его въ губы.

— Ха, ха, ха! поцѣлувавъ ся зъ жѣнкою — сказавъ Малюта.

*

— Гляди, щобъ не зѣвъ жѣнки замѣсть мяса — сказавъ одинъ зъ опричникѣвъ.

— Выпий, Кудеяре, винца — докинувъ Малюта — выпий на здоровле государя.

Кудеяръ повинуючись приказови, наливъ вина и выпивъ.

— Ну, коли наѣвъ ся и напивъ ся, то ходѣмъ повѣдомити царя-государя, а на нѣчь зъ царского дозволу возьмешь собѣ иншу жѣнку.

Выйшли. Малюта пѣшовъ повѣдомити царя. Кудеяръ зъ опричниками стоявъ на подвѣрю. Въ очахъ его не було нѣ слезинки, и вѣнъ мовчки та немовъ рѣвнодушно глядѣвъ вѣ-даль. За кѣлька хвиль вернувъ ся Малюта и сказавъ: „Кудеяре, тебе кличе царь-государь, иди смѣло; царь-государь буде для тебе незвычайно ласкавый“.

Кудеяра впровадили въ палату, повели черезъ царскій комнаты, обиті сафьяномъ зъ вытыскаными золотыми узорами, та завели въ нарѣжну комнату. Царъ стоявъ при вѣкнѣ, опершись на свѣй посохъ; напротивъ него при дверехъ, куды мавъ вѣйти Кудеяръ, стояли Вяземскій, Басмановъ и Василь Грязный.

— Ну, Кудеярцю, — сказавъ царь ласкаво — ты выповнивъ свою третю пробу...

— Выповню четверту, — перебивъ Кудеяръ, и стиснувши кулаки, кинувъ ся на царя; але наразъ отворивъ ся пѣдъ нимъ помѣсть и вѣнъ упавъ стрѣмголовъ у пивницю, на пѣвтора сажня понизше комнаты.

— Ха, ха, ха! — скрикнувъ царь, — забудь, собака, а може и не знавъ, глупый хлопъ, що Богъ всюда хоронить своего помазанника. Ангеломъ своимъ заповѣсть о тебѣ, да не преткнеши о камень ногу твою.

Въ ту хвиль, коли Кудеяръ кинувъ ся на царя,

Вяземскій и Басмановъ пѣдорвали дошку, закрывающую отворъ въ помость. Все було напередъ уложено, бо надѣяли ся того, що наступило.

— Закрыйте его, най пропадае тамъ голодовою смертію, — сказавъ царь и выйшовъ зъ комнаты.

V.

Утеча.

На другій день царь, приказавши розслати по цѣлѣй державѣ грамоты о молебни зъ нагоды выратованя его зъ рукъ убійника, выбравъ ся палити дворы и руйнувати села покаранныхъ смертію, а управу двора вѣддавъ Мамстрюкови Темрюковичу. До помочи ему додано кѣлькохъ опричникѣвъ.

Татарскій посоль Ямболдуй-мурза, що приѣхавъ зъ Бакчисараю разомъ зъ Кудеяромъ, сейчасъ довѣдавъ ся, що царь зробивъ зъ жѣнкою Кудеяра и що вѣдтакъ стало ся зъ самымъ Кудеяромъ. Ханъ Девлетъ-Гірей, выправляючи свого посла, поручивъ ему оглядати, якъ московскій царь прийме Кудеяра, чи вѣддасть ему сейчасъ жѣнку та чи не зачне его переслѣдувати. Въ такѣмъ случаю Ямболдуй-мурза повиненъ бувъ безпрочно жадати вѣдъ московского государя увльнена Кудеяра, а коли бы царь опиравъ ся, то загрозити, що за Кудеяра ханъ вѣдплатить ся на двохъ сынахъ царского шурина, взятыхъ въ полонъ ханьскимъ сыномъ Адиль-Гіреємъ. Ямболдуй-мурза охотно взявъ ся до дѣл^а

крѣмъ своего обовязку вѣнъ хотѣвъ приподобатись ханови, знаючи, якъ ханъ полюбивъ своего спасителя.

■ Про полоненыхъ черкескихъ князѣвъ, сынѣвъ Мамстрюка, вже вели ся переговоры, и царь, бажаючи вдоволити своего шурина, обѣцаявъ за вызволенѣ своякѣвъ царицѣ выпустити татарскихъ полонникѣвъ, вычисленыхъ въ грамотѣ нарокомъ присланѣй вѣдъ хана, а справа вдовольклась лишъ зъ той причины, що не можна було ще вѣсхъ вѣднайти. Ямболдуй-мурза пришовъ до Мамстрюка до дому и сказавъ ему по татарски, бо черкескій князь володѣвъ добре сею мовою :

— Князю Мамстрюкъ! Найяснѣйшій мѣй володарь, ханъ Девлетъ-Гірей, давъ менѣ такій приказъ: Если Кудеяра зачнуть въ Москвѣ переслѣдувати, то я маю прийти до тебе и сказати, щобы Кудеяра пустили на волю коли вамъ его служба непотрѣбна, а если бы его не пустили и позбавили Кудеяра житя, то ханъ прикаже покарати лютою смертію твоихъ двоухъ сынѣвъ, котрыхъ Адиль-Гірей взявъ въ полонъ, та ще вышле свою орду зруйнувати улусъ твого батька; дальше велено менѣ сказати ще й великому государеви вашему, що если вашъ государь покарае Кудеяра безвинно смертію, то найяснѣйшій ханъ особисто пѣйде вѣйною на землю московской державы.

Мамстрюкъ зразу зачавъ було доказувати, що Кудеяра карають смертію не безъ вины, бо вѣнъ посягнувъ на житя государя, а такихъ злочинцѣвъ нѣгдѣ не помилюють. Але Ямболдуй-мурза перебивъ ему и вказавъ на се, що царь безъ всякой вины убивъ жѣнку Кудеяра, и если Кудеяръ справдѣ посягнувъ на житя государя, то зробивъ се не тямлячи себе и ему того не можна брати за вину.

Мамстрюкъ пѣзнавъ, що крымскій посоль все знае, и вже бѣльше не споривъ.

— Але якъ тутъ порадити, — сказавъ — нашъ государь бувае нераздъ надмѣрно гнѣвный. Ты посоль, а коли ему таке скажешъ, то вѣнъ и зъ тобою, Богъ знае, що зробить; а менѣ сказати ему таке, то вѣнъ велить менѣ за тѣ слова врѣзати языкъ.

— Ну, то попрощай ся зъ своїми сынами, — сказавъ Ямболдуй-мурза — ханъ велить замучити ихъ. Если хочешъ, щобы твои сыны були живѣ, то спаси Кудеяра и выправъ его до насъ.

Мамстрюкъ вымавлявъ ся, що на всякій случай годить ся заждати на царя, що если ханъ давъ такий приказъ Ямболдуй-мурзѣ, то най вѣнъ самъ скаже цареви якъ верне ся зъ выправы.

— Заки вѣнъ верне ся, Кудеяръ умре зъ голоду — сказавъ Ямболдуй-мурза. — Увѣдъни Кудеяра, а я вышлю его у Крымъ; инакше твои сыны погибли.

— Такъ ось що, — сказавъ Мамстрюкъ — цареви про се говорити не можна, а такожь и Кудеяра до тебе выправити, бо за таке менѣ смерть... Але що иншого, слухай... Ямболдуй-мурзо, будь менѣ приятелемъ и тобѣ такимъ буду! Поклянишь пѣсля свои вѣры, що нѣкому не скажешъ; про се будемо знати я, ты и ще третій, кого я выберу, а бѣльше нѣхто.

— Клянусь тобѣ, що нѣкому не скажу, — вѣдповѣвъ Ямболдуй-мурза — тѣльки щобы Кудеяръ бувъ живый и вѣльный.

— Вѣнъ буде жити и на воли — сказавъ Мамстрюкъ. — Мои сыны — своя кровь, они дорожшѣ понадъ все! Царь-государь поручивъ менѣ наглядати палаты; коли царь верне ся, я донесу ему, що Кудеяръ вѣ пивници померъ, скажу, що самъ собѣ розбивъ го-

лову зъ голоду и розпуки, а я велѣвъ его тѣло кинути до озера. Але до Крыму Кудеяра не можна пустити, бо тамъ Атанась Нагій, нашъ посоль, довѣдае ся, що Кудеяръ въ Крыму и сейчасъ напише цареви. Тожъ най Кудеяръ втѣкае на Литву; вѣнъ же-жь до насъ приишовъ зъ литовской землѣ, вѣнъ литовскій а не московскій чоловікъ, най вѣнъ тамъ проживаючи, перемѣнить свое прозвище и не называе ся Кудеяромъ. Дай ему листъ вѣдъ себе, немовъ то ты своего татарина послашъ до Литвы за дѣломъ, а я велю дати тобѣ грамоту, що тобѣ позволено выслати гонця; цареви же скажу, що ты посылавъ черезъ Литву въ справѣ моихъ сынѣвъ.

— Най вже и такъ буде, — згодивъ ся Ямболдуймурза — щобъ тѣльки я побачивъ Кудеяра и знавъ, що вѣнъ на воли, а тогдѣ и твои сыны будутъ выпущені на волю; а коли бы Кудеяръ не мѣгъ щасливо выдѣстатися зъ московской землѣ, то вже твоимъ сынамъ не бути на воли, а тобѣ ихъ оглядати.

Бувъ у Мамстряка вѣрный вѣдданный слуга, родомъ Черкесь, по имени Алимъ, а въ хрещеню Наумъ. Мамстрякъ подѣливъ ся зъ нимъ тайною и зачавъ радити ся, якъ бы то зробити, чтобы и самъ Кудеяръ не знавъ и нѣкому не мѣгъ сказати, хто его высвободивъ.

Алимъ подумавши, давъ таку раду:

— Чи тиамшь, якъ може передѣ мѣсяцемъ нашъ опричный чоловікъ Федько Ловчиковъ доносивъ на другого опричного чоловіка, Самсона Костомарова, будто бы вѣнъ, Самсонко, хотѣвъ втѣкати на Литву и въ тѣи цѣли заходивъ до литовского посла, але Самсонко передѣ государемъ выперъ ся всего, заявляючи, що не бувъ у литовского посла и не гадавъ втѣкати. Царь-государъ велѣвъ вѣддати Самсона пѣдѣ доглядѣ, але зъ опричины его не выкинувъ, а я напевно знаю, що Сам-

сонко бувъ у литовского посла и хотѣвъ вѣкати, а теперь живе въ опричинѣ нерадо та всѣхъ боить ся. Тожь коли бы Самсонкови дати грошей на дорогу, то вѣнъ бы утѣкъ разомъ зъ Кудеяромъ. Кудеяръ думавъ бы, що се Самсонко его увблнивъ а зновъ Самсонко знавъ бы лишъ про мене а не догадувавъ бы ся тебе.

Мамстрюкъ вповни згодивъ ся на раду Алима.

Самсонъ Мартиновичъ Костомаровъ бувъ широкоплечій мужчина, трицяти лѣтъ, родомъ зъ Каширскихъ дѣтей боярскихъ, служивъ у вѣйску и попалъ ся въ полонъ! Литовцямъ. Доля кинула его на двѣръ одного литовского вельможи, де зъ нимъ обходили ся ласкаво. Тамъ заняла ему сердце донька одного литовского дѣдича, що выховувала ся при дворѣ жѣнки сего вельможи. Дѣвчина хотѣла выдати ся за молодого Москвитина, а и панѣ, ви опѣкуика, не противила ся, знаючи, що Самсонъ радо лишить ся на завсѣгды на Литвѣ, але родичѣ дѣвчины не згодили ся на таке подруже. Наступила вымѣна полонникѣвъ. Самсонъ нерадо вертавъ ся до вѣтчины, де на него ждала недлюба, жѣнка, зъ котрою противъ его волѣ подружили его родичѣ ще въ молодыхъ лѣтахъ. Царь установляючи опричинну, зачисливъ до неѣ Самсона, а зъ опричныхъ разомъ зъ другими выбравъ до тоѣ дружины, що мала находити ся нерозлучно при нѣмъ въ Александрѣвскѣй слободѣ. Кары царскѣй мерзили Самсона; будучи палкимъ и правдомовнымъ, ледви зъ найбблшимъ трудомъ вдержавъ себе вѣдъ нерозважного кроку, але вкбнци пѣйшовъ до литовского посла зъ просьбою, щобы вѣнъ забравъ его зъ собою. Посолъ не поваживъ ся взяти царского пѣдданого, бо се було бы прямымъ нарушенемъ посольскихъ правъ, але впевнивъ Самсона, що коли вѣнъ самъ выдумаетъ способъ утечи, то король Жигментъ-Августъ прийме его ласкаво

и надѣлать посѣлостію. Посоль повѣдомивъ рѣвножь его, що отець панны, зъ котрою Самсонъ хотѣвъ жени-ти ся, померъ, а панна ще не вѣдала ся. Коли-жь Ловчиковъ зробивъ донесене на Костомарова, положене его було вельми небезпечне; царь мавъ завсѣгды пѣдозрѣне и при першѣмъ случаю, коли бы що-небудь не подобало ся, мѣгъ покарати его смертію.

Алимъ, звернувшись до Самсона, обѣцявъ ему три тысячь рублѣвъ, если вѣнъ пристане при его участи увѣльнити Кудеяра и втечи зъ нимъ на Литву, передгнувшись за Татаръ, высланныхъ до Литвы ханскимъ посломъ.

Самсонъ зразу не годивъ ся, пѣдозрѣваючи, чи не хотять его пѣдѣйти, але коли Алимъ положивъ передъ нимъ грошѣ и грамоту на переѣздъ, Самсонко згодивъ ся. Тымчасомъ Кудеяръ вже третій день бувъ безъ ѣды въ вязниці. Треба було поспѣшати; пора надавала ся, бо въ палатѣ не було много людей. Вечеромъ сего дня було назначене увѣльнене Кудеяра.

Мамстрюкъ завчасу приладивъ татарскій одяги для двохъ людей, а Ямболдуй-мурза двое знаменитыхъ коней. Мамстрюкъ вразъ зъ Алимомъ зайшовъ заднимъ входомъ до палаты, а вѣдтакъ Алимъ иншимъ входомъ припровадивъ Костомарова до тои комнаты, де бувъ отвѣръ въ помѣстѣ до пивницѣ. Алимъ поставивъ тамъ драбинку и положивъ на стѣль великій кусень мяса, бохонецъ хлѣба и склянку вина, а самъ забравъ ся, заборонивши Костомарови называти себе, а приказуючи завѣр-яти Кудеяра, що Костомаровъ самъ одинъ, безъ спѣль-никѣвъ, его выбавляе.

Самсонъ вѣдслонивъ отвѣръ спустивъ драбинку въ пивницю и зачавъ кликати Кудеяра по имени.

Вѣдповѣди не було.

Самсонъ зачавъ сильнѣйше кликати. Зъ пивницѣ роздавъ ся глухій голосъ: „га“.

Вѣдъ хвилѣ свого увязненя Кудеяръ находивъ ся въ якѣмсь непритомнѣмъ станѣ, нѣчого не надѣявъ ся, нѣчого не бажавъ, за нѣчимъ не жалувавъ, бо для него на свѣтѣ нѣчого не осталось ся, за чимъ бы було ему жалувати. Кудеяръ майже не вѣдчувавъ голоду. Несподѣванный кликъ его имени розбудивъ Кудеяра зъ сего на пѣвъ лѣтаргичного сну.

— Вылази скорше, скорше, — говоривъ Костома-ровъ.

Кудеяръ чепивъ ся за драбинку и першій разъ почувъ, що голодъ вѣднявъ ему звычайну силу.

— Ходѣмъ, ходѣмъ чимъ скорше, — говоривъ Самсонъ, — на насъ ждуть конѣ.

Вѣсть о вызволеню стямилъ Кудеяра. Перша гадка его була о мести надъ убійникомъ Настѣ.

— Де вѣнъ? де вѣнъ? — пытавъ Кудеяръ, вылѣзши зъ пивницѣ и розглядаючись довокола.

— Мовчи, мовчи, — зацитькувавъ его Самсонъ — найперше попоѣджъ и выпий, а вѣдтакъ перемѣни одягъ.

Кудеяръ лакомо кинувъ ся на ѣду, выпивъ вина и за пять мѣнута бувъ вже передягнений по татарски.

— Если — сказавъ Самсонъ — варта при воротахъ буде насъ выпытувати, то ты нѣчого не говори, удавай, що ты захожій татаринъ и не розумѣешь по московски.

Выйшли, а за ними пѣйшовъ Алимъ, щобы своєю присутностію увѣльнити ихъ вѣдъ допыту варты. И справдѣ варта не затримала ихъ, побачивши, що за ними иде знакомый Алимъ. Алимъ проводивъ бѣгцѣвъ до дому, де живъ ханьскій посолъ, и забравъ ся, не сказавши имъ нѣ слова.

Ямболдуй-мурза, знаючи особисто Кудеяра, ажъ скрикнувъ зъ зачудованя, коли побачивъ, що у Кудеяра була сива борода а зъ пѣдъ татарской шапки высувавъ ся посивѣлый козацкій чубъ. Се сталося зъ Кудеяромъ въ сихъ кѣлькохъ дняхъ зъ причины великого потрясеня.

— Я тобѣ допомѣгъ — сказавъ Ямболдуй-мурза — ты спасъ нашего найяснѣйшого хана вѣдъ смерти, а я тобѣ вѣдплативъ за нашего государя. Утѣкай, тѣльки не до Крыму, а на Литву, та презви ся якось иначе, а не Кудеяромъ; годѣ зволѣкати. Заразъ выбирай ся. Проводирѣвъ не можу тобѣ дати, крѣмъ сего товариша. Тутъ маешь московску грамоту, а тутъ шаблю, лукъ, колчанъ, зброю.

— А я маю пістолеты — сказавъ Самсонъ.

— На опришкѣвъ, коли нападуть, то въ двѣйню вѣдбивайте ся — додавъ Ямболдуй.

— Я не боюсь опришкѣвъ; — сказавъ Кудеяръ — московска держава така, що въ нѣй опришки ще найлѣпшій люде.

Бѣгцѣ сѣли на коней и вѣдѣхали. Самсонъ не мѣгъ пояснити Кудеярови, хто руководивъ его вызволенемъ, не назвавъ навѣтъ Алима, а тѣльки сказавъ, що ему допомѣгъ одинъ татаринъ. И Кудеяръ прирѣкъ Самсонови бути по вѣкъ вдячнымъ за сю прислугу. Коли приятель поговорили близше про свои намѣры, побачили, що ихъ дороги розходять ся. Костомаровъ хотѣвъ доконче дѣстати ся на Литву, де его сердце тягло, де надѣявъ ся дѣстати вѣдъ короля посѣлѣсть та тымъ способомъ разъ на завѣгды позбути ся нелюбою жѣнки и ненавистной царской службы. Вѣнъ намавлявъ такожь Кудеяра, щобы такъ само зробивъ и звернувъ ся до литого короля.

— Тобѣ така дорога добра, — сказавъ Кудеяръ — а менѣ иншой треба. Коли бы моя Настя жила, то я бы те саме зробивъ, але лютий ворогъ погубивъ мою добру, бѣдну жѣнку! Теперъ на що здасть ся менѣ королѣвска ласка? На що менѣ посѣлости? На що богацтва? Одна у мене думка на души: пѣмстити ся на злочинцяхъ. Не удалось менѣ задушити его власными руками того дня, коли то вѣнъ убивъ мою Настю... Вѣнъ! такій хитрый, що й не обдумати заздалегѣдь... Але теперъ, — хіба бы-мь не живъ, а его ирода тымъ або иншимъ способомъ дѣбю. И такъ ты, приятелю, кличешъ мене на Литву, а я тобѣ сказавъ бы що иншого: не ити на Литву а лишитись тутъ, щобы выбавити свою вѣтчину вѣдъ мучителя. Ты-жъ родомъ московскій чоловікъ! Тобѣ бы унятись за вѣтчиною! Теперъ много такихъ, що то ихъ мучитель скривдивъ, тожъ треба ихъ всѣхъ збрати и ити противъ мучителя!

— Е, товаришу, — сказавъ Костомаровъ — чортъ зъ ними зъ тыми всѣми московскими людьми. Придививъ ся я въ Литвѣ, якъ вѣльнїи люде живутъ: цѣлкомъ не по нашому. Тамъ шляхтичъ те саме що у насъ боярскій сынъ, а чи нашъ такій самый? Нѣ, вѣнъ знае свою честь и говорить: шляхтичъ на загородѣ рѣвня вовводѣ. А сенаторъ, те саме що у насъ бояринъ, а чи такій якъ нашъ? Най но бы тамъ король задумавъ такъ шалѣти, якъ у насъ царь шалѣе! Еге! пѣзнавъ бы вѣнъ. А у насъ и бояринъ и князь те саме, що подлый чоловікъ передъ царемъ; якого добра надѣятись вѣдъ такой землѣ! Тамъ зъ прадѣдѣвъ, зъ препрадѣдѣвъ е вѣльнїи люде а у насъ всякій чоловікъ московскій, якимъ бы вѣнъ не бувъ по своихъ предкахъ — рабъ подлый и бѣльше нѣчого! Нѣ крыхѣтки! Нѣ, товаришу, роби, якъ знаешъ, але я вырѣ- каю ся на завсѣгды сеи проклятои московскои землѣ и ви

людей: дѣтямъ своимъ, если у мене будутъ, и внукамъ и правнукамъ перекажу не вертати ся въ Московщину.

Однакъ Костомаровъ дуже ставъ въ пригодѣ Кудеярови, бо на будуче здались ему его оповѣданя про станъ московской державы. Костомаровъ сказавъ, що царь-мучитель має тѣточного брата Володимира Андрѣвича котрого не любить, а котрого многі люблять и хотѣли бы посадити на престолъ. Крѣмъ того додавъ, що многі тайкомъ уважають Ивана незаконно родженымъ, бо отецъ его, великій князь, розвѣвъ ся зъ своєю законною жѣнкою Соломонію, постригъ еи насильно въ черницѣ, а самъ оженивъ ся, мимо того, що жѣнка жила, зъ другою, и вѣдъ той то родивъ ся мучитель.

— Балакають, — говоривъ Костомаровъ — що коли Соломонію-государницю заперли въ монастирь, то она була въ тяжи и породила сына, а нова государиня зб своєю дружиною, не допустивши сеи вѣсти до великого князя Василя, велѣла тайкомъ убити дитину. Великій же князь довѣдавъ ся, що его перша жѣнка породила сына, але ему сказали, що сынъ сейчасъ по уродженю померъ, а тымчасомъ сей сынъ жиє. Але те все лишъ такъ балакають, а чи правда, то одинъ Богъ знає!

— Ото, кобы найти того сына! — сказавъ Кудеяръ — але коли его нема и годъ найти, то треба покористувати ся Володимиромъ Андрѣвичемъ.

Анѣ Кудеяръ не намавлявъ Костомарова лишити ся въ московскій державъ и стати за Володимиромъ Андрѣвичемъ проти мучителя, анѣ Костомаровъ не намовлявъ Кудеяра покидати московску землю та втѣкати на Литву. Приятель розстали ся. Костомаровъ завернувъ найблизшою дорогою на Литву, а Кудеяръ на полудне въ напрямѣ до Бѣдева.

ЧАСТЬ ТРЕТЯ.

I.

Р о з б ѣ й.

Кудеяръ вѣхавъ, удаваючи зъ себе нововыхрещеного татарина; пристанувши въ заваднѣмъ домѣ, почувъ, якъ подорожнїи люде розповѣдали собѣ, що царь, зновъ покаравши смертію знатныхъ людей, поѣхавъ зъ опричниками руйнувати оселѣ убитыхъ, а бѣдному народови приходитъ ся ще тяжше жити якъ передъ тымъ. Переправляючи ся черезъ Угру, Кудеяръ розмавлявъ зъ купцемъ, що вѣхавъ зъ Москвы, а сей розповѣвъ ему, що въ Москвѣ водправляли по церквахъ молебень за вратоване царя зъ рукъ убійника.

— А хто се той злочинець? — поспытавъ Кудеяръ.

— Называе ся Кудеяръ, — сказавъ купецъ — бувъ въ колонѣ у Татаръ, тамъ принявъ бусурманьску вѣру и вырѣкъ ся Христа Бога, а ханъ крымскїй выпустивъ его на Русь и намовивъ убити православного царя, та лишь Господь не допустивъ.

— А менѣ говорили инакше; — вмѣшавъ ся въ розмову иншїи подорожнїи кажуть, що вѣнъ принявъ бусурманьску вѣру и вернувъ ся на Русь, але того вѣкому не говоривъ, що побусурманивъ ся, а коли про се дбаналя ся жѣнка и зачала ему докоряти, то вѣнъ ви повѣсивъ. Царь-государь, скоро о томъ довѣдавъ ся, велѣвъ привести его передъ себе, а вѣнъ якъ не кине ся

на царя, та тутъ и стало ся нечуване чудо: несподѣвано появивъ ся ангель и поразивъ его мечемъ огненнымъ, — а вѣнъ, якъ стоявъ, такъ и проваливъ ся пѣдъ землю.

— Такъ — сказавъ купецъ — и мы про се чули; кажутъ люде, немовъ то запавъ ся пѣдъ землю, але що до жѣвки, то я сего не чувъ.

Кудеяръ умысно повѣхавъ пустыми дорогами. За добу по переправѣ черезъ Угру прийшлося вѣхати ему лѣсомъ; кѣнь его утомивъ ся, вѣнъ знявъ вюкъ и сѣдло, розложивъ ватру и зачавъ варити кашу зъ вудженнымъ мясомъ въ невеличкѣвъ казанѣ, якій ему давъ Ямболдуй-мураа на дорогу зъ иншими приборами.

Наразъ почувъ ся кѣньскій тупѣтъ и понесли ся голоса:

— Що тутъ за люде?

— А вы що за люде? — поспытавъ Кудеяръ, збравши ся на ноги.

— А мы такі люде, — сказавъ незнакомый сидячи на кони — що насъ много а ты самъ. Значить ся, розвязуй мошонку и коця своего намъ вѣддай, бо у насъ нема досить коней.

Кудеяръ, не кажучи нѣ слова, хопивъ обома руками за дубчака, збгнувъ его и переломивъ на двое, а вѣдтакъ взявши въ обѣ руки зломану часть дерева, замахнувъ ся на незнакового.

— Чортъ! Несамовитый; — закричавъ незнакомый, ухиливши ся вѣдъ удару, та вдаривши коня, зачавъ втѣкати...

— Анѣ чортъ, анѣ не несамовитый, — кричавъ за нимъ Кудеяръ, — а хрещеный чоловѣкъ, такій безпрютный и пѣдъ оналою якъ ты. Вертай лѣпше сюды по добру, та поговоримо.

— Коли такъ, то инша рѣчь, — сказавъ незнако-

мый и завернувъ коня. Зъ незнакомымъ вѣхало девять людей на коняхъ.

— Вы, братья, — говоривъ Кудеяръ — певно такъ, що коли васъ пѣймають, то повѣсять, а бѣльше нѣчого; ну, а зѣ мною розправили бы ся инакше! Злазѣть, братья, зъ коней, мы свои. Менѣ такихъ треба якъ вы, и я вамъ здамъ ся; будете Бога хвалити, що зѣ мною стрѣтились.

Незнакомѣ посѣдали зъ коней.

— Я васъ не буду пытати, що вы за одинъ, — сказавъ Кудеяръ — и самъ вамъ на се вѣдповѣмъ: в мѣжь вами мужики зъ опальныхъ посѣлостей, и боярскѣй люде, и зъ-помѣжь службы, и крѣпаки, що втекли зъ крепцтва.

— Справдѣ такъ! — сказавъ одинъ зъ незнакомыхъ.

— Вы — продолжавъ Кудеяръ — ганяете по лѣсахъ, засѣдаете при дорогахъ, въ чужѣй мошонки заглядаете... а много васъ?

— Людей... людей по-надъ сотню буде — вѣдповѣли.

— Брешете, — сказавъ Кудеяръ — причинили; васъ нема такъ много, бо васъ що найбѣльше буде лишъ зъ пѣвъ сотнѣ.

— Вгадавъ, — притакнувъ одинъ зъ незнакомыхъ — насъ теперъ шѣстьдесятъ девять людей... Але ты чи якѣй знахорѣ, чи що?

— Такъ, знахорѣ, — сказавъ Кудеяръ — и знаю про васъ те, чога вы не знаете; знаю те, що коли вы будѣте жити въ лѣсѣ въ малѣмъ числѣ, то дѣзнавши ся про вашѣ розбишцтва, вышлють на васъ много воєнныхъ людей и найдуть вашѣ леговиска, а васъ заберуть и вывѣшають. Чому не идете у ватагу другихъ, щобы и вы и другѣ мали бѣльше силы?

— Другій самій для себе, — сказавъ одинъ зъ опришкбвъ — а намъ треба хлѣба и другимъ рѣвножь.

— Кождый жури ся за себе, а другому не перепиняй — додавъ другій.

— Они мають своихъ атаманбвъ, а мы своихъ — докинувъ третій.

— А чи знаєте, дурнѣ, — сказавъ Кудеяръ — мучитель, що живе въ Анександрѣвекбѣй слободѣ, зновъ пѣшовъ палити и руйнувати мужикбвъ въ селахъ поубиваныхъ боярѣ, а своихъ опричникбвъ высылае выгубити по лѣсахъ опришкбвъ. А вы въ рѣзныхъ мѣсяцяхъ малыми ватагами стоите, то и васъ заберуть... Для васъ же, дурнѣвъ, найббльша небезпечнѣсть, бо вы стоите недалеко города. Лишь бы вамъ подумати надъ тымъ, щобы мати ббльше силы.

— Та бо справдѣ такъ, братя, — сказавъ одинъ опришокъ — ось, говорятъ, Муравля, що стоявъ мѣжь Серпуховомъ а Тулою, розбили и самого прихопили и повѣсили въ Серпуховѣ.

— Коли бы намъ стрычка бояти ся, то не ходити у лѣсы — вѣдрѣкъ другій.

— И зъ голоду умирати, — замѣтивъ третій — а тутъ наша пожива.

— Славна мабуть у васъ пожива, — сказавъ Кудеяръ — бо й збруя ваша не абы яка! Хиба якого бѣднягу на дорозѣ облупите, возьмете мѣдякбвъ, та мужикови зъ коморы сѣракъ вытягнете! Не така бы була у васъ добычъ, коли бы васъ було ббльше, а всѣ мали добру збрую; — тогдѣ бы якій богатый монастырь злупили або й мѣсто добули.

— Оно правда, — сказали опришки — добычи то у насъ немного бувае, та й то не часто...

— Замѣсть волочити ся по лѣсахъ невеликими ва-

тагами, то ходѣть до мене на службу — сказавъ Кудеяръ.

— Якъ то до тебе на службу, — поспытали зачудованї опришки — а ты хто такій? чи будешь намъ платити? Не вже-жь у тебе много грошей?

— Выстане на плату не ино вамъ, хочъ теперъ въ кишени у мене немного — сказавъ Кудеяръ. — Найдѹ зъ-вѣдки заплатити, а моя плата лѣпша якъ царска. Ходѣть воювати, а я васъ поведу.

— Зъ кимъ воювати?

— Зъ мучителемъ, що сидитъ въ Александрѣвскѣй слободѣ.

— Зъ царемъ? — сказали опришки; — мабутъ вѣнъ несповна розуму! Що зъ нимъ балакати? Вѣнъ божевѣльный!

— Вамъ се не мѣститъ ся въ лепетѣ! А хто васъ знищивъ и змусивъ скитати ся безъ притулку? Черезъ кого нема вамъ житя? Все черезъ него. Противъ него воювати пѣйдемо.

— Або-жь се можна? Се значить, що зъ цѣлою землею воювати.

— Якъ разъ нѣ! Земля буде за нами.

— Безъ Бога свѣтъ не стоить и безъ царя земля не править ся, — замѣтивъ одинъ опришокъ — де царь, тамъ и земля за нимъ.

— Буде — сказавъ Кудеяръ — иншїй царь: князь Володимиръ Андрѣвичъ! Земля его хоче. Мы, братя, мучителя стягнемо зъ престола и посадимо Володимира Андрѣвича. А за таке дѣло новый царь буде для насъ ласкавый.

— Або то нашимъ рыломъ такї дѣла робити — сказали опришки. — Чи намъ, мужикамъ, ставити царѣвъ? Се дѣло боярске.

— Бояре зъ нами — вѣдповѣвъ Кудеяръ. — Е бо-
яре опричнѣи и тѣи за мучителемъ, а зновъ бояре земскѣи
— справедливѣи бояре — они за нами.

— Такъ що-жь, значить ся, ты вѣдъ боярѣвъ намъ
будешъ платити — допытувались опришки.

— Кобы ино було за що платити — сказавъ Ку-
деяръ. — Вы будете на службѣ князя Володимира Ан-
дрѣевича, а я вѣдъ него буду давати вамъ плату.

— Ну, давай, — сказали опришки.

— Добре, дамъ, — заявивъ Кудеяръ — але най-
перше треба зробити ладъ. Вы збравшись масте ити за
мною до Бѣлева. Тамъ въ лѣсѣ е засѣкъ, а въ нѣмъ
стоитъ зъ ватагою атаманъ Окуль Семенѣвъ; до него
пристала друга ватага пѣдъ атаманомъ Урманомъ. Вы
злучите ся зъ ними.

— Самѣи мы не можемо ити, — вѣдповѣли ему —
у насъ е атаманъ выбранный, але и атаманъ самъ вѣдъ
себе нѣчого не зробить, бо кожду справу рѣшае гро-
мада.

— Гараздъ, — сказавъ Кудеяръ — я поѣду зъ
вами у вашъ засѣкъ та поговорю зъ атаманомъ и гро-
мадою.

Кудеяръ збравъ свое манате, вложивъ на коня и
поѣхавъ зъ опришками. Они звернули зъ дороги, ѣхали
манѣвцами и прибули въ долину, де показали ся при-
знаки житла. Були выкопанѣи землянки а довкола нихъ
слѣды ватры. Кудеяръ побачивъ мужичинъ, що сидѣли
купками, побачивъ жѣнокъ и дѣтей.

— Е, та вы тутъ зъ бабами и дѣтворою! — завва-
жавъ Кудеяръ.

— Не всѣ, декотрѣи, — сказали проводившѣи его
опришки — до насъ прилучили ся зъ опальныхъ слѣдъ
деякѣи мужики зъ жѣнками, у одныхъ е дѣти, а у дру-

гихъ старіи батьки и матери. Що-жь зъ ними ребити? Чей-же не побивати ихъ? А ихъ и небогато. У насъ зъ двацять людей зъ родинами, а прочіи саміи, бо деякіи навѣтъ не знаютъ, де ихъ жѣнки и дѣти та що зъ ними сталось.

— Де десять баббвъ на пѣвотню хлопбвъ — тамъ не гараздъ! — завважавъ Кудеяръ.

— Жѣнки у насъ варять страву — говорили опришки — и опирають ватагу; мы имъ даромъ не даемъ хлѣба ѣсти.

Жѣнки були одѣтї дуже бѣдно и брудно. Вѣдъ разу можна було бачити, що они тутъ неначе робуча худоба. Лиця ихъ були вымарнѣлїи. Коли Кудеяръ зсѣвъ зъ коня, до него пѣдбйшла товпа опришкбвъ въ чудныхъ одягахъ. Однїи були въ сѣракахъ и лаптяхъ, другїи въ подертыхъ чоботахъ; шапки були пѣдранїи, а у деко-трыхъ замѣсть сѣракбвъ тѣлѣпались на плечахъ старїи вытертїи кожухи, выверненїи вовною на верхъ. Опришки, що прибули зъ Кудеяромъ, показали ему атамана. Се бувъ чоловѣкъ зъ пятьдесятлѣтнїи, зъ невеликою сивою борѣдкою та великими розкудлаными вусами; лице було въ него округле, а зеленуватїи очї глядѣли якось хитро. Фїзіогномїя нагадувала щось котячого.

Кудеяръ зачавъ ему говорити въ тѣмъ змыслѣ, въ якѣмъ представивъ цѣлу рѣчь опришкамъ въ лѣсѣ. Атаманъ слухавъ недовѣрчиво, але товаришѣ, що стояли до-вкола него, не дали ему заявити негодованя. Обѣцяна плата перехилила ихъ на сторону Кудеяра.

— Збирай, атамане, громаду, — сказали они атаманови.

Атаманъ боявъ ся, що новїи чоловѣкъ заманить всѣхъ и они выберуть его атаманомъ, тожь вѣдтягавъ ся скликати громаду.

— Коли ты маєшь много грошей, — сказавъ вѣнъ, лукаво усмѣхаючись — то вѣдай ихъ менѣ, а я вже буду знати, що сказати громадѣ.

— При менѣ нема тутъ грошей, — вѣдповѣвъ Кудеяръ — и ты не забирай ся мене обдерти, але я маю грошѣ, и то такъ много, що выстане на плату не ино для вашои одной ватаги, але такожь и для иншихъ, що пойдуть за княземъ Володимиромъ Андрѣвичемъ. А я тобѣ, атамане, скажу ось що: ты боишь ся, чтобы я тебе не скинувъ и самъ не ставъ атаманомъ, — але ты сего не бѣй ся. — Ты лишишь ся атаманомъ и крѣмъ тебе будуть у мене ще другіи атаманы. Я не прийшовъ до васъ атаманувати, ино наймати на службу до князя Володимира Андрѣвича за платню и за великі ласки, якими будете надѣлені, коли посадимо єго на престолѣ.

Зѣбрали громаду. Нежонаті легко послухали намовы Кудеяра. Але жонаті зачали розсуджувати, якъ выбирати ся имъ въ дорогу зъ жѣнками и дѣтьми, коли у нихъ всего ино дванацять коней.

— Ты намъ дашь грошѣ, — говорили они до Кудеяра — але чи мы ихъ будемо вѣсти? За грошѣ тутъ не купишь нѣ стравы нѣ якого лаха. Не маємо хлѣба и живемо тутъ тымъ, що птаха або звѣра убємо. Гинемо зъ голоду и зимна! Села зъ-вѣдси далеко, а коли и зайдешь до села, то не завсѣгды удасть ся що вкрасти; кѣнні вѣзять за добычею, а намъ не даютъ, а коли що дадутъ, то хiba стѣлки, чтобы мы не погинули зъ голоду.

— Все одно, — сказавъ Кудеяръ — коли тутъ лишете ся, то пропадете, бо небавомъ вырушити на васъ єе войско зъ оружемъ и пушками. А у васъ яка єе

— Тільки стрѣлы та дубины, — вѣдповѣли — шабель, дуже мало, а пушокъ не буде й десять на всѣхъ.

— Отъ и бачите — сказавъ Кудеяръ. — Житє найббльше варта. Лишатисъ вамъ тутъ нѣяково. А я по-стараюсь для васъ коней. Чи тутъ боярскій села?

— Зѣ-на двадцать верстѣ — села Воротиньского.

— А табуны вѣ?

— Великѣй.

— Чому-жь не займете ихъ?

— Тамъ много людей. Напасти на табунъ и займити не було бы трудно, але якъ увести? Заразъ збѣгутъ ся мужики и догонять.

— Ба и се ще, — сказали инші — коли заговорити про се на громадѣ, то одні згодять ся, а другі противлять ся.

— Дайте менѣ трехъ, що знаютъ добре дорогу, а я вамъ пригоню коней — сказавъ Кудеяръ.

Выбравъ Кудеяръ трехъ опришкѣвъ на коняхъ и повѣхавъ зъ ними, куды вказували, перебираючись помѣжъ гушавину, а вѣдтакъ по дорожѣ, при котрѣй були оселѣ, одна вѣдъ другою на кѣлька верстѣ. Приѣхали до одного села. Було вѣ нѣмъ зъ двадцать хатъ, але що пора робуча, то й людей не було. Кудеяръ зажадавъ мотузя, обѣцюючи заплатити. Старцѣ принесли моченого мотузя, а Кудеяръ заплативши ббльше, якъ були вартѣ, повѣхавъ дальше. Переѣхавши сѣмъ верстѣ, побачивъ на лугахъ великѣй табунъ коней. Табунчикѣвъ було десять, але не всѣ разомъ. Кудеяръ зъ товаришами пѣдѣхавъ до двохъ табунчикѣвъ, що стояли на кѣнци табуна, и сказавъ:

— Намъ треба сто коней; повяжѣть ихъ моту-

земъ по двое разомъ, щобы було пятьдесять паръ. Мы заберемо ихъ зъ собою и погонимо.

Табунчики стояли, выбалушивши баньки, неначе приголомшенїи. Кудеяръ геворивъ зъ ними такъ спокѣино, неначе мавъ бы цѣлкомъ право приказувати и немовъ конѣ були его власностїю.

— Рушайте ся скорше. Робѣть, що вамъ приказано! — выкрикувавъ.

— Ба, та якъ? — воркотѣли табунчики.

— А такъ, якъ я вамъ приказую. Скорше! Чи може хочете посмакувати отсего?

Вѣнъ показавъ имъ нагайку.

— А чи ты — пытали табунчики — маєшь приказъ вѣдъ боярина? И зъ нимъ у двѣрь до управителя.

— Я вашъ управитель, коли приказую — сказавъ Кудеяръ.

Наполоханїи табунчики сказали, що идуть займати коней.

Прочїи табунчики, побачивши незнакомыхъ людей, якъ бесѣдували зъ ихъ товаришами, уважали потрібнымъ близше пѣдѣйти. Тѣ, котрымъ Кудеяръ перше выдавъ приказъ, зачали розповѣдати и товаришамъ, але Кудеяръ, не зважаючи на нѣчо, повторивъ свѣдїи приказъ и прочимъ табунчикамъ.

— Займѣть сто коней. Поважѣть мотуземъ. А мы ихъ погонимо зъ собою.

— У насъ в управитель... -- зачали було табунчики.

Кудеяръ перебивъ :

— Я старшїи якъ вашъ бояринъ, а не то управитель. Заразъ робѣть се, що я вамъ приказую, а то я

васъ на шкаматя роздери, сякй-такй дѣти, и вашого управителя разомъ зъ вами!

Табунчики цѣлкомъ змѣшали ся. Имъ выдавалось, що передъ ними щось такого великого, сильного, могучого, щось такого... чого они не вмѣли поняти, — тожь поѣхали займати коней и вязати. Але одинъ зъ нихъ завернувъ коня и пѣгнавъ въ бѣкъ. Кудеяръ догадавъ ся, що вѣнъ ѣде до села кликати помочи, тожь пѣгнавъ за нимъ, дѣгнавъ его, стягнувъ нагайкою по плечахъ такъ, що сей припавъ головою до гривы коня и мало що не змлѣвъ, а вѣдтакъ, прийшовши до себе, застогнавъ... Кудеяръ хопивъ его коня за уздечку, вдаривъ нагайкою и пѣгнавъ передъ себе до табуна.

— Роботу роби, яку тобѣ приказано, а не вѣдбѣгай, сякй-такй! — закричавъ Кудеяръ.

Табунчики выповнили приказъ Кудеяра. Коней вѣдѣгнали, повязали. Кудеяръ поѣхавъ напередъ, а товаришѣ погнали за нимъ коней. Табунчики стояли зачудованй, доки незвычайнй гостѣ не щезли зъ очей.

— Що се таке? — зачали тогдѣ розбирати табунчики. — Якъ же се, насъ десять, а ихъ четверо? Що они за однй, чи вѣдъ боярина? А може вѣдъ самого царя? Або, чи они не опришки? Але нѣ, якось не похожй... Опришки такъ не ходять. Бо чи-жь опришки пѣйдуть въ четверо на десятьохъ, и то въ бѣлый день, недалеко вѣдъ села? А чи се не чужостороннй люде воєннй? Може се Литва? Таки такъ, справдѣ Литва.

На тѣмъ скѣбничили ся здогады табунчикѣвъ.

— Не будемо — сказавъ одинъ табунчикъ — говорити управителеви, що ихъ було четверо а скажемо, що прибуло много людей воєнныхъ и забрали коней.

И пѣшли до своего управителя та звели великй крикъ. Розбйшла ся поголоска, що прийшли люде во-

енні, и наполохані мужики хотѣли збирати ся на оборону.

Кудеяръ зъ товаришами покормили свою добычу по дорожѣ чужимъ вѣвсомъ на поли, а люде, видячи стѣльки коней, не боронили имъ, думаячи, що прийшло такожь стѣльки людей. Приѣхавши до одной стирты сѣна, велѣвъ Кудеяръ сплести зъ дубового галузя плетѣнки, набравъ сѣна та привязавъ до коней. По якѣмсь часѣ, щасливо прибувъ зъ цѣлымъ табуномъ до розбѣйничого засѣку.

Всѣ опришки зачудувались и прирекли слухати у всѣмъ Кудеяра.

— Маєте коней — сказавъ — и выстане ихъ не ино для васъ, але ще и для тыхъ, що до насъ прилучать ся.

Зачавъ Кудеяръ выпытувати ся, де е монастирѣ, и довѣдавъ ся, що въ сусѣдствѣ е два монастирѣ — одинъ Добрый, а другій подальше Оптинъ.

Було въ ватазѣ двоухъ братѣвъ, Калужанъ, сынѣвъ прогнаного кудысь сына боярскаго Юдинкова. Отець ихъ вийшовъ зъ Украины а сыны нагадували Кудеярови въ дечѣмъ Украинну. Ті сыны, пѣсля царскаго приказу, були розлучені зъ вѣтцемъ; вѣтця повезли до Казаня а сынѣвъ выправили на поселене до Ливоніи, але они втѣкли вѣдтамъ въ знакому собѣ околицю калужску и пристали до ватаги, щобы спасти свою шкуру. Одного зъ нихъ звали Жданомъ, а другого Василемъ. Кудеярови подобали ся ті молодики, а и они зъ самого почину вѣдносились зъ якимсь поважанемъ до его особы. Они були зъ Кудеяромъ въ выправѣ за табуномъ, а теперъ взявъ ихъ Кудеяръ зновъ зъ собою въ похѣдъ на Добрый монастирѣ. Прибувши передъ монастирѣ, положеный въ гаю, Кудеяръ лишивъ своихъ товариштѣвъ зъ

кѣньми, а самъ вѣйшовъ пѣшки въ отворенїи ворота монастырскаго подвѣря.

Тамъ стрѣтивъ новика и поспытавъ его :

— Де лежить монастырска каса? Чи не у игумена?

— А тобѣ на що се знати? — поспытавъ зачудованый новикъ.

— Я приѣхавъ порахувати вашого отця-игумена : якъ вѣнъ править мужиками, якї доходы побирае, якъ кормить монаховъ и васъ, новиковъ? Чи не поводитъ ся вѣнъ зъ вами люто?

Новикъ подумавъ простодушно, що се прибула якась особа, котра буде судити и розправлятися зъ игуменомъ, тожь зачавъ розповѣдати про всякї надужитя; сказавъ, що игумень устроюе въ своѣй келїи пиры для свѣтскихъ гостей, пе зъ ними солодкї меда, а въ бѣльшїи свята и фряжске вино, а монахамъ дае тѣльки квасъ, и то кислый; нарѣдъ привозить игуменови свѣжу рыбу, а вѣнъ дае тѣльки сушену, а деколи и оплѣснѣлу; у игумена пекутъ ся пшеничнїи колачѣ, а братїи дають хлѣбъ житнїи; всѣ доходы бере игумень на себе, а касу монастырску тримае у себе въ келїи, въ закамарку въ стѣнѣ, и въ касѣ тѣй ще ѣ чужїи грошѣ вѣдданїи на переховокъ; у игумена на хуторѣ посестра, а у посестры дѣти, котрыхъ игумень кормить; игумень бувае часто пьянїи а старцѣ не смѣють жалувати ся на него, бо и самїи не лѣпшїи: жиють нечестно, мають жѣнки и дѣти та кожного дня запивають ся; деколи въ монастыри нема нѣякои вѣдправы, бо всѣ пьянїи, а люде, що приходять зъ-далека на молитву, розходять ся не помоливши ся.

Кудеяръ все выслухавъ и довѣдавъ ся вѣдъ новика, що вѣнъ пече просфоры; пѣшовъ за нимъ до просфирнѣ, а побачивши тамъ два мѣшки зъ мукою, велѣвъ

новикови ждати тамъ на себе, доки не выйде вѣдъ игумена.

Вѣдтакъ пѣйшовъ Кудеяръ до келіи игумена, а постукавши въ дверь, проголосивъ: „Господи Иеусе Христе, Сыне Божій, помилуй насъ!“ Вѣдповѣди не було. Кудеяръ повторивъ молитву и зновъ не почувъ вѣдповѣди.

Игумень сего дня крѣпко заснувъ зъ похмѣля. Кудеяръ трутивъ запертїи дверь; завѣсы пустили и дверь вѣдчинили ся.

Игумень збравъ ся зъ постели, побачивъ незнакомаго и зачавъ его ганьбити. Кудеяръ, не дивлячись на игумена, заложивъ вѣстре ножа въ шпару дверей, що замыкали закамарокъ въ стѣнѣ, пѣдваживъ дверь и вынявши вѣдтамъ два великїи мѣшки зъ грѣшми, сховавъ ихъ за пазуху.

— А то що такого? — крикнувъ игумень и кинувъ ся на него. Кудеяръ схопивъ игумена за каркъ и приплеснувъ его носомъ до стѣны. Кровь хлюпнула зъ игуменьского носа. Кудеяръ забѣгъ до просфирнѣ, а не заставши тамъ нѣкого, хопивъ два мѣшки зъ пшеничною мукою, завдавъ собѣ на плечѣ, выйшовъ за ворота, сѣвъ на коня и разомъ зъ товаришами вѣдѣхавъ.

Розбитый игумень довшїи часъ не мѣгъ прийти до себе, отиравъ кровь зъ лица, а вѣдтакъ поднявъ крикъ. Братїя кинулась скликувати службу и мужикѣвъ, щобы гнати за опришкомъ, але Кудеяръ бувъ вже далеко.

Кудеяръ роздавъ кождому опришкови по двацять рублѣвъ платнѣ та вѣддавъ муку для цѣлои ватаги.

— Най бабы напекутъ колачѣвъ — говоривъ. Опришки переняли ся великимъ поважанемъ а навѣтъ певного рода боязнею супроти Кудеяра. Хитрый атаманъ,

Кузьма Сырый, тѣльки зубами скреготавъ, а Кудеяръ, за-для его атаманьскои гѣдности, давъ ему подвѣйну платню въ порѣвнаню зъ другими и впевнивъ, що ему не вѣдберуть атаманьства.

— Теперь, братя, годъ намъ тутъ довше барити ся — сказавъ Кудеяръ. — Калуга недалеко, вышлютъ проти насъ войско. Рушаймо до Бѣлева и тамъ злучимо ся зъ Окуломъ и Урманомъ.

Таборъ рушивъ. Бабы и дѣти посадили на коней, а такожь всѣ пожитки наладували на коней. Кудеяръ заборонивъ по дорозѣ грабити села а противно приказавъ купувати у селянъ всео за грошѣ. Опришки закупили по селахъ сокиры и топоры, хочъ селяне нерадо продавали тѣ рѣчи, бо они потрѣбнѣ въ господарствѣ, а можна було ихъ купити ино въ бѣльшихъ мѣстахъ. Кудеяръ, платячи готѣвкою, грозивъ селянамъ, що если не продадутъ, то заберуть вѣдъ нихъ на силу.

Подорожнѣ, що стрѣчали опришкѣвъ, не важились допытуватись, що они за однѣ, а зновъ Кудеяръ заборонивъ ватазѣ зачѣпати людей. Переѣхавъ побѣчь нихъ царскѣй гонецъ, але Кудеяръ не велѣвъ и его чѣпати; гонецъ зачудуваннѣ дививъ ся на товпу, але нѣчого не пытавъ, вдоволяючись, тымъ, що его не чѣпають. Кудеяръ бувъ той гадки, що треба оминати всякои напасти, доки не злучать ся зъ Окуломъ и Урманомъ.

Опришки обѣхали Бѣлевъ, выѣхали на болховску дорогу и подѣхали до того мѣсця де Кудеяръ, вертаючи зъ Крыму, стрѣтивъ ся зъ Урманомъ и Окуломъ. Але заѣздного дому вже не було; на его мѣсци лежали згарища. Кудеяръ скрывъ ватагу въ лѣсѣ, а самъ поѣхавъ дорогою дѣвѣдати ся, що се все значить. На дорозѣ стрѣтивъ ся зъ однимъ зѣ службы, а той ему розповѣвъ такѣ: бѣлевскѣй намѣстникъ выславъ воинныхъ

людей, а староста скликавъ нагбнку на опришкѣвъ, що розсѣлись въ лѣсъ пѣдъ мѣстомъ. Войско и нагбнка пѣдступили до засѣка и була ббйка, але опришкѣвъ не могли добути, а заѣздный дѣмъ спалили за се, що господарь его бувъ въ змовѣ зъ опришками; господаря зъ жѣнкою привезли до Бѣлева и тамъ повѣсили, а опришки побоюючись, щобы не выслано на нихъ бблшой силы, покинули засѣкъ и втекли до литовской границѣ. Кудеяръ зайшовъ въ те мѣсце, де закопавъ ханскій дарунки, вынявъ трохи грошей и дорогоценностей, лишаючи рещту на запасъ, и вернувъ ся до своихъ.

Окуль и Урманъ пѣйшли на литовску границу, — сказавъ — тожь треба намъ ихъ доганяти.

Ватага рушила на захѣдъ до Жиздры. Зачались дощѣ. Опришки дѣйшли до рѣки Жиздры, вѣйшли до села и розмѣстились по курныхъ хатахъ. Мужики не смѣли имъ противити ся. Тамъ опришки довѣдали ся, що Окуль и Урманъ були въ тѣмъ селѣ та пѣшли на право черезъ лѣсъ. Пѣдъюджуванѣ Кузьмою Сѣрымъ опришки зачали негодувати на Кудеяра.

— И де-жь то твѣй Окуль зъ Урманомъ? Ты насъ дуришь. Чого тутъ насъ завѣвъ? — роздавались крики.

— Вамъ — сказавъ Кудеяръ — не можна було лишати ся пѣдъ Калугою, бо коли бы були ще одинъ день затримали ся, то вже прийшло тамъ царске войско. Пѣдъ Бѣлевымъ рѣвножь годъ було, коли вже Окуль и Урманъ уважали потрѣбнымъ, зъ вѣдси забирати ся. Они пѣшли сюды на право черезъ лѣсъ и мы пѣдемо за ними.

Опришки успокоили ся, але Кузьма Сѣрый не перестававъ шкѣдити Кудеярови. Кудеяръ не велѣвъ нѣчого брати насильно у мужикѣвъ, а Кузьма, противъ его наказу, пѣдмавлявъ грабити мужикѣвъ, и мужики,

покинувши хаты, повтѣкали до лѣса. Тогдѣ у ватазѣ зачала ся сварка. Тѣ, що повинувались Кудеярови, напали на тыхъ, що слухали Сѣрого — зачалась бійка. Партія Кудеяра показала ся сильнѣйшою. Сѣрый пбдавъ ся. Кудеяръ скликавъ громаду и зажадавъ, щобы змѣнили атамана. Опришки послухали и выбрали атаманомъ Антипку Товченого, бѣглого стрѣльца, крѣпкого чорнявого паробка, що силою уступавъ ино одному Кудеярови. По усмиреню сварки, опришки пбшли долѣ рѣкою Жиздрою и наразѣ въ половинѣ дороги побачили велику товпу людей, кѣнныхъ и пѣшихъ, якъ переправляли ся въ брѣдѣ черезъ Жиздру.

— Се царске войско! Царска рать! — закричали. — Що намъ робити? Они насъ побачили. У нихъ рушницѣ! Мы пропали!

— Такъ, вѣдозавъ ся Сѣрый — коли бы вы були мене слухали, то не прийшло бы до того! Завѣвъ насъ проклятый зайда, чортъ его знае, що вѣнѣ за одинѣ... може навмысно туды запровадивъ. До лѣса, чимъ скорше до лѣса!

Кудеяръ, почувши се, кинувъ ся просто до товпы, що ще не перейшла Жиздру, и кричавъ до своихъ:

— Не лякайте ся, братья!

— Куды ты! — заревѣвъ Сѣрый, кинувши ся на него — хочешъ втѣкати. Бийте его, сякого-такого сына!

Сѣрый прицѣливъ ся въ Кудеяра зъ лука, але товаришѣ вырвали ему лукъ.

Кудеяръ пбдѣхавъ близше до рѣки и наразѣ утѣпный завернувъ коня назадъ и кричавъ до своихъ:

— Се нашѣ, нашѣ! Тѣ, що мы ихъ выглядали! Окуль зъ Урманомъ.

Кудеяръ станувъ напротивъ Урмана.

— Брате, товаришу, приятелю — кричавъ Кудеяръ — мы за вами ходимо, васъ глядаемо!

— Кудеяре, — крикнувъ Урманъ — ты нашъ?

— Вашъ, вашъ, — говоривъ Кудеяръ — веду до васъ свою ватагу.

Оъ якъ! — смѣючи ся говоривъ Урманъ: — въ него вже и ватага.

Урманова ватага перейшла перша черезъ Жиздрѣ. За нею йшовъ Окуль зб своєю. Урманъ крѣпко обнимавъ Кудеяра, а Окуль, видячи, що Урманъ когось обнимав, кричавъ до него зъ рѣки: „кого се такъ?“ — Кудеяръ зъ нами, — кричавъ у вѣдповѣдь Урманъ, — та ще й не самъ, а зъ ватагою. — „Бго одного за три ватаги выстане“ — сказавъ Окуль и переправившись назадъ черезъ рѣку, скочивъ зъ коня и давай цѣлувати ся зъ Кудеяромъ. Розбишаки зъ шайки Окула и Урманя, що бачили Кудеяра перше, зъ цѣквостію дивили ся на него и грѣмко выражали свою радѣсть.

— Якъ мы тобъ пророкували — такъ и вышло, — сказавъ Урманъ. — Отъ видко и придали ся мы тобъ:

— А ты намъ ще ббльше — сказавъ Окуль.

— А отъ нашъ атаманъ, Антипъ Толченый — сказавъ Кудеяръ, — по братерски его! А отъ бувшій атаманъ, Кузьма Сѣрый.

Розбишаки, що вѣдобрали вѣдъ Сѣрого лукъ, держали его за руки и не давали втѣкати. Сѣрый, видячи, щѣ понавъ ся самъ въ сѣти, заставленій на Кудеяра, впавъ на колѣна и кричавъ:

— Змилуй ся! Я виненъ! Не буду ббльше!

— Ты мене вбити хотѣвъ, — сказавъ Кудеяръ, — ты бунтъ у ватазѣ пѣднимавъ. Нехай тебе судять все и атаманъ.

— Порубати его, — кричали розбищакъ,

— Нѣ, повѣсати! — говорили другі.

— На палъ посадити! — кричали треті.

— Повѣсити, чи порубати, чи на палъ посадити, все одна смѣръ, — говорилъ Товченый. -- Я думаю повѣсити его на тѣмъ деревѣ.

Тогдѣ якась женщина зъ шайки, почувши голоснй крикъ, що жадали смерти Сѣрого, скрикнула переразливо. Та въ слѣдъ за тымъ на неи накинувъ ся зъ лайкою твердый мужескій голосъ. То була жена одного зъ розбищакъ, котру мужъ давно вже пѣдозрѣвавъ въ любви до Сѣрого. Теперь она мимохѣтъ передъ всѣми зрадила свое чувство. Мужъ згацьбивъ еи; она затрѣвожена близькою карою любовника, плюнула мужеву въ лице и закричала: — кобы тебе, поганця, замѣсть Кузьмы на дерево! Мужъ пхнувъ еи ножемъ въ сердце. Збѣгли ся докола неи розбищакъ... Однй буди за нимъ, другі противъ него. Убійця кричавъ, що вѣнъ мужъ и може довѣльно расправляти ся зъ женою. Ему вѣдирѣдали, що „хочъ и мужъ, а самовѣдно не мѣгъ вкорочувати вѣку женѣ, повинецъ бувъ пожалувати ся атаманови и всему товариству...“ Пришовъ Кудеяръ, разомъ зъ Товченымъ, Окуломъ и Урманомъ, выслухавъ дѣло и сказавъ:

— Все зло вѣдси, що бабъ возимо. Отъ оно и вѣдовало ся. По моѣй гадцѣ, завищивъ мужъ, тѣлько не такъ, чтобы его карати смѣртію, длятого, що жѣнка его розгразнила и вѣнъ убивъ еи въ запалѣ. Покарайте цапцями пѣдъ тымъ деревомъ, на котрѣмъ повѣсати Сѣрого.

— Справедливо, справедливо! — сказали атаманъ.

Сѣрого подтягли на дуба, и коли вѣнъ, высолопивши языкъ и страшно вытѣрщивши очи, руками и ногами

вдбивавъ ся вдѣ смерти, що скоро поборола его, пбд нимъ дали ударбвъ двадцать завязтому его соперников

Потбмъ Сѣрого зняли зъ дерева и вкинули въ о ну яму зъ его улюбленою.

Окуль зъ Урманомъ пояснили Кудеярови, що он зъ свою ватагою, втѣкаючи передъ новою погонєю, ро пустили поголоску, буцѣмъ то они йдуть до литовски границѣ, а на дѣлѣ задумали вернути ся зъ за Жиздр и стати на другбмъ мѣсци, недалеко вбдѣ Жиздры, в лѣсѣ, посередѣ ярбвѣ, де в погожа жерельна вода, а з ярбвѣ выхбдѣ на луги зъ гарными пасовискими.

— А мы, — говорили они, — таки мѣркуемо, що бы чкурнути въ Литву, тблько туды треба зъ грбшими впередѣ треба-бѣ запасти ся.

— Нѣ, не про Литву намъ думати, — сказавъ Кудеяръ, и подѣливъ ся зъ товаришами своими плянами до скинення зъ престола Ивана Василіевича и посажденя Володимира Андрѣевича; та при тбмъ трохи збрехавъ вбнѣ впевнювавъ ихъ, що самъ Володимиръ Андрѣевичъ знае про той намѣръ а земскі бояре обѣцюють якъ стб оголосити его царемъ, абы лишъ удалецѣ скинули мучителя.

Окуль и Урманъ зъ одушевленемъ слухали опов дань Кудеяра.

— Намъ — сказавъ Окуль — теперъ все оди сли не довершимо такого великого дѣла и пропадемо, бѣда не велика, — все пропадати колись прийде ся... довершимо, звѣстно, всѣмъ буде добре.

— Що тутъ говорити о тбмъ, сли не довершимо, — сказавъ Кудеяръ; — належить довершити скоро беремо ся.

Скликали раду. Кудеяръ заявивъ, що князь Володимиръ Андрѣевичъ взывае ихъ на службу и велить

роздати плату. Вѣнь тутъ-же давъ каждому по двацѣть рублѣвъ. Розбишкамъ грошѣ сподобались. Якъ тѣ грошѣ такъ и ватага, зъ котрою явивъ ся Кудеяръ, були для шайокъ Окула и Урмана поражающимъ доводомъ его силы и правды того, що вѣнь говорить. Удальцямъ пѣдхлѣбила думка, що они теперь не розбишаки, а слуги князя, котрый буде царемъ. Они вѣдъ разу выросли у власныхъ очахъ.

— Йдемъ за цѣлый свѣтъ христіяньскій, — говорили они.

— Теперь яло ся — сказавъ Кудеяръ — намъ гарно вооружитись, а то въ насъ майже нема огненного набою нѣ збруѣ. Я думаю, братцѣ, поѣхати самому въ Литву за оружьемъ, а Урмана пѣслати въ Болховъ. У мене 6 татарскій грошѣ; Урманъ ихъ тамъ вымѣняе на рускій; до Болхова Татаре приводятъ бранцѣвъ на выкупъ, тамъ татарскихъ грошей треба иногдѣ. А тамъ же, говорятъ, можна й оружя накупити.

— Можна, можна, — сказавъ Урманъ — я Болховъ знаю.

— А вамъ — сказавъ Кудеяръ — задержати ся на той часъ въ лѣсѣ, въ захистнѣмъ мѣсци и дожидати мене.

Пѣдъ проводомъ ознакомленыхъ зъ мѣсцевостію розбишаки завернули въ лѣсѣ и розтаборили ся мѣжъ дебрами въ ярѣ. Они прорубали маленькій крутій стежины въ лѣсныхъ чагарахъ, такі, що ними проѣхати мѣгъ лишь оденъ чоловѣкъ; стежины були прорубані такъ, що всякій другій, не знаючи ихъ напряду, не мѣгъ рушити ся ними. Тѣ стежины вели въ дугъ зъ дебрѣвъ, де бувъ таборъ. Розбишаки водили туды коней на пашу. Крѣмъ того въ лѣсѣ були поляны, де можна було знайти траву.

Урманъ выбравъ ся въ Болховъ, а Кудеяръ взявъ зъ собою братѣвъ Юдиныхъ, що знали дороги, и поѣхавъ у другу сторону, до литовской границѣ.

Грошей, награбленныхъ въ Добрѣмъ монастыри, було такъ много, що выстало бы на вооружене два разы бблшого вѣйска, нѣжь було его въ Кудеяра.

Пробираючись въ сторону литовской границѣ, Кудеяръ зъ Юдиновыми задержавъ ся въ однѣмъ селѣ и ставъ селянина розпытувати про пограничнй дѣла. Внѣ доувѣдавъ ся, що царь, сильно боячи ся, щобы его бояре и радники не втѣкали въ Литву, казавъ розставити сторожѣ и ловити втѣкаючихъ, скоро покажутъ ся. Але селянинъ, оповѣдаючи ту новину, тутъ-же засмѣявъ ся и сказавъ:

— Хйба дурень бувъ бы, хто-бъ имъ въ руки попавъ ея. Въ насъ тблько грошѣ покажи, проведуть тебе и выведуть, хочъ бы и зъ товаромъ.

На просьбу Кудеяра, пбдкрѣплену грбшми, господаръ знайшовъ провбдника, грязного християнина. Внѣ щасливо провѣвъ его лѣсами за границу, а тамъ вже Кудеяръ, разомъ зъ Юдиновыми, ѣхавъ безопасно, вбдпочиваючи по корчмахъ, и такъ приѣхали они въ городъ Мстиславль. Тамошный воевода бувъ той самъ панъ, въ котрого жила дѣвчина, що очарувала Самсона Костомарова.

Кудеяръ заставъ тамъ своего спасителя Самсона, и се ему дуже стало въ пригодѣ. Безъ него воевода не дуже радо позволивъ ему закупити оружя зъ обавы, що оно купе ся для царскихъ вѣйскъ, котрѣ тымъ оружьемъ воювати-мутъ противъ Литвы. Самсонко впевнивъ воеводу, що Кудеяръ, человекъ пбдъ опалою, ледви спаси ся вбдъ голоднѣ смѣрти, на яку засудивъ его мучитель, купе оружя не на що инше, якъ лишь на те,

щобы подняти бунтъ противъ царя Ивана и замѣсть него посадити на престолъ Володимира Андрѣевича. Воевода ненавидѣвъ московскаго царя и зъ особлившою западливостію старавъ ся надѣлти Кудеяра добрымъ оружемъ, при тѣмъ по можности дешевымъ. Кудеяръ закупивъ великій запасъ оружя, пороху, олова, копій и късь : останній выдались ему потрібнй до кошени травы на зиму. Лишало ся перевезти все за границу. Воевода поручивъ Кудеяра двомъ проворнымъ евреямъ. Кудеяръ купивъ двадцать вючныхъ коней и аложивъ на нихъ свѣй товаръ въ мѣхахъ зъ рогожъ ; на кождѣмъ кони высѣло зъ обохъ бокѣвъ по мѣшку, а на верхи привязувавъ ся ще мѣшокъ. Такимъ робомъ Кудеяръ зъ товаришами перебравъ ся черезъ лѣсы, минаючи осель, и вкѣнци зближивъ ся до того мѣсяца, де покинувъ розбишаккій таборъ.

Мѣжь тымъ, въ часъ его непритомности, лучила ся така пригода.

Оденъ зъ розбишакъ, приятель повѣшеного Кузьмы Сѣрого, втѣкъ зъ табору до Калуги и донѣсь, де находить ся розбишаккій таборъ. Калужскій намѣстникъ сразу позвавъ на раду старосту и оба рѣшили збрати зъ цѣлого округа людей на ловы розбишакъ та выслали письма въ Лихвинъ и Бѣлевъ, щобы й тамъ робили такъ само. Селянъ въ такихъ справахъ дуже було тяжко рупити, а особливо въ часъ жнива ; при тѣмъ они нерадо задирали ся зъ розбишаками, боячись, що, скоро роздратують ихъ, а не переловлять, то розбишаки будуть мстити ся. На той разъ старосты не збрали нѣкого : выбрали ся лишъ вѣсковй люде, Калужане, та й то по бблѣшбй части выслуженй вже, старй, бо молодй, сильнй, здоровй служили ще въ вѣйску. Бѣлѣвць и Лихвинць не встигли зъ ними алучити ся. Калужане самй по-

дѣйшли до вказаного мѣсяца. На ихъ бѣду намѣстникъ не выславъ зъ ними донощика, але вкинувъ его въ тюрму и взявъ на пытку, вѣдъ котрой вѣнъ и померъ; во-яки лишъ пѣсля оповѣданя того донощика мали вѣдшукувати мѣсце, де находила ся шайка. Они не знали крутыхъ стежокъ, котрыми удалецъ выходили зъ своего табору. Приѣхавши на мѣсце, де, пѣсля ихъ обчисленя, повиненъ бы находити ся розбишаккій станъ, Калужане зсѣли зъ коней, входили въ лѣсъ, наслухували и почувли за деревами тупѣтъ кѣньскихъ копытъ и гамбръ людскои мовы. Вѣѣхати въ лѣсъ выдалось неможливымъ; въ гушавинѣ лѣса они побачили дебри. Вояки лишили осѣдлані конѣ на дорозѣ, поручивши пильнувати ихъ своимъ слугамъ, а самі зъ оружьемъ пѣйшли пѣшки въ глублину лѣса. Тымчасомъ розбишаки черезъ своихъ розставленыхъ сторожѣвъ дѣзнали ся про прихѣдъ военныхъ людей, высланныхъ противъ нихъ, забрали на борзѣ свои пожитки, сѣли на конѣ и своими крутенькими стежинами, гусакомъ вѣдучи оденъ за другимъ, выѣхали на гостинець. Коли переслѣдуючі ихъ пѣшій вояки дѣбрали ся до розбишаккого табору, тамъ вже не було нѣкого. Розбишаки напали на слугъ, оставленыхъ вояками на гостинци, вѣдѣбрали имъ конѣ, побили слугъ, коли тѣ почали кричати, пѣйшли въ брѣдъ черезъ Жигздру зъ забраными кѣньми, потѣмъ завернули въ лѣсъ и щезли зъ очей. Калужане, почувши крикъ слугъ, метнулись назадъ и знайшли тѣлько трупы ихъ, а де дѣли ся розбишаки зъ кѣньми — они не бачили. Дѣло скѣнчило ся тымъ, що Калужане пѣйшли домѣвъ пѣшки, а зустрѣвши ся зъ Бѣлѣвцями и Лихвинцями, розповѣли имъ, що розбишакъ вже нема. Тогдѣ Лихвинцѣ и Бѣлѣвцѣ, не знаючи, де глядати розбишакъ та й не сподѣваючись,

при своихъ слабыхъ силахъ, упорати ся зъ ними, пѣйшли й собѣ-жь домѣвъ.

Розбишаки, уйшовши сѣмь верстѣ, вѣйшли въ село, набрали тамѣ собѣ пашнѣ, заплатили якѣ слѣдѣ, але заказали спродавцямѣ говорити про себе, грозячи въ противнѣмѣ случаю пустити село зъ дымомѣ. Потѣмѣ удалецѣ пройшли ще девять верстѣ и знайшли собѣ захистѣ лѣпшій вѣдѣ попередного; то була лѣсна закутина; посередѣ неи озеро; въ тѣй закутинѣ розложились розбишаки таборомѣ, и для выходу прорубали собѣ через лѣсѣ крутѣ стежки, якѣ и въ попереднѣмѣ своѣмѣ захистѣ, а въ деякихъ мѣсяхъ, доступныхъ для проходу, умысне навалили дерева, щобы зробити мѣся непрохѣдными. Стаючи на новѣй осели, они пѣслали двоухъ товаришѣвъ на попередне мѣсце сповѣстити Кудеяра и Урмаиа, скоро тѣй придуть.

Пѣсланецѣ не застали нѣкого на мѣсци попередного табору и засѣли на своихъ стежинахъ, дожидаючи, коли будутѣ вѣхати Кудеяръ и Урманѣ. Того-жь дня они почули кѣньскій тупѣтъ: зъявивѣ ся на стежинѣ Урманѣ, за нимѣ, одинѣ по другѣмѣ, рядѣ незнакомыхъ вѣздцѣвъ, а за ними вючнѣ конѣ.

— Отѣ вамѣ, — сказавѣ Урманѣ, — новѣй гостѣ и товаришѣ, дорогѣй гостѣ зѣ Дону прибули и насѣ зовутѣ до себе.

— А нашѣй — сказали ему товаришѣ — выйшли вѣдси тому, що була противѣ насѣ высылка, тѣлько тѣй высылецѣ не було щастя.

— Я догадавѣ ся, — сказавѣ Урманѣ — по дорожѣ слѣды вашои роботы... орлы и круки вдячнѣй вамѣ. Вѣнѣ натякавѣ на трупы побитыхъ слугѣ.

На другѣй день приѣхавѣ Кудеяръ зѣ своимѣ закупномѣ. Урманѣ розповѣвъ ему, що въ Болховѣ бувѣ

великій ярмарокъ, грошѣ вѣнѣ вымѣнявъ, накупивъ оружя, накупивъ тежѣ кожухбѣ за грошѣ, якѣ дали ему удалецѣ, припасаячи теплу одежу на зиму.

— А отъ, — говоривъ вѣнѣ, вказуючи на десятохъ своихъ товаришѣвъ, зъ котрыми приѣхавъ, — то молодцѣ зъ Дону, приѣхали закупити оружя и коней для свои ватаги и прикинулись боярскими дѣтми; а я ихъ пбзнавъ заразъ, якого полету они птахи; они ѣхали зъ намѣромъ, щобъ зъ нами змовитись. Зббралось, бачишь, чотири ватаги разомъ, чотири атаманы въ нихъ и стоять надъ Дономъ; и про насъ они почули, що тутъ ватаги ходять въ нашомъ краю по лѣсахъ, такъ они й ведѣли имъ роавѣдати ся про насъ и позвати насъ до себе, щобы мы за одно були зъ ними.

— А де вашъ таборъ? — спытавъ Кудеяръ.

— На Дону, — вѣдповѣдали прихожѣ — недалеко вѣдъ того мѣся, де рѣка Быстра Сосна у Дону вливае ся.

— А много васъ буде? — спытавъ Кудеяръ.

— Сотнѣ щось чотири, — сказали прихожѣ. — Мы ходили повыше — коло Венева до Рязаня, тѣлько на насъ була облава: боярскѣ дѣти на коняхъ, а стрѣльцѣ пѣшѣ зъ огнемъ! У насъ оружя мало, мы и вѣкли дальше на Донъ.

Кудеяръ поѣхавъ зъ ними на нове мѣсце постою разбѣшацкогo табору и роздавъ усѣмъ молодцямъ нове, куплене оружя. Лишивъ ся ще великѣй запасъ и Кудеяръ обѣцявъ роздати его тымъ, що стоять на Дону, коли приѣде до нихъ на сходины. Молодцѣ дивували ся, якъ то все вѣдае ся Кудеярови, вважали его всемогучимъ анахоромъ и готовѣ были у всѣмъ повинувати ся.

— Мы за тебе майже заложили ся, — говорили

они ему — куды ты поведешь насъ, туды ѣ пойдѣмо, що звелишь, то и зробимо. Ты все знаешь; що скажешь, тому и стати ся.

— Осторожь вы, братцѣ, тутъ и помѣтели ся, та не довго тутъ вамъ гостювати, — сказавъ Кудеяръ, — треба буде рупити ся, пойдѣмо на схѣдъ до нашої брати, що на Дону. Чули мы вѣдъ тыхъ, що зъ Дону до насъ приѣхали, що Муравскимъ шляхомъ буде йти велика каравана зъ Москвы въ Крымъ и въ Царградъ, якъ нажуть, а тамъ много везуть мѣхѣвъ дорогихъ и збѣжа и муки и всякого припасу. Мы розбѣсмо си и пойдѣмо на Донъ, а потѣмъ станемо разомъ зъ нашою братією на Дону промышляти надъ нашимъ великимъ дѣломъ. А тутъ намъ лишати ся ѣ змувати не годить ся тому, що про насъ вже дѣнали ся и зроблять на насъ велику облаву, а насъ не дуже много, не вѣдѣбѣмось.

Нѣхто не ставъ и не смѣвъ перечити. Всѣ поклали свои пожитки въ мѣшки, що висѣли въ кожного за спиною по оба боки коня. Судель було мало, аступала ихъ подетелена одежа. За плечима въ молодцѣвъ були луки и колчаны, а зъ заду за мѣшками, на поперекъ коня, привязувалась рушниця. Лишне оружѣ и припасы везли на вючныхъ коняхъ. Розбишаки фхали помалу, пребираючись лѣсами, щобы ихъ не замѣтили; въ дѣянихъ мѣсяцяхъ приходилось имъ прорубувати гущавину и засыпувати ровы, коли се выдалось легше нѣжь робити великѣ обходы. Они дѣйшли до Оки и тамъ два дни зайняли ся рубанемъ лѣса; зрубани, непоколоти и не вовѣмъ обчѣмканѣ зъ гилякъ дерева, звязанѣ разомъ, послужили тратвами; они переправились черезъ Оку и пройшовши двадцять вереть наткнулись на табунъ коней и вѣдѣбли его; въ той способъ у нихъ було теперь много лишнихъ коней. Потѣмъ атаманъ Товчиный зѣ своею

ватагою вѣдѣливъ ся и зробивъ нападъ на житло, вѣдки пригнавъ коровъ, быкѣвъ и овецъ для прожитку.

Розбишаки рушили на полудне, обминаючи заселені мѣсцевости и опинились на Муравскѣмъ шляху не дуже низше вѣдъ того мѣсяця, де потѣмъ побудовано городъ Ливны. Ледви що они прийшли на Муравскій шляхъ и стали розкладатись таборомъ, якъ побачили товпу кѣнныхъ вѣдучихъ до шляху: то були станичники, выслані зъ Рыльска для проведеня караваны черезъ степъ. Станичники, заглянувши кѣнныхъ, а за ними стада, зъразу думали, що то Татаре, та, приглянувшись, пѣзнали, що то рускї и по вѣсѣмъ признакамъ злодѣйскї люде. Станищикамъ выдало ся, що у злодѣвѣ стрѣльного оружя нема, а въ нихъ самыхъ в, значить, они зѣ злодѣями дадутъ собѣ раду, хочъ бы злодѣвѣ було и бѣльше. Станичники кинулись на нихъ, але розбишаки хватили за свои рушницѣ, зложили ся и були готовї до выстрѣлу, саме тогдѣ, коли станички що йно брали ся за рушницѣ. Станичники побачивши множество рушницѣ, вымѣренныхъ противъ себе, звернули ся назадъ и пѣйшли геть.

— То плохе дѣло, коли мы дамо имъ втекти: — сказавъ Кудеяръ — они дадутъ про насъ вѣсть и противъ насъ вышлютъ бѣльше людей. На конѣ, братцѣ, а въ кого конѣ потомленї, кидай ихъ и сѣдай на молодыхъ зъ табуна, скачи за ними.

Розбишаки стали зѣскакувати зѣ своихъ коней и хатати запасныхъ, зъ табуна, сѣдали на нихъ; але непричненї конѣ носили ихъ боками. Станичники, побачивши се, думали, що ихъ не настигнуть, та обманулись: Кудеяръ летѣвъ прямо на нихъ, захожуючи своимъ прикладомъ удалецѣвъ.

Станичники задержали ся и нацѣдились.

— Бити ся чи мирити ся? — кричавъ Кудеяръ.

— Мирити ся, — сказавъ станичный голова, — атже-жь вы хрещені люде не Татаре.

— За чимъ вы тутъ? — спытавъ Кудеяръ.

— Караваны пильнувати.

— А вы за чимъ? — спытавъ и собѣ-жь голова.

— А мы — сказавъ Кудеяръ — каравану розбива-ти. — Царя-мучителя посоль въхати-ме, мы въ него касу вбъзъmemo. Мы задумали царя-мучителя скинути за его кровопійство надъ христіянами, а на престоль россійского царства посадити хочемо князя Володимира Андрѣевича. Земскій бояре за нами. Приставайте до насъ. Насъ много. Кто теперь пристане и поможе нашему цареви сѣсти на престоль, тѣ въ него першій люде будуть. Нашъ царь не казавъ нѣкого силувати: хочете зъ нами йти — буде вамъ добре, а не хочете — судья вамъ Богъ!

— Що-жь? то добре дѣло, — вымовивъ хтось зб станичникбвъ. — Давно-бъ пора. Що, братцѣ, приста-немо, чи якъ?

— Та коли земскій бояре за ними, то пристанемо, — сказавъ другій.

— Пристанемо, пристанемо, — понесли ся голоса. Царь вельми лютый ставъ! Другій буде милостивѣйшій! А насъ надгородитъ!

— Надгородитъ, надгородитъ! — говоривъ Кудеяръ. — Я по его приказу заразъ вѣзмъ плату грбшми роздамъ, а каравана наша буде. Нашъ царь намъ ви даровуе.

— Добре, добре! — кричали станичники.

— Що вы, — собаки, — закричавъ голова, — въ петлю вамъ захотѣло ся, чи що! Вы имъ, дурній, вѣрите. Они все то скоили самѣ. Князь Володимиръ Андрѣевич нѣ духомъ, нѣ слухомъ про те не вѣдае, и васъ,

собакъ, повѣсити прикаже за те, що вы его царемъ робите! Мы знаемо одного царя, Ивана Василіевича, нашего и его повелителя. Князь Володимиръ Андрѣвичъ его раба и ему вѣрний.

— Правда, правда! — закричали другі станичники. — То злодѣйскій штуки; не слушайте ихъ, братцѣ, бѣда буде:

— Будьте вѣрні мучителиви, каки хочете, — сказавъ Кудеяръ; — мы васъ не силуемо, а хто хоче зъ наши стати за князя Володимира и за всю святоруку землю, той до насъ переходѣ.

Сорокъ мужа перейшло до розбишакъ.

— Будьте вы проклятѣ, — кричавъ голова, трусы, псы смердячі! зрадники! Бути вамъ воімъ на пали!

— Не ганьбы, голово, — сказавъ Кудеяръ — не хочешъ рускѣй земли служити, — Богъ тебе розсудитъ и осудитъ. Мы тебе не силуемо. Зложѣтъ оружа, зсядѣте зъ коней и идѣте собѣ, куды знаете.

— Щобъ мы оруже свое складали? Що, мы зрадники такі якъ ты? — сказавъ голова.

— Братцѣ, стрѣляйте въ нихъ! — закричавъ Кудеяръ:

Розбишаки выстрѣлили и убили пять людей. Станичники выстрѣлили и убили шѣстьохъ розбишакъ; куля скальчила ухо Кудеярови; кровь помилаасъ; розбишаки облютели ся, кинули ся на станичникѣвъ, бились и копами, и шаблями, и рунницами... пѣдъ Кудеяромъ убили коня, а станичникъ ударивъ его по головѣ такъ, що й вѣнь ставъ неспритомный. Розбишаки, що остали ся по заду, пбишли въ бѣй, окружили станичникѣвъ и всѣхъ до одного перебили, але стратили досыть своихъ.

Кудеяръ пдвнявъ ся; до его рѣны приложили пороку зъ землею, обвязали полотемъ. Олганушино,

вонъ побачивъ звышь десятки убитыхъ разбѣшакъ и стѣлько-жь раненыхъ. Тѣ, що були ранені тяжкѣ, просили собѣ смерти. Кудеяръ казавъ поперебрѣзувати имъ горла, щобы не мучились, а иншимъ велѣвъ позавязувати раны полотенцями.

По тѣй бѣйцѣ Кудеяръ заснувъ такимъ лицарскимъ сномъ, що проснувъ ся ажъ на другій день. Ему полегшало, але бѣль головы довго мучивъ его пѣсля одержаного удару.

Каравана, котрой дожидавъ Кудеяръ була дуже важна. Вслѣдъ за посломъ, що приѣхавъ до Москвы зъ Крыму, разомъ зъ Кудеяромъ, прибувъ вѣдъ хана до царя гонецъ зъ тайною звѣсткою, що турецкій царь невѣдмѣнно хоче зъ весною йти на Астрахань, та що ханъ мимохѣтъ буде зобовязанный приѣтати до него. Теперъ ханъ всѣми силами вѣдраджуе се турецкому цареві, а коли не вѣдрадить, то зъ братерской любви до московского царя буде умысне робити такъ, щобы Турки Астрахану не завоѣвали; за таку дружбу ханъ жадавъ вѣдъ московского царя такихъ дорогихъ гостинцѣвъ, якихъ ще царь Иванъ ему не дававъ. Пѣсля одержаня тыхъ вѣстей московскій царь вѣдпрѣвлявъ зъ караваномъ въ Крымъ своего гонця зъ множествомъ мѣховъ и зъ великою силою гроша. Въ караванъ було много купцѣвъ Вѣрменъ; крѣмъ мѣховъ и воску, вывоженого зъ московской землѣ, они везли значіу скѣлькѣсть збѣжа и муки. Въ московскомъ царствѣ бувъ того року врожай, але пѣдъ конецъ лѣта стали появляти ся хмары пѣльныхъ мышей, що нищили хлѣбъ въ копахъ и стиргахъ. Вѣсть про ту бѣду выкликала всюдѣ страхъ; хлѣбъ подорожѣвъ. Однакъ въ магазинахъ и коморахъ торговцѣвъ було ще доволъ запасѣвъ; въ подобныхъ случаяхъ таки люде, замѣчаючи пѣдвышшенѣ цѣны, звычайно при-

ховують хлѣбъ, щобы продати его тогдѣ, коли вѣнъ досягне найбольшой цѣны. За Ивана Василіевича купцѣ бояли ся, щобы царь не велѣвъ забрати вѣдъ нихъ хлѣбъ рады людской нужды або и въ тѣй цѣли, щобы самому продавати его зъ зыскомъ; они продавали свѣй хлѣбъ за границу. Тымъ робомъ каравана, що йшла пѣдъ той часъ, була незвычайно богата.

Для безпечности той караваны въ степу приказано було провожати еи тромъ станицямъ: перша йшла за нею зъ Новосіля, друга и трета мали зустрѣти еи коло Быстрой Сосны, прибывши зъ Рыльска и зъ Путивля.

Мы бачили, якъ невдачно сповнили Рыльчане свѣй обовязокъ.

Пѣсля вказовокъ пѣддавшихъ ся Рыльчанъ, Кудеяръ велѣвъ пѣдбѣйти близше до урочища Ливны, де бувъ переходъ черезъ Быстру Сосну и де вже заводила ся оселя. Пѣдходячи до того мѣся, опришки побачили товпу людей, що сидѣли спокѣйно коло ватры. Ихъ конѣ попутанѣ пасли ся.

Кудеяръ догадавъ ся, що то Путивляне, приказавъ однѣй части свои ватаги зайти по за плечъ сидячихъ и стати за лѣсомъ, щобы на данный знакъ выскочити зъ свои засѣдки и стрѣляти въ Путивлянъ, а самъ зъ кѣнными ѣхавъ прямо на нихъ; у розбишакъ рушницѣ були наготовленѣ зъ тлѣючими іготами, котрѣ треба було лишь при помочи пружинки нахилити до пороху, щобы выстрѣлити. Путивляне дивили ся на ѣздцѣвъ, що зближали ся до нихъ, та думали, що то Рыльчане; они впевнили ся въ тѣмъ тымъ бѣльше, коли справдѣ пѣзнали зъ лица кѣлькохъ Рыльчанъ зъ пѣддавшихъ розбишакамъ и тому пѣдпустили ихъ до себе, не заряджуючи нѣякихъ средствъ осторожности.

— Боже помагай вамъ, брата Путивляне, — сказавъ

Кудеяръ — вы пришли караваны зберѣгати, а мы пришли би розбивати. Знайте, братцѣ, щѣ мы за люде. Мы всѣ пѣдъ опалюю. Царь-мучитель насъ зъ домѣвъ своихъ выгнавъ, рѣдню нашу замучивъ... царь-мучитель много крови неповинной проливъ... Мы задумали, ради всего християнства и всей святоруской землѣ, скинути его зъ престола, а посадили на престолъ російского царства князя Володимира Андрѣевича. Зъ нами разомъ земскій бояре. Мы теперъ пришли сюды за тымъ, щобы каравану розбити, вѣдъ гонця царского касу вѣдѣбрати, щобы було чимъ войско князя Володимира Андрѣевича удержати. Хотите зъ нами разомъ? Мы вамъ заразы дамо плату вѣдъ князя Володимира: я вѣдъ него при-сланный чоловѣкъ. И каравану собѣ заберемо. А якъ Богъ позволить князеви Володимирови сѣсти на престолъ, то вѣнъ дуже васъ надгородить.

Станичный голова Игорь Шашковъ давъ Кудеярови таку вѣдповѣдь:

По твоѣй мовѣ бачу, що ты не зъ Москвы родомъ чоловѣкъ. Богъ тебе знав, хто ты такій, тѣлько я по души тобѣ скажу: для насъ що пѣпъ то батко: чи на престолъ буде сидѣти Иванъ чи Володимиръ, то мы ему холопы. Коли-бъ у твого князя Володимира Андрѣевича була сила велика, тогдѣ инше дѣло, инша мѣна була бы... А то въ него силы нема; доси мы нѣчого такого не чували. Опальнымъ людемъ мало щѣ зъ серця скаже ся. Якъ йти противъ царя Ивана, скоро за нимъ цѣлый рускій народъ. Насъ побють и вѣдведуть до царя Ивана, а якій вѣнъ у гнѣвѣ, всѣмъ то вѣдомо. Въ царя Ивана воякѣвъ бѣльше нѣжь въ тебе.

— Въ царя Ивана — сказавъ Кудеяръ — вояки вѣдправлені въ Нѣмеччину, а самъ вѣнъ лишивъ ся зъ немногими людемъ. Вымѣркуемо часъ вѣдповѣдний, на-

падемо на него, скинемо, а царемъ буде Володимиръ Андрѣвичь.

— Въ царя два сыны, — сказавъ Шашковъ. — Сли-бъ вамъ и успѣхъ бувъ, скинули-бъ вы царя Ивана, то не Володимира Андрѣвича, а царевича Ивана, старшого царского сына, земля поставитъ царемъ.

— Вѣнъ такій самъ мучитель буде, якъ и отець: земля поставитъ царемъ Володимира. На тѣмъ въ насъ згода стала зъ земскими боярами.

— Вѣдъ земскихъ боярь — сказавъ Шашковъ — мы того не чували, а коли-бъ и земскій бояре намъ то сказали, то ще треба бы подумати. Нѣ, мы зъ вами не йдемо и до вашихъ намѣрѣвъ не пристаємо.

— То що-жъ, сказавъ Кудеяръ, — хочете зъ нами бити ся?

— Хочь-бы й бити ся, коли хочешъ, — сказавъ Шашковъ.

— Бити ся, бити ся! — закричали Путивляне, вхопивши за рушницѣ, але зъ лѣса высочили опришки, выстрѣлили и за однимъ разомъ положили пять мужа.

Зъ свого боку розбишаки стали стрѣляти въ Путивлянъ и такожъ ранили кѣлькохъ людей.

— Стѣйте, — закричавъ Шашковъ — перестаньте стрѣляти; мы пристаємо до князя Володимира Андрѣвича.

— Пристаєте? — сказавъ Кудеяръ. — Пристаєте зъ конечности, коли побачили, що въ насъ є сила.

— Такъ, тому й пристаємо, — сказавъ Шашковъ. — Я тобѣ перше сказавъ, що коли-бъ у князя Володимира сила була значно бѣльша, то друге дѣло було бы... Самъ скажи, ты чоловѣкъ розумный: чи можна такъ всему повѣрити, що хто скаже? Я зъ рязаньскихъ: царь Иванъ забравъ у мене добра, що були мои зъ дѣда-

прадѣда и взявъ добра въ опричину, а мене перенѣсь въ Путивль. Я самъ скривдженный, а ты говоришь: зъ конечности приставъ? Не хотѣвъ приставати тому, що не повѣривъ тобѣ, а теперъ вѣрю, коли бачу, що въ тебе сила є.

Кудеяръ роздавъ часть платы пѣддавшимъ ся Путивлянамъ и обѣцявъ решту выплатити пѣсля ограбленя караваны.

Шашковъ сказавъ :

— Будуть Новосильчане за караваною йти; чи не vysлавъ бы ты мене напередъ, я бы почавъ наставляти ихъ, щобы пристали до Володимира Андрѣевича; не було-бъ даремного проливу крови, якъ мѣжь намилучило ся.

— Нѣ, — сказавъ Кудеяръ — такъ за свѣжа тобѣ довѣряти ще трудно. Мы засядемось въ корчахъ и нападемо на Новосильчанъ зъ заду, перепустивши ихъ за караваною. Пристануть до князя Володимира — добре, а не пристануть — бити ся зъ ними будемо.

На нѣчь опришки розложили ся коло самого шляху. Шашковъ призвавъ до себе товпу Путивлянъ и сказавъ :

— Коли засне та зволочь, сѣдайте мерщѣй на конѣ и разомъ зѣ мною втѣкайте. Треба дати знати въ рѣзніи города, въ Путивль, въ Рыльскъ, въ Болхѣвъ... Дѣло не цуєте, на царя-повелителя йдуть вѣйною, другого царя ставити хотять! Коли мы встигнемо переловити ихъ, буде намъ вѣдъ теперѣшного царя нагорода велика и певнѣйша нѣжь вѣдъ того, котрый ще не царювавъ.

По неволи Путивляне згодили ся зъ нимъ. Деякі заразъ повѣдомили про той намѣръ Кудеяра.

Кудеяръ сказавъ се Окулу, Урману, Толченому, велѣвъ имъ удавати спячихъ и бути все на поготѣвли.

О пѣвночи Шашковъ, думаячи, що всѣ сплять, збравъ ся, сѣвъ на коня, Путивляне, що лежали коло него, скочили за нимъ на конѣ, помчали ся въ поле, та наразъ по-за ними розлягъ ся оглушаючій крикъ — громада розбишакъ була вже на коняхъ и гнала ся за Путивлянами. Кудеяръ летѣвъ по-переду, настигъ Шашкова, хвативъ его за рамя и зваливъ зъ коня.

— Вяжѣтъ его, — кричавъ вѣнъ.

Путивляне втѣкали; розбѣйники доганяли ихъ и били; кѣлькохъ полягло на мѣсци, кѣлькохъ зловлено живцемъ, кѣлькохъ удало ся втекти дальше, але на приказъ Кудеяра опришки пѣгнали ся за ними и били ихъ.

Кудеяръ притащивъ связаного Шашкова въ таборъ. Раннимъ ранкомъ зббрала ся громада. Кудеяръ заявивъ, що Шашковъ за свою зраду гѣдний того, щобъ его живцемъ спалити на огни.

— Судъ справедливый! — закричали всѣ.

Розложили огонь и положили на него Шашкова.

— Умру за великого царя, — кричавъ вѣнъ — умру за правду! Богъ милосердный прийме мою душу, а васъ, злодѣевъ, покарае.

Спѣйманымъ Путивлянамъ вѣдрубали головы.

Въ годину пѣсля той розправы розбишаки побачили йдучу каравану и станицю Новосильчанъ, що проводила еи зъ заду. Каравана складала ся зъ множества вючныхъ коней и колесницъ, до котрыхъ були попривязуванѣ за шин полоненѣ Нѣмцѣ и Чухны, такъ само якъ въ тѣй караванѣ, яку Кудеяръ зустрѣвъ, вертаючи зъ Крыму.

Розбишаки подѣлили ся на двѣ половинны: одна вѣхала верхомъ просто на стрѣчу караванѣ, друга скрыла ся въ куцахъ, намѣряючи кинути ся на Новосильчанъ

зъ заду. Новосильчане, видячи ѳдучихъ прямо до нихъ ѳздцѣвъ, думали, що то Путивляне и Рыльчане.

Каравана минула ѳздцѣвъ. Розбишаки перепустили єи и стали лицемъ въ лице передъ Новосильчанами. Изъ-за куцѣвъ выскочили удалцѣ: и кѣнній и пѣшій нацѣлили ся въ Новосильчанъ.

Новосильчане перепудили ся такого несподѣваного.

— Бити ся чи мирити ся? — кричавъ Кудеяръ.

— За що бити ся, зъ кимъ? — пытали Новосильчане.

— Сли хочете мирити ся, — сказавъ Кудеяръ — приставайте на службу князя Володимира Андрѣевича; мы йдемо противъ мучителя християньского, кровопійцѣ Ивана, що въ Александрѣвскѣй слободѣ; хочемо єго скинути, а на царскій престолъ посадимо Володимира Андрѣевича. Йдѣть до него на службу: отъ вамъ грѣшми плата и каравану розбѣмо.

— Мы вѣроу-правдоу присягали служити цареви Иванови Василіевичеви, всеи Руси самодержцеви, а князеви Володимирови не присягали и присягати не хочемо — сказавъ станичный голова.

— То вы бити ся хочете! — сказавъ Кудеяръ. — Братя, стрѣляйте въ нихъ.

— Погодѣть, — сказавъ голова, оглянувшись и побачивши, що станиця єго збъ всѣхъ сторѣнъ окружена, — дайте подумати.

— Думайте, та не довго, — сказавъ Кудеяръ, — а на насъ рушницъ не пѣднимайте! Отъ вамъ наше слово. Хотите бити ся, то мы васъ вѣзьмемо въ два огнѣ, насъ три разы бѣльше нѣжь васъ... Мы васъ всѣхъ перебѣмо. А хочете мирити ся, то або до насъ переходѣть и вступайте на службу князя Володимира Андрѣевича, або, коли не хочете єму служити, покидайте оруже и

конѣ — нашъ панъ, князь Володимиръ Андрѣвичъ — вамъ жите даруе.

— Дайте подумати, — сказали Новосильчане.

— Думайте, думайте, та, кажу вамъ, не довго, — сказавъ Кудеяръ.

— Насъ меньше нѣжь ихъ, — сказавъ голова станичникамъ своимъ, — покинемъ имъ оруже и конѣ; мы скажемъ, що не могли противъ бблшой силы. Все одно, коли станемо имъ противити ся, они перебють насъ, а царь-самодержецъ може бути й помилуе насъ за те, що мы все таки не зрадили его. Чи такъ?

— Такъ, такъ! — говорили станичники.

Голова звернувъ ся до Кудеяра и сказавъ:

— Мы покидаемо оруже и конѣ. Ваше слово тверде: вбдпустѣть насъ домбвъ.

— Кидайте оруже, — сказавъ Кудеяръ, — мы васъ убивати не будемо.

Новосильчане почали зсѣдати зъ коней и кидати оруже. Але два, перешепнувши ся зъ собою, сказали:

— Мы пристаемо на службу князя Володимира Андрѣвича.

— То подѣзздѣть сюды, до нашихъ, — сказавъ Кудеяръ. — Кто перейде на службу Володимира Андрѣвича, той не злази зъ коня, а завертай на лѣво, до насъ!

За двома пбйшло ще вбсѣмъ мужа. Останнй покидали оруже.

— Заберѣть рушницѣ ихъ — сказавъ Кудеяръ розббйникамъ — и стережѣть ихъ. Они въ полонъ здали ся.

— Вбдпусти-жь насъ! — сказавъ голова.

— Впередъ каравану розберемо, — вбдповѣвъ Кудеяръ.

-- Вѣнъ пѣдѣшовъ до царского гонца, котрого розбишаки всѣли вже и звязати.

— Давай грамоту, — сказавъ Кудеяръ.

— Гонецъ подавъ.

— Читай, та не бреша, — сказавъ Кудеяръ.

Гонецъ прочитавъ. Въ грамотѣ московскій царь впевиювавъ Девлетъ-Гірея въ дружбѣ, звѣщавъ, що посылаетъ значні подарунки. Царь просивъ прислати двоухъ полоненыхъ черкаскихъ князѣвъ, сынѣвъ Мамстряка, обѣцявъ за те вѣдпустити бувшихъ въ полонѣ Татаръ и кѣлькохъ людей вѣдпускавъ. Вѣднци було сказано: „а що твоій посоль говоривъ про Кудеяра, щобы его вѣдпустити до тебе, и Кудеяра не стало, а мы бы до тебе, брата нашего, его вѣдпустили, коли-бъ вѣнъ бувъ живый.“

— Бреше мучитель! — сказавъ Кудеяръ. — Я живый, и повѣхавъ бы до свѣтлѣйшого хана, але хоче ся вѣдмстити злодюзѣ своему и спасти всю землю руску передъ мучителемъ.

Въ тѣй хвили знакомый голосъ назвавъ по татарски Кудеяра.

Кудеяръ пѣзнавъ одного зъ приѣздившихъ зъ посломъ хана Татаръ.

— Де Ямболдуй-мурза? — спытавъ вѣнъ Татарина.

— Задержавъ царь Иванъ.

— Братя, — сказавъ Кудеяръ своимъ, — вѣдпустѣмъ всѣхъ Татаръ. Девлетъ-Гірей нашъ другъ. Ну, Иванѣвъ гонче, а въ тебе ще грамоты?

— Е.

— До кого? Се до кого? — спытавъ Кудеяръ, вказуючи на грамоту, взяту вѣдъ гонца.

— До явлашского бея.

— Читай.

Гонецъ почавъ читати. Кудеяръ по его фізіогноміи догадавъ ся, що вѣнъ читае не те, що въ нѣй написано. Вѣнъ вырвавъ грамоту зъ рукъ гонця и спытавъ, звертаючись до своєї ватаги:

— Є хто письменный?

Знайшовъ ся оденъ зъ передавшихъ ся Новосильчанъ, бувшій пѣддчій. Вѣнъ прочитавъ грамоту, въ котрій царь Иванъ, мастячи явлашского бея, робивъ натяки на можливість одержаня ханьской гѣдности. Кудеяръ передавъ змѣстъ грамоты Татарину. що назвавъ себе крымскимъ гонцемъ, и вѣддаючи ему грамоту, сказавъ:

— Вѣзьми ту грамоту й вѣддай свѣтлѣйшому ханови. Нехай бачить, яка московска дружба.

— Кудеяре, — сказавъ крымскій гонецъ — Иванові гостинцѣ вѣддай намъ. То ханьске добро.

— Друже мѣй, — сказавъ Кудеяръ — оно не дѣйшло до рукъ ханьского величества и послыдало ся не въ чистымъ серцемъ, якъ самъ видишь. Мы йдемо вѣйною на нашего ворога и лиходѣя; вѣнъ и ханови ворогъ и лиходѣй. Треба вѣйску одежъ и платы. Коли мы скинемо Ивана и посадимо на царскѣмъ престолѣ иншого царя, князя Володимира Андрѣевича, тогдѣ, будучи въ него першими людьми, вѣддчимось ханови въ десятеро. А теперъ, коли все то выпустити зъ нашихъ рукъ, то нѣчимъ було-бъ и вѣйско удержати и дѣло наше не пѣйшло-бъ въ ладъ. Ханъ мудрый и милостивый, самъ розважить, що инакше годѣ. Для его милости буде лучше, якъ мы скинемо его недруга.

— А купцѣ, — сказавъ гонецъ — они грошѣ платили за товары.

— Менѣ ихъ жаль, — сказавъ Кудеяръ — та що-жь робити? Намъ хлѣба треба и на вѣйско одежъ.

Не голодомъ же мерти й нашимъ и не зъ холоду каченѣти! Прийде пора, стане царемъ князь Володимиръ, за всѣ убутки заплатитъ, тому що въ нихъ взятый товаръ на его потребу въ крайнѣй нуждѣ.

— А людей? Они куплені.

— Рускі е мѣжь ними? — спытавъ Кудеяръ.

— Нѣ, — вѣдповѣли ему: — все полонъ зъ нѣмецкой вѣйны.

— Берѣть ихъ! — сказавъ Кудеяръ: намъ ихъ не треба! Отъ вамъ ще Новосильчане, що васъ провожали. Ведѣть ихъ въ неволю.

Татары кинули ся вязати Новосильчанъ. Пѣднявъ ся зойкъ, плачѣ, крики.

Кудеяръ взявъ вѣдъ московского гонца грошеву касу и приказавъ его самого зрубати; потѣмъ велѣвъ вѣдвязати колесницѣ и забрати вючнѣ конѣ зъ товарами, а все, що було власностію Татаръ, вѣддавъ имъ. Вкѣнци, сказавши ханьскому гонцеви, що пѣсля посаженя князя Володимира на престолѣ дасть ханови доказъ свои любви и щирости, вѣдпустивъ Татаръ зъ невѣльниками.

Розбѣйники, зъ набутыми возами, вючными кѣньми и стадами, рушили на право вѣдъ муравского шляху, правымъ берегомъ Быстрой Сосны. Показало ся, що въ тѣмъ часѣ на берегахъ той рѣки не було вже безлюдно. Мѣсяцами стояли оселѣ; утѣкачѣ, що глядали собѣ свободы вѣдъ всякихъ тягарѣвъ, поселювали ся тамъ; були тутъ и боярекѣ дѣти, що втекли зѣ своими людьми. Сѣльця були окруженѣ ровами и частоколами. Розбишаки не нападали на нихъ; они йшли краемъ лѣсовъ, иногдѣ проходили й лѣсы. Такъ минали они Блецъ, стараючись не показувати ся Бльчанамъ и для того въ тѣмъ мѣсци особливо мусѣли держати ся въ лѣсѣ.

Коли вже недалеко бувъ Донъ, Кудеяръ ставъ дѣлити вѣдбиту каравану. Всю царску грошеву касу и грошѣ, забрані вѣдъ купцѣвъ, вѣнъ не пустивъ на подѣль, заявивъ, що се каса князя Володимира и пѣйде на плату его войкамъ. Щобы всѣмъ було по рѣвнѣ, Кудеяръ назначивъ по выбору цѣнителѣвъ, котрі цѣнували мѣхи, одежѣ и другі товари, зъ выимкомъ хлѣба; каждый мѣгъ брати собѣ, що хотѣвъ, доплачуючи грбшми, сли бравъ бѣльше нѣжъ выпадало на его пайку пѣсля оцѣнки. Конѣ були тежъ роздѣлені, але лишній оставлено въ запасѣ для тыхъ, що були на Дону. Худобы и хлѣба не дѣлили; Кудеяръ назначивъ куховарѣвъ, котрі мали обовязокъ варити ѣсти розбѣйникамъ по вѣддѣламъ: на каждый вѣддѣль зъ трицяти людей назначувавъ ся куховарѣ. Для пильнованя худобы назначено скотарѣвъ. Установивши правила господарки, Кудеяръ привѣвъ свою ватагу на Донъ, де сполучивъ ся зъ другою, ще численнѣйшою ватагою.

II.

Зимованє.

Донька ватага зъ радостію привитала новыхъ товаришѣвъ, они були вѣй дорогі, тому що привезли зъ собою оружя, запасѣ ѣды, коней. Всѣ проникали ся поважанемъ для Кудеяра, про котрого прибувші товаришѣ розповѣдали дивні рѣчи; всѣ прирекли слухати Кудеяра, особливо, коли вѣнъ всѣмъ имъ роздавѣ плату

и зъобовязавъ ихъ уважати ся вояками князя Володи-мира. Однакъ Доньскій дивили ся зъ завистию на прибывшихъ, тому що тѣ були богатшій и носили шубы, пѣдчасъ якъ Доньскій мусѣли вдоволяти ся кожухами.

— Вы перше каравану розбийте, якъ мы, — говорили Доньскимъ прибывшій: — коли въ насъ що е, то дѣсталось не даромъ.

Кудеяръ зайнявъ ся урядженемъ захистѣвъ на зиму и велѣвъ робити землянки въ горѣ, надъ Дономъ. Для худобы и коней пороблено деревяннѣ обору. Поки не впавъ снѣгъ, худоба и конѣ были на пасовискахъ; а на зиму у Доньскихъ ранше постарано о запасъ кѣлькохъ стогѣвъ сѣна. Збѣжа на хлѣбъ и вѣвса було доволѣ награблено въ караванѣ. Не маючи жоренъ, товкли зерно въ деревяныхъ ступахъ, якихъ кѣлька спорудили Доньскій.

Люде, що складали ся на доньску ватагу, переважно були холопы опальныхъ бояръ и ихъ селяне; дальше вояки, що втѣкли и позбули ся дѣбрѣ, а до нихъ прилучали ся ще звычайнѣ бродяги, котрымъ вдѣ молодыхъ лѣтъ було противне всяке порядне, законне дѣло, остогидло жити посередѣ свѣта и звязувати ся это обовязками. То були любитель прѣстора, вольности и такъ званого злодѣйства, то есть все того, що осуджуе ся и переслѣдуе ся закономъ: проступокъ и злочинъ стали, такъ сказати, ихъ природою. Люде боярскій, що наповньювали дѣбрѣцѣ бояръ и знатныхъ людей, и селяне, помимо очевидной подѣбности рѣзнили ся помѣжь собою звычайями. Першій, холопы, становили таку клясу, котрой выдавалось конечнымъ, завсѣгды служити кому небудь, бути въ неволѣ у кого-бъ то нѣ було. Гнѣвъ царскій, що постигъ ихъ панѣвъ, освободжувавъ ихъ вдѣ холопства, они самохѣтъ ставали свободными; —

але свобода була въ нихъ не питома, въ московскѣй Руси вызволенный холопъ робивъ ся зновъ холопомъ другого пана. Въ ихъ положеню нѣхто не хотѣвъ брати ихъ въ холопы, тому що доля звязувала ихъ въ минувшости зъопальными; въ людскѣмъ товариствѣ имъ не було безпечно: досить було на такого холопа зробити доносъ куды не-будь, що внѣ хваливъ свого бувшого опального пана або пожалувавъ его, и холопови була бѣда; таке трѣвожне положенє, позбавляючи холоповъ можноети зажити въ людскѣмъ товариствѣ, гнало ихъ въ розбишацку ватагу. Але прикметы, набуті нимъ въ холопскѣмъ станѣ, не покидали ихъ и въ розбишацкѣмъ. Кудеяръ, будучи начальникомъ ватаги, не носивъ назвы атамана, называвъ ся господаремъ и сповнювавъ те, що звычайно становило признаку пана двѣриѣ, плативъ нагороду, розпоряджавъ ся харчами: внѣ бувъ першою, важнѣйшою особою въ ватазѣ и ддятого ставъ повнымъ паномъ надъ тыми що передше були холопами и не розумѣли нѣякихъ другихъ вѣдносинъ зависимости, крѣмъ рабского послуху ддя того, вѣдъ кого дбтавали плату. Згѣдно зъ понятями свого часу, они й вѣдносили ся до него, якъ взагалѣ до такого, котрому давали власть надъ собою. Але на ихъ постѣйнѣсть, вѣрнѣсть и чеснѣсть не мѣгъ числити Кудеяръ; не могли въ тѣмъ числити на нихъ и попереднѣ паны. Кудеяръ ще менше. При найменшѣмъ противнѣмъ вѣтрѣ подувшѣмъ на ихъ пана, при першѣй лакомѣй обѣцяницѣ, данѣй сильною стороною на шкodu пана, они готовѣ были зрадити и продати его. Таке достоинство холопа. Селяне були люде иншого складу нѣжъ холопы, але рѣвно-жъ, якъ холопы, не могли становити ддя Кудеяра надѣѣ певности. Селяне, живши перше по своихъ дворахъ, не були якъ холо-

пы, челядію безъ означеного званя, обовязаною сповняти ту чь другу волю пана, котрый ихъ годувавъ и зодягавъ. Селяне були робѣтниками, що въ потѣ чола добували хлѣбъ свѣй зъ землѣ, одержанои пѣсля умовы вѣдъ еи властителя. Гѣрка доля руины постигла ихъ случайно, тѣлько длятого, що имъ прийшло ся жити на земли того боярина, котрого постигла опала. Въ нихъ не було тыхъ хибъ, якѣ були питомѣ двѣрни. Хлѣбороба праця убогороднюе чоловѣка, и яка-бъ лиха нѣ была суспѣльностъ, тѣ, котры занимають ся выключно хлѣборобствомъ, будутъ взглядно лучшими и честнѣйшими людьми въ тѣй суспѣльности, такъ довго, поки не перестануть бути хлѣборобами. Пѣсля того, якъ царь безъ всякои причины й вины зѣ стороны тыхъ селянъ приказавъ спалити ихъ дома, знищити скупѣ ихъ масткы а самыхъ розбѣгнати на всѣ чотири вѣтры, засуджуючи ихъ на голодову смерть, имъ приходило ся якимъ небудь иншимъ способомъ пѣддержувати свое истноване, и они пѣйшли въ розбишаки ради кусника хлѣба. Другѣ средства не лишали ся имъ. Але поки они не привыкли до нового способу житя и не засмакували ще въ злодѣйствахъ, они все готовѣ были покинути розбишацке дѣло, лишъ бы показала ся можливѣсть занятисъ попередними средствами добуваня хлѣба. Досыть було-бъ имъ сказати: отъ вамъ земля, отъ вамъ соха, борона, серпъ — и они оставлять Кудеяра на долю и недолю! Вояки, що втекли вѣдъ службы, були трохъ родѣвъ: однѣ втекли передъ небезпеченствами вѣйны, отже зъ трусливости. Многѣ зъ ихъ братѣи втѣкали въ степы и тамъ поселювали ся зъ своими людьми; на розбѣй пускали ся такѣ зъ нихъ, котрымъ нѣчимъ було пѣдняти ся и взагалъ не було зъ чимъ поселити ся. На нихъ годѣ було Кудеярови надто числити; трусливѣсть, що загнала

ихъ въ розбишаки, взяла надъ ними верхъ и тутъ, такъ само якъ въ царскѣй службѣ. Такіи були вѣдвѣжні тѣлько тогдѣ, коли приходило ся розправляти зъ безоружными и слабшими, але пѣдчасъ стрѣчи зъ очевиднымъ небезпеченствомъ хоробрости вже въ нихъ не ставало. Другіи, якъ передавшіи ся Кудеярови Рыльчане, пѣйшли за хвилевою надѣєю на выгранє справы, на успѣхъ предприємства. Тіи люде при невдачи заразы бы пѣддали ся намовамъ противноц стороны; сли-бъ она подала имъ прощенє ихъ вины. Вкѣнци тутъ були вояки, котрыхъ доля була похожа до певной мѣры на долю Кудеяра: то були тіи, котрыхъ царь позбавивъ дѣбрѣ, не приймивши ихъ самыхъ въ опричнину, або кинувъ опалу на ихъ родину — тіи сердечнѣйше вѣдносли ся до справы, намѣренои Кудеяромъ; та ихъ було менше.

Мѣжь атаманами тои шайки, до котрои приставъ Кудеяръ, два: Лисиця и Муха, були зъ боярскихъ людей; ихъ шайки складали ся майже выключно зъ людей и селянъ опальныхъ боярѣ. Лисицю зробили атаманомъ за его моторнѣсть; вѣнъ такъ и вертѣвъ ся, бѣгавъ заспаный, кричавъ такъ скоро, що пѣймити его не все було можна, дававъ острѣи приказы и самъ же нарушавъ ихъ. Пѣсля приходу Кудеяра вѣнъ безнастанно пхавъ ся до него зъ радами, а Кудеяръ не звертавъ на нихъ уваги, хочъ нѣколи не протививъ ся ему, и Лисиця сповнявъ у всѣмъ волю Кудеяра, але бувъ тымъ заедно огѣрченый. Муха бувъ примѣрчикомъ иншой вѣдчѣ, такожь питомои холопскому станову: въ него було мало рухливости, якась соннѣсть, отяжѣлѣсть, говоривъ вѣнъ не скоро, але за те неначе все щось думавъ и силувавъ ся выдумати таке щось, чого не выдумати другимъ: его вважали розумнымъ, свѣдущимъ, и за те vybrали атаманомъ. Вѣнъ не злюбивъ Кудеяра, котрый не

дослухувавъ до кѣнця его важкихъ бесѣдъ, нѣчого розумного и способного въ нѣмъ не бачивъ: однакъ Муха, якъ и Лисиця, не люблячи Кудеяра повинувавъ ся ему. Третій атаманъ Васька Бѣлый веневскій — сынъ боярскій, бувъ трусь першого сорта, за то великій чванько и брехунъ, жорстокій до нелюдскости надъ безсильнымъ и при всякій небезпечности тремтѣвъ якъ листъ. Вѣнъ ненавидѣвъ Кудеяра, якъ ненавидить дѣйсно сильного слабый, що вважає ся черезъ помылку сильнымъ. Ще бѣльше ненавидѣвъ Кудеяра четвертый атаманъ, Федько Худякъ. Вѣнъ бувъ давный злочинець и зачавъ зъ того, що колись, живучи въ Серпуховѣ на посадѣ, збѣ злобы вчинивъ пѣдпаль, а потѣмъ, коли причина споводованого нѣмъ пожару почала выкрывати ся, Худякъ втѣкъ въ лѣсы. Обдарованный великою фѣзичною силою, вѣнъ довершивъ кѣлька вѣдчныхъ грабежей; до него пристали молодцѣ, що нарокомъ выбрали ся въ лѣсѣ глядати его, коли про него пѣйшла слава. Въ него явила ся шайка зъ пятнадцати людей: до опричины така шайка вважалась бы численною. Розбѣйники поселили ся въ лѣсѣ, межи Серпуховомъ а Коломною, жили въ землянкахъ, грабили подорожныхъ, нападами й на осель. Они завели торговлю зъ селянами рѣзныхъ мѣсцевостей, купували въ нихъ конечно, а селянамъ дешево продавали такі рѣчи, які трудно було знайти по селахъ; неоднѣ зъ кишень богатыхъ людей переходило до небогатыхъ. Селяне нарокомъ не розпытували розбѣйникѣвъ, хто они, п хочъ добре се знали, удавали, що не знаютъ. При такихъ вѣдносинахъ нѣ опришки не кривдили тыхъ селянъ, нѣ селяне не робили доносовъ на опришкѣвъ. Та скоро староста почувши много жалобъ на розбѣй, збравъ прѣтивъ розбѣйникѣвъ людей зъ цѣлого округа; Худякъ втѣкъ у веневскій округъ, а тамъ въ лѣсѣ живѣ

уже Васька Бѣлый зъ дванацятьми удальцами; два ата-маны спѣткали ся и стали разомъ вести розбишацке дѣло. Тутъ приключило ся, що опрочина змѣнила зовсѣмъ положене розбѣйникѡвъ и вѣдноины населеня до нихъ. Розбѣгнані люде и селяне опальныхъ бояръ, боярскі дѣти, позбавлені своихъ дѣбръ, засуджені на переселене, не хочачи йти на нові оселѣ, сыпнули въ лѣсы. У Худяка и Бѣлого наразъ набрало ся много народа. Селяне бояли ся розбишацкихъ шайокъ, були раді, щобъ они тѣлько ихъ щадили, и для того очевидно держали зъ ними, скрывали ихъ, завсѣгды упереджували, коли старосты посылали людей скликувати народъ зъ цѣлого округа на облаву и самі выкручували ся вѣдъ такихъ походѡвъ. Розбишаки смѣяли ся зъ такихъ высылкѡвъ противъ нихъ и зѡ старостѡвъ. Дѡйшло до царя, що намѣстники и старосты нѣчого зъ ними пе вѣдѣють. Царь вѣдиравивъ у веневскій и рязанскій уѣздъ Алексѣя Басманова зъ оружными людьми и зъ пушками. Се зневолило Худяка и Бѣлого втѣкати зѡ своими ватагами на полудневый всхѡдъ, въ лѣсы, де можна було ховати ся за омшарами, якъ называли ся въ рязанскѡй земли лѣснѣ гущавины. Туды-жь небезпеченство передъ Басмановомъ, загнало другі шайки и такимъ способомъ Худякъ и Бѣлый зѡйшли ся зъ шайками Лисицѣ и Мухи. Черезъ селянъ, всюды потуравшихъ имъ, они дѡзнали ся, що царь не хоче лишити ихъ въ покою и тамъ; они рѣшилсь рушити дальше на полудне, зовсѣмъ въ поле, якъ говорилось тогдѣ, то естъ туды, де вже кѡнчили ся громаднѣ оселѣ, и ошнили ся на березѣ Дону, де заставъ ихъ Кудеяръ. Селяне, що нацовняли ватаги, мали той намѣръ, чтобы оставити розбишацке дѣло, поселити ся на новыхъ земляхъ и жити своимъ звычайнымъ способомъ, управляти землю и кормити ся плодами

ви. Але прийшовъ Кудеяръ, соблазнивъ усѣхъ надѣю на обогаченє, надѣливъ ихъ платою, кѣньми, оружємъ, и звербувавъ на службу князя Володимира Андрѣевича. Худикови сильно подобало ся пѣдприємство Кудеяра; вѣнъ сподѣвавъ ся успѣху и вѣдограня великои ролѣ въ будучности. До приходу Кудеяра Худякъ усѣмъ верховодивъ, и при Кудеярѣ хотѣло ся ему оставати зъ давнымъ значѣнемъ головного проводиря; вѣнъ ставъ показувати свою вышбѣсть навѣтъ надъ самымъ Кудеяромъ и позволявъ собѣ кричати на него такъ само, якъ вѣнъ привыкъ кричати не лишъ на пѣдчиненыхъ, але и на рѣвныхъ ему атаманѣвъ. Кудеяръ не вдававъ ся зъ нимъ въ споры и лайки, выдержавъ его выбрики спокѣйно, рѣвнодушно и зневолювавъ его поступати такъ, якъ хотѣло ся Кудеярови. Все товариство було за Кудеяромъ, у всѣмъ ему повинувало ся, нѣ въ чѣмъ не перечило ему и Худякъ зливъ ся, та поневоли коривъ ся Кудеярови, не тратячи при тѣмъ вѣры въ успѣхъ задуманого останнымъ пѣдприємства.

Пѣдъ кѣнець падолиста явила ся ще невелика шайка, людей пятьдесятъ на коняхъ, пѣдъ атаманствомъ Гаврялки Кубыря. Вѣнъ бувъ новикомъ радуницкого монастыря. Минулого лѣта посваривъ ся зъ другимъ новикомъ, ударивъ его въ лице, а той на мѣсци и душу вѣддавъ. Кубырь втѣкъ въ лѣсъ, кѣлька днѣвъ волочивъ ся, трохи невмираючи зъ голоду, потѣмъ приставъ въ селѣ до селянина и наймивъ ся робѣтникомъ за кусникъ хлѣба. Тутъ вѣнъ зачувъ, що за двацять верстѣ е розбишадка шайка Жихаря. Кубырь обѣкравъ своего господаря, взявъ у него коня и помчавъ ся глядати Жихаря. Черезъ два дни вѣнъ зустрѣвъ ся зъ удалцями, ще привели его до своего атамана, Жихаря. Той Жихаръ бувъ колись холопомъ князя Курбского: пѣсля

утечъ пана царска опала стала карати его слугъ; Жихарь, спасаючи ся передъ смертію, що постигла вже другихъ холопѣвъ, втѣкъ зъ кѣлькома холопами того-жъ князя въ лѣсъ, зачавъ промышляти розбоємъ, а потѣмъ шайка его побѣльшила ся до двохъ сотъ людей, въ бѣльшій части холопѣвъ опальныхъ бояръ. Жихарь приймивъ зъ радостію Кубыря, тымъ бѣльше, що Кубырь бувъ письменный чоловѣкъ, одинокій на цѣлу шайку. Зручный, хитрый, вѣдважный Жихарь знаменито вѣвъ свое дѣло, споживавъ хлѣбъ-сѣль зъ селянами, торгувавъ зъ ними и шайка его була въ добромъ положеню. Але й надъ нимъ, якъ надъ другими, зѣбрала ся буря. Вѣнь розбивавъ коло Зарайска. Старосты нѣчого зъ нимъ не могли зробити. Та на него було пѣслане царске вѣйско, и Жихарь пѣшовъ до Проньска, потѣмъ посунувъ ся ще дальше на полудне и усадовивъ ся въ лѣсъ за „омшарами“. Въ осени 1568 року почувъ вѣнь, що прогнаній зъ рязаньскои землѣ ватаги пѣшли на Донъ. Хотѣлось ему туды-жъ, и вѣнь пѣславъ Кубыря розвѣдати про тѣ ватаги.

Кубырь принѣсъ Кудеярови важній вѣсти. Вѣнь розповѣвъ ему, що радуницкій монастирь, вѣдки вѣнь втѣкъ — одно зъ улюбленихъ мѣсць Ивана Василіевича, що царь посѣщавъ его и приказавъ того лѣта будувати для себе дворець, обѣцюючи весною приѣхати на прощу.

Кудеярь хопивъ ся тои вѣсти. Въ его головѣ блиснула мысль именно въ тѣмъ мѣсци напасти на царя и скинути его.

Кудеярь рѣшивъ ся самъ лично довѣдати ся о всѣмъ, впевнити ся, чи Кубырь говорить правду и оглянути мѣсцевѣсть, щобы знати, чи она догѣдна для довершена пѣдприємства. Вѣнь взявъ зъ собою Кубыря и двохъ

братѣвъ Юдиновыхъ та поѣхавъ верхомъ по молодѣмъ снѣгу.

Зблизивши ся до осель, Кудеяръ задержавъ ся въ одного селянина и пѣславъ Кубыря кликати до себе Жихаря для переговоровъ. Кубырь вернувъ ся и сказавъ, що Жихарь жде его въ коршмѣ.

Коршма та була въ тѣмъ же селѣ, а держала еи одна вдова: то було мѣсце всякихъ забавъ; тамъ была завсѣгды горѣвка, бувъ мѣдъ; туды заходили любителѣ женьского пола и веселѣ принаднѣ женщины, и бродяги скоморохи тамъ веселили людей. Коли Кудеяръ туды прибывъ, въ коршмѣ крѣмъ Жихаря не було на той часъ нѣкого.

— Перше выпемо, — сказавъ Жихарь; — я, брате, коли не пьяный, то нѣчого не второпаю, хочъ ты голову менѣ пробий, а скоро выпю, вѣдкись и розумъ вбзьме ся.

Выпили.

— Ты, кажуть, — озвавъ ся Жихарь — великѣй силачъ: Кубырь менѣ говоривъ... а пѣшь мало. Ну, скажи, брате, любый мѣй друже, що за великѣй дѣла ты задумуєшь. Чекай... ты говори, говори, а я ще выпю.

Кудеяръ выложивъ ему свѣй плянь. Жихарь все осмѣхавъ ся и говоривъ:

— Ну, ну! добре! ну!

Кудеяръ замовкъ.

— Скѣнчивъ? — спытавъ Жихарь.

— Скѣнчивъ, на тебе жду, що ты скажешъ?

Жихарь помовчавъ, потѣмъ нагле, пѣднимаючи голь, сказавъ:

— А я тобѣ то скажу, що такои розумной головы, якъ твоя, другои на свѣтѣ не знайдешъ! Всѣ мы будемо тобѣ корити ся; якъ ты розкажешъ, такъ и будемо ро-

бити. У всѣмъ твоя воля. Я, брате, давно про те думавъ, що ты теперь говоришь, тай не я оденъ: вся Русь таке гадае, того тѣлько и жде. Тѣлько всѣ хотять, та не знаютъ, якъ за дѣло взяти ся. а ты отъ своимъ розумомъ все збагнувъ и способбъ знайшовъ. Слухай же, брате милый, товаришу дорогій, ты поѣдь въ Радуницу, та все тамъ оглянъ гарненько. А я зъ своєю шайкою до тебе на Донъ не поѣду, тому що прийде ся-жь оять назадъ ѣхати; мы зробимо отъ якъ: весною ты выступишь и зѣ мною збйдешь ся; я тобѣ теперь покажу мѣсце, де мы маємо збйти ся.

Выпивши и поповвши, товаришѣ поѣхали верстѣ зо сѣмъ надъ озеро, що зъ трохѣ сторѣнѣ було окружене лѣсомъ, а зъ четвертой выходило въ чисте поле.

— Ты, — сказавъ Кудеярови Жихарь — якъ придешь сюды, мене пдожди, а скоро я перше прииду, то я тебе пдожду, а бути намъ тутъ пбсля весняного Юрія. А я тымчасомъ пѣшлю збирати ще ватаги. Ё, знаю, пѣдъ Муромъ велика ватага. Она до насъ придет.

Они розѣхали ся. Кубырѣ оставъ ся зъ Жихаремъ, передавши власти Кудеяра свою ватагу, приведену на Донъ. Кудеяръ зъ братами Юдинковыми поѣхавъ до радуницкого монастыря.

Ему прийшло ся проѣхати звышь ето верстѣ. Радуницкій монастырь находивъ ся въ лѣсѣ, коло озера, и стоявъ на горбочку. Нова камяна церковь пышала ся посередъ великого двора, окруженого грубою деревяною подвѣйною стѣною, за котрою кругомъ выбранный бувъ ровъ. Въ дворѣ були хаты; одна простора хата зъ свѣтлицею була занята игуменомъ; коло неи находивъ ся недобудованный ще деревяный дворець, що его велъвъ царь приготоовити для себе на май будучого року.

Кудеяръ вѣйшовъ до церкви пѣдчасъ богослуженя

въ чернечѣй одежи, яку взявъ вѣдъ одного зъ своихъ шайки, що ограбивъ колись тамъ черця. День бувъ будний, зимовый; крѣмъ прислуги и черцѣвъ не було нѣкого. Зразу побачивъ Кудеяръ, що монастирь той легко було бы ограбити, але выдержавъ покусу, взявши на увагу, що радуницкѣй монастирь придасть ся ему на важнѣйше дѣло. Пѣсля литургїи, Кудеяръ пѣдбѣшовъ до игумена, впавъ ему до ногъ, просивъ благословеньства и заявивъ, що вѣнъ — чернець зъ Кїева, ходить поклонянти ся святымъ въ московскѣмъ царствѣ. Игумень велѣвъ одному зъ своихъ черцѣвъ приймити въ себе прочанина, а по вечѣрни покликавъ его до себе и ставъ его розпытувати про Кїевъ.

Кудеяръ говоривъ, кѣлько мѣгъ и кѣлько знавъ, але тутъ же показавъ ся въ него бракъ вѣдомостей, потрѣбныхъ до того, щобы грати ролю черця. Ставъ его игумень пытати, якъ въ Кїевѣ спѣвае ся така и така церковна пѣсня, якъ тамъ правлять таке и таке церковне богослужене. Кудеяръ знайшовъ ся въ глупѣмъ положеню и мѣгъ выпутати ся зъ него лишъ тымъ, що сказавъ :

— Отче! я чоловѣкъ зовсѣмъ непѣсьменный! Простый чоловѣкъ! Памяти великои менѣ не давъ Богъ.

— Бачу, що ты простакъ, — сказавъ игумень, — та не жури ся тымъ, сыну; убогї духомъ до царства вѣйдуть, а высокооченї въ ієвнну пѣйдуть, бо не вѣдъ Бога ихъ мудрѣсть. Богъ смирныхъ пѣдноситъ. Отъ и нашъ монастирь бувъ бѣдний, убогїй, зъ останныхъ останний. А нинѣ явила ся намъ благодать, спасенна для всѣхъ людей. Великїй царъ ставъ незвычайно обдаровувати насъ, у насъ бувавъ, и теперъ повелѣвъ приготовити собѣ дворець, хоче до насъ въ маю приѣхати, на день Микола. Все то Божа благодать.

Намотавъ собѣ на вусъ игуменовѣ слова Кудеярѣ и постановивъ: на теплого Миколы царь приѣде сюды, отъ тогдѣ мы розправимо ся зъ нимъ, пѣмстимо всю кровь, пролиту нимъ неповинно.

Кудеярѣ на другій день, скоро свѣтъ, выйшовъ зъ монастыря, сказавши, що ѣде въ Богословскій монастырь, вѣдшукавъ въ еусѣднѣмъ селѣ своихъ товаришѣвъ зъ кѣньми и въ трехъ дняхъ обѣхавъ, вже не въ чернечѣй одежи, всѣ околицѣ монастыря, выбравъ за лѣсомъ мѣсце вѣдповѣдне на таборъ и вѣдѣхавъ, пробираючись не безъ трудности по завѣяныхъ снѣгами поляхъ до свои оселѣ надъ Дономъ. Лишь зелѣзнѣй натурѣ людей того часу можна було пробирати ся въ пустарахъ зимою, вѣдживляючись одними сухарями и годуючи конѣ скупнымъ запасомъ вѣвса, купленого въ останнѣмъ селѣ и зберѣганого въ мѣшкахъ, привязаныхъ до кѣньскихъ спинѣ. Пѣсля такихъ трудѣвъ Кудеярѣ дѣбравъ ся до теплои землянки въ доньскѣй осели и постановивъ не выѣздити вже нѣкуды до весны, коли намѣрено було ѣти на довершене высокои завдачѣ.

Мѣжь тымъ въ Москвѣ коило ся такє:

Бувъ у царя Ивана Василѣвича, въ Москвѣ, новый дворець, побудованный нимъ за Неглинною, въ ту пору, якъ царь зненавидѣвъ усе, що нагадувало ему часы Адашева и Снльвестра, а зъ тымъ разомъ и старый Кремльскій дворець своихъ предкѣвъ. Царєви знавѣснѣла Москва, не живѣ вѣнъ въ нѣй, волячи Александрѣвску слободу, и тѣлько иногдѣ приѣздивъ до столицѣ на деньна два, и тогдѣ поселювавъ ся въ тѣмъ своѣмъ новопобудованнѣмъ двѣрци. Въ однѣй комнатѣ того двѣрца, обитѣй зеленымъ сафяномъ зъ золотыми малюнками и прикрашенѣй рядомъ иконъ въ дорогихъ рамахъ, за столикомъ, на котрѣмъ мозайкою представленѣ були подобы

птиць, сидѣвъ царь Иванъ Василіевичъ, одѣтый въ чорный атласовый кафтанъ, на головѣ въ него была шапка, а въ рукахъ его была острокончатая булава. Страшный бувъ видъ царя въ ту хвилию; вѣнъ слухавъ зъ напруженою увагою; шия була вытягнена, голова тряслась, судороги бѣшеного гнѣву перекривлювали его лице. Передъ нимъ стоявъ Басмановъ и розповѣдавъ, якъ Кудеяръ, котрого царь мавъ за погибшого, збирає шайку, хоче скинути царя и думав на престолъ посадити князя Володимира Андрѣвича.

— Такъ отъ, мѣй брате любый, якій ты! — говоривъ царь. — Давно ты задумуєшь зняти зъ мене вѣнецъ! Перше бояръ хотѣвъ соблазнити, та не удало ся, твои одномышленники одержали достойну кару. Теперъ ты собѣ знайшовъ иншихъ помѣчникѣвъ! Добре, добре! А и шуринъ мѣй добрый. Хиба не вѣнъ менѣ донѣсь, що Кудеяръ умеръ зъ голоду и будьто-бы слуга, Алимка, вкинувъ его тѣло въ воду! Басмановъ! ты менѣ вѣрный, чи може зрадишь мене, якъ Христа Юда зрадивъ?

— Царю, чимъ я заслуживъ, що ты не вѣришь менѣ, вѣрному твому рабови? — сказавъ Басмановъ, кланяючись до землѣ: — въ огонь, въ воду пбйду на твѣй приказъ, жылы свои дамъ вымотати за здорѣвля мого царя и пана.

— Вы вѣсь одно спѣваєте, — сказавъ царь. — Мамстрюкъ бувъ менѣ свѣй чоловѣкъ, а зрадивъ... Отъ и Атанасъ Вяземскій, замѣчаю, змією глядитъ.

— Я не Мамстрюкъ и не Атанасъ Вяземскій, — сказавъ Басмановъ, — я чоловѣкъ простый, не княжого роду, не боярского; ты мене, царю и пане, зъ болота вытягъ; я твѣй песъ вѣрный.

— То дбстань менѣ Кудеяра, — сказавъ царь, вдаряючи булавою о пѣль и лишаючи на полу знаки... — Дбстань менѣ мого ворога! Кудеяръ — моя бѣда... то чортъ его знае, що вѣнъ таке... Прийшовъ зъ чужонь землѣ, сила въ него не людска, роду самъ не знае якого: хрестъ якийсь на нѣмъ... то не по просту! Въ неволю попавъ — и въ неволи не пропавъ, а ще у хана въ ласцѣ ставъ. Ну, що-жь? Чому тамъ не оставъ ся? До мене захотѣвъ? А! Басмановъ! Въ тѣ часы, якъ вѣнъ до насъ ставъ просити ся, я призывавъ до себе ворожбита-Нѣмця, що то зъ збръ читав: той Нѣмецъ сказавъ, що е въ мене ворогъ лютый, страшный, сильный, такой ворогъ може мене позбавити престола. Я выпытувавъ его, хто вѣнъ? А Нѣмецъ сказавъ, що не знае, якъ его назвати. Потѣмъ минули роки. Коли докола мене появила ся зрада, я пригадавъ собѣ те, що говоривъ менѣ астрономъ, закликавъ его и спытавъ: де теперь той ворогъ мѣй, що ты менѣ колись говоривъ. А той астрономъ менѣ вѣдповѣвъ: въ чужбѣй земли. Я спытавъ его: який вѣнъ? А той астрономъ менѣ розповѣвъ; по его словахъ я догадувавъ ся, що то Кудеяръ. Слухай же! Я нѣкому про се не говоривъ и довго самъ зъ собою думавъ: чи оставити его въ чужбѣй земли, чи до себе покликати. Вкѣнци я порѣшивъ не оставляти его въ чужбѣй земли, щобы вѣнъ вѣдтамъ менѣ лиха не накоивъ, и попросивъ его до себе. Що-жь? Видѣвъ самъ, що стало ся! О! — сказавъ царь Иванъ бѣшенымъ голосомъ, стукнувши своєю булавою — чому я его не засудивъ на смерть? Хотѣло ся менѣ его лютыми муками карати... А вѣнъ отъ цѣлый оставъ ся. Нѣ, Басмановъ, то не простый чоловікъ! То-то бѣда моя! Басмановъ, знай, дбстань менѣ Кудеяра, хочъ бы тобѣ що прийшло ся робити... ты будешъ мѣй

першій другъ, коли его дѣстанешъ!... Чекай! Покличь менѣ того розбишадкого атамана, що прийшовъ до тебе. Хочу самъ видѣти его.

Басмановъ вийшовъ, потѣмъ привѣвъ Жихаря въ кайданахъ и оставивши его въ сѣнехъ, повѣдомивъ царя. Царь вийшовъ до сѣней.

Жихарь вправъ цареві до нѣгъ.

— Розбѣйнику! — сказавъ царь — ты за свои злі вчинки подпавъ острѣй карѣ пѣсля нашего царского розпорядженя, але ты не злякавъ ся нашего праведного суду, прийшовъ прямо до насъ и донѣсь про намѣръ песього сына, Кудеяра, намѣръ противъ нашего царского здоровля и нашего царского вѣнця. Тымъ ты ставъ подѣбный до одного розсудного розбѣйника, котрый, висячи на хрестѣ, обличивъ хулу своего товариша и поклонивъ ся святости розпятого Господа и Бога и Спаса нашего Исуса Христа. Богъ простивъ ему и въ рай его зъ собою взявъ. Такъ и мы, въ нашѣй царскѣй милосердности, за прикладомъ Господа нашего, прощаемо тобѣ всѣ тобою вчинені мерзкі дѣла и приймаемо тебе на нашу царску службу. Мы прикажемо надѣлти тебе землю въ нашѣмъ московскѣмъ окрузѣ. Здѣймаъ зъ него кайданы!

Зъ Жихаря здѣймили кайданы. Жихарь мовчки поклонивъ ся тричи до землѣ.

— Якъ тебе зовуть? — спытавъ царь.

— Данило Жихарь, — сказавъ Жихарь.

— Служи намъ вѣрну службу, Данило, — сказавъ царь. — Йди до розбѣйникѣвъ у ихъ таборъ и скажи, що царь и панъ ихъ всѣмъ прощае: які тамъ в селяне и боярскі люде, тыхъ велить поселити въ царскихъ своихъ слободахъ, а які в нашѣй вѣйсковѣй люде, тыхъ велить надѣлти добрами, и бути имъ на царскѣй служ-

бѣ по давному, всѣмъ прощене царске и вины ихъ въ будущности згаданѣ не будутъ, та лишь, щобы они самѣ скували и привезли до насъ Кудеяра.

— Царю и пане, — сказавъ Жихарь — не вели карати, позволь слово сказати.

— Що? — сказавъ нетерпеливо и грѣзно царь.

— Великій царю! — сказавъ Жихарь, — они мене не послушаютъ, скажутъ, я самъ то своевольно зробивъ... Коли твоя воля буде, пошли свого воеводу, а менѣ вызвати ихъ, будьто-бы на тебе, царя, зъ лихимъ намѣромъ ити и навести на нову борбу. А въ мене, великій царю, зъ Кудеяромъ змова була така: щобы ему зъ своими розбійниками прийти въ проньскій округъ и стати коло озера и ждати тамъ. И якъ они туды придуть, нехай приде противъ нихъ твоѣ воевода зъ твоимъ царскимъ вѣйскомъ и зъ пушками, и збъ всѣхъ сторѣнъ ихъ обступити, щобъ имъ выходу не було. А пушокъ въ нихъ нема. И коли воевода до нихъ пѣшле зъ такимъ твоимъ царскимъ словомъ, то они, видячи, що имъ нѣкуды подѣти ся, вѣддадутъ Кудеяра!

— Басмановъ! — сказавъ царь, — Данило говоритъ добре. Я пѣшлю тебе противъ опришкѣвъ, а Данило покаже тобѣ те мѣсце коло озера. Ты менѣ приведешъ Кудеяра. Вѣнъ повиненъ пожити смерти передъ моими очима.

Вѣдпустивши Басманова и Жихаря, царь велѣвъ покликати до себе Алима.

Алимъ до всего признавъ ся.

Царь приказавъ вѣдвести его въ дѣмъ своего шурина и повѣсити надъ порогомъ его дому на верхнѣмъ варцабѣ дверей и оставити такъ довго, доки трупъ не зогниє. Коло дому Мамстрюка поставлено сторожу, а самому заявлено, що вѣнъ повиненъ ждати смерти.

Днѣ минали за днями. Мамстрюкъ, не выходячи зъ дому, мусѣвъ терпѣти страшный смрѣдъ вѣдъ гниющого трупа своего слуги и мучити ся безпереривнымъ ожиданемъ мукъ и смерти. Такъ живъ вѣнъ цѣлѣ мѣсяцъ, вкѣнци цѣлѣй рѣкъ; — поки жива була сестра Мамстрюка, царица, Иванъ Василѣвичъ, не каравъ его. По смерти Маріи царь Иванъ оженивъ ся зъ Мартою Собакиною, що померла въ кѣлька недѣль по шлюбѣ. Мамстрюкъ все остававъ ся на заточеню, дожидаячи смерти часъ призвичаивъ его до такого страшного положеня.

III.

Н е в д а ч а.

Не безъ трудности приходило ся Кудеярови рушити зъ мѣсяца свою ватагу, коли настала весна и пришовъ часъ выступати въ похѣдъ. Многѣ заспѣвали немилу для него пѣсню: лучше намъ остати ся тутъ жити, та побудувати хаты и дворы по людски, лѣсу доволь; стали бы мы орати та сѣяти, земля споконвѣка не пахана, черноземна, врожай великій дастъ; будемо собѣ мы проживати въ добрѣ и спокою, нѣякихъ дачокъ не платячи и тягарѣвъ нѣякихъ не знаючи; вѣдъ Москвы далеко, царь про насъ не довѣдаеь, а хочъ бы и зачувъ, то не стане противъ насъ вѣйско слати.

— Нерозсуднѣ вы люде и нерозумнѣ вашнѣ слова, — сказавъ Кудеяръ: хйба васъ такъ и оставлять въ спокою, якъ вы собѣ гадаете? Царевнѣ-жъ чей вѣдомѣ

ваші попередні розбои; минувшого року пославъ вѣнъ Басманова розганяти васъ. Теперъ, дѣзнавшись, що мы втѣкли на Донъ, вѣнъ певно пішле противъ насъ ббльше вѣиско, щобы насъ выловити и выкоренити; жити вамъ тутъ вѣнъ не дасть, буде думати, що живучи тутъ, вы коли не-будь захочете и нападете на его мѣста. И що вы думаете за далечѣнь така? Отъ на Дону мѣсто Данковъ побудували; то вже недалѣко вѣдъ насъ. Вы тутъ поселитесь, думаючи жити полекше, а полекшѣ вамъ и на три роки не буде. Прийдуть вѣиска: хто зъ васъ неспокобнѣйшій, того посѣчуть, другихъ ба-тогами и кнутами побють та куды-не-будь запроторять, а кого тутъ на поселене оставлять, того обложать всякими тягарами. А що тутъ за рай такій? Що хлѣба много вродитъ ся! Та добре, якъ вродитъ ся, а якъ не вродитъ ся, тогдѣ вамъ плохій буде рай въ першѣмъ же роцѣ. А якъ мы пѣйдемо противъ гнобителя, та скинемо его и другого царя поставимо, то намъ не такимъ щастемъ запахне. И дѣло наше скорѣ буде: за якогоне-будь пѣвъ дня все зробимо; противъ насъ земля въ оборонѣ гнобителя не повстане; земскій бояре того тѣльки ждуть, щобы вѣдважнѣй молодцѣ вызволили ихъ вѣдъ Ивана. Они нашъ намѣръ знаютъ... и ждуть нашего приходу, и якъ тѣльки мы скинемо мучителя, заразъ же зъ нами стануть разомъ, и мы всѣ будемо имъ рѣвня. Отъ що намъ буде, отъ чога добудемо своимъ походомъ. Щѣ, здав ся, лѣпше вѣдъ вашого врожаю? Ха, ха, ха! На врожай дурнѣ надѣють ся. Та я вамъ теперъ же дамъ кождому тѣлько сѣрѣбла, кѣлько бы вы дѣстали за свѣй хлѣбъ, сли бы при великѣмъ врожаю зѣбрали его зъ тыхъ пѣль. Розсудѣть же самѣ своимъ мозкомъ: хлѣбъ треба посѣяти, та коли то вѣнъ вырасте, треба его ще зѣбрати, та вымолотити, та вывѣя-

ти, та куды-тамъ ще на продажъ вывести и тогдѣ ажъ, продавши, грошѣ взяти; а тутъ вамъ дають стблько-жъ сръббла и вы берете его нѣ оравши, нѣ сѣявши, нѣ молитивши нѣ на продажъ не возивши.

Кудеяръ заразъ по такѣй мовѣ выложивъ имъ грошѣ; сръбло своимъ приманчивымъ видомъ выбило имъ зъ головъ мирнѣ мрѣѣ про селяньске житѣ. Однакъ Кудеяръ все такъ зробивъ уступку и давъ имъ волю йти зъ нимъ або оставати ся. Набрало ся людей шѣтьдесять, котрѣ не пѣйшли и постановили розгосподарити ся по селяньски: то були жонатѣ и зъ родинами. Жонатѣ, що пѣйшли въ походѣ, лишили свои жѣнки на мѣсци.

Снѣгъ майже злѣзъ вже зъ пѣль и скривавъ ся лишь въ глыбокихъ ярахъ. Молода трава стала вкривати степы. Опришки выбрали ся въ походѣ верхомъ; возѣвъ зъ ними не було; у деякихъ були вючнѣ конѣ, та въ ббольшой части запасы лежали на тыхъ же коняхъ, на якихъ сидѣли самѣ вѣздцѣ. Кудеяръ не казавъ гнати за ватагою нѣ товарины, нѣ овецъ, щобы не спѣанкувати ся въ походѣ.

— Намъ — говоривъ вѣнъ — скорше бы дѣстати ся на мѣсци и покѣнчити дѣло, а тамъ въ насъ всего буде доволѣ. Бдучи дорогою, Кудеяръ додававъ духа вѣдучимъ зъ нимъ опришкамъ, твердивъ имъ, що они всѣ скоро стануть богатыми и знатными людьми, перестануть скитати ся по лѣсахъ, будутъ панами земель.

Проѣхали степъ. Стали появляти ся признаки осель, обробленѣй нивы, а на нихъ робѣтники, що ховали ся заглянувши незнакомыхъ вѣздцѣвъ: мѣсями виднѣли села и хutory, хочъ не численнѣй. Уже до мѣсця, де Кудеяръ мавъ збѣйти ся зъ Жихаремъ, було недалеко. Кудеяръ выславъ Окула и Урмана зъ вѣддѣломъ розбишакъ и зъ запасомъ вючныхъ коней до царской волости и прика-

завъ захопити тамъ, що попаде ся зъ харчѣвъ, для ва-таги, щобы выстало ѣй въ походѣ до теплого Миколы. Кудеяръ велѣвъ имъ управителя и его пѣдвластныхъ людей въ царскѣй волѣсти побити на смерть, а царскѣй запасы забрати собѣ, та селянъ не зачѣпати и не грабити; а коли чого хибне зъ царскихъ запасѣвъ, то въ селянъ все купити, а даромъ не брати, лишь при тѣмъ сказати селянамъ, щобы они про приѣздъ ихъ до якогось часу нѣкому не давали знати, а самѣ абы знали, що, згѣдно зъ волею всеи руской землѣ, Иванъ за свѣй гнетъ царемъ бѣльше не буде, а стане царемъ-володаремъ князь Володимиръ Андрѣвичъ. Все заграблене зъ царской волѣсти добро Окуль и Урманъ мали були привезти на те мѣсце, де Кудеяръ пѣсля умовы мавъ зѣйти ся зъ Жихаремъ; а щобы Окуль зъ Урманомъ попали прямо на те мѣсце, Кудеяръ пѣславъ зъ ними братѣвъ Юдиныхъ, тому що они були зъ нимъ тогдѣ, коли вѣнъ умавлявъ ся зъ Жихаремъ.

Ватага дѣйшла до назначеного мѣсця коло озера. Озеро вылило. Розбишаки розтаборили ся на его березѣ, розсѣдлали конѣ, спутали имъ ноги и пустили скубити молоду траву въ лузѣ, а самѣ стали розкладати огнѣ и варити собѣ кашу. Многѣ кинули ся ловити рыбу въ озерѣ. Сонце тогдѣ хилило ся на захѣдъ.

Наразъ изъ-за лѣса, що окружавъ озеро зъ противной стороны, починають выѣздити ѣздцѣ.

— Нашѣ, нашѣ! — кричали розбишаки, — зрываючи ся зъ мѣсця, де поусадовлялись.

Ѣздцѣ, котрыхъ побачили розбишаки, не ѣхали прямо до нихъ, а затримали ся, роблячи пѣвъ колеса; въ слѣдъ за ними, зъ другой стороны, такожь изъ-за лѣсу, показавъ ся другѣй вѣддѣль кѣнныхъ, що ѣхавъ на стрѣчу выѣхавшимъ перше.

— Що се? — говорили розбишаки: — двѣ ватаги до насъ ѣдутъ!

— То Жихарь, мабуть, привѣвъ ватагу зъ Мурома, якъ прирѣкъ менѣ, — сказавъ Кудеярь.

— Добре то, добре, — замѣтивъ Худякъ, — та чи выстане въ нихъ харчѣвъ для себе и для коней, бо намъ нѣчимъ буде годувати ихъ при такѣмъ множествѣ.

Кѣннїй, на котрыхъ дивили ся розбишаки, злучивши ся двома вѣдѣлами, не ѣхали прямо до ватаги, а стояли пѣвъ-колесомъ, вѣдтинаючи розбишакамъ вѣхѣдъ въ поле; дальше коло уставленыхъ кѣннихъ, изъза того-жь лѣса, вѣдки они появили ся, вывели на колесницяхъ пушки, було ихъ десять, высунули впередъ и вымѣрили на розбишацкїй таборъ мѣднїй горла; при пушкахъ стали пушкаръ и держали въ рукахъ льонты.

Таборъ заметушивъ ся, понесли ся крики розпуки:

— То не нашї! то не нашї! То царске войско! Въ нихъ пушки. Сѣдати на конѣ! Вѣкати, вѣкати!

Але тутъ же и кѣннїй, що стояли напротивъ розбишацкого табору, почали выскакувати впередъ, захоплювали конѣ розбишакъ и вбивали ихъ, щобъ не дати опришкамъ допасти до нихъ.

Кудеярь змѣркувавъ не лишъ те, що творило ся передъ его очима, але й те, що мало було потѣмъ стати ся; вѣнъ пѣдѣвгъ до озера, кинувъ ся въ воду и сильными рухами рукъ быстро розбивавъ филъ, завертаючи до противного берега. Вѣнъ пливъ въ одежи, въ чоботяхъ, зъ оружемъ; за плечима въ него бувъ сагайдакъ, лукъ и рушниця.

Пополохъ въ розбишацкѣмъ таборѣ бувъ такїй сильный, що немногї замѣтили утечу Кудеяря. Вѣнъ щасливо дѣставъ ся до берега и скривъ ся въ лѣсѣ.

Мѣжь тымъ зъ вѣйска, що облягло розбишакъ, вы-

ѣхавъ сынъ начальника, Алексѣя Басманова, Федбръ Басмановъ и кричавъ :

— Молодцѣ! Вы въ облозѣ, вамъ выходу нема и не буде! Вы хоробрѣ и удалцѣ, але зъ нами не справите ся, тому що въ насъ в пушки, а въ васъ лишь рушницѣ та луки, а пушокъ нема. Зачнемо на васъ стрѣляти зъ пушокъ и всѣхъ васъ положимо до останого! Высылайте жъ мерцѣй вашихъ атаманѣвъ до насъ на розмову! Ждати мы не хочемо. Не являть ся скоро атаманы — кажемо вдарити зъ пушокъ.

Атаманы кинулись було шукати своихъ коней, щобы выѣхати на розмову, але конѣ ихъ були розбгнаннѣ. Они всѣ пять пѣшки пѣйшли на стрѣчу начальника, Алексѣеви Басманову, котрый по мовѣ выголошеной его сыномъ выѣздавъ вже напередъ зъ вѣдѣломъ. Худякъ ишовъ моторно, якъ чоловікъ, котрому завсѣгды смерть близька и саме житє не дороге; Лисацю цѣлого кидало зъ боку на бѣкъ: вѣнъ говоривъ самъ до себе недоладнѣ слова; Муха прикладавъ пальцѣ до чола, розводивъ руками и трясъ головою; Толченый ишовъ мрачный и не говоривъ нѣ слова; а Бѣлый ледви волѣкъ ноги, и коли всѣ пѣдѣйшли до Басманова, то вѣнъ першѣй кинувъ ся на землю и простеръ ся у нѣгъ царского воеводы.

Басмановъ сказавъ имъ :

— Володарь-царь и великѣй князь всеи Руси, Иванъ Василѣевичъ велѣвъ вамъ сказати: вашими лихими, беззаконными и богопротивными дѣлами заслужили вы на жорстоку люту кару смерти, але вѣдомо ему, володареви, и се, що вы на таке богопротивне дѣло, щобы пѣйти бунтомъ противъ своего царя, пустили ся не зъ своей розваги, а зъ своей глупоты, слушаючи поганыхъ дорадникѣвъ всякого зла; тому царь-володарь, зъ огляду

на вашу мужичу простоту милосердячись надъ вами, прощае вамъ : якій в помѣжъ вами боярскій дѣти и другіи войсковіи люде, ти одержать надѣлы, де володарь вкаже, а якій в мѣжъ вами бувшій боярскій люде и збѣгцѣ-селяне, тыхъ володарь велить помѣстити въ своихъ царскихъ волостяхъ, а вашіи попередніи провины будутъ забутіи. И така велика ласка вамъ дае ся пѣдъ тымъ услѣвамъ, щобы вы заразъ, безъ найменшой проволоки, завязали и привезли до насъ живого Юрка Кудеяра, зрадника и всякого зла дорадника и першого нашего великого володаря врага. А привѣвши сюды до насъ Кудеяра, поскладайте всяке оружє, яке въ васъ є, забєрѣть зъ собою конѣ, въ кого они цѣлїи лишили ся, приймають въ дарѣ житє и ходѣть зъ нами. А по поводу вашои розбишачкои минувшости слѣдства не буде, тому що зъ царскои ласки всему похоронѣ и вамъ за всѣ вашіи попередніи лихї дѣла опрощенє сталося. А не схоже хто зъ васъ всего оружя вѣддати и не положить, а потѣмъ оно въ кого знайде ся, хочъ бы се бувъ малый вѣжъ, тогдѣ такїи чоловѣкъ буде покаранїи смертію безъ найменшой пошады. Отъ вамъ царска воля выявлена. Йдѣть и приведѣть сюды Кудеяра, а я буду тутъ ждати.

Атаманы пѣйшли въ таборъ и вдарили въ тарабанъ, що єго роздобувъ Кудеяръ при ограбленю караваны на Муравскѣмъ шляху. Зббравъ ся кругъ.

Васька Бѣлый, що передъ Басмановымъ не смѣвъ языкомъ рупити, теперъ ставъ голоснѣйше нѣжъ хто говорити :

— Прогрѣшилися мы тяжко передъ Богомъ и передъ царемъ-володаремъ, шустили ся на лихїи и богопротивнїи дѣла, много людей грабили и вбивали, а наибльше прогрѣшили ся тымъ, що послушали пѣдступ-

ного вретика, чарбвника, зрадника Кудеяра и пбйшли бунтомъ противъ царя, я думаю, братья, що все то стало ся въ наслѣдокъ его вритичныхъ чарбвъ, що вбнѣ спровадивъ на всѣхъ поману и нерозумъ, и тому мы повинували ся ему та згодили ся на его лукавый намѣръ. Та бачите: якій милосердный нашъ царь-володарь! Що лишь заслужили мы нашими провинями, вбнѣ намъ все те прощае, и не лишь прощае, а ще й землями обѣцюе надѣлити, тбльки жадае и велить, щобы мы заразъ же безъ всякой проволочки выдали зрадника Кудеяра его царского величества воеводѣ.

— Боже, спаси царя! — заревѣла товпа. — Що тутъ надумуватись! Вбддати Кудеяра, песього сына! Берѣть, вяжѣть его, ведѣть до воеводы!

— Та де вбнѣ? — закричали другї.

— Давно кинувъ ся въ озеро и поплывъ на ту сторону, — сказали третї.

— А вы чого вытрѣщували очи? — понеслись крики. — Що вамъ, баньки вылѣзли, чи що? Чому не кричали, чому не кинули ся въ воду за нимъ и не зловили его? Отъ мы васъ, сякихъ-такихъ сынбвъ, выпаримо самыхъ за те!

— Выбити, выбити! — кричали розбишаки хоромъ. — Чому они, бачивши, не кричали?... значить, они ему помогли втекти!

Якъ бѣшенї кинули ся однї на другихъ... Чекайте, чекайте! — кричали тї, на котрыхъ нападали: — а мы чимъ винуватї? Мы не бачили! Що вы на насъ? Вы, може бути, самї его намовили! Нѣ, брешете псї сыны, вы! нѣ, вы!...

Стали въ роботъ шаблѣ, копя; били ся самї не знаючи зъ кимъ... Вже кбльцохъ людей лежало на землї, обливачучись кровю.

Басмановъ зъ сыномъ и товпою жовнярѣвъ вѣхавъ уже прямо въ розбишацкій таборъ и кричавъ:

— Що за бійка? Зъ якои причины! Дурнѣ! Схаме-нѣтъ ся, вѣддавайте мерщѣй Кудеяра!... Де вѣнъ? Вѣддавайте, а то я прикажу помирити васъ пушками.

Колотнеча стала втихати. Атаманы вышли до Басманова, впали на землю и благали пощады:

— Кудеяръ втѣкъ не зъ нашої вини, безъ нашего вѣдома. Онъ тѣ злодѣѣ бачили, якъ вѣнъ поплывъ озеромъ... Ихъ-то стали бити! — Такъ говорили атаманы оденъ передъ другимъ, стараючись зъеднати собѣ Басманова земными поклонами. Тѣлько Толченый не скорый бувъ показувати воеводѣ свою покѣрнѣсть.

— Вы всѣ пять невиннѣй, — сказавъ Басмановъ: — а тыхъ злодѣѣвъ, що зъ нимъ були у змовѣ при его утечи, мы выкрыємо. Кудеяръ не може скрыти ся передъ нами въ лѣсѣ. Тамъ поставлена наша пѣхота; най вѣнъ лишъ туды пустить ся, певно на нихъ наскочить. Складайте всѣ оружѣ, яке въ кого є, и йдѣть въ нашъ таборъ. Скорше! Безъ опоры!

Розбишаки оденъ по другимъ поскладали оружѣ, жовнярѣ забрали его, а другі середъ згѣрдливыхъ примовокъ почали гнати безоружныхъ опришкѣвъ зъ табору.

— Боярине, позволь конѣ взяти! Позволь жите спасти. Ты самъ обѣцявъ, — говорили розбишаки.

— Нѣчого не позволю брати, — кричавъ у вѣдповѣдь имъ Басмановъ: — коли-бъ вы вѣддали Кудеяра, то взяли бы все свое, а не вѣддали Кудеяра, то теперь такъ, безъ всего йдѣть. Буде противъ васъ слѣдство, а коли зъ слѣдства выкаже ся, хто бачивъ, якъ Кудеяръ кинувъ ся въ озеро и не хотѣвъ его притримати, того прикажу покарати смертію.

Опришкѣвъ пригнали на мѣсце; Басманѣвъ вѣхавъ за ихъ товпою. Потѣмъ вояки стали розбишакъ вязати.

— Якъ же такъ! — негодували розбишаки, — намъ обѣщали царску ласку, а теперъ вяжуть.

— А вы чому Кудеяра не выдали? — кричавъ Басманѣвъ: — будете звязані, поки не знайде ся зрадникъ, говоривъ я вамъ: буде прѣтивъ васъ слѣдство; той, хто не буде виненъ его утечъ, буде помилованый, якъ було обѣцяно.

Безоружній розбишаки, въ виду пушокъ, окружені вѣйскомъ, дали себе вязати безъ опоры.

Басманѣвъ выславъ воякѣвъ въ лѣсъ на помѣчь пѣхотѣ, уставленѣй тамъ ранше, и приказавъ шукати Кудеяра. Але скоро настала нѣчь. Басманѣвъ, не дождавшися вѣстей про Кудеяра, пѣславъ воякамъ приказъ вертати ся, а пѣхотѣ велѣвъ лишити ся цѣлу нѣчь въ лѣсъ, не спати, наслухувати, якъ буде скрадати ся Кудеяръ и зловити его.

Скоро свѣтъ Басманѣвъ самъ выбравъ ся въ лѣсъ и вѣдивъ тамъ зъ трудомъ помѣжь корчами до вечера. Цѣлый той лѣсъ бувъ не ширшій якъ на шѣсть верстѣ; вояки переѣхали по нѣмъ вздовжь и поперекъ, але Кудеяра не вѣдшукали.

Басманѣвъ сердивъ ся на пѣхоту:

— Ехъ, непотрѣбы, сякій-такій сыны! — говоривъ вѣнъ: — позѣхаючи продрѣмали добычу!.. Шкѣбру зняти бы зъ васъ за те. Тѣлько я такъ не лишу того дѣла! Ставити шатра! Станемо тутъ постовемъ и будемо ждати, поки знайде ся Кудеяръ. Безъ него якъ явити ся передъ царемъ-володаремъ!

Пѣсля приказу Басманова поставлено шатра. Вѣнъ посадивъ у своѣмъ шатрѣ писаря и велѣвъ ему писати чъ кѣльканацяти примѣрникахъ окружникѣ до вѣсѣхъ

людей сусѣдныхъ сѣлъ, щобы все покидали свои работы и йшли ловити великого царского противника; потѣмъ написали друге письмо до старостъ, щобы они вzywали людей зъ цѣлого округа, безъ розбору, до облавы на того-жь злочинца, котрого въ грамотѣ докладно описано. Зъ тыми письмами выбрали ся военнй люде въ рѣзнй стороны. Письма приказано прочитати въ церквахъ; всякому, хто скрываваъ бы або пропустивъ свѣдомо Кудеяра, загрожено жорстокою карою смерти, а тому, хто его спбймае и приведе живого, обѣщувалась въ имени царя така нагорода, що й помыслити годѣ; позвалялось навѣтъ въ разѣ конечности, коли годѣ буде спбймати злочинца живцемъ, принести его голову, та за неи не обѣщувалось вже невымовныхъ нагородѣ, а просту.

По всей земли давного рваньского княжества, а такожь и по близькихъ украиньскихъ мѣстахъ вчинивъ ся рухъ; все шукали Кудеяра; декого манила царска нагорода за доставлене Кудеяра, хочь бѣльше було такыхъ, що бояли ся царского гнѣву, котрый може постигнути безъ розбору и правого и виновника, коли Кудеяра не вѣдшукають.

Двацять днѣвъ стоявъ Басманѣвъ зъ вѣйскомъ коло озера. Що дня ждавъ вѣнъ — отъ-отъ приведуть Кудеяра, або, по крайнѣй мѣрѣ, принесуть его голову. Але Кудеяра не приводили, головы не приносили й вѣсти про него не було.

— Що-жь се таке! — говоривъ Басманѣвъ. — Та чи не пбйшовъ вѣнъ на дно озера, плывучи?

И вѣнъ велѣвъ поробити човны, плавати по озерѣ и нишпорити дручками по днѣ: чи не знайде ся де людске тѣло.

Нѣчого не знайшли.

• Майже мѣсяць минавъ вѣдъ часу приходу Басманова до озера.

— Нѣчого робити! — сказавъ Басманѣвъ: — треба вертати назадъ. Видко, Кудеяръ чарѣвникъ и нечиста сила ему помагае. Нехай володарь-царь ѡсудить насъ, якъ Богъ ему звелить.

Басманѣвъ вернувъ назадъ. Розбишакъ, звязаныхъ разомъ ланцями, гнали якъ стадо, кормили однимъ хлѣбомъ. Переѣздячи черезъ Коломну, Басманѣвъ лишивъ половину ихъ шайки въ пѣдземныхъ тюрмахъ, а другу половину разомъ зъ пятьма атаманами, пѣгнавъ дальше въ Александрѣвску слободу. Коли Басманѣвъ явивъ ся передъ царемъ и заявивъ ему, що всѣхъ розбишакъ переловлено, а Кудеяръ втѣкъ, Иванъ Василювичъ попавъ въ такій гнѣвъ, що мало-що не вбивъ власноручно свою булавою Басманова. Пожалованя гѣдний видъ Басманова, що лежавъ у нѣгъ пана, збудивъ въ серци Ивана коли не жаль, то чувство тои погорды, якѣй мимохѣтъ уступае мѣсце звѣрска жорстокѣсть. Иванъ Василювичъ лишъ выкопавъ его ногами по зубахъ ажъ до крови и давъ ему булавою два удары по спинѣ, вѣдъ котрыхъ Басманѣвъ пролежавъ двѣ недѣли. Та вже зъ того часу Басманѣвъ переставъ належати до числа царскихъ любимцѣвъ; царь не хотѣвъ дивити ся на него и не казавъ допускати до себе нѣ его, нѣ зго сына.

Царь приказавъ взяти розбишакъ и выпытати. Они розповѣли все, що имъ наговсривъ Кудеяръ о тѣмъ, будьто бы многі земскі бояре змовили ся зъ нимъ, що-бы скинути царя Ивана и посадити на престолѣ Володимира Андрѣевича; розбишаки не могли назвати тыхъ бояръ по имени и лишали буйнѣй фантазиі царя творити рѣзніі припущеня и здогады. По слѣдствѣ царь вы-

ливъ на разбихагъ свѣй гнѣвъ за те, що Кудеяръ захопивъ ся ему зъ рукъ. Всѣхъ, такъ оставленыхъ Басмановымъ въ Коломнѣ якъ и привезеныхъ въ слободу а держаныхъ въ тюрьмахъ дворца, царь велѣвъ выбити палицами и выкинути на жиръ собакамъ. Погода була лѣтна, тепла; смрѣдъ гниющихъ трупѣвъ и скавулене роздирающихъ ихъ собакъ, доходячи до вѣконъ царской палаты, приятно дразнили слухъ и нюхъ Ивана.

Пригода зъ Кудеяромъ побблшила царску дикбеть до крайныхъ границъ и часъ, здавало ся, не усмирювавъ ея, а скрѣплявъ. Царь побачивъ, що не однѣ бѣяре можуть робити заговоры противъ него: и простыи народъ способный до бунту въ тѣй простой цѣли, щобы скинути его зъ престола и поставити иншого царя. Вѣнъ побачивъ надто, що передъ заговорами и интригами ворогѣвъ его не спасае опричина, въ котрѣй сподѣвавъ ся знайти для себе опору: люде бльзкѣи ему, люде выбранѣи нимъ для охороны его особы, люде вышшенѣи нимъ, обсынанѣи его ласками, тѣ люде роблять ему пакости. Кудеяръ, що посягавъ на жита царя и самымъ царемъ засуженный быть на голодову смерть въ дворци, высвободженный опричникомъ, та ще якимъ? шуриномъ царя!

Давно вже зливъ ся царь Иванъ на своего свояка, князя Володимира Андрѣевича, давно пѣдозрѣвавъ его о бажане засѣсти на престолѣ... Неприхильность царя для Володимира Андрѣевича не знаходила собѣ явного оправданя; теперъ бунтъ Кудеяра, що зробивъ своимъ гасломъ имя князя Володимира, дававъ Иванови нагоду выдумати таке оправдане. Въ головѣ его утвердила ся певность, що Кудеяръ дѣлавъ не безъ бажаня и не безъ вѣдома самого князя Володимира. Доля останного була порѣшена.

Підчасъ якъ Кудеяръ збиравъ опришкѣвъ и намавлявъ ихъ на службу Володимира Андрѣевича, самъ князь Володимиръ Андрѣевичъ, нѣчого про се не знаючи, готовивъ вѣйско въ Нижнѣмъ въ цѣли обороны полуднево-всхднихъ границъ передъ Турками и Татарами, що збирали ся йти походомъ на Астрахань. Довѣдавшисъ вѣдъ Жихаря, що въ користь князя Володимира Кудеяръ готовить заговоръ, царь Иванъ не посмѣвъ заравъ же зачепити того князя; вѣнъ навѣтъ боявъ ся его, хочъ князь Володимиръ своимъ умомъ и вдачею такъ само мало надававъ ся до того, щобы спасти вѣтчину передъ царемъ-гнобителемъ, якъ и до того, щобы боронити ея передъ внѣшнимъ ворогомъ. Коли намѣръ Кудеяра не вдавъ ся, а розбишакъ переловлено и покарано смертію, царь Иванъ Василювичъ не панькавъ ся вже зъ своимъ двоюроднымъ братомъ: вѣнъ любязно запросивъ его до себе и убивъ его разомъ зъ женою, а вѣдтакъ казавъ втопити его матѣрь и, не знати вже чому, невѣстку свою, именно вдову по своѣмъ братѣ Юрію, що жили въ монастири на Шекенѣ. Але убите своякѣвъ не усмирило злобы царя. Ему здавало ся, що заговоръ въ цѣли оголошеня царемъ Володимира, котрый вийшовъ на яву въ намѣръ Кудеяра, глыбоко и широко запустивъ корѣне. Ему хотѣло ся выкоренити зраду такъ, щобы она въ будучности не пускала парѣсткѣвъ.

Пѣдприємство Кудеяра, що зложивъ собѣ ватагу зъ людей незнатныхъ, простыхъ, звернуло гнѣвъ царя противъ простого народа. Пѣдъ кѣнець 1569 р. Иванъ знущавъ ся надъ народомъ въ Клинѣ; въ Торжку его опричиники били людей кожного стану нѣ за що, нѣ про що; але пѣдозрѣне Ивана падало найбѣльше на давнй самоуправнй землѣ — на Новгородъ и Псковъ;

они провинили ся були передъ московскимъ деспотизмомъ вже тымъ, що на ихъ грунтѣ колись процвітала народна воля. Новгородъ ненавистный бувъ для Ивана ще й тому, що нагадувавъ ему Сильвестра, котрый зъ Новгорода пришовъ бувъ въ Москву, щобы опанувати волю царя на кбляка лѣтъ зъ ряду Царь зъ початкомъ 1570 року приѣхавъ до Новгорода и тутъ-то довершили ся нечуваній варварства... „Була у гнобителя якась хитрбсть огненна“, якъ говорили сучасники; вбнѣ называвъ то пбджаромъ; була то выгадка Бомелія: збитымъ палицами Новгородцямъ натирали спину чимось, що причиняло невымовнй муки; вбдтакъ привязували ихъ до саней и везли зъ Городища топити въ Новгородъ; до саней привязанй были споневѣрянй женщины; руки ихъ привязувано зъ заду до вбгъ, а до узда, що сполучувавъ руки и ноги причѣплювано ихъ немовлять: Иванъ ѣхавъ зъ тымъ походомъ и тѣшивъ ся риданемъ страдальцѣвъ. Волховъ бувъ загачений людскими тѣлами и зъ того часу, якъ оповѣдавъ народъ, переставъ замерзати въ найббльшй морозы, щобы люде, дивлячись на него, не забували, якъ колись грбзний царь велѣвъ прорубати на нѣмъ лѣдъ и наповнивъ его воды новгородскими трупами. Оставшимъ ся въ живыхъ було гбрше нѣжь утопленнымъ. Христоролюбивый и боговѣйный царь приказавъ зничити всѣ припасы хлѣба, якй були въ Новгородѣ; а мѣжь тымъ вже въ попереднбмъ роцѣ бувъ слабый врожай, въ наступуючбмъ тежь, ба надто повторило ся ще лихо, знане вже на Руси: полки мышвы зновъ нищили хлѣбъ и по поляхъ, и по гумнахъ, и по шпихлѣряхъ — все разомъ було причиноу, що въ 1570 р. цѣны хлѣба пбднеслись до неимовѣрныхъ высотъ. Бѣднй люде мерли зъ

голоду, а царь не перестававъ шукати докола себе зрады, Бомелій не переводивъ ся.

Наразъ приходитъ до царя вѣсть вѣдъ Атанасія Нагого, зъ Крыму, що Кудеяръ находить ся въ Крыму при дворѣ хана Девлетъ-Гірея, тѣшитъ ся его ласкою и бунтує его противъ Москвы.

Иванъ Василиевичъ свѣта не бачивъ зб злости, коли до него наспѣла вѣсть. Ему такъ хотѣло ся замучити того верога, що вѣнъ готовъ бувъ помиловати многихъ, котрыхъ вже покаравъ, сли-бъ тѣлько Кудеяръ перше попавъ ся въ его руки: много каръ довершивъ вѣнъ зъ досады, що не мѣгъ покарати смертію Кудеяра. И що-жь? При всѣй самодержавнѣй власти Ивана, при всѣй могучости его — Кудеяръ ему не дававъ ся, два разы, якъ змяя, выслизнувъ ся зъ его кѣгтѣвъ и теперъ вѣдпочивав на воли и смѣе ся зъ немочи московского самодержця. Въ досадѣ Иванъ Василиевичъ казавъ покликати до себе Басманова зъ сыномъ: було се першій разъ пѣсля того, якъ володаръ власноручно побивъ его за недоставлене Кудеяра.

— Альошка, — сказавъ ему царь постукуючи своєю острокибнчастою булавою: -- кѣлько ты рублѣвъ взявъ вѣдъ Кудеяра, щобы его выпустити?

— Царю-володарю! — взывавъ Басмановъ, качаючись у нѣгъ царя, — Богъ всевидющій бачить невинность душъ моихъ!

— Брепешь собако! — кричавъ царь. — Брепешь! ты разомъ зъ другими такими собаками сприявъ и добра хотѣвъ братови Володимирови; ты хотѣвъ насъ зъ престола зсадити, а его высадити; ты, хамоке кодро, выпустивъ Кудеяра, боячись, щобъ вѣнъ, сли ты приведешь его, пѣдъ пыткою, не выдержавши мукъ, зб вѣрмъ васъ не зрадывъ. Я пѣславъ тебе, щобъ ты привѣвъ до

мене Кудеяра, а ты привѣвъ шайку злодюгъ, котрѣ нѣ-
чего не знали и надавали ся лишь на те, щобы ими
собакъ погодувати. Мбгъ же ты привести зъ собою три
сотнѣ такой зволючи, а одного не мбгъ. Чому? Тому,
що тѣ три сотнѣ нѣчого про васъ сказати не знали, а
той оденъ сказавъ бы про васъ всю правду! Не все-жь
вы присягали, вступаючи въ опричнину: присягали рѣд-
ного батька не жалувати за нашу царску честь и за
наше царске здоровѣ. Федьку! и ты присягавъ такъ
само! А! Присягавъ? Ха, ха, ха! Покажи-жь теперь,
що бережешъ присяги не лишъ устами, але и дѣломъ.
Твоѣй батько зрадивъ царя, заколи его!

— Бий, Федоръ, коли царь велить, — не противъ
ся володарскѣй воли! — сказавъ Олексѣй Басмановъ.

Федоръ ударивъ батька ножемъ въ сердце.

IV.

Вѣдстунникъ.

У хана Девлетъ-Гирея въ Бакчисараю велике свято.
Его спаситель, Кудеяръ, котрого вѣнъ вѣдпустивъ вѣдъ
себе зъ лихимъ прочутемъ, зновъ при нѣмъ въ его двѣр-
ца, сидить за его столомъ разомъ зъ найпершими вельмо-
жами и розказуе про свои чуднѣй вандрѣвки.

Розповѣвши все, що зъ нимъ було пѣсля выѣзду
зъ Крыму и дѣйшовши до фатальной пригоды зъ его
розбищакною шайкою коло озера, Кудеяръ продовжавъ:

— Переплывши озеро, я опинивъ ся въ лѣсѣ, а

тамъ вже була поставлена противъ мене засѣдка: тѣльки-бъ я побѣгъ, а мене бы зловили. Я побачивъ близько берега дуба зъ дуломъ, влѣзъ въ дуло и сиджу: чую по лѣсѣ шумъ, гомѣнъ, крикъ, мене глядають и много ихъ. Сидѣвъ бы я подальше въ лѣсѣ, мене бы знайшли, а то я сидѣвъ надъ самымъ берегомъ и нѣкому въ голову не приходило шукати мене такъ близько. Сиджу я день, другій, третій, въ мене бувъ у кишени кусень хлѣба, я зѣвѣ, а бѣльше не було, голодъ ставъ мене мучити. Въ ночи лучилась буря; пѣтьма така, що хочь око выбери; вылѣзъ я зъ дула и пѣйшовъ по лѣсѣ, пройшовъ въ чотири версты: силъ нема, ноги пѣдкошенѣ голодомъ, я лягъ пѣдъ деревомъ, а тутъ свитавъ; наразъ бѣжитъ заяць, я пустивъ за нимъ стрѣлу и вѣивъ, кремѣнь и губка були зѣ мною, та я боявъ ся огонь розкладати, щобы не вздрѣли, обдеръ зайця тай такъ сырого и зѣвѣ, покрѣпивъ ся и дальше пѣйшовъ. Бачу, лѣсѣ кѣнчить ся, а генъ видко зновъ лѣсѣ; перейшовъ я поле и вѣйшовъ въ той лѣсѣ, а той лѣсѣ великій; я пѣйшовъ по лѣсѣ; день иду, другій, дальше йду и чую тупѣтъ коней, голоса людскѣй. Я змѣркувавъ, що мене шукають, та въ хацѣ, а тамъ вовча нора, а зъ норы выскочила на мене вовчиця; я хвативъ си за горло и задушивъ, влѣзъ въ яму и вовчатъ повбивавъ и выкинувъ. А погоня за мною была; тѣлько вѣхали, куды можна було провѣхати, а норы незапримѣтили. Просидѣвъ я тамъ день, не вѣвши; потѣмъ, гадаючи, що погоня минула, вылѣзъ на свѣтъ, та йшовъ, та йшовъ; по дорозѣ бивъ дичину та вѣвъ, тѣлько вже не сыру, а печену. Такъ пройшовъ я до мѣста Данкова, на рѣку Донъ и вступивъ близько того мѣста до одного села, що лежить надъ самымъ Дономъ; зайшовъ я на обѣисте; була вѣчна пора, господаръ сплять, я дверѣ выломивъ, вѣйшовъ до хаты и кажу: давайте зѣисти

що и коня, я васъ грабити не буду, грошъ заплачу, а грошъ при менѣ були въ чересѣ, якъ я кинувъ ся въ озеро. Тѣ догадали ся въ чѣмъ дѣло: дали менѣ мѣшокъ крупъ, сыра, солонины, та казанчикъ на дорогу и коня вывели осѣдлагого. Я имъ заплативъ и кажу: „коли вы кому выявите, що я у васъ бувъ и за мною погоня буде зъ вашои вини, то и вы пропадете, и ваше село зъ огнемъ поїде“. Сѣвъ я на коня, переплывъ Донъ и проѣхавъ, пробираючись лѣсами минаючи оселѣ. Не стрѣчавъ нѣкого, тѣлько звѣрины много та птахѣвъ, а въ ночи бувало, якъ станешъ на нѣчлѣгъ, то и боишь ся заснути, щобы звѣръ коня не задеръ, а то часомъ и тебе лапою не зачепивъ. И выбравъ ся я на Муравскій шляхъ. Тутъ зѣ мною зустрѣла ся станиця людей двадцять. Я собѣ їду, а атаманъ до мене: що ты за чоловікъ? — Я ему кажу: я їду за своимъ дѣломъ, а ты їдь за своимъ. — Е, нѣ, чекай, — крикне атаманъ, — въ насъ царскій приказъ ловити злодѣвъ; видишь, намножило ся ихъ много, а передовсѣмъ казано ловити розбишаку Кудеяра, а описъ его, якій вѣнъ зъ лица, намъ прислано; а ты, брате, менѣ здае ся, щось подабашъ на него. — Ну, кажу имъ, шукайте его, а я поїду своєю дорогою. Здорові були. — Тутъ на мене якъ кинуть ся два, берутъ ся до коня, а я имъ одному, другому, якъ давъ кулакомъ, и попадали; я вѣдъ нихъ, а атаманъ якъ скрикне: „ей, держѣть его, — то Кудеяръ!“ Я бачу, они всѣ на мене, коли не вспѣють зловити, то застрѣлять. Скочивъ зъ коня, та въ лѣсъ. Они стали збскакувати зъ коней, та за мною. Я трохъ зъ нихъ положивъ, и бѣжу дальше. А тутъ глыбокій яръ, я зъ розгону въ той яръ, коли-бъ не придержувавъ ся деревъ, то й голову зломивъ бы, бо яръ бувъ дуже спадистый. Они поважились за мною въ яръ кинути ся,

бѣгають, кричать, глядятъ приступу до яру, а я тымъ яромъ бѣжу, бѣжу; побачивъ скрутъ у другій яръ, туды кинувъ ся, а потѣмъ вылѣзъ, та пѣшовъ лѣсомъ, та зновъ у другій яръ спустивъ ся и такъ все блукавъ ся, сподѣваючись, що они на мене нападуть. Однакъ на мене вже не напали, видко згубили мѣй слѣдъ; и йшовъ я дрѣмучимъ лѣсомъ и дѣйшовъ до рѣки: рыбы тамъ тѣма-тѣмуца; наловивъ рыбы, зваривъ и поповѣвъ, а потѣмъ переплывъ рѣку у всѣй одежи, якъ бувъ и пѣшовъ дальше. Йду самъ не знаю куды. Все лѣсъ дрѣмучій. И такъ я йшовъ вѣдъ рѣки три дни ажъ попавъ на стежку: видко було, десь оселя в. Зустрѣло мене вѣсемъ людей, всѣ обвѣшані убитою дичиною. „Ты збѣглець, — кажуть, — то йди до насъ, у насъ такимъ мѣсце“. — „Такъ, — кажу имъ, — я збѣглець“. — „Ты — кажуть — втомивъ ся, сѣдай на коня“. Одень, що бувъ тоншій, посадивъ мене за собою. „Мы — кажуть — зъ нашої оселѣ на ловы ѣздили.“

Пѣдъ вечеръ мы приѣхали на рѣку Осколь; тамъ стоить мѣстечко. Збѣгцѣ поселили ся, розгосподарились, зажили, худобы наплекали, хлѣбъ сѣють, хаты собѣ побудували гарнї, живутъ свобѣдно, тягарѣвъ не знаютъ. Жий зъ нами, — кажуть они до мене — въ насъ дуже добре! Най пристануть до насъ люде, мѣсця для всѣхъ выстане, мы тогдѣ церкву собѣ поставимо. А я думаю собѣ: нѣ, братчики, не менѣ доля жити зъ вами! Я не сказавъ имъ, хто я такїй, а сказавъ, що я збѣглець, боярскїй сынъ, иду на Донъ, хочу до козакѣвъ пристати. А они кажуть: турецкїй люде пѣйшли вѣйною на Донъ. „Вы — кажу — вѣдки знаете, живучи тутъ, про турецкихъ людей?“ — „Станичники — кажуть говорили“. — „А хѣба—пытаю— до васъ станичники ѣздить?“ — „Ѣздить, — кажуть — по двоухъ приѣздить торгувати зъ нами

они намъ купованого дечого привезуть, а вѣдъ насъ поживу забирають. А бѣльше людей до себе не пускаемо.“ Я проживъ у нихъ зъ тыждень, а потѣмъ загадавъ плысти долъ Осоломъ, и ставъ у нихъ купувати все потрѣбне на дорогу. А они кажуть: „на що намъ грошъ? — Мы грошей не знаемо. Намъ отъ бѣльше нѣжь грошъ цвяхи потрѣбнѣй, та въ тебе ихъ нема“. И дали они менѣ все потрѣбного й припасѣвъ на дорогу; я й поплывъ долъ Осоломъ. Берегъ крутой, всюды лѣсъ, нѣгде нѣ хуторѣвъ, а зъ Оскола поплывъ я Донцемъ, а тамъ на берегахъ ставъ вже й мѣстечка подыбувати, и я до нихъ вступавъ, и тамъ люде рускѣй, и они мене годували. А зъ рѣки Донца, порадившись людей, що въ мѣстечкахъ живутъ, я поплывъ горъ рѣкою Торомъ, и плывъ, поки можна було плысти, а якъ стало мѣлко, що плысти годъ, я покинувъ човенъ и пѣйшовъ степомъ. Лѣсѣвъ тамъ вже не було; припасы мои вычерпались, такъ я стрѣлявъ птахѣвъ на степу и тымъ жививъ ся. И такъ идучи, натрафивъ на юрту ногайску; тамъ людей було мало, все лишь старѣй та малѣй, та жѣнки; всѣ молодѣй та здоровѣй пѣйшли на вѣйну чѣдъ Астраханъ пѣсля твого ханьского приказу. Я имъ кажу: „продайте менѣ коня“. — „А куды ты йдешъ?“ — пытають они. — Я имъ кажу: „до самого найяснѣйшого хана“. — А они менѣ: „хто тебе знае, що ты за оденъ! Коня мы тобѣ такъ дамо, але проведемо тебе дѣ перекѣпского бея“. — „Що-жь — кажу — для мене й лучше.“ Они мене провели до Перекопу, а перекѣпского бея дома не було, въ похѣдъ зъ тобою ходивъ. А въ его заступствѣ всѣмъ рядивъ мурза Кулдыкъ. Привели мене до того мурзы, а вѣнъ, лихѣй чоловѣкъ, ставъ на мене кричати: „ты — каже — шпѣгунъ московскѣй, — я тебе велю повѣсити“. А я ему кажу: „коли ты мене велишь повѣсити, то найяснѣй-

пшій ханъ прикаже тобѣ самому голову зрубати“. -- „Та що, — каже, — твоѣй ханъ, я его знати не хочу: въ мене паша перекѣпскій бей.“ А я ему: „И ты, и твоѣй бей холопы найяснѣйшого хана. Якъ ты смѣешь такъ неповажно говорити про найяснѣйшого хана!“ А вѣнъ якъ крикне: „Що! ты ще мене смѣешь учити! Ей, люде, закуйте его! Вѣнъ смѣе зле выразати ся про нашого бея“. А я ему кажу: „Я про твого бея нѣчого не говорю злого, мы зъ нимъ нераздъ обѣдали у найяснѣйшого хана, а тобѣ я въ очи кажу: Ты простакъ, мужикъ, не важь ся говорити злѣ про твого и мого володаря“. Тутъ людей десять до мене приступило скувати мене; я давъ ся имъ. Они на мене наложили кайданы. Тогдѣ я засмѣявъ ся и сказавъ: „мурзо Кулдыку! — ты думаешь, твои кайданы крѣпкѣ, гляди: якѣ они?“ Сѣгнувъ и розѣрвавъ кайданы. Кулдыкъ очи вытрѣщивъ, а я ему кажу: „не бѣй ся, я не втѣчу. Я Кудеяръ, коли ты чувавъ, той самъ, що найяснѣйшому ханови жите и царство спасъ передъ ледарями мурзами. Тебе лививъ бей своимъ заступникомъ; воли твоѣй я покораю ся, хочешъ — вѣднути мене до Бакчисарая, хочешъ — тутъ кажи лишити ся, и я лишу ся, буду ждати твого бея; а ты менѣ не говори нѣсенѣтницъ про нашего володаря“. Тогдѣ мурза сказавъ: „Коли ты Кудеяръ, то нема що зъ тобою починати. Видишь, я не зъ власной волѣ те робивъ. Бей не казавъ нѣкого пропускати безъ ханского або его письма, а въ тебе нема нѣякого“. — „Ты добре говоришь, — сказавъ я -- держи мене до приѣзду свого бея.“ И я лишивъ ся. Кулдыкъ-мурза ставъ зѣ мною обходити ся ласкаво, за стѣлзъ зъ собою саджавъ и въ баню мене велѣвъ водити. А тутъ приѣхавъ Орабей: такъ той пѣзнавъ мене и приказавъ провести до тебе мѣй найяснѣйшій хане!

— О, великій Аллахъ! — сказавъ ханъ, — якій нечуваній бѣды ты переживавъ, мѣй Кудеяре. Але теперь по всѣй твоѣй бѣдѣ. Ты заживешь у насъ въ почести и славѣ. Хочешь — оставайся при своѣй вѣрѣ: я, якъ и перше тобѣ обѣцявъ, дамъ тобѣ землѣ и церкву позволю побудувати. А намъ бы всѣмъ хотѣло ся, щобъ ты бувъ одной вѣры зъ нами чоловѣкѣ. Тогдѣ-бъ мы посадили тебе въ курилтау и ты бы бувъ найзнатнѣйшимъ чоловѣкомъ въ нашѣмъ крымскѣмъ юртѣ. О Кудеяре! Ты мудрый! Рѣзважь. Ты бувъ у христiянскѣй вѣрѣ, а чога зазнавъ? Самыхъ злиднѣвъ! Правда, христiяне не погане, они вѣрятъ въ правдивого Бога и почитаютъ великого посланника Божого Исуса, сына Марiи. Але христiяне не пѣзнали и не хотять пѣзнати мудрости мудростей — нашего корана. Прийми нашу праву вѣру и побачишь, якъ Богъ нагородить тебе за таке богопрiятне дѣло.

— Найяснѣйшій хане! — сказавъ Кудеяръ — твои слова правдиві. Теперь я бачу, що исламъ святѣйшій и праведнѣйшій вѣдъ христiянства. Крѣпко я державъ ся христiянського закона, думавъ тымъ Богу сподобати ся, а Богъ менѣ цастя не пѣславъ: все лиш злиднѣ за злиднями! Я зненавидѣвъ Москву, и людей московскихъ, и вѣру ихъ, вѣднѣваю ся вѣдъ нихъ и вѣдъ ихъ вѣры, приймаю исламъ и стаюсь вашимъ Татаринѣмъ.

Девлетъ-Гирей скочивъ зъ мѣся и закликавъ:

— О великій пророче! Великій дѣла творишь ты! Ты наве нувъ сердце и умъ нашего Кудеяра до твоѣи правды. Въ твоѣй книзѣ сказано: хто оставитъ для Бога сторону свою, той вѣйде богатіи жерела! Мы повинни засыпати Кудеяра всѣми благодатями житя! Ниѣ найщаслившій день въ моѣмъ житю.

Вѣнь кинувъ я оббѣмати и цѣлувати Кудеяра. Мурзы тежь оббѣмали его и выявляли радѣсть.

Кудеяръ приймивъ исламъ и ханъ надѣливъ его гѣдностію татъ-агасы, начальника надъ крымскими христіянами. А що Кудеяръ по татарски читати и писати не вмѣвъ, такъ само якъ и по руски, то при нѣмъ бувъ Татаринъ секретарь и все за него робивъ.

Треба було Кудеярови розстати ся зъ своимъ хрестомъ. Але Кудеяръ привыкъ до того тавмничого хреста, дару незнанихъ родичѣвъ. Вѣдцуравшись вѣдъ христіянства въ приступѣ великой злобы, вѣнь зберѣгъ забобонне почитанѣ и страхъ передъ тайною золотою рѣчию. Кудеяръ здѣймивъ свѣй хрестъ зъ шиѣ, але берѣгъ въ шкатулъ якъ скарбъ. „Богъ знае, яка вѣра лучша, — розважавъ вѣнь собѣ — сли бы я оставъ христіяниномъ, менѣ бы тутъ не було добре; всѣ мурзы и мене-бъ нѣ за що не мали. А теперъ я зъ ними въ радѣ сидѣти му.“

И отъ Кудеяръ ставъ засѣдати въ курилтаю. Знаючи, якъ ханъ ему сприяе, всѣ пѣдлещувались ему, особливо имама и муллы, вдоволені его вѣдступництвомъ. Они выхваляли его на всѣ лады, обсыпали цвѣтами арабской краснорѣчивости. Головна и постѣйна рада, яку Кудеяръ дававъ ханови и его вельможамъ, була — йти на Москву, зничити еи, зничити царя Ивана зъ цѣлымъ родомъ его, поневолити весь московскій нарѣдъ и пѣдчинити его власти Татаръ. Кудеяръ ставъ татарскимъ патріотомъ, завзятымъ нѣжь самі Татаре; его порывы очаровували всѣхъ; але въ квестіи про вѣйну зъ Москвою татарскій патріотизмъ стрѣчавъ ся зъ квестією про вмѣшане въ ту вѣйну Туреччины.

Торбчнй похѣдъ Туркѣвъ и Татаръ бувъ невдачнй. Они не лишъ не покорили Астрахана, але вертаючись стратили множество Туркѣвъ въ наслѣдокъ рѣ-

ныхъ бѣдъ, що набавляли ихъ смертельныхъ слабостей. И Татарамъ тежъ дѣстало ся; тому теперъ мурзы не дуже рвали ся йти зновъ на вѣйну. Явлашскій бей сказавъ:

— Московскій царь, сподѣючись, що Турки и Татаре не схотять оставати ся зъ соромомъ и пѣйдуть на него зновъ вѣйною, — збере велике вѣйско и буде зъ весною насъ ждати. Сли мы пѣйдемо на него, то намъ приѣде ся бити зъ великими силами. А мы не пѣйдемо на будучу весну. Нехай московскій царь дожидас насъ зъ вѣйскомъ, нехай даромъ потратитъ доволъ зъ свои касы, и не дѣждавшис насъ розпуститъ вѣйско, або пѣшле его воювати въ другі стороны. Тутъ то мы на него й нападемо тогдѣ, якъ вѣнъ лишитъ ся безъ вѣйска.

Та гадка сподобала ся всѣмъ. Кудеяръ не мѣгъ оденъ спротивити ся цѣлому курилтаєви, хочъ дуже се огѣрчило его и вѣнъ не скривавъ своихъ чувствъ. Ханъ оставшис зъ нимъ на самотѣ, сказавъ ему:

— О, Кудеяре, не все можна говорити въ курилтаю. А я тобѣ отъ що скажу. Коли-бъ мы завоювали Москву, воюючи разомъ зъ Турками, то для насъ, Татаръ, мало выйшло бы користи зъ того. Турки нашою татарскою кровю побѣдили бы Москаля, а намъ Москвы не вѣддали-бъ. Турецке царство скрѣпитъ ся надъ мѣру, а намъ то на гѣрше выѣде: мы тогдѣ станемо зовсѣмъ невѣльниками Туркѣвъ. А намъ хоче ся самымъ добути славы й могучости, та-тъ щобъ вже не бути пѣдъ рукою турецкого володаря. Турки не взяли Астрахану, и дѣбре, що не взяли. Они-бъ однаково намъ его не вѣддали. Почекаймо. Нехай Туреччина помирить ся зъ Москвою, тогдѣ мы самі вдаримо на Москву, а скоро поконаємо би безъ помочи Туркѣвъ, тогдѣ буде намъ дѣбре.

Кудеярови було все одно: чи Турки чи Татаре завоюють Москву — абы лишь царя Ивана зничити, абы лишь якъ наибольше лиха наконити рускому народови, якого вѣнъ ненавидѣвъ вѣдъ часу зрады розбишакъ. Кудеяръ не ставъ перечити ханови и выпадало ему ждати зъ терпеливостію. Ему не выпадало вѣдъ-разу не йти пѣдъ ладъ бѣльшости. Хотѣло ся ему, щобы всѣ бей и мурзы вѣдносили ся до него дружно. И такъ було справдѣ. Одень лишь явлашскій бей бувъ его заклятимъ ворогомъ, бувши колись прихильникомъ Москвы. Письмо царя Ивана до явлашского бей, перехоплене Кудеяромъ пѣдчасъ розбитя караваны и вѣдбелане ханови, трохи що не стягло на него бѣду. Тогдѣ-жь ханъ поставивъ его пѣдъ судъ курилтая. Але явлашскій бей впевнивъ усѣхъ, що вѣнъ про те письмо нѣчого не знавъ. Курилтай узнавъ бей невиннымъ, тымъ бѣльше, що и слова въ письмѣ царя Ивана були якійсь несмѣли и неначе показували, що московскій царь не в певный, чи явлашскій бей пѣдбѣме ся горячо ворожой ханови справы. Однакъ зъ того часу явлашскій бей боявъ ся говорити що не-будъ въ користь Москвы, якъ робивъ се передше, и на останныхъ зборахъ курилтая, выступаючи противъ Кудеяра, умысне порадивъ лишь згѣдно зъ бѣльшостію вѣдложити нападъ на пѣзнѣйше. Та рада, принята всѣми в льможами крымского курта, пѣднесла значѣне явлашского бей, що вельми олютило Кудеяра; Кудеяръ успособлювавъ хана противъ бей. „Сли — говоривъ вѣнъ ханови — той чоловікъ теперъ навѣтъ правду сказавъ, то все таки твому Величеству не належить ему довѣряти, и коли прийде пора йти въ похѣдъ, держи въ тайнѣ передъ нимъ свѣй намѣръ, а то вѣнъ заадалегѣдъ подасть вѣсти московскому цареви.“

Розъяренный Иванъ, довѣдавшись черезъ Нагоге о

тѣмъ, що Кудеяръ находить ся у хана, велѣвъ задержати ханьского посла Ямболдуя, а его Татаръ закувати. Ханъ довѣдавъ ся о тѣмъ и приказавъ такъ само поступити зъ Атанасіемъ Нагимъ и его посольскими людьми, а до царя Ивана пѣславъ гонця зъ грамотою, жадавъ увблненя Ямболдуя, выдана втѣкшого до московского царства ворога своего, Акмамбета, присылки великихъ подарункѣвъ въ соболяхъ и грошахъ и вѣдступленя Казаня и Астрахану, а въ разѣ вѣдмовы грозивъ, що розправитъ ся зъ рускимъ царствомъ, якъ розправивъ ся колись его предокъ, Батый-ханъ. Царь пѣсля того письма выпустивъ зъ пѣдъ сторожи Ямболдуя зъ людьми его, але задержавъ ханьского гонця, приказавъ збирати вѣйско на Оцѣ и зволѣкавъ зъ вѣдповѣдїю ханови, ждучи, до якого степеня можуть осушити ся справдѣ погрозы хана. Наразъ, зъ початкомъ лѣта 1570. року принесли цареви вѣсть, що станичники бачили на степу великї товпы Ногайцѣвъ, бачили й луны вѣдъ палаючихъ кострѣвъ ихъ, чули иржане и тупѣтъ безчисленного множества коней. Царь Иванъ перелякавъ ся такихъ вѣстей. Вѣнъ пѣславъ гонця до Девлетъ-Гірея, обѣцявъ вѣдати Астраханъ, але зъ тою умовою, щобы ханы, якї будуть тамъ посаженї, назначали ся спѣльно зъ московскимъ царемъ и зъ крымскимъ ханомъ; царь обѣцявъ прислати великї подарунки и выдати Акмамбета, але за останного просивъ хана выдати Кудеяра.

Грамота царя Ивана мала бути прочитана на зборахъ курилтая. Ханови невмѣстнымъ здавало ся, сли при Кудеярѣ будуть говорити на радѣ про выдачу Кудеяра и вѣнъ хотѣвъ скликати раду тогдѣ, коли Кудеяръ поѣде въ свои подарованї ему ханомъ посѣлости.

Але оденъ мурза, що старавъ ся о ласку ханьского

любимця Кудеяра, повѣдомивъ его о томъ ранше. Кудеяръ явивъ ся несподѣвано въ курилтаю и занявъ свое звичайне мѣсце, яке належало ся ему титуломъ татъ-агасы. Нѣчого було робити, приходило ся читати грамоту царя при Кудеярѣ.

Коли читане скѣнчено, Кудеяръ сказавъ :

— Гнобитель, насытый кровію мои невинной жены, жадає мои головы. Ся она ему така потрібна, вѣддайте ея, але Астрахану за нею мало; нехай вѣддасть и Казань на вѣчну власнѣсть нашому найяснѣйшому ханови и цѣлому крымскому юртови. Нехай надто пѣддасть ся пѣдъ руку - нашего найяснѣйшого хана зъ Москвою и зѣ всѣма своими землями та городами, назве себе ханьскимъ холопомъ, такъ якъ его предки були холопами предкѣвъ нашего всемогучого володаря. Коли вѣнъ на те згодить ся, вѣддайте мене, а щобы я не втѣкъ до того часу, коли вѣнъ прише свою вѣдповѣдь, посадѣть мене въ тюрму.

Всѣ мовчали. Девлетъ - Гірей першій перервавъ мовчанку и сказавъ :

— Нашъ достойный татъ-агасы! Нѣякій мудрый и славный стихотворецъ не мѣгъ бы прославити твои великодушности и твоего привязаня до правдивой вѣры, яку ты приймивъ зъ Божою волѣ, що просвѣтила твоѣ розумъ! Ты готовъ вѣддати житя свое и потерпѣти великѣ муки за славу татарского народа! Але мы всѣ, починаючи вѣдъ мене, вашего володаря, ажъ до останного Татарина вмѣємо цѣнити нашего приятеля и мудрого достойника. Нѣ за якѣ скарбы Соломоновѣ не вѣддали-бъ мы тебе въ руки ворога. И якъ могли-бъ мы довершити таке дѣло, скоро оно було-бъ найстрашнѣйшимъ переступленемъ корану. Мы просили въ царя Ивана выдачѣ Акмамбета, тому що московскій царь не

е правовѣрный и правды не знае; мы-жь правовѣрній, якъ можемо вѣдати на погибѣль нашего добродѣя, тымъ бѣльше принявшего нашу правдиву вѣру!

Написали московскому володареву грамоту такого змѣсту, якій порадивъ Кудеяръ, тѣлько про Кудеяра не згадували въ нѣй. Та ханъ, высылаючи гонця, велѣвъ тайно сказати кому не-будь зъ царскихъ людей: нехай царь для дружбы зъ ханомъ выдасть Акмамбета, тогдѣ Девлетъ-Гірей подумае, подивить ся до книгъ и, може бути, выдасть ему Кудеяра, тѣлько треба перше, щобъ царь выдавъ Акмамбета.

Кудеяръ выбравъ ся въ подаровану ему ханомъ посѣлѣсть надъ рѣкою Качею. Тамъ були въ него чотири жены рѣзныхъ народностей, а мѣжь ними одна Украинка, взята въ полонъ Татарами; она була дочкою священника. Близькѣсть Украинки, подарованои ему ханомъ, зробила на Кудеяра потрясающе вражѣне. Вѣнъ мѣгъ розмавляти зъ нею си рѣднымъ словомъ и для того одного она стала ему близша нѣжь иншій жены. Та Украинка, по имени Гануся, своими гарными чертами пригадувала ему Настю; она була заедно сумна и гѣрко плакала. Въ серци Кудеяра, твердѣмъ, загрудѣлѣмъ, пробудило ся чувство жалю. Вѣнъ не мѣгъ оставати въ такихъ вѣдносинахъ, до той землячки, якъ до другихъ. Одного разу, коли Кудеяръ, сидячи на рундуцѣ своего дому разомъ зб своимъ секретаремъ, розбиравъ якусь справу, до него долѣтали звуки украинскомъ пѣснѣ:

Нехай батько не турбуе
И вѣночка не готуе,
Бо я вже свѣй утратила
Пѣдъ зеленымъ явс...
И зъ невѣрнымъ Татаринომъ...

Спѣвъ закѣнчивъ ся роздирающимъ плачемъ. Пѣсню ту спѣвала Настя. Кудеяра цѣлого стрясло... Вѣнъ зливъ ся, що въ серци будить ся жаль. Вѣнъ боявъ ся того чувства; прочувавъ, що сли пѣддасть ся ему разъ, то оно заведе его кудесь... Вѣнъ сердивъ ся на ество, що нарушило спокѣй его огбрченя.

„Що зъ нею почати?“ думавъ вѣнъ. Вбити еи, або пустити на волю, до рѣднихъ! Але коли вѣнъ еи пустить, то и другі жены умысне зачнуть плакати, щобы ихъ пустити. „А, чортъ зъ нею!“ сказавъ самъ до себе Кудеяръ и покликавъ одного Татарина, що занимавъ ся лѣвченемъ.

— Дай — сказавъ Кудеяръ — одной зъ моихъ бабъ такого лѣкарства, щобъ она перестала плакати, щобъ я не чувъ еи плачу и рыданя.

— А тобѣ самому еи вже не треба? — спытавъ Татаринъ.

— Не треба! — сказавъ Кудеяръ.

Людске зло зробило зъ Кудеяра злого чоловіка. Нещастна Гануся несподѣвано пробудила було въ нѣмъ добре чувство спѣвчута.

Въ два дни потѣмъ Гануся померла: бѣдну поповну похоронили въ чужѣй земли чужѣй руки, руки невѣрныхъ людей.

Нехай бы лишъ бувъ пѣддавъ ся тому чувству, нехай бы лишъ бувъ вѣдпустивъ Ганусю, — стриму тому не було-бъ! Кудеяръ бувъ не зъ такихъ вдачь, що то хитають ся въ оденъ и той самъ часъ, хлячесь то въ право то въ лѣво, то до доброго то до злого. Высвѣдчивши добро Гануси, Кудеяръ на тѣмъ бы не спинивъ ся; вѣнъ пѣйшовъ бы дальше дорогою добра, пѣйшовъ бы такъ певно, якъ пѣйшовъ дорогою зла, коли, ради спасеня Настѣ, рѣшивъ ся сповнювати дѣла, незгѣднѣй

зъ его моральнымъ переконанемъ. Ему трудно було оставати ся у хана; вѣнъ втѣкъ бы може куды не-будь въ монастырь — оплакувати свои провинны... Але Кудеяръ поконавъ тымъ разомъ покусу добра. Зло взяло въ нѣмъ верхъ.

Скучно було Кудеярови сидѣти бездѣльно. Ему хотѣло ся чимъ скорше на вѣйну; крови, руской крови хотѣвъ вѣнъ; пожарѣвъ, дыму, стонѣвъ раненыхъ, зойку полоненыхъ и голодныхъ бажавъ вѣнъ...

Ажъ тутъ, несподѣвано для самого Девлетъ-Гірея, пѣзною осенію явивъ ся московскій гонецъ зъ товпою военныхъ людей, въ супроводѣ Татаръ, присланныхъ Ямболдуемъ зѣ свои дружины. Они привезли скованого на рукахъ и ногахъ Акмамбета, що одержавъ бувъ при хрестѣ имя князя Федора. Радѣсть хана не мала границъ. Вѣнъ призвавъ до себе Кудеяра. Привели Акмамбета. Ханъ реготавъ ся, приказувавъ Акмамбетови цѣлувати ноги Кудеяра, своего давного невѣльника, приказувавъ своимъ царскимъ дворакамъ и слугамъ плювати на зрадника, бити его по лицу, потѣмъ велѣвъ посадити въ тюрьму, въ льохъ пѣдъ своимъ двѣрцемъ, обѣцявши приготовить ему особливо жорстоку смерть.

Въ грамотѣ своѣй царь Иванъ писавъ :

— „Намъ, пануючимъ, не яло ся держати коло себе зрадникѣвъ, утѣкачѣвъ-холопѣвъ, що зло на насъ помышляючи, будуть втѣкати — твои до насъ а нашѣ до тебе. Я для братерской любви прыславъ тобѣ злочинця твого Акмамбета, не дививъ ся на те, що вѣнъ приймивъ нашу вѣру; гадаю, що вѣнъ зробивъ се зъ хитрости, въ той цѣли, щобы бути въ нашѣмъ царствѣ безпечнымъ. Вчини, брате улюбленный, и ты менѣ ласку, пришли менѣ зъ нашими и твоими людьми Кудеяра, нашего зрадника и злочинця.“

Ханъ, не звертаючись до курилтая, написавъ таку вѣдповѣдь московскому цареви:

— „Що ты, улюбленный брате, царю Иване, при-славъ намъ для своєї братерской любви зрадника нашего Акмамбета, за те мы тобѣ вѣдчнѣй, а Кудеяра пѣ-слати тобѣ годѣ. Въ твоихъ книгахъ, може бути, такъ написано, щобы вѣддавати людей, котрѣ до тебе прий-дутъ и приймутъ твою вѣру, а въ нашѣмъ коранѣ мы того не знайшли и пѣсля нашего Магометоваго закона бувъ бы то великій грѣхъ и проступокъ.“ Зъ такою вѣдповѣддю вѣдѣйшовъ рускій гонецъ назадъ але двоухъ зъ проводившихъ его боярскихъ сынѣвъ не повѣхало зъ гонцемъ въ Москву; они прийшли до Кудеяра. Одинъ зъ нихъ, высокій, тонкій, зъ довгою шиею и быстрыми очима, стоячи передъ Кудеяромъ, вѣдставивши на передъ ногу, жваво здвигаючи плечима и потрясаючи кучерями, говоривъ:

— Я, Федько Лихаревъ, каширскій сынъ боярскій, служивъ въ опричинѣ и твою Милѣсть бачивъ, якъ у царя бояръ душили; я тогдѣ працювавъ и твоя Милѣсть. А коли гнобитель велѣвъ твою жену звести, я гѣрко плакавъ и тебе, пане, жалувавъ. Я зъ Самсономъ Костомаровымъ въ дружбѣ бувъ. Давно хотѣло ся менѣ втекти вѣдъ гнобителя, та годѣ було. А теперъ, якъ насъ пѣслали сюды, я не хочу вертати ся, хочу служи-ти ханови; пѣзнасть мою службу, то й нагородить.

Вѣнъ брехавъ. Зъ Самсономъ Костомаровымъ вѣнъ другомъ не бувъ, а бувъ однимъ зъ убійцѣвъ Настѣ.

— А я — сказавъ другій, низкій ростомъ, рудый, зъ лицемъ сѣменатымъ и зъ боязкимъ выразомъ очей — я зъ серпухѣвскихъ боярскихъ дѣтей, звусь Матюха Русинъ. Бувъ тежъ въ опричинѣ. Прикро вертати ся домѣвъ. Житѣ наше, таке погане, що хочъ у воду, тѣль-

ки-бъ не при цареви. Прийде ся такъ ему, захоче, — такъ нѣ за що, нѣ про що нашего брата замучить. Таке жите: коли день пройшовъ, живъ оставъ ся, слава Богу, а нѣчь прошла, то слава Богу, що въ ночи бѣды не було, а дня завтрѣшного боишь ся. Взьми, пане, до себе на службу.

Вбнѣ кланявъ ся до землѣ.

— Добре, — сказавъ Кудеяръ — найяснѣйшій ханъ праведный и ласкавый. Коли будете вѣрно служити, то и вамъ зле не буде.

Лихаревъ говоривъ:

— Мы повѣдомлюемо ханьске Величество, що весною буде вѣдповѣдна пора до войны зъ Москвою; такой не дѣждете скоро. Московске царство нинѣ въ крайнѣй нуждѣ. Торѣкъ недорѣдъ бувъ и хлѣбъ ставъ надмѣрно дорогій, вѣйско царске пѣйшло въ Нѣмеччину, а при цареви нинѣ вѣйска мало, царь лѣпшихъ бояръ и воеводѣвъ повбивавъ, остали ся лишъ невмѣлїи, та нехоробрїи, а тї повтѣкають, скоро лишъ ханъ зъ ордою прийде. Сли то не такъ, якъ мы говоримо, тогдѣ его Величество ханъ нехай насъ смертїю покарати прикаже!

Не минули й три дни пѣсля появы тыхъ двоухъ зрадникѣвъ, до Кудеяра пришло двоухъ новохрещеныхъ Татаръ зъ Урмановой шайки.

Они розповѣли ему, якъ Окулъ зъ Урманомъ и зб своими ватагами, довѣдавшись, що другїи пѣддали ся царскому воеводѣ, скитали ся по лѣсахъ, а вкѣнци скрыли ся въ Брянськомъ лѣсѣ и тамъ розтаборились. А нинѣ, говорили пѣсланцѣ — Окулъ зъ Урманомъ довѣдались, що ты живой и пробуваешь въ Крыму у хана и пѣслали насъ до тебе спытати про здоролѣ, а сли-бъ ты чого хотѣвъ вѣдъ насъ чи що намъ приказати зволить, то мы все зробимо пѣсля твого приказу. И те ще

пришли мы тобѣ сказати: сли-бѣ ханъ хотѣвъ зѣ тобою вести орду противъ гнобителя, мы тобѣ слуги и проводники вамъ всѣмъ. А вѣднайшли мы на Оцѣ такой брѣдъ, що вся орда перейти може скоро. А такой брѣдъ в тамъ, де вливае ся въ рѣку Оку рѣка Ицка, вѣдъ того мѣсяца пѣвтора версти, а не дальше якъ верста вѣдтамъ буде велике поле, зве ся Злыньске. И коли-бѣ ханъ зѣ ордою на Москву пѣйшовъ, мы ждали-бѣ его тамъ на Злыньскѣмъ поли та черезъ Оку перевели-бѣ его зѣ Ордою, та не лишъ черезъ Оку, а такожъ черезъ Жиздру и Угру и мѣгъ бы его величество ханъ, минувши Серпуховъ, пѣдѣйти до Москвы такъ, що гнобитель про се й не довѣдавъ ся-бѣ.

Кудеяръ пѣвторивъ се ханови. Девлетъ-Гирей не мѣгъ нарадуватись.

— О, великій пророче! — сказавъ вѣнъ — ты помагашъ намъ! Сли въ насъ будутъ добріи проводники, мы доберемо ся до Москвы и прославить ся племя татарске. Ханъ велѣвъ Кудеярови взяти въ свою оцѣку прибувшихъ зѣ Руси. Кудеяръ вѣдѣславъ ихъ въ свою посѣлѣсть и тамъ велѣвъ ихъ удержувати въ достаткахъ.

Кудеяръ порадивъ ханови збирати орды, щобы були готовіи въ похѣдъ зѣ приближенѣмъ весны, але не говорити про се въ курилтаю, боячись, щобъ прихильники Москвы задалегѣдъ не подали туды вѣстку и не дали цареви Иванови можности збирати оборонніи силы.

Ханъ такъ и зробивъ. Вѣнъ не говоривъ нѣкому про бажане йти на Москву; противно, ставъ передъ бѣями и мурзами жалувати ся на Литву.

Вѣнъ твердивъ, що козаки непокоять бѣлогородску орду и роблять напады на турецкій землѣ; и турецкій падишахъ готовить ся пѣслати на Литву свои силы, то-

му й Татарамъ треба бути готовымъ. Мурзы, що одержували подарунки вѣдъ Литвы, стали було переконавати хана, що належить воювати Москву, а зъ Литвою находити ся въ добрѣй злагодѣ. Ханъ доказаувавъ, що Московскій царь тѣльки и бажае тохо, щобы Татаре напали на границѣ его державы, тому що въ него теперъ вѣйско збране, отже не слѣдъ зачѣпати якъ не будь Москву такъ довго, поки она не забуде, що Татаре можуть нечаяно напасти на неи. Однимъ словомъ, ханъ повтарявъ мурзамъ те саме, що имъ говоривъ перше явлашскій бей. Войовничі мурзы, все готові грабити кого-бъ нѣ було, успокоювались, вдоволяючи ся тымъ, що сли теперъ не можна зачепити Москву, то по крайнѣй мѣрѣ имъ дають нагоду протрѣпати Литву. Приѣхавшого вѣдъ короля Жигмонта Августа гонця принято неприхильно; ханъ не хотѣвъ брати подарункѣвъ, кричавъ, сердивъ ся на козакѣвъ, говоривъ, що король ихъ умысне не втихомирюе и вѣдгрожувавъ ся, що пригадае Литвѣ свого предка Менілі-Гірея, покорителя Кіева. На Литву пѣйшла трѣвога, тамъ заходились коло укрѣплення границъ, а радні паны старали ся вѣдвернути вѣдъ себе небезпечѣнство, та порѣзніти Крымъ зъ Москвою, вважаючи Девлетъ-Гірея и царя Ивана приятелями и союзниками. Щобы ще ббльше утвердити въ тѣй думцѣ Литовцѣвъ и приспати Москву надѣєю на союзъ зъ ними пѣдчасъ побуту литовского посла въ Бакчисараю, Девлетъ-Гірей, не запросивши его нѣ разу до стола, гостивъ Атанасія Нагого, вѣдказувавъ на Литву, хваливъ московского царя, жалувавъ того, що добра згода зъ московскимъ володаремъ нарушила ся була походомъ Туркѣвъ на Астраханъ, впевнювавъ, що Татаре йшли поневоли, обѣцювавъ на будуче жити зъ московскимъ володаремъ въ згодѣ въ дружбѣ, по братерски и разомъ

ити вѣною на спѣльного ихъ ворога, литовского володаря.

— Я — сказавъ тогдѣ Девлетъ-Гірей Атанасіеви Нагому въ притомности являшскаго бея и одного мурзы, що бравъ постѣино подарунки вѣдъ московского царя — я умысне вѣвъ Туркѣвъ такъ, щобы имъ не вело ся: я такъ робивъ зъ братерскою любови до твого володаря, мого наймилѣйшого брата и найвѣрнѣйшого приятеля.

Слова Девлетъ-Гірея були переданѣ Нагимъ въ Москву въ грамотѣ, пѣсланѣи спеціалнымъ гонцемъ; и той гонецъ повторивъ, бувши очевидцемъ, вѣдраднѣ вѣсти, що цѣлый Крымъ ладить ся на весну до вѣины зъ Литвою, а являшскій бей пѣславъ вѣдъ себе до царя и впевнювавъ, що все стало ся его заходомъ, та просивъ для себе подарункѣвъ вѣдъ московского володаря.

И справдѣ, въ цѣломъ Крыму зимою, хочъ всѣ знали, що на весну буде похѣдъ, думали, що ханъ поведе орду воювати литовскій землѣ. Въ Москвѣ тежъ такъ мѣркували, хочъ князь Михайло Воротинскій, старый ворогъ Татаръ, осмѣлювавъ ся говорити, що не належить вповнѣ успокоюватись, довѣряючи запевненнямъ хана и вѣстамъ, присыланымъ зъ Крыму.

Въ цѣвтни 1571. року ханъ несподѣвано скликавъ свѣи курилтай и заявивъ, що похѣдъ буде не на Литву, а на Москву.

— Я — сказавъ вѣнъ — умысне не говоривъ того нѣкому, щобы нашъ ворогъ, московскій князь, не довѣдавъ ся и приготовивъ ся до обороны. Нападемо на него нагло. Въ его державѣ бѣда и неладъ — и голодъ и помѣръ на людей; лучшихъ своихъ воеводѣвъ вѣнъ самъ поубивавъ; теперъ въ него осталась дрянъ. Въ насъ е ихнѣ люде, що поведуть насъ бродами и манѣвцами до самой Москвы. Вѣзьмемо Москву, спалимо ея,

зруйнуємо цѣлу московску державу, якъ мы нѣколи ще не руйнували. Тямите, якъ они, невѣрнїй, зачувши, що въ насъ на хлѣбъ недорѣдъ и на людей помѣръ и на худобу зараза, задумували въ таку пору йти противъ насъ, хотѣли нашъ крымскїй юртъ покорити, якъ покорили Казань и Астрахань. Але великїй пророкъ затѣмивъ розумъ ихъ, помѣшавъ -мысли ихъ... Теперъ на насъ черга прийшла. И въ нихъ така теперъ бѣда, яка тогдѣ була въ насъ. Не будьмо-жь мы такїй дурнїй, якъ они тогдѣ дурнїй були. Зробѣмъ зъ ними те, що они хотѣли зъ нами зроби́ти, та не вмѣли.

Мурзы були одушевленїй. Въ цѣлѣмъ Крыму вѣсть о тѣмъ, що похѣдъ буде на Москву, а не на Литву, принята була зъ одушевленемъ. Пробудила ся заразь стара вражда, старе чувство досады изъ-за утраченои власти на Русїю. Кудеяръ выславъ своихъ новохрещенцѣвъ напередъ до Окула и Урмана зъ порученемъ, щоби они ждали его зъ ханомъ на Злыньскѣмъ поли коло теплого Микола. Въ двѣ недѣли потѣмъ вѣнъ вирушивъ у похѣдъ самъ, а въ слѣдъ за нимъ ишовъ ханъ зъ ордою. Въ день самого выѣзду Девлетъ-Гірея зб столицѣ на спѣсѣ, вбитѣй въ стѣну огорожѣ бакчисарайского двѣрця, появила ся голова ворога его Акмамбета, пѣсля святого хресту Федора. Девлетъ Гірей, налякавши обѣтницею передсмертныхъ мукъ, предержавъ его въ тюрмѣ до свого выѣздѣ, а потѣмъ сказавъ: „Я не Иванъ московскїй, щоби менѣ тѣшити ся муками людей“, и казавъ вдрубати злочинцеву голову.

IV.

Татарскій нападъ.

Кудеяръ, въ товариствѣ двоихъ русскихъ зрадныхъ, зъ вѣдѣломъ пяти тысячѣвъ Татаръ, йшовъ впередъ черезъ ногайскій степы муравскимъ шляхомъ. Великѣ товпы Ногайцѣвъ зъвздили ся зб всѣхъ усюдѣвъ на муравскій шляхъ верхомъ, зъ сагайдаками и луками за плечима и вели зъ собою много коней про запасъ. Походъ мали вѣдбути трома дорогами: однѣ мали були злучити ся зъ ханскою ордою, другѣ, звернувши зъ муравского шляху, переправити ся черезъ Донецъ и дѣйшовши до заселеныхъ мѣсцевостей, нищити середнѣй пограничнѣй землѣ московскѣй, а третѣ мали були йти на всхѣдъ, черезъ Тиху Сосну, Тотуданъ до Дону, на рязанскѣй землѣ. Въ нихъ бувъ одинаковѣй плянъ: всѣ мали були палити рускѣй оселѣ, нищити засѣвы, вбивати людей, а лучшихъ ловити на арканъ и вести въ полонъ. Они не мали назначеного речинця окбиченя походу: хто встигне скорше нѣжъ другѣй, награтитъ, наробитъ спустошень, нахапав браицѣвъ, той и верне ся, сли схочетъ, домѣвъ, въ свои степы. Самъ ханъ Девлетъ-Гирей, зо сто двадцатьма тысячами орды, намѣрявъ завернути зъ муравского шляху на лѣво, перейти Оку въ горѣшнѣмъ бѣгу пѣсля вказѣвокъ русскихъ зрадныхъ, потѣмъ перейти Жиадру, Угру и йти до Москвы зъ заходу, въ надѣѣ, що царь, сли и вѣпѣ збратись, то буде ждати его зъ полудня, вѣдъ Москвы, якъ перше бувало. Ханъ не турбувавъ ся, чимъ харчувати-ме свои военнѣй силы; каждый Татаринъ бравъ собѣ що хотѣвъ, а не взявъ, его вина,

хочь зъ голоду вмирай; тѣльки данный бувъ приказъ брати зъ собою якъ наибѣльше ременьвѣ, щобъ улочимъ вязати бранцѣвѣ. За ханомъ не вѣхавъ таборъ; все везли на вючныхъ коняхъ. Ханъ йшовъ зъ незвычайнымъ посѣхомъ, щобы нечаяно напасти на столицю; тому-то шатерь, хочь и везли ихъ за нимъ, нѣколи не розбивали; ханъ вѣдпочивавъ пѣдѣ голымъ небомъ, на коврѣ, розстеленѣмъ на травѣ. Лишь часомъ, коли треба було дѣвше попасти конѣ, для хана жарили баранину або яку-небудь дичину; а то бывало, що вѣнѣ, пѣдганяючи свою орду, вѣвъ лишь суху вялену конину и дававъ своимъ мѣрзамъ прикладъ повздержности и строгого способу житя.

Кудеяръ зъ Лихаревымъ и Гусиномъ, выпередивши хана, прибули до Оки на Злыньске поле, що находило ся недалеко впаду рѣки Ицки до Оки. Тутъ заставъ вѣнѣ вже ждучихъ его, Окула и Урмана и братѣвѣ Юдинковыхъ, а зъ ними було всего на всего лишь десять людей.

Коли розбишаки выявляли радѣсть, зустрѣвши ся зъ Кудеяромъ, ханскій татъ-агасы поведивъ ся вже не такъ, якъ бывало, и хочь витавъ ся зъ ними привѣтно, то все таки й гордо, якъ и ялось ему вѣ его шитѣй золотомъ одежи. Вѣнѣ поважно и ласкаво обѣцявъ имъ вѣ имени хана великѣй нагороды, сли они щасливо переведуть ханску орду черезъ рѣки и тутъ-же черезъ своего секретаря выдавъ имъ по кѣлька золотыхъ монетъ. Окуль зъ Урманомъ хотѣли було на впереимы розповѣдати свои пригоды, якихъ зазнали пѣсля розбитя розбишацкого табору коло озера, але Кудеяръ, мовъ бы не бажавъ навѣтъ згадувати минулого, перебивъ имъ и поважно сказавъ:

— Говорѣтъ до рѣчи: про що я васъ спытаю, те

Бібліотека найзнамен. повѣстей. Томъ LVII.

й кажѣть менѣ. Чому васъ такъ мало? Де вы були въ останнѣмъ часѣ?

— Мы були въ Брянскѣмъ лѣсѣ, — почавъ Окулъ; — коли мы зъ Урманомъ зачули, що ханъ иде, то стали говорити ватазѣ, що йти бы намъ на стрѣчу Кудеярови и провести хана бродами и манѣвцями. Ватага такъ заревѣла: якъ можна, щобы християне бисурманамъ противъ християнъ помагали?

— Я имъ кажу, — озвавъ ся Урманъ — та-жь намъ, братя, лишъ бы ласка була, а теперъ буде така нагода, що другой не дѣждешъ ся. А они на мене: ты самъ Татаринъ и своимъ Татарамъ сприяешъ: видко, хочешъ на давну вѣру верейти и насъ туды-жь тягнешъ.

— Я говоривъ имъ, — сказавъ Окулъ — та-жь мы йшли противъ царя-гнобителя зъ Кудеяромъ, а теперъ Кудеяръ хана противъ того-жь гнобителя веде и насъ просить зъ собою, чому-жь намъ не йти?... А они кажутъ: те друге дѣло було; мы тогдѣ сподѣважись, що замѣсть царя-гнобителя иншій християнскій царь буде, а теперъ ханъ-бисурманъ иде воювати нарѣдѣ. Та тутъ-же стали кричати на насъ: скинути ихъ зъ атаманства. Насъ зъ атаманства скинули; атаманами поставили Захарка Мельницю та Матюху Курощупова. А тѣ, якъ стали атаманами, заразъ сказали громадѣ таку рѣчь; пбйдемо, братя, просто до царя на покльбѣ, а Окулна зъ Урманкомъ звяжемо. То и насъ володаръ помилув за те, що мы не пбйшли служити крымскому ханови. А ватага на те якъ крикне: „ага! помилув! якъ помилувавъ нашего брата, того, що коло озера пбддавъ ся. Ади, кажуть, що выгадали сякѣй та такѣй сыны, рубати ихъ, а то они насъ выдадутъ“, та тутъ-же й порубали ихъ. А мы стоимо зъ Урманомъ, собѣ смерти ждемо. Тблько нѣ: они рубати насъ не брали ся, лишъ все ла-

яли. „И до царя не пбйдемо, кричать, и до хана не пбйдемо, а хто скаже ще хочь слово про те, щобъ намъ ити чи до хана, чи до царя, тому на мѣсци смерть.“ Отъ мы зъ Урманомъ порадилися, що намъ оставати ся въ ватазѣ годѣ, та въ ночи й повтѣкали. А отъ тѣ, що зъ нами прийшли, — сказавъ Урманъ — десять люда, все Татаре-новохрещенцѣ; имъ тежь тяжко було лишати ся тому, що вѣры нмъ вже не буде, бо они Татаре; — и они втѣкли зъ нами, хотячи послужити ханови и тобѣ.

— А мы — сказавъ Жданъ Юдинкбвъ, цѣлуочи полу одежѣ Кудеяра — твои вѣчнй холопы, твои дѣти вѣрнй; якъ перше зъ тобою невбдлучно вѣдали, такъ и теперъ повдемо коло твого стремени.

— Служѣть вѣрно найяснѣйшому ханови — сказавъ Кудеяръ — а дбждетесь великихъ ласкъ.

Вбнъ приказавъ погостити опришкбвъ, але самъ не засѣвъ зъ ними.

— Гордый, — замѣтивъ Окулъ, — важнымъ чоловѣкомъ ставъ у хана!

— Нѣ, вбнъ ласкавый! — сказавъ Василь Юдинкбвъ.

Прибувъ ханъ. Вбнъ рѣшивъ ся поставити собѣ на Злыньскбмъ поли шатро и намѣрявъ выпочити оденъ день по довшбмъ безпрерывнбмъ ходѣ. Кудеяръ привѣвъ до него рускихъ втѣкачѣвъ. Они цѣлували руки хана. Урманъ не вытримавъ и заплакавъ : національне чувство, придавлене за-молоду, пробудило ся на видѣ володаря того племени, до якого належавъ Урманъ, володаря, що говоривъ мовою, яку чувъ Урманъ въ дитячбмъ вѣцѣ зъ устѣ батька и матери.

— Найяснѣйшій хане, — сказавъ Урманъ — я твоій природный чоловѣкъ ;} и тѣ люде — вбнъ показавъ на новохрещенцѣвъ — все то, якъ и я, твои люде; всѣ мы зъ роду Татаре, насъ противъ волѣ поробили Моска-

лями. Ты нашъ правдивый володарь. Всѣ мы хочемо тобѣ служити по вѣкъ!

Новохрещенцѣ влялись, що будуть вѣрнїи ханови. Окуль и Юдинкѣвъ мовчали, не розумѣючи по татарски.

— Я радъ, — сказавъ ханъ — що нашїи пришли до насъ. Вы — дѣти мои, я вашъ отецъ. Московскїи гнобитель заповнивъ васъ въ музулманскихъ царствахъ и силомѣцъ вѣдвернувъ вѣдъ нашої правої вѣры. Много васъ такихъ. За васъ и за нихъ иду я помстити ся на нѣмъ, а вы за себе тежъ пометѣть ся. Послужѣть менѣ, а будете въ мене близькими людьми. Отъ Кудеяръ высвѣдчивъ менѣ добро и теперъ вѣнъ важный чоловѣкъ въ нашѣмъ юртѣ.

При помочи рускихъ зрадникѣвъ, що приймили ся бути провѣдниками, ханъ зъ ордою перейшовъ Оку на Быстрѣмъ бродѣ, перейшовъ Жиадру въ тѣмъ мѣсци, де колись-то розбишаки втекли передъ Калужанами, вкѣнци перейшовъ Угру и звернувъ ся на всхѣдъ. Татарѣ йшли невтомимо, не стрѣчаючи нѣгде опоры зъ руской стороны; въ тѣмъ краю руского вѣйска не було; царь, довѣдавшись черезъ станичникѣвъ, що Ногайцѣ стали появляти ся въ украиньскихъ земляхъ, та що за ними мае йти самъ ханъ, зѣбравъ на борзѣ вѣйско; оно стояло пѣдъ Серпуховомъ, ждучи Татаръ по дорожѣ до того мѣста.

Татарѣ не брали мѣсть, щобы не тратити часу и не дуже нищили край, оставляючи то дѣло Ногайцямъ, тѣлько, переходячи черезъ оселѣ, палили ихъ, зазначуючи тымъ свою побѣду. Вже до Москвы лишало ся не бѣдше якъ сѣмдесять верстѣ. Окуль щезъ: вѣго стала мучити совѣсть, що вѣнъ служить бисурманамъ

противъ христіанъ; вѣнъ втѣкъ, перекрадаючися лѣсами въ Литву.

Кудеяръ покликавъ до себе новохрещенцѣвъ, що перейшли на сторону хана зъ Урманомъ, а зъ ними Урмана и сказавъ:

— Отъ вы почули, що вы не рускѣ, а Татаре. Прикръ вамъ стало, що вы служили чужому володареви, московскому, природному заклятому ворогови всего вашего татарского племени. Вы побачили вашего правдивого й праведного володаря татарского и сердце ваше затрепетало. Вѣдслужть-же ему велику службу. Нашъ володаръ нагородитъ васъ и вы будете въ него якъ першій мурзы. Служба вамъ буде нелегка, за те й ласка немала. Идѣть въ Москву: всѣ вы по руски вмѣете и васъ будутъ уважати за рускихъ; теперь-жежъ всякого народа много туды втѣкае. Скоро мы приидемо подѣ Москву и вы побачите нашихъ людей и нашѣ конѣ — подпалѣть Москву въ рѣзныхъ частяхъ. Отъ вамъ грошѣ, чтобы выжити тамъ. Идѣть, ханъ велитъ.

Они взяли грошѣ й поѣхали.

По тѣмъ закликавъ Кудеяръ Юдиновыхъ и сказавъ:

— Вы мои вѣрнѣ, любѣ дѣти. Нема въ мене милѣйшихъ людей на свѣтѣ надъ васъ, вы назвали мене своимъ батькомъ; я вамъ поручу такъ важне дѣло, якого другимъ не поручивъ бы. Идѣть въ Москву, а якъ мы пойдѣмо до неѣ, подпалѣть еѣ въ двоухъ мѣсяцѣхъ. Вважайте, не дайте ся зловити, а то менѣ безъ васъ тяжко буде.

— Чого давати ся зловити, — сказавъ Жданъ — — на то йдемо, чтобы дѣло зробити, а не дати ся зловити.

— Але нѣкому, нѣкому не говорѣть! — сказавъ Кудеяръ.

Орда зробила до другого дня трицять верстѣ. Кудеяръ позвавъ Лихарева и Русина.

— Братчики! — сказавъ вѣнъ: — всѣ вашѣ втекли кудись, вы однѣ остались. На васъ надѣя вся. Хотите, чи не хотите служити ханови? Мы васъ не держимо. Не хотите — втѣкайте, якъ втекли проводники нашѣ. А хочете служити ханови — вчинѣть потрѣбне дѣло.

— Куды намъ ити! — сказавъ Русинъ: — хйба до Ивана, щобы шибру здеръ? Нѣ, оно болить.

— Все можемо зробити! — сказавъ Лихаревъ: — що ханъ прикаже? Хочь огненного птаха добути звести, то ѣ того поѣдемо добувати.

— Не добувати огненного птаха, а пустити его посылаетъ васъ ханъ, — сказавъ Кудеяръ. — Йдѣть въ Москву и якъ мы подбѣдемо до неи зъ ордою, вы подпалѣть си въ двоухъ мѣсяцяхъ.

— Въ двоухъ? — сказавъ Лихаревъ. — Я оденъ въ десяти мѣсяцяхъ подпалю. Цѣлу спалимо до тла: коли Лихарева на те пошлють, то вже Москвѣ цѣлѣи не бути.

— А то... — процѣдивъ Русинъ. Вѣнъ поцѣлувавъ полу Кудеяровои одежѣ.

— Таке дѣло важне зробимо, — продовжавъ вѣнъ: — нехай твоя ласка не оставить насъ, щобы найяснѣйшій ханъ надѣливъ насъ землею въ себе, въ Крыму.

— Робѣть свое дѣло, — сказавъ Кудеяръ: — а нагорода вамъ буде.

— Що нагорода? — сказавъ Лихаревъ: — Лихарь за-для однои славы чортъ знае що зробить.

— Отъ вамъ грошѣ, — сказавъ Кудеяръ: — та дѣкому не кажѣть того. Може бути, що нашѣ проводни-

они зрадили насъ и втекли въ Москву, то коли стрѣнете ся, не говорѣть зъ ними и минайте ихъ.

— Я собѣ почорню бороду, — сказавъ Русинъ.

— Я жовтою глиною намажу, — сказавъ Лихаревъ: — та ще й горбъ на спинѣ зроблю.

— А я собѣ ще й лице помалюю, — сказавъ Русинъ.

Они вбѣдѣхали. Кудеяръ довѣдавшись, що Татары наловили рускихъ бранцѣвъ зъ женами и зъ дѣтьми, покликавъ чотирохъ такихъ бранцѣвъ и сказавъ:

— Що въ васъ дорожше: жены и дѣти вашѣ, чи Москва?

— Звѣстно, свои дорожшѣ! — вѣдповѣли ему.

— Идѣть въ Москву и пѣдпалѣть ей зъ чотирохъ сторбнѣ, коли мы пѣдступимо до столицѣ. Вамъ за те буде нагорода велика. А не схочете того зрѣбити, велю карати жены и дѣти вашѣ лютыми мугами.

— Бранцѣ мимохѣтъ згодились. ¶

Пѣтѣмъ Кудеяръ, покликавъ ще трѣхъ и сказавъ имъ те саме, що й першимъ; пѣтѣмъ покликавъ ще трѣхъ и повториъ те саме, що другимъ. Всѣ згодились, але не всѣ зважились сповнити такій приказъ. Кудеяръ поступиъ такъ для того, що сли бы хто не-будь зрадивъ намѣръ, або зъ необережности нечашъ ся въ рускѣ руки, то, не знаючи всѣхъ спѣвучастникѣвъ, не мѣгъ бы выкрыти ихъ.

Зрѣбили ще двацѣть верстѣ и задержали ся! Вечерѣло. До Кудеяра привели чотирохъ захопленыхъ Татарами московскихъ вѣлѣкѣвъ.

— Хто вы? Опричники чи земскѣ? — пытавъ ихъ Кудеяръ.

— Мы земскѣ, — вѣдповѣвъ оденъ зъ бранцѣвъ.

— Куды вы скрадали ся?

— Насъ послали розвѣдати, де Татаре и чи скоро прибудуть.

— Де царь?

— Втѣкъ.

— Куды?

— Не знаемо. Насъ зогнали пѣдъ Серпухвѣ. Царь бувъ зъ опричниками. Ждали хана пѣдъ Серпуховомъ и послали за Оку розвѣдати, а посланіи, приѣхавши, сказали, що не видали и не знаютъ, де ханъ. А тутъ пришла вѣсть, що ханъ перейшовъ Оку въ горѣшнѣмъ бѣгу, а потѣмъ вже перейшовъ и Угру и йде пѣдъ Москву. Тогдѣ царь зъ опричниками въ ночи втѣкъ, покинувши все земске вѣйско.

— Добрый царь вашъ, — сказавъ Кудеяръ: — вѣнъ, видко, вѣдважный тѣлько мѣжъ своими дураками, що якъ вѣвѣць або свинѣ пѣдставляють ему свои горла пѣдъ нѣжъ. А хто у васъ воеводы?

— Князь Бѣльскій старшій, а пѣдъ нимъ князь Мстиславскій, а въ нихъ князь Воротынскій, та Шуйскій Иванъ Петровичъ, а зъ ними бояре.

— Якій то Воротынскій, Михайло? — спытавъ Кудеяръ.

— Такъ.

— То хоробрый чоловікъ. Вѣнъ хотѣвъ було зъ нами Крымцями бити ся, Крымъ нашъ думавъ завоювати. Що-жъ ваші воеводы хотять робити?

— Въ нихъ розладъ. Воротынскій и Шуйскій хотѣли йти прямо противъ васъ и зачати бѣй, а Бѣльскій и Мстиславскій не згодили ся, стали говорити, що треба йти въ Москву и въ Москвѣ боронити ся. Нинѣ они прийшли всѣ въ Москву.

— А вѣйска въ нихъ богато?

— Було въ насъ звышь сто тысячѣвъ, але майже половина розбѣшлась, коли царь втѣкъ зъ опричниками.

— Одного лишити, а другимъ стати головы! — закричавъ Кудеяръ Татарамъ.

— Та за що-жь? Помилуй! даруй жите! ради Христа помилуй! — кричали бранцѣ.

— Що зъ вами возити ся? — сказавъ Кудеяръ: — стати имъ головы! — повторявъ вѣнъ Татарамъ, а самъ пбйшовъ до хана.

— Найяснѣйшій хане! Намъ — сказавъ вѣнъ — ити бы скорше пбдъ Москву; языки сказали, що воеводы зъ своимъ вѣйскомъ прийдуть нинѣ до мѣста, хотять боронити ся, отже намъ не допустити бы ихъ укрьпити ся и на рано бути въ Москвѣ. А я пбславъ напередъ, щобы Москву пбдпалили, якъ мы придемо.

— Най такъ буде! — сказавъ ханъ. — Дякую, мбй татъ-агасы.

При всѣхъ приметахъ, пытомымъ начальникови дикихъ полкбвъ, Девлетъ-Гирей мавъ въ собѣ щось лицарского; въ его души, склонябй до поези, було пошановане для благородного и чесного, безъ огляду на те, що его вчинки часто суперечили тому пошанованю. Девлетъ-Гиревви при першбмъ его пбзнаню Кудеяра подобало ся те, що Кудеяръ не лакомивъ ся на выгоды и обѣцянки, оставъ ся вѣрный християнскбй вѣрѣ и рускому цареви. Тогдѣ Девлетъ-Гирей цѣлымъ сердцемъ полюбивъ Кудеяра. Але теперь, коли Кудеяръ, приймивши ислямъ, лѣзъ, якъ кажуть, зб шкбры, щобы показати ся Татаринбмъ и старавъ ся выслугувати ханови на шкбду руского народа, ханъ, хочъ цѣнивъ услуги своего татъ-агасы, хочъ дякувавъ ему и хваливъ его, то все таки не мавъ для него вже давнѣйшого сердечного привязаня.

Кудеяръ ставъ розпытувати оставленого. въ жи-

выхъ бранца про Москву: вѣдки можна лучше дивити ся на неи, а довѣдавшись, що наибльше вѣдповѣднй до того Воробвй-горы, велѣвъ ему вести хана зъ мураами и прибчыю сторожею на тѣ горы, обѣщючи за те вѣдпустити бранца на волю. Провѣдникъ той, Московецъ, сынъ боярскій Орловъ, мимохѣтъ сповнивъ приказъ. Ранкомъ другога дня, 24-ого мая, орда явила ся пѣдъ Москвою и розтяглась докола Замоскворѣчя ажъ до самого Коломенского села, а самъ ханъ зъ мураами и зъ Кудеяромъ выѣхавъ на Воробвй-горы. Кудеяръ вѣдпустивъ Орлова, приказавши Татарамъ не зачѣпати его.

Ханъ помѣстивъ ся въ царскѣмъ двѣрци, въ тѣмъ двѣрци, зъ которога разъ вже царь Иванъ дививъ ся на пожаръ Москвы, де, наляканный негодованемъ народа, пѣддавъ ся воли попа Сильвестра. Теперь зъ того самого двѣрца крымскій ханъ мавъ дивити ся на другій пожаръ Москвы. Его мураамъ стали розбивати шатра. И Кудеярови розбили шатро на самѣмъ склонѣ горы и внесли въ шатро его рѣчи.

VI.

Покуса добра.

Вся Москва була якъ на долони, на небѣ не було нѣ хмариночки; весняне сонце обливало свѣтломъ пануючій надъ темно-сѣрою масою домовыхъ крышь стѣни церковь, помальованій на бѣло, червоно, зелено, синю! промѣне его грало на золотыхъ баняхъ и хрестахъ; ми-

готѣла блискучою сѣбною лентою Москва-рѣка, за нею, на востодъ, ярко зеленѣли широки дуги, засѣяни передмѣскими оселями и дворами, дальше темна зелень лѣсовъ. Спѣвали пташки; несвѣдома людскою злобы природа кончила свѣй обычный празникъ весны. Зъ верхка горы можна було думати, що на той празникъ вѣйшла ся маса народа, яка вешталась тогдѣ по московскихъ улицахъ.

Кудеяръ дививъ ся на той розкѣшный видъ, який мавъ. може за годину змѣнити ся на страшный видъ руины. Кудеяръ спѣшивъ сюды зъ ворожимъ бажанемъ налюбовати ся загладою столицѣ, а теперъ, мимо его волѣ, въ серци его стало ворухити ся то чувство жалю, яке вѣнъ такъ задавивъ въ собѣ, коли нещасна Украинка въ Крыму пригадала ему на все страчену улюблену женщину. Кудеярови жаль стало Москвы. Кудеяръ встыдавъ ся того чувства и всею силою своени волѣ старавъ ся вбити его, але оно, зъ своени стороны, не наче добувало всѣхъ силъ, щобы поконати его. Въ уявѣ Кудеяра уперто стававъ образъ Настѣ. Вѣнъ подививъ ся въ нязъ и побачивъ крымскій двѣръ: вѣнъ згадавъ, якъ тамъ вѣнъ знайшовъ свою погибшу Настю; вѣнъ глянувъ на далекий Данилѣвъ монастырь и побравъ той лѣсъ, де Настя зъ такою покрбливостю пожертвовала ему свою дитину. Настя наче теперъ говорила до него: „Юрїй! за що ты вбивъ дитину? Тобѣ ненавистный бувъ татарскїй плѣдъ, а теперъ ты привѣвъ Татаръ на погубу народа христїянського! Ты не давъ менѣ охрестити дитину, а теперъ самъ вырѣкъ ся Христа!“

Кудеяръ прогнавъ вѣдъ себе той влѣзливый образъ, хотѣвъ тѣшити себе надѣєю скорого пожара столицѣ, а Настя все таки вдирала ся въ его уяву и говорила

ему: „Юрій! мене вбивъ гнобитель, а ты мстишь ся на невинныхъ Московцяхъ; гнобитель розлучивъ мене зъ тобою на сѣмъ свѣтѣ, а ты добровѣльно розлучивъ ся зъ мною и на тамтѣмъ свѣтѣ; я остала ся вѣрна Христови, а ты вѣдвернувъ ся вѣдъ него!... Юрій! Юрій! намъ теперъ вѣчна розлука? Ты самъ не схотѣвъ бути зъ мною!“

Могуча воля борела ся зъ тою покусою добра и нѣякъ не могла побороти ея; она брала на себе невѣд-стунный видъ улюбленого колись ества и врывала ся въ сердце, въ мозокъ Кудеяра. Кудеяръ кликавъ на помѣчь свою злѣсть, насилуючи себе, удаючи самъ передъ собою, що бажае крови, знищеня, пожарѣвъ, стонѣвъ, терпѣнь, нужды, — а ему було жаль Москвы, жаль не-зчисленного множества народа, засудженого на поги-бѣль пѣдъ ея руинами. Наразъ по вѣсѣхъ московскихъ церквахъ задзвонили у дзвоны: було свято Вознесеня. Товпы народа плили въ церкви, але не въ святочныхъ уѣорахъ йшли они, щобъ на радощахъ душѣ славити торжество Спасителя; они йшли готовити ся на смерть и приймати смерть середъ церковныхъ стѣнъ вѣдъ огню и дыму. Дзвѣнъ ставъ рѣзати, ранити, цекти Кудеярове сердце. Зновъ появила ся въ его уявѣ Настя и говорила ему: „Чи тямить Юрій, якъ, бувало, ты вчуешь той дзвѣнъ, здѣймешъ шапку и перехрестишь ся. А теперъ — ты не смѣешь зняти свои шапки и перехрестити ся! Чи тямить, якъ, зъ православнымъ народомъ стоячи въ храмѣ, тѣлько вчуешь, що читають про побѣду и пере-могу, заразъ бешъ земнѣй поклоны и просишь Бога, що-бы хрестъ святыи перемѣгъ бисурманьство, а теперъ ты чувшь дзвѣнъ, та вже не входишь до церкви и ждешъ згубы християнъ вѣдъ бисурманъ, якихъ ты спровадивъ на нихъ!“

„Прочь, прочь!“ твердивъ самъ собѣ Кудеяръ. „Прочь Настя! До чорта жаль! Прочь христіяньство! Я музулманинъ, я не вѣрю въ Христа, я не хочу знати Ёго. Менѣ треба христіяньскои крови! Пожару! Дыму смерти!“

Та все було даремне. Голосъ Настѣ роздававъ ся въ его души: „Юрій! Юрій! не будь впертый! Богъ милосердный навѣтъ для такихъ грѣшникѣвъ, якъ ты: надѣнь свѣй хрестъ, втѣкай въ Москву! гинь тамъ разомъ зъ православнымъ народомъ. Богъ простить тобѣ!“

А Кудеяръ все таки не пѣдававъ ся тому голо-сови, Кудеяръ все таки стремѣвъ до злого, до погубы христіяньства — мало того: до заглады людей всѣхъ безъ розбору.

Воздухъ ставъ ворущитись. Тишина нарушилась, пѣднимавъ ся вѣтеръ, природа готовилась помагати злобѣ Кудеяра. А голосъ Настѣ взывавъ дальше его душу, тягъ еи за собою. „Скорше! скорше! квапъ ся. Пѣзно буде, бачишь, жэй вѣтеръ: запалае Москва — не прой-дешъ; жалувати-мешъ, не вернешъ. Юрій! Юрій! Спѣши до мене, спѣши! Сли любишь Настю, йди до Настѣ. Она недалеко, ты пройдеши до неи черезъ огонь, що зни-щити православу столицю, дѣйдешъ до неи, сли добро-вѣльно згинешъ зъ православными людьми...“

Кудеяръ не подававъ ся; ему давило груди, стис-кало горло; вѣнъ дрожавъ на цѣлѣмъ тѣлѣ; его ноги, мимо его волѣ, уносили его зъ мѣсця. Кудеяръ не по-дававъ ся.

Въ хвили тои внутрѣшної борбы, що вдѣбувала ся въ души Кудеяра, прибѣгають Татаре и вѣдутъ старика, лысого, зъ сивою бородою, одѣтого въ чорну одѣжу подѣбну до сорочки, босого, зъ великою палицею. То бувъ той самый юродивый, що пѣдчасъ приѣзду Куде-

яра зъ Вишневецкимъ въ Москву даромъ старавъ с оповѣданіями про візіи спонукати царя Ивана Василіевича до вѣины зъ Крымомъ.

— Татъ-агасы! — кричали Татары — се той моковскій старикъ пришовъ сюды и кличе тебе по имени... Вѣнъ чогось хоче.

— Кто ты, — спытавъ Кудеяръ.

— Хочу поговорити зъ тобою однимъ.

— Говори, — сказавъ Кудеяръ — Татары по руски не знаютъ.

— Нѣ, — вѣдповѣвъ старикъ — кажи имъ вѣдбѣити геть. Я пришовъ тобѣ сказати, хто ты такий?

— Я и безъ тебе знаю, дурню! — сказавъ Кудеяръ. — Я ханскій бояринъ и зъ тобою, мужикомъ, щѣ менѣ говорити? Отъ я велю тобѣ голову зняти за те, щѣ ты пришовъ до мене безъ дѣла.

Кудеярови здавало ся, щѣ той старикъ пришовъ докоряти ему.

— Здѣйми менѣ голову, — сказавъ старикъ — тѣлько вперѣдъ выслухай мене а то будешь жалувати, та не вернешь. Оденъ я знаю, чий ты сынъ, якого ты роду, другій нѣхто того не вѣдае. Я пришовъ для того тѣлько, щѣбы тобѣ сказати.

Кудеяръ давъ знакъ, — Татары вѣдѣйшли.

— Цѣлый въ тебе золотый хрестъ, щѣ тобѣ дала незнана тобѣ мати? — пытавъ юродивый.

— Я вырѣкъ ся христіянства! Я пѣзнавъ правду! — сказавъ Кудеяръ, на перекѣръ внутрѣшному голосови, щѣ говоривъ ему иначе.

— То твоє дѣдо! — сказавъ юродивый: — я не пришовъ тебе наvertати. Цѣлый твоѣ хрестъ? Сли цѣлый, покажи менѣ его, а я назву тобѣ твоего вѣтця и твою матѣрь.

Кудеяръ пѣйшовъ до своего шатра и выймивъ хрестъ зъ маленьком коробочки захованом въ однѣмъ зъ мѣшкѣвъ. Кудеяръ подавъ хрестъ юродивому мовчки.

Юродивый пильно поглянувъ на обѣ стороны хреста и сказавъ: „Слухай! Отець царя Ивана, великій князь московскій Василь Ивановичъ, спокушенный бѣсомъ, захотѣвъ вѣдалити свою законну жену и взяти другу, Дитовку Олену Глиньску. У великого князя бувъ любимецъ бояринъ Шигона и той бояринъ, замѣсть вѣдраджувати своему володареви такій незаконный вчинокъ, забувши Божу заповѣдь и потуряючи ему, ставъ ему радити зрѣбити пѣсля своєї волѣ, нѣбы-то тому, що въ великом княгинѣ не було дѣтей. Тогдѣ великій князь Василь казавъ свою жену, велику княгиню Соломонію, постригти насильно въ черницѣ и поручивъ то дѣло боярину Шигонѣ. Велика княгиня не хотѣла постригти ся и Шигона бивъ ея, щобы постригла ся. И князь великій оженивъ ся зъ другою за жита першою жены. А пѣсля того велика княгиня Соломонія стала вагѣтна; а бояринъ Шигона, довѣдавшисъ о тѣмъ, великого князя не повѣдомивъ, лишь сказавъ про те новѣй великой княгини Оленѣ и ея родинѣ, Глиньскимъ; а якъ велика княгиня Соломонія уродила сына, то велика княгиня Олена велѣла Шигонѣ того хлопця вбити, але Шигона того хлопця не вбивъ: вѣнъ вѣддавъ аго одному боярскому сынову въ рязаньскѣй земли, не сказавши чий такій хлопецъ и лишивъ на хлопцеву благословенный хрестъ, що дала ему мати пѣсля хресту. По кѣлькохъ рокахъ велика княгиня Олена вродила сына Ивана, нашного царя и въ ту пору, якъ вѣнъ родивъ ся, по всѣй рускѣй земли були бурѣ зъ громами, якихъ не затирили старѣ люде и тогдѣ говорили рускѣ люде: Божа то кара на свѣтъ вродила ся, що и стало ся. Невдовзъ потѣмъ померъ ве-

докъ кружили у воздухъ, не знаходячи собѣ захисту. Ханъ Девлетъ-Гирей, стоячи зъ мурзами у дворци, любувавъ ся тымъ видомъ и въ поетичнѣмъ одушевленю еыпавъ реченями зъ корану, заправляючи ихъ реченями власного натхнѣня.

— О, пророче! якій правдивый слова твои! О, пророче! якій божевольный, дивлячись на се, поемъ сумнѣвати ся въ тѣмъ, що ты вѣстивъ не вѣдь Бога. Ось судьба тыхъ, що вѣдкнули обявлено Магомета, судьба вѣдтрученныхъ Богомъ! Ось день тяжкій для ворогѣвъ нашихъ, снѣбѣвъ пекла и заклады! Що-жь, невѣрный царю Иване! Ты уповавъ на свои богатства, гордый бувъ своими скарбами, помогли-жь они тобѣ? О, шаленый! Ты не вѣдашь того, що написано въ коранѣ: горе збираючому скарбы и думаючому, що они вѣчны. Все богатство людеке порохъ и марнѣсть передъ честнотою. Чи-жь не стали похожы твои скарбы на легкокрылыхъ мотилѣвъ, що вѣткають вѣдь лакомыхъ дѣтей. Де-жь ты, божевольный недовѣрку, царю Иване? Куды-жь ты вѣткъ? Носишь символъ орла, а самъ ставъ подѣбный боязкому зайцеви. Прийди до насъ, стань поручъ насъ, подивись разомъ зъ нами на свою столицю, заплачь надъ погубою множества своихъ высокоуродженныхъ бояръ и пѣдлыхъ рабѣвъ. Ты заплачешъ при насъ, а мы зрадѣємо при тобѣ! Клянусь быстрою коньскихъ нѣгъ, що добувають огонь зъ камѣня пѣдчасъ погонѣ за невѣрными, они не остоятъ ся противъ насъ. Магометъ великій и правдивый! Мы прийшли въ сторону невѣрныхъ, щобы звузити границѣ невѣрныхъ; нехай стане ся по слову корану. День суду постигъ ворогѣвъ нашихъ. Версты огню пѣдъ ногами ихъ, версты огню надъ ихъ головою. Тѣнь чердого дыму стане имъ мракою Еблису: она не заступитъ ихъ передъ стовпомъ полумѣни, вѣст-

никомъ вѣчнаго огню Альботаны, назначеного для душъ ихъ по смерти! Ельбавія, мѣсце смутку и муки — ихъ назначено. Они взываютъ: Господи! вѣдверни вѣдъ насъ огонь и дымъ, а Богъ посылаетъ вѣтеръ, чтобы побблшити огонь и поразити погубою наибблше чело ихъ. О, Господи, побблши въ двое, въ десятеро ихъ муки смерти. Пѣшли на нихъ дощъ камѣня. Най буде огонь выкровною для нихъ одежею, най они просятъ росы, а ангелъ смерти подасть имъ кипятку. Най въ скажености кусаютъ собѣ руки, най грызутъ дерево смерти, щобъ оно стало въ нутрѣ ихъ расплавленнымъ металемъ. Глядѣтъ, глядѣтъ, правовѣрнѣй! Небо стало якъ розтоплена мѣдь, а горы нѣбы покрытѣ жмушками червонои шерсти, якъ сказано въ коранѣ. Хвалѣтъ Бога и пророка его, правовѣрнѣй. Наповнѣтъ ся духомъ вѣры и вѣдваги. Бийте, ницѣтъ ворогѣвъ, не майте для нихъ нѣякого милосердя, бо се не е волею Бога. Вбивайте ихъ, проливайте крозь ихъ и ваятъ мѣдло путами бранцѣвъ, якъ сказано въ коранѣ.] Тымъ, бблше нѣжъ всякими добрыми дѣлами, заслужите собѣ въ Бога на прощени и рай, де въ садахъ едемскихъ будемо вѣти овочѣ и мясо и ляжемо на богато прибранныхъ ложахъ въ черноокни дѣвами!

Москва-рѣка стала выстунати зъ берегѣвъ, своихъ, загачена тѣлами тыхъ, що вѣткаючи передъ огнемъ, въ несприятности кидали ся въ воду.

— А де мѣй татъ-агаси! — сказавъ ханъ. — Покличте его сюды де мене, нехай натѣшитъ ся разомъ зъ нами загладою своихъ давнихъ краивѣвъ, яку вѣнѣ враще нѣжъ мы всѣ такъ хитро приумавъ.

Девятець-Гіресви принесли вѣстку, що его татъ-агаси поживъ нагле и несподѣванон смерти: приходивъ до него якѣсь старецъ зъ Москвы, говоривъ зъ нимъ щось по руски; бачили зъ далека, що татъ-агаси давъ

ему щось въ руки и зновъ говоривъ зъ нимъ, потбмъ старецъ вбдбйшовъ, а татъ-агаси вправъ и умеръ.

Девлетъ-Гірей пбднвсь въ гору вказуючій палець правои руки, держачи голову звернену на лѣво, потбмъ сказавъ :

— Подайте менѣ коранъ. — И коли подали ханови коранъ, вбнъ сѣвъ, заглубивъ ся въ нѣмъ, листувавъ его, неначе-бъ глядавъ тамъ поясненя дивного кбнця Кудеяра ; вкбнци положивъ коранъ и не сказавъ нѣчого, не знайшовши, якъ видко, въ коранѣ влучнои вбдповѣди на зроджене въ его головѣ пытане.

Минали роки, десятки лѣт , вѣки. Москва, вбдбудована пбсла пожару, нанесеного ѣй злобою Кудеяра, неразъ потбмъ була жертвою и пожарбвъ и нападбвъ чужинцѣвъ. Важко приходило ся и цѣлбй московскбй Руси : сильно рвали и руйнували еи литовскбй и рускбй алодѣвъ пбдчасъ лихолѣтя ; потрясали еи ватаги Стеньки Разина, Булавского, Некрасова, Пугачева и другихъ ; много вешталось по еи лѣсахъ и дорогахъ опришкбвъ, лишаючи по собѣ память въ народныхъ пѣсняхъ, а имя Кудеяра не выпало зъ народной памяти. Въ цѣлбй нинѣшнбй середнбй Россіи, въ окраинныхъ городахъ давнои doby, въ давнбй земли Сѣверскбй, на берегахъ Оки, Жиздры, Угры, Упы, Дону, Мечи, Быстрои Сосны и въ давнбй рязаньскбй земли — всюды знають имя Кудеяра. Знають про него и на берегахъ Волги, въ саратбвскбмъ, въ симбирскбмъ, въ самарскбмъ краю. Де лишь

е яръ зъ слѣдами землянокъ яконсь загадочнои осель — тамъ, кажутъ, живъ Кудеяръ-розбѣйникъ... Де дикѣ хашѣ, де житло вовкѣвъ, чоловѣкови робить ся мимохѣтъ лячно, де чоловѣка, наче хто зъ заду хапае — тамъ Кудеяръ. Той Кудеяръ щось скитаюче ся, страшно, тайне, нѣ живе, нѣ мертве, щось таке, чого й пояснити не можна. Дѣтей лякають именовъ Кудеяра; бѣгають дѣти въ лѣсъ, а батьки говорятъ имъ: не ходѣть туды, дѣти, тамъ Кудеяръ-розбѣйникъ ходить... тамъ страшно!

3 9015 06301 8082

